

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Σχόλια (Aṭṭhakathā)

3. Ο Κανόνας της ανώτερης διδασκαλίας - Σχόλια
(3. Abhidhamma Piṭaka - Aṭṭhakathā)
1. Σχόλια για την επιτομή των νοητικών καταστάσεων
(1. Dhammasaṅgaṇī-aṭṭhakathā)
 1. Η ενότητα για την έγερση της συνείδησης
(1. Cittuppādaṇḍo)

PaliVerse

1. Σχόλια για την επιτομή των νοητικών καταστάσεων

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Abhidhammapiṭake

Aṭṭhasālinī nāma

Dhammasaṅgaṇī-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Karuṇā viya sattesu, paññā yassa mahesino;
Ñeyyadhammesu sabbesu, pavattittha yathārucci.

Dayāya tāya sattesu, samussāhitamānaso;
Pāṭihīrāvasānamhi, vasanto tidasālaye.

Pāricchattakamūlamhi, paṇḍukambalanāmake;
Silāsane sannisinno, ādiccova yugandhare.

Cakkavālasahashehi, dasahāgamma sabbaso;
Sannisinnena devānaṃ, gaṇena parivārīto.

Mātaraṃ pamukhaṃ katvā, tassā paññāya tejasā;
Abhidhammakathāmaggaṃ, devānaṃ sampavattayī.

Tassa pāde namassitvā, sambuddhassa sirīmato;
Saddhammañcassa pūjetvā, katvā saṅghassa caṇjaliṃ.

Nipaccakārassetassa, katassa ratanattaye;
Ānubhāvena sosetvā, antarāye asesato.

Visuddhācārasīlena, nipuṇāmalabuddhinā;
Bhikkhūnā buddhaghosena, sakkaccaṃ abhiyācito.

Yaṃ devadevo devānaṃ, desetvā nayato puna;
Therassa sārīputtassa, samācikkhi vināyako.

Anotattadahe katvā, upaṭṭhānaṃ mahesino;
Yañca sutvāna so thero, āharitvā mahītaṃ.

Bhikkhūnaṃ payirudāhāsi, iti bhikkhūhi dhārito;
Saṅgītikāle saṅgīto, vedehamuninā puna.

Tassa gambhīraññehi, ogāḥassa abhiṇhaso;
Nānānavacittassa, abhidhammassa ādito.

Yā mahākassapādīhi, vasīhiṭṭhakathā purā;
Saṅgītā anusaṅgītā, pacchāpi ca isihi yā.

Ābhatā pana therena, mahindenetamuttamaṃ;
Yā dīpaṃ dīpavāsīnaṃ, bhāsāya abhisāṅkhatā.

Apanetvā tato bhāsaṃ, tambapaṇṇinivāsinaṃ;
Āropayitvā niddosaṃ, bhāsaṃ tantinayānugaṃ.

Nikāyantaraḷaddhīhi, asammissaṃ anākuḷaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, dīpayanto vinicchayaṃ.

Atthaṃ pakāsayissāmi, āgamaṭṭhakathāsupi;
Gahetabbaṃ gahetvāna, tosayanto vicakkhaṇe.

Kammaṭṭhānāni sabbāni, cariyābhiññā vipassanā;
Visuddhimagge panidaṃ, yasmā sabbaṃ pakāsitāṃ.

Tasmā taṃ aggahetvāna, sakalāyapi tantiyā;
Padānukkamato eva, karissāmatthavaṇṇanaṃ.

Iti me bhāsamānassa, abhidhammakathaṃ imaṃ;
Avikkhittā nisāmetha, dullabhā hi ayaṃ kathāti.

Nidānakathā

Tattha kenaṭṭhena abhidhammo? Dhammātirekadhammavisesaṭṭhena.
Atirekavisesaṭṭhadīpako hettha ‘abhi’-saddo. “Bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti
no paṭikkamanti” “abhikkantavaṇṇā”tiādīsu viya. Tasmā yathā samussitesu bahūsu
chattesu ceva dhajesu ca yaṃ atirekappamāṇaṃ visesavaṇṇasaṇṭhānañca chatthaṃ,
taṃ ‘aticchatta’nti vuccati, yo atirekappamāṇo nānāvirāgavaṇṇavisesasampanno ca
dhajo so ‘atidhajo’ti vuccati, yathā ca ekato sannipatitesu bahūsu rājakumāresu ceva
devesu ca yo jātibhogayasaissariyādisampattīhi atirekataro ceva visesavantataro ca
rājakumāro so ‘atirājakumāro’ti vuccati, yo āyuvaṇṇaissaissariyayasasampattiādīhi
atirekataro ceva visesavantataro ca devo so ‘atidevo’ti vuccati, tathārūpo brahmāpi
‘atibrahmā’ti vuccati, evameva ayampi dhammo dhammātirekadhammavisesaṭṭhena
‘abhidhammo’ti vuccati.

Suttantañhi patvā pañcakkhandhā ekadeseneva vibhattā, na nippadesena;
abhidhammaṃ patvā pana
suttantabhājanīyaabhidhammabhājanīyapañhapucchakanayānaṃ vasena
nippadesato vibhattā. Tathā dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni,
bāvēsatindriyāni, dvādasapadiko paccayākāro. Kevalaṇhi indriyavibhaṇṇe
suttantabhājanīyaṃ natthi, paccayākāre ca pañhapucchakaṃ natthi. Suttantañca
patvā cattāro satipaṭṭhānā ekadeseneva vibhattā, na nippadesena; abhidhammaṃ
patvā pana tiṇṇampi nayānaṃ vasena nippadesatova vibhattā. Tathā cattāri
sammappadhānāni, cattāro iddhipādā, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo,
cattāri jhānāni, catasso appamaññāyo, pañca sikkhāpadāni, catasso paṭisambhidā.
Kevalaṇhettha sikkhāpadavibhaṇṇe suttantabhājanīyaṃ natthi. Suttantaṃ patvā ca
ñāṇaṃ ekadeseneva vibhattaṃ na nippadesena; tathā kilesā. Abhidhammaṃ patvā

pana “ekavidhena ñāṇavatthū”tiādinā nayena mātikaṃ ṭhapetvā nippadesatova vibhattaṃ. Tathā ekakato paṭṭhāya anekehi nayehi kilesā. Suttantaṃ patvā ca bhūmantaraparicchedo ekadeseneva vibhatto, na nippadesena; abhidhammaṃ pana patvā tiṇṇampi nayānaṃ vasena bhūmantaraparicchedo nippadesatova vibhatto. Evaṃ dhammātikadhammavisesaṭṭhena abhidhammoti veditabbo.

Pakaraṇaparicchedato panesa

dhammasaṅgaṇivibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattikathāvatthuyamakapaṭṭhānānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ vasena ṭhito. Ayamettha ācariyānaṃ samānakathā. Vītaṇḍavādī panāha - ‘kathāvatthu kasmā gahitaṃ? Nanu sammāsambuddhassa parinibbānato aṭṭhārasavassādhikāni dve vassasatāni atikkamitvā moggaliputtatissattherenetaṃ ṭhapitaṃ? Tasmā sāvakabhāsītattā chaḍḍetha na’nti. ‘Kiṃ pana chappakaraṇāni abhidhammo’ti? ‘Evaṃ na vadāmi’ti. ‘Atha kiṃ vadesī’ti. ‘Sattappakaraṇāni’ti. ‘Kataraṃ gahetvā satta karosī’ti? ‘Mahādharmamahadayaṃ nāma atthi, etena saha sattā’ti. ‘Mahādharmamahadaye apubbaṃ natthi, katipayāva pañhāvārā avasesā, kathāvatthunāva saddhiṃ sattā’ti. ‘No kathāvatthunā, mahādhātukathā nāma atthi, tāya saddhiṃ sattā’ti. ‘Mahādhātukathāyaṃ apubbaṃ natthi, appamattikāva tanti avasesā. Kathāvatthunāva saddhiṃ sattā’ti.

Sammāsambuddho hi sattappakaraṇāni desento kathāvatthum patvā yā esā puggalavāre tāva catūsu pañhesu dvinnāṃ pañcakānaṃ vasena aṭṭhamukhā vādayutti taṃ ādiṃ katvā sabbakathāmaggesu asampunṇabhāṇavāramattāya pāḷiyā mātikaṃ ṭhapesi. Sā panesā “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti. Āmantā. Yo saccikaṭṭho paramattho tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti. Nahevaṃ vattabbe. Ājānāhi niggahaṃ...pe... puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti. Āmantā. Yo saccikaṭṭho paramattho tato so puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti. Nahevaṃ vattabbe. Ājānāhi niggahaṃ...pe... Sabbattha puggalo upalabbhati sabbattha puggalo nupalabbhati, sabbadā puggalo upalabbhati sabbadā puggalo nupalabbhati, sabbesu puggalo upalabbhati sabbesu puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti evaṃ paṭhamāṃ vādaṃ nissāya paṭhamāṃ niggahaṃ, dutiyaṃ nissāya dutiyaṃ ...pe... aṭṭhamāṃ nissāya aṭṭhamāṃ niggahaṃ dassentena satthārā ṭhapitā. Iminā nayena sabbattha mātikāṭhapanāṃ veditabbaṃ. Taṃ panetaṃ mātikaṃ ṭhapento imaṃ disvā ṭhapesi - mama parinibbānato aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ matthake moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṃ samodhānetvā dīghanikāyappamaṇaṃ kathāvatthuppakaraṇaṃ bhājessatīti.

Moggaliputtatissattheropi idaṃ pakaraṇaṃ desento na attano ñāṇena desesi, satthārā pana dinnanayena ṭhapitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnanayena ṭhapitamātikāya desitattā sakalampetaṃ pakaraṇaṃ buddhabhāsītaeva nāma jātaṃ. Yathā kiṃ? Yathā madhupiṇḍikasuttantādīni. Madhupiṇḍikasuttantasmiñhi bhagavā “yatonidānaṃ bhikkhu purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti, ettha ce natthi abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbaṃ, esevanto rāgānusayāna”nti mātikaṃ ṭhapetvā utṭhāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisi.

Dhammapaṭiḍḍigāhakā bhikkhū mahākaccānattheraṃ upasaṅkamitvā dasabalena ṭhapitamātikāya atthaṃ pucchiṃsu. Thero pucchitamattakeneva akathetvā dasabalassa apacitidassanattaṃ “seyyathāpi āvuso puriso sārattthiko sārāgavesī”ti sārōpamaṃ āharitvā sārarukkho viya bhagavā sākāpalāsasadisā sāvakā, “so hāvuso

bhagavā jānaṃ jānāti, passaṃ passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato”ti satthāraṃ thometvā punappunaṃ therehi yācito satthārā ṭhapitamātikāya atthaṃ vibhajitvā “ākaṅkhamānā ca pana tumhe āyasmanto bhagavantameva upasaṅkamtivā etamatthaṃ paṭipuccheyyātha sace sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsandiyaṃānaṃ sameti gaṇheyyātha, no ce mā gaṇhitthā”ti iminā adhippāyena “yathā vo bhagavā byākaroti tathā naṃ dhāreyyāthā”ti vatvā uyyojesi.

Te satthāraṃ upasaṅkamtivā pucchiṃsu. Satthā dukkathitaṃ kaccānenāti avatvā suvaṇṇālīṅgaṃ ussāpento viya gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahāmukhaṃ pūrento brahmassaṃ nicchāretvā sādhu sādhuṃ therassa sādhuṃ datvā “paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāno, mahāpaṇḍito bhikkhave mahākaccāno, maṃ cepi tumhe, bhikkhave, etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyaṃ yathā taṃ mahākaccānena byākata”nti āha.

Evam satthārā anumoditakālato paṭṭhāya ca pana sakalaṃ suttaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ. Ānandattherādīhi vitthāritasuttasupī eseṃ nayo. Evameva sammāsambuddho sattappakaraṇāni desento kathāvatthun paṭvā vuttanayena mātikaṃ ṭhapesi. Ṭhapento ca pana imaṃ addasa -

Mama parinibbānato aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ matthake moggaliputtatissatthero nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāni suttasahassaṃ samodhānetvā dīghanikāyappamaṇaṃ kathāvatthupakaraṇaṃ bhājessatīti.

Moggaliputtatissattheropi imaṃ pakaraṇaṃ desento na attano ñāṇena desesi, satthārā pana dinnanayena ṭhapitamātikāya desesi. Iti satthārā dinnanayena ṭhapitamātikāya desitattā sakalampetaṃ pakaraṇaṃ buddhabhāsitameva jātaṃ. Evam kathāvatthunāva saddhiṃ satta pakaraṇāni abhidhammo nāma.

Tattha dhammasaṅgaṇīpakaraṇe catasso vibhattiyo - cittavibhatti rūpavibhatti nikkheparāsi atthuddhāroti. Tattha kāmāvacarakusalato aṭṭha, akusalato dvādasa, kuslavipākato soḷasa, akusalavipākato satta, kiriyato ekādasa; rūpāvacarakusalato pañca, vipākato pañca, kiriyato pañca; arūpāvacarakusalato cattāri, vipākato cattāri, kiriyato cattāri; lokuttarakusalato cattāri, vipākato cattārīti ekūnanavuti cittāni cittavibhatti nāma. Cittuppādakaṇḍantipi etasseva nāmaṃ. Taṃ vācanāmaggaṃ atirekabhāṇavāraṃ, vitthāriyaṃānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaraṃ ekavidhena duvidhenātiādinā nayena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena vibhajitvā dassitā rūpavibhatti nāma. Rūpakaṇḍantipi etasseva nāmaṃ. Taṃ vācanāmaggaṃ atirekadvibhāṇavāraṃ. Vitthāriyaṃānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaraṃ mūlato khandhato dvārato bhūmito atthato dhammato nāmato liṅgatoti evaṃ mūlādīhi nikkhipitvā desito nikkheparāsi nāma. So -

Mūlato khandhato cāpi, dvārato cāpi bhūmito;
Atthato dhammato cāpi, nāmato cāpi liṅgato;
Nikkhipitvā desitattā, nikkhepoti pavuccati.

Nikkhepakaṇḍantipi tasseva nāmaṃ. Taṃ vācanāmagгато timattabhāṇavāraṃ. Vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaraṃ pana tepiṭakassa buddhavacanassa atthuddhārabhūtaṃ yāva saraṇadukā nikkhittaṃ aṭṭhakathākaṇḍaṃ nāma. Yato mahāpakaraṇiyā bhikkhū mahāpakaraṇe gaṇanacāraṃ asallakkhentaṃ gaṇanacāraṃ samānenti. Taṃ vācanāmagгато dvimattabhāṇavāraṃ. Vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Iti sakalampi dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṃ vācanāmagгато atirekaterasamattabhāṇavāraṃ. Vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti. Evametaṃ -

Cittavibhatti rūpañca, nikkhepo atthajotanaṃ;
Gambhīraṃ nipuṇaṃ ṭhānaṃ, tampi buddhena desitaṃ.

Tadanantaraṃ vibhaṅgappakaraṇaṃ nāma. Taṃ khandhavibhaṅgo āyatanavibhaṅgo dhātuvibhaṅgo saccavibhaṅgo idriyavibhaṅgo paccayākāravibhaṅgo satipaṭṭhānavibhaṅgo sammappadhānavibhaṅgo iddhipādavibhaṅgo bojjhaṅgavibhaṅgo maggaṅgavibhaṅgo jhānavibhaṅgo appamaññāvibhaṅgo sikkhāpadavibhaṅgo paṭisambhidāvibhaṅgo ñāṇavibhaṅgo khuddakavatthuvibhaṅgo dhammahadayaṇvibhaṅgoti aṭṭhārasavidhena vibhattaṃ.

Tattha khandhavibhaṅgo
suttantabhājanīyaabhidhammabhājanīyapañhapucchakānaṃ vasena tidhā vibhatto. So vācanāmagгато pañcamattabhāṇavāro, vitthāriyamāno pana ananto aparimāṇo hoti. Tato paraṃ āyatanavibhaṅgādayopi eteheva tīhi nayehi vibhattā. Tesu āyatanavibhaṅgo vācanāmagгато atirekabhāṇavāro, dhātuvibhaṅgo dvimattabhāṇavāro. Tathā saccavibhaṅgo. Indriyavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ natthi; vācanāmagгато panesa atirekabhāṇavāramatto. Paccayākāravibhaṅgo chamattabhāṇavāro, pañhapucchakaṃ panettha natthi. Satipaṭṭhānavibhaṅgo atirekabhāṇavāramatto; tathā sammappadhāna iddhipādabojjhaṅgamaggaṅgavibhaṅgā. Jhānavibhaṅgo dvibhāṇavāramatto, appamaññāvibhaṅgo atirekabhāṇavāramatto. Sikkhāpadavibhaṅgepi suttantabhājanīyaṃ natthi; vācanāmagгато panesa atirekabhāṇavāramatto; tathā paṭisambhidāvibhaṅgo. Ñāṇavibhaṅgo dasavidhena vibhatto; vācanāmagгато panesa timattabhāṇavāro. Khuddakavatthuvibhaṅgopi dasavidhena vibhatto; vācanāmagгато panesa timattabhāṇavāro. Dhammahadayaṇvibhaṅgo tividhena vibhatto; vācanāmagгато panesa atirekad vibhāṇavāramatto. Sabbepi vitthāriyamānā anantā aparimāṇā honti. Evametaṃ vibhaṅgappakaraṇaṃ vācanāmagгато pañcatimsamattabhāṇavāraṃ; vitthārato pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaraṃ dhātukathāpakaraṇaṃ nāma. Taṃ saṅgaho asaṅgaho, saṅgahitena asaṅgahitaṃ, asaṅgahitena saṅgahitaṃ, saṅgahitena saṅgahitaṃ, asaṅgahitena asaṅgahitaṃ; sampayogo vippayogo, sampayuttana vippayuttaṃ, vippayuttana sampayuttaṃ, sampayuttana sampayuttaṃ, vippayuttana vippayuttaṃ; saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ; sampayuttana saṅgahitaṃ asaṅgahitaṃ, asaṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ, vippayuttana saṅgahitaṃ asaṅgahitanti cuddasavidhena vibhattaṃ. Taṃ vācanāmagгато atirekachabhāṇavāramattaṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram puggalapaññatti nāma. Sā “khandhapaññatti āyatanapaññatti dhātupaññatti saccapaññatti indriyapaññatti puggalapaññatti”ti chabbidhena vibhattā. Sā vācanāmagгато atirekapañcabhāṇavārā; vitthāriyamānā pana anantā aparimāṇāva hoti.

Tadanantaram kathāvatthuppakaraṇaṃ nāma. Taṃ sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṃ samodhānetvā vibhattaṃ. Taṃ vācanāmagгато idāni potthake likhitaṃ aggahetvā saṅgītiāropitanayena dīghanikāyappamāṇaṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram yamakaṃ nāma. Taṃ mūlayamakaṃ khandhayamakaṃ āyatanayamakaṃ dhātuyamakaṃ saccayamakaṃ saṅkhārayamakaṃ anusayayamakaṃ cittayamakaṃ dhammayamakaṃ indriyayamakanti dasavidhena vibhattaṃ. Taṃ vācanāmagгато vīsabhāṇavārasataṃ, vitthārato pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram mahāpakaraṇaṃ nāma. Paṭṭhānantipi tasseva nāmaṃ. Taṃ hetupaccayo ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo anantarapaccayo samanantarapaccayo sahaajātapaccayo aññamaññapaccayo nissayapaccayo upanissayapaccayo purejātapaccayo pacchājātapaccayo āsevanapaccayo kammaṇapaccayo vipākāpaccayo āhārapaccayo indriyapaccayo jhānapaccayo maggaṇapaccayo sampayuttaṇapaccayo vippayuttaṇapaccayo atthipaccayo natthipaccayo vigatāpaccayo avigatāpaccayoti. Paccayavasena tāva catuvīsatividhena vibhattaṃ.

Imasmiṃ pana tṭhāne paṭṭhānaṃ samānetabbaṃ. Kusalattikādayo hi dvāvīsati tikā, nāma hetū dhammā nahetū dhammā...pe... saraṇā dhammā araṇā dhammāti ime sataṃ dukā. Aparepi vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā...pe... khaye ñāṇaṃ, anuppāde ñāṇanti dvācattālīsa suttantikadukā nāma. Tesu dvāvīsati tikā sataṃ dukāti ayaṃ āhaccabhāsītā jinavacanabhūtā sabbaññubuddhena desitā sattannaṃ pakaraṇānaṃ mātikā nāma.

Athāpare dvācattālīsa suttantikadukā kutopabhavā kena tṭhapitā kena desitāti? Dhammasenāpatisāriputtattherappabhavā, tena tṭhapitā, tena desitāti. Ime tṭhapento pana thero na sāmukkaṃsika attano ñāṇena tṭhapesi. Ekuttariyaṃ pana ekanipātadukanipātasāṅgīti dasuttarasuttantehi samodhānetvā ābhidhammattherānaṃ suttantaṃ patvā akilamatthaṃ tṭhapitā. Te panete ekasmiṃ nikkhepaṇḍeyeva matthakaṃ pāpetvā vibhattā. Sesaṭṭhānesu yāva saraṇadukā abhidhammo vibhatto.

Sammāsambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvīsati tike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Sataṃ duke nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Tato paraṃ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Tato paraṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Tike pana tikesuyeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Duke ca dukesuyeva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Evaṃ -

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrāti.

Paccanīyapaṭṭhānēpi dvāvīsatiṭike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma. Dukasataṃ nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma. Dvāvīsatiṭike dukasate pakkipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma. Dukasataṃ dvāvīsatiyā tikesu pakkipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma. Tike tikesuyeva pakkipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma. Duke dukesuyeva pakkipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāmāti paccanīyepi chahi nayehi paṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tena vuttaṃ -

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti.

Tato paraṃ anulomapaccanīyepi eteneva upāyena cha nayā dassitā. Tenāha -

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti.

Tadanantaraṃ paccanīyānulomepi eteheva chahi nayehi niddiṭṭhaṃ. Tenāha -

Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti.

Evaṃ anulome cha paṭṭhānāni, paṭilome cha, anulomapaccanīye cha, paccanīyānulome cha paṭṭhānānīti idaṃ catuvisatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ paṭṭhānaṃ mahāpakaraṇaṃ nāma.

Idāni imassa abhidhammassa gambhīrabhāvavijānanatthaṃ cattāro sāgarā veditabbā - saṃsārasāgaro, jalasāgaro, nayasāgaro, ñāṇasāgaroti. Tattha saṃsārasāgaro nāma -

Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatīti.

Evaṃ vuttaṃ saṃsāravaṭṭaṃ. Svāyaṃ yasmā imesaṃ sattānaṃ uppattiyā purimā koṭi na paññāyati ettakānañhi vassasatānaṃ vā vassasahassānaṃ vā vassasatasahassānaṃ vā, kappasatānaṃ vā kappasahassānaṃ vā kappasatasahassānaṃ vā matthake sattā uppannā, tato pubbe nāhesunti vā, asukassa nāma rañño kāle uppannā, asukassa buddhassa kāle uppannā tato pubbe nāhesunti vā, ayaṃ paricchedo natthi; “purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi atha pacchā samabhavī”ti iminā pana nayena saṃsārasāgaro anamataggova.

Mahāsamuddo pana jalasāgaro nāmāti veditabbo. So caturāsītiyojanasahassagambhīro. Tattha udakassa āḷhakasatehi vā āḷhakasahashehi vā āḷhakasatasahashehi vā pamāṇaṃ nāma natthi. Atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahāudakakkhandhotveva saṅkhyāṃ gacchati. Ayaṃ jalasāgaro nāma.

Katamo nayasāgaro? Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ. Dvepi hi tantiyo paccavekkhantānaṃ saddhāsampannānaṃ pasādabahulānaṃ ñāṇuttarānaṃ kulaputtānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati. Katamā dve? Vinayañca abhidhammañca. Vinayadharabhikkhūnañhi vinayatantiṃ paccavekkhantānaṃ dosānurūpaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ nāma - imasmiṃ dose imasmiṃ vītikkame idaṃ nāma hotīti sikkhāpadapaññāpanaṃ - aññesaṃ avisayo, buddhānameva visayoti. Uttarimanussadhammapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ nīlapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ sañcarittapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati. Ābhidhammikabhikkhūnampi khandhantaraṃ āyatanantaraṃ dhātvantaraṃ indriyantaraṃ balabojjhaṅgakammavipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ saṇhasukhumadhammaṃ gaganatale tārakarūpāni gaṇhanto viya rūpārūpadhamme pabbaṃ pabbaṃ koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā vibhajanto dassesi vata no satthāti abhidhammatantiṃ paccavekkhantānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati.

Evam uppattiyā panassa idaṃ vatthupi veditabbaṃ - mahāgatigamiyatissadattatthero kira nāma mahābodhiṃ vandissāmīti paratīraṃ gacchanto nāvāya uparitale nisinno mahāsamuddaṃ olokesi. Athassa tasmiṃ samaye neva paratīraṃ paññāyittha, na orimatīraṃ, ūmivegappabhedasamuggatajalacuṇṇaparikiṇṇo pana pasāritarajatapaṭṭasumanapupphasantharasadiso mahāsamuddova paññāyittha. So kiṃ nu kho mahāsamuddassa ūmivego balavā udāhu catuvīsatiṃpabhede samantapaṭṭhāne nayamukhaṃ balavanti cintesi. Athassa mahāsamudde paricchedo paññāyati - ayañhi heṭṭhā mahāpathaviyā paricchinno, upari ākāse, ekato cakkavālapabbatena, ekato velantena paricchinno; samantapaṭṭhānassa pana paricchedo na paññāyatīti saṇhasukhumadhammaṃ paccavekkhantassa balavapīti uppannā. So pītiṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā yathānisinnova sabbakilese khepetvā aggaphale arahatte patiṭṭhāya udānaṃ udānesi -

Attheva gambhīragataṃ sudubbudhaṃ,
 Sayaṃ abhiññāya sahetusambhavaṃ;
 Yathānupubbaṃ nikhilena desitaṃ,
 Mahesinā rūpagataṃva passatīti.

Ayaṃ nayasāgaro nāma.

Katamo ñāṇasāgaro? Sabbaññutaññāṇaṃ ñāṇasāgaro nāma. Ayaṃ saṃsārasāgaro nāma, ayaṃ jalasāgaro nāma, ayaṃ nayasāgaro nāmāti hi aññena na sakkā jānituṃ, sabbaññutaññāṇeneva sakkā jānitunti sabbaññutaññāṇaṃ ñāṇasāgaro nāma. Imesu catūsu sāgaesu imasmiṃ ṭhāne nayasāgaro adhippeto. Imañhi sabbaññubuddhāva paṭivijjhanti.

Ayampi bhagavā bodhimūle nisinno ‘imaṃ paṭivijjhivā imaṃ vata me dhammaṃ esantassa gavesantassa kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni vītivattāni, atha me imasmiṃ pallaṅke nisinnena diyaḍḍhakilesasahassaṃ khepetvā ayaṃ dhammo paṭividdho’ti paṭividdhadhammaṃ paccavekkhanto sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi. Tato tamhā pallaṅkā vuṭṭhāya ‘imasmiṃ vata me pallaṅke sabbaññutaññāṇaṃ paṭividdha’nti animisehi cakkhūhi sattāhaṃ pallaṅkaṃ olokento aṭṭhāsi. Tato devatānaṃ ‘ajjāpi nūna siddhatthassa kattabbakiccaṃ atthi, pallaṅkasmiñhi ālayaṃ na vijahatī’ti parivitakko udapādi.

Satthā devatānaṃ vitakkaṃ ñatvā tāvadeva tāsāṃ vitakkavūpasamanatthaṃ vehāsaṃ abbhuggantvā yamakapāṭihāriyaṃ dassesi. Mahābodhipallaṅkasmiñhi katapāṭihāriyañca, ñātisaṃāgame katapāṭihāriyañca, pāṭiyaputtasamāgame katapāṭihāriyañca, sabbaṃ kaṇḍambarukkhamaṇi katayamakapāṭihāriyasadisameva ahoṣi. Evaṃ yamakapāṭihāriyaṃ katvā pallaṅkassa ṭhitaṭṭhānassa ca antare ākāsaṭo oruyha sattāhaṃ caṅkami. Imesu ca ekavīsatiyā divasesu ekadivasepi satthu sarīrato rasmiyo na nikkhantā.

Catutthe pana sattāhe pacchimuttarāya disāya ratanaghare nisīdi -ratanagharaṃ nāma neva sattaratanamayaṃ gehaṃ. Sattannaṃ pana pakaraṇānaṃ sammāsitaṭṭhānaṃ ratanagharanti veditabbaṃ - tattha dhammasaṅgaṇiṃ sammāsantassāpi sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Vibhaṅgappakaraṇaṃ dhātukathaṃ puggalapaññattiṃ kathāvatthuppakaraṇaṃ yamakappakaraṇaṃ sammāsantassāpi sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Yadā pana mahāpakaraṇaṃ oruyha “hetupaccayo ārammaṇapaccayo...pe... avigatapaccayo”ti sammāsanaṃ ārabhi, athassa catuvīsatisamantaṭṭhānaṃ sammāsantassa ekantato sabbaññutaññāṇaṃ mahāpakaraṇeṃeva okāsaṃ labhi. Yathā hi timirapiṅgalamahāmaccho caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeṃeva okāsaṃ labhati, evameva sabbaññutaññāṇaṃ ekantato mahāpakaraṇeṃeva okāsaṃ labhi.

Satthu evaṃ laddhokāseṇa sabbaññutaññāṇeṇa yathāsukhaṃ saṅhasukhumadhammaṃ sammāsantassa sarīrato nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassaravasena chabbaṇṇarasmiyo nikkhamiṃsu. Kesamassūhi ceva akkhīnañca nīlaṭṭhānehi nīlarasmiyo nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena gaganatalaṃ añjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya umāpupphanīluppadalasañchannaṃ viya vītipatantamaṇitālavaṇṭaṃ viya sampasāritamecakapaṭaṃ viya ca ahoṣi.

Chavito ceva akkhīnañca pītaṭṭhānehi pītarasmiyo nikkhamiṃsu; yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasadhārābhisiñcamānā viya suvaṇṇapaṭapasāritā viya kuṇkumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā viya ca virocīṃsu.

Maṃsalohitehi ceva akkhīnañca rattaṭṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamiṃsu yāsaṃ vasena disābhāgā cīnapiṭṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasasiñcamānā viya rattakambalaparikkhittā viya jayasumanapāribhaddakabandhujīvaka kusumasamparikiṇṇā viya ca virocīṃsu.

Aṭṭhīhi ceva dantehi ca akkhīnañca setaṭṭhānehi odātarasmiyo nikkhamiṃsu; yāsaṃ vasena disābhāgā rajataghaṭehi āsiñcamānakhīradhārāsamparikiṇṇā viya sampasāritarajatapaṭṭavitānā viya, vītipatantarajatatālavaṇṭā viya, kundakumudasinduvārasumanamallikādikusumasañchannā viya ca virocīṃsu.

Mañjīṭṭhapabhassarā pana tamhā tamhā sarīrappadesā nikkhamiṃsu. Iti tā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamitvā ghanamahāpathaviṃ gaṇhiṃsu.

Catunahutādhikadviyojanasatasahassabahalā mahāpathavī niddhantasuvaṇṇapiṇḍi viya ahoṣi. Atha mahāpathaviṃ bhinditvā heṭṭhā udakaṃ gaṇhiṃsu. Pathavisandhāraṃ aṭṭhanahutādhikacatuyojanasatasahassabahalā udakaṃ suvaṇṇakalasehi āsiñcamānavilīnasuvaṇṇaṃ viya ahoṣi. Udakaṃ vinivijjhivā vātaṃ aggahesuṃ. Chanahutādhikanavayojanasatasahassabahalo vāto samussitasuvaṇṇakkhandho viya ahoṣi. Vātaṃ vinivijjhivā heṭṭhā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu.

Uparibhāgena uggantvāpi cātumahārājike gaṇhiṃsu. Te vinivijjhivā tāvatimse tato yāme tato tusite tato nimmānaratī tato paranimmitavasavattī tato nava brahmaloke tato vehapphale tato pañca suddhāvāse vinivijjhivā cattāro āruppe gaṇhiṃsu. Cattāro ca āruppe vinivijjhivā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu.

Tiriyabhāgehi anantā lokadhātuyo pakkhandiṃsu. Ettakesu ṭhānesu candamhi candappabhā natthi, sūriye sūriyappabhā natthi, tārakarūpesu tārakarūpappabhā natthi, devatānaṃ uyyānavimānakapparukkhesu ceva sarīresu ca ābharaṇesu cāti sabbattha pabhā natthi. Tisahassimahāsahassilokadhātuyā ālokaḥaraṇasamattho mahābrahmāpi sūriyuggamane khajjopanako viya ahosi.

Candasūriyatārakarūpadevatuyyānavimānakapparukkhaṇaṃ paricchedamattakameva paññāyittha. Ettakaṃ ṭhānaṃ buddharasmīhiyeva ajjhotthaṭaṃ ahosi. Ayañca neva buddhānaṃ adhiṭṭhāniddhi, na bhāvanāmayiddhi. Saṇhasukhumadhammaṃ pana sammasato lokanāthassa lohitaṃ pasīdi, vatthurūpaṃ pasīdi, chavivaṇṇo pasīdi. Cittasamuṭṭhānā vaṇṇadhātu samantā asītihatthamatte padese niccalāva aṭṭhāsi. Iminā nīhārena sattāhaṃ sammasi.

Satta rattindivāni sammasitadhammo kittako ahoṣīti? Ananto aparimāṇo ahosi. Ayaṃ tāva manasādesanā nāma. Satthā pana evaṃ sattāhaṃ manasā cintitadhammaṃ vacībhedaṃ katvā desento vassasatenapi vassasahassenapi vassasatasahassenapi matthakaṃ pāpetvā desetum na sakkotīti na vattabbaṃ. Aparabhāgepi hi tathāgato tāvatimsabhavane pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ dasasahassacakkavāḍadevatānaṃ majjhe nisinno mātaraṃ kāyasakkiṃ katvā kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammāti dhammaṃ desento satabhāgena sahasabhāgena satasahassabhāgena dhammantarā dhammantaraṃ saṅkamitvā saṅkamitvāva desesi. Tayo māse nīrantaraṃ pavattitadesanā vegena pavattā ākāsaṅgā viya adhomukhaṭṭhapitaudakaghaṭṭā nikkhantaudakadhārā viya ca hutvā anantā aparimāṇā ahosi.

Buddhānañhi bhaddānumodanakālepi thokaṃ vaḍḍhetvā anumodentānaṃ desanā dīghamajjhimanikāyappamāṇā hoti. Pacchābhaddaṃ pana sampattaparīsāya dhammaṃ desentānaṃ desanā saṃyuttaṅguttarikadvemahānikāyappamāṇāva hoti. Kasmā? Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuḥko dantāvaraṇaṃ suphusitaṃ mukhādānaṃ siliṭṭhaṃ jivhā mudukā saro madhuro vacanaṃ lahuparivattaṃ. Tasmā taṃ muhuttaṃ desitadhammopi ettako hoti. Temāsaṃ desitadhammo pana ananto aparimāṇoyeva.

Ānandatthero hi bahussuto tipīṭakadharo pañcadasa gāthāsahassāni saṭṭhi padasahassāni latāpupphāni ākaḍḍhanto viya ṭhitapadeneva ṭhatvā gaṇhāti vā vāceti vā deseti vā. Ettako therassa eko uddesamaggo nāma hoti. Therassa hi anupadaṃ uddesaṃ dadamāno añño dātuṃ na sakkoti, na sampāpuṇāti. Sammāsambuddhova sampāpuṇeyya. Evaṃ adhimattasatimā adhimattagatimā adhimattadhitimā sāvako satthārā temāsaṃ iminā nīhārena desitadesanaṃ vassasataṃ vassasahassaṃ uggaṇhantopi matthakaṃ pāpetum na sakkoti.

Evaṃ temāsaṃ nīrantaraṃ desentassa pana tathāgatassa kabaḷikārāhārappaṭibaddhaṃ upādinnaḥkasaṇḍaṃ kathaṃ yāpesīti? Paṭijagganeneva. Buddhānañhi so so kālo suvavatthito suparicchinno supaccakkho. Tasmā bhagavā dhammaṃ desetova manussaloke kālaṃ oloketi. So bhikkhācāraṇaṃ sallakkhetvā nimmitabuddhaṃ māpetvā ‘imassa cīvaraggahaṇaṃ pattaḡgahaṇaṃ sarakutti

ākappo ca evarūpo nāma hotu, ettakaṃ nāma dhammaṃ desetū'ti adhiṭṭhāya pattacīvaramādāya anotattadahaṃ gacchati. Devatā nāgalatādanatākaṭṭhaṃ denti. Taṃ khāditvā anotattadahe sarīraṃ paṭijaggitvā manosilātaḥaṭṭhaṃ surattadupaṭṭhaṃ nivāsetvā cīvaraṃ pārupitvā cātumahārājadattiyaṃ selamayaṃ pattaṃ ādāya uttarakuruṃ gacchati. Tato piṇḍapātaṃ āharitvā anotattadahaṭṭhaṃ nisinno taṃ paribhuñjitvā divāvihārāya candanavanaṃ gacchati.

Dhammasenāpatisāriputtattheropi tattha gantvā sammāsambuddhassa vattaṃ katvā ekamantaṃ nisīdati. Athassa satthā nayaṃ deti. 'Sāriputta, ettako dhammo mayā desito'ti ācikkhati. Evaṃ sammāsambuddhe nayaṃ dente paṭisambhidāppattassa aggasāvakassa velante ṭhatvā hatthaṃ pasāretvā dassitasamuddasadisāṃ nayadānaṃ hoti. Therassāpi nayasatena nayasahassena nayasatasahassena bhagavatā desitadhammo upaṭṭhātiyeva.

Satthā divāvihāraṃ nisīditvā dhammaṃ desetumaṃ kāya velāya gacchatīti? Sāvattvivāsīnaṃ kulaputtānaṃ sampattānaṃ dhammadesanavelā nāma atthi, tāya velāya gacchati. Dhammaṃ desetvā gacchantaṃ vā āgacchantaṃ vā ke jānanti ke na jānanti? Mahesakkhā devatā jānanti, appesakkhā devatā na jānanti. Kasmā na jānanti? Sammāsambuddhassa vā nimmitabuddhassa vā rasmiādīsu nānattābhāvā. Ubhinnaṃ hi tesāṃ rasmiṃ vā saresu vā vacanesu vā nānattaṃ natthi.

Sāriputtattheropi satthārā desitaṃ desitaṃ dhammaṃ āharitvā attano saddhivihārikānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ desesi. Tesāṃ ayaṃ pubbayogo - te kira kassapadasabalassa kāle khuddakavagguliyoniyaṃ nibbattā pabbhāre olambantā dvinnaṃ ābhidhammikabhikkhūnaṃ abhidhammaṃ sajjhāyantaṃ sare nimittaṃ gahetvā kaṇhapakkhasukkapakkhe ajānitvāpi sare nimittaggāhamattakeneva kālaṃ katvā devaloke nibbattiṃsu. Ekaṃ buddhantaṃ devaloke vasitvā tasmaṃ kāle manussaloke nibbattā yamakaṇḍāhāriye pasīditvā therassa santike pabbajiṃsu. Thero satthārā desitaṃ desitaṃ dhammaṃ āharitvā tesāṃ desesi. Sammāsambuddhassa abhidhammadesanāpariyosānañca tesāṃ bhikkhūnaṃ sattappakaraṇauggahaṇaṃca ekappahāreneva ahoṣi.

Abhidhamme vācanāmaggo nāma sāriputtattherappabhavo. Mahāpakaraṇe gaṇanacāropi thereneva ṭhapito. Thero hi iminā nīhārena dhammantaraṃ amakkhetvāva sukhaṃ gahetumaṃ dhāretumaṃ pariyāpuṇitumaṃ vācetuñca pahotīti gaṇanacāraṃ ṭhapesi. Evaṃ sante therova paṭhamataraṃ ābhidhammiko hotīti? Na hoti. Sammāsambuddhova paṭhamataraṃ ābhidhammiko. So hi naṃ mahābodhipallaṅke nisīditvā paṭivijjhi. Buddho hutvā ca pana sattāhaṃ ekapallaṅkena nisinno udānaṃ udānesi -

“Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
Yato pajānāti sahetudhammaṃ.

“Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
Yato khayamaṃ paccayānaṃ avedi.

“Yadā have pātubhavanti dhammā,

Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa;
Vidhūpayamaṃ tiṭṭhati mārasenaṃ,
Sūriyova obhāsayamantalikkha''nti.

Idaṃ paṭhamabuddhavadānaṃ nāma. Dhammapadabhāṇakā pana -

''Anekajātisaṃsāraṃ, sandhāvissaṃ anibbisaṃ;
Gahakāraṃ gavesanto, dukkhā jāti punappunaṃ.

''Gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṃ na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭaṃ visaṅkhaṭaṃ;
Visaṅkhāragataṃ cittaṃ, taṇhānaṃ khayamajjhagā''ti.

Idaṃ paṭhamabuddhavadānaṃ nāmāti vadanti.

Yamakasālānamantare nipannena parinibbānasamaye ''handā dāni, bhikkhave,
āmantayāmi vo, vayadhammā saṅkhārā, appamādena sampādeṭhā''ti vuttavadānaṃ
pacchimabuddhavadānaṃ nāma.

Ubhinnaṃ mantare pañcaccattālīsa vassāni pupphadāmaṃ ganthentena viya,
ratanāvaḷiṃ āvunantena viya, ca kathito amatappakāsano saddhammo
majjhimaṃ buddhavadānaṃ nāma.

Taṃ sabbampi saṅgayhamānaṃ piṭakato tīṇi piṭakāni honti, nikāyato pañca nikāyā,
aṅgato navaṅgāni, dhammakkhandaṃ caturāsītīdhammakkhandaṃ saṃsaṅgāni.

Kathaṃ? Sabbampi heṭaṃ piṭakato vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ
abhidhammapiṭakanti tippabhedameva hoti. Tattha ubhayāni pātimokkhaṇi dve
vibhaṅgā dvāvīsati khandhakā soḷasa parivārāti idaṃ vinayapiṭakaṃ nāma.
Brahmajālādicatuttimsasuttasaṅgaho dīghanikāyo.

Mūlapariyāyasuttādidiyaḍḍhasatadvesuttasaṅgaho majjhimanikāyo.

Oghataraṇasuttādisattasuttasahassasattasatadvāsattisuttasaṅgaho saṃyuttanikāyo.

Cittapariyādānasuttādinavasuttasahassapañcasattasattapaññāsasuttasaṅgaho
aṅguttaranikāyo.

Khuddakapāṭhadhammapadaudānaitivuttakasuttanipātavimānavatthupetavatthuther
agāthātherīgāthājātaṃ iddhesapaṭisaṃbhidaṃ padānaṃ buddhavaṃsacariyāpiṭakavasena
a pannarasappabhedo khuddakanikāyoti idaṃ suttantapiṭakaṃ nāma.

Dhammasaṅgaṇīdāni satta pakaraṇāni abhidhammapiṭakaṃ nāma. Tattha -

Vividhavisēsanayattā, vinayanato ceva kāyavācānaṃ;
Vinayatthavidūhi ayaṃ, vinayo vinayoti akkhāto.

Vividhā hi ettha

pañcavidhapātimokkhuḍḍesapārājikādisattaāpattikkhandhamātikāvibhaṅgādippabhe
dā nayā visesabhūtā ca daḷhīkammaṃ sithilakaraṇappayojanā anupaññātinayā.

Kāyikavācasikaajjhācāranisedhanato cesa kāyaṃ vācaṃ vineti. Tasmā
vividhanayattā visēsanayattā kāyavācānaṃ vinayanato ayaṃ vinayo vinayoti
akkhāto. Tenetametassa vacanattakosallatthaṃ vuttaṃ -

''Vividhavisēsanayattā, vinayanato ceva kāyavācānaṃ;
Vinayatthavidūhi ayaṃ, vinayo vinayoti akkhāto''ti.

Itaraṃ pana -

Atthānaṃ sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato;
Suttāṇā suttasabhāgato ca 'sutta'nti akkhātaṃ.

Taṃhi attatthaparattādhedhe atthe sūceti. Suvuttā cettha atthā
veneyyajjhāsayānulomena vuttattā. Savati cetāṃ atthe, sassamiva phalaṃ, pasavatīti
vuttaṃ hoti. Sūdati cetāṃ, dhenu viya khīraṃ, paggharatīti vuttaṃ hoti. Suṭṭhu ca ne
tāyati rakkhatīti vuttaṃ hoti. Suttasabhāgañcetaṃ. Yathā hi tacchakānaṃ suttaṃ
pamāṇaṃ hoti evametampi viññūnaṃ. Yathā ca suttena saṅgahitāni pupphāni na
vikiriyanti na viddhaṃsiyanti evametenā saṅgahitā atthā. Tenetametassa
vacanattakosallatthaṃ vuttaṃ -

“Atthānaṃ sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato;
Suttāṇā suttasabhāgato ca suttanti akkhāta”nti.

Abhidhammassa vacanatto vuttōyeva. Aparō nayo -

Yaṃ ettha vuḍḍhimanto, salakkhaṇā pūjitā paricchinṇā;
Vuttādhikā ca dhammā, abhidhammo tena akkhāto.

Ayaṃhi abhisaddo vuḍḍhilakkhaṇapūjitaparicchinṇādhikesu dissati. Tathā hesa “bāḷhā
me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti”tiādīsu vuḍḍhiyaṃ āgato. “Yā tā
rattiyo abhiññātā abhilakkhitā”tiādīsu lakkhaṇe. “Rājābhiraṇṇā manujindo”tiādīsu
pūjite. “Paṭibalo vinetaṃ abhidhamme abhivinaye”tiādīsu paricchinne;
aññaṃaññaṃsaṅkaravirahite dhamme ca vinaye cāti vuttaṃ hoti. “Abhikkantena
vaṇṇenā”tiādīsu adhike.

Ettha ca “rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ
pharivā viharatī”tiādinā nayena vuḍḍhimantopi dhammā vuttā. “Rūpārammaṇaṃ vā
saddārammaṇaṃ vā”tiādinā nayena ārammaṇādīhi lakkhaṇīyattā salakkhaṇāpi.
“Sekkha dhammā, asekkha dhammā, lokuttarā dhammā”tiādinā nayena pūjitāpi;
pūjārahāti adhippāyo. “Phasso hoti, vedanā hoti”tiādinā nayena
sabhāvaparicchinṇattā paricchinṇāpi. “Mahaggaṭṭā dhammā, appamāṇā dhammā,
anuttarā dhammā”tiādinā nayena adhikāpi dhammā vuttā. Tenetametassa
vacanattakosallatthaṃ vuttaṃ -

“Yaṃ ettha vuḍḍhimanto, salakkhaṇā pūjitā paricchinṇā;
Vuttādhikā ca dhammā, abhidhammo tena akkhāto”ti.

Yaṃ panettha avasiṭṭhaṃ, taṃ -

Piṭakaṃ piṭakatthavidū, pariyattibbhājanatthato āhu;
Tena samodhānetvā, tayopi vinayādayo ñeyyā.

Pariyattipi hi “mā piṭakasampadānenā”tiādīsu piṭakanti vuccati. “Atha puriso
āgaccheyya kudālapīṭakaṃādāyā”tiādīsu yaṃkiñci bhājanampi. Tasmā piṭakaṃ
piṭakatthavidū pariyattibbhājanatthato āhu.

Idāni tena samodhānetvā tayopi vinayādayo ñeyyāti. Tena evaṃ duvidhatthena
piṭakasaddena saha samāsaṃ katvā vinayo ca so piṭakañca pariyattibbhāvato, tassa
tassa atthassa bhājanato cāti vinayapiṭakaṃ. Yathāvutteneva nayena suttantañca

taṃ piṭakañcāti suttantapiṭakaṃ. Abhidhammo ca so piṭakañcāti
abhidhammapiṭakanti evamete tayopi vinayādayo ñeyyā.

Evaṃ ñatvā ca punapi tesveva piṭakesu nānappakārakosallatthaṃ -

Desanāsāsanakathābhedaṃ tesu yathārahaṃ;
Sikkhāpahānagambhīrabhāvañca paridīpaye.
Pariyattibhedaṃ sampattiṃ, vipattiñcāpi yaṃ yaṃ;
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbaṃ vibhāvaye.

Tatrāyaṃ paridīpanā vibhāvanā ca - etāni hi tīṇi piṭakāni yathākkamaṃ
āṇāvohāraparamatthadesanā, yathāparādhayathānulomayathādhhammasāsanāni,
saṃvarāsaṃvaradiṭṭhiviniveṭhananāmarūpaparicchedakathāti ca vuccanti.

Ettha hi vinayapiṭakaṃ āṇārahena bhagavatā āṇābhāhullato desitattā āṇādesanā;
suttantapiṭakaṃ vohārakusalena bhagavatā vohārabāhullato desitattā vohāradesanā;
abhidhammapiṭakaṃ paramatthakusalena bhagavatā paramatthabāhullato desitattā
paramatthadesanāti vuccati.

Tathā paṭhamaṃ ye te pacurāparādhā sattā te yathāparādhaṃ ettha sāsītāti
yathāparādhasāsanam; dutiyaṃ anekajjhāsayaṇusayacariyādhimuttikā sattā
yathānulomaṃ ettha sāsītāti yathānulomasāsanam; tatiyaṃ dhammapuñjamatte
'ahaṃ mamā'ti saññino sattā yathādhammaṃ ettha sāsītāti yathādhhammasāsananti
vuccati.

Tathā paṭhamaṃ ajjhācārapaṭipakkhabhūto saṃvarāsaṃvarato ettha kathitoti
saṃvarāsaṃvarakathā; saṃvarāsaṃvaroti khuddako ceva mahanto ca
saṃvarāsaṃvarato, kammākammaṃ viya ca phalāphalaṃ viya ca; dutiyaṃ
dvāsaṭṭhiḍṭhipaṭipakkhabhūtā diṭṭhiviniveṭhanā ettha kathitāti
diṭṭhiviniveṭhanakathā; tatiyaṃ rāgādipaṭipakkhabhūto nāmarūpaparicchedo ettha
kathitoti nāmarūpaparicchedakathāti vuccati.

Tīsupi cetesu tisso sikkhā tīṇi pahānāni catubbidho ca gambhīrabhāvo veditabbo.
Tathā hi vinayapiṭake visesena adhisīlasikkhā vuttā, suttantapiṭake adhicittasikkhā,
abhidhammapiṭake adhipaññāsikkhā.

Vinayapiṭake ca vītikkamappahānaṃ, kilesānaṃ vītikkamapaṭipakkhattā sīlassa;
suttantapiṭake pariyuṭṭhānappahānaṃ, pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissa;
abhidhammapiṭake anusayappahānaṃ, anusayapaṭipakkhattā paññāya.

Paṭhame ca tadaṅgappahānaṃ kilesānaṃ, itaresu
vikkhambhanasamucchedappahānāni. Paṭhame ca duccharitasamkilesassa pahānaṃ,
itaresu taṇhādiṭṭhisamkilesānaṃ pahānaṃ.

Ekamekasmiñcettha catubbidhopi dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīrabhāvo
veditabbo - tattha dhammoti tanti. Atthoti tassāyevattho. Desanāti tassā manasā
vavatthāpitāya tantiyā desanā. Paṭivedhoti tantiyā tantiatthassa ca
yathābhūtāvabodho. Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhā. Yasmā sasādīhi
viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca tasmā
gambhīrā. Evaṃ ekamekasmiṃ ettha catubbidhopi gambhīrabhāvo veditabbo.

Aparo nayo - dhammoti hetu. Vuttañhetam - “hetumhi ñāṇam dhammapaṭisambhidā”ti. Atthoti hetuphalaṃ. Vuttañhetam - “hetuphale ñāṇam atthapaṭisambhidā”ti. Desanāti paññatti, yathā dhammaṃ dhammābhilāpoti adhippāyo; anulomapaṭilomasanākhepavittārādivasena vā kathanaṃ. Paṭivedhoti abhisamayo. So ca lokiya lokuttaro. Visayato ca asammohato ca; atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattisu avabodho. Tesam tesam vā tattha tattha vuttadhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo.

Idāni yasmā etesu piṭakesu yaṃ yaṃ dhammajātaṃ vā atthajātaṃ vā yā cāyaṃ yathā yathā ñāpetabbo attho sotūnaṃ ñāṇassa abhimukho hoti tathā tathā tadatthajotikā desanā, yo cettha aviparītāvabodhasaṅkhāto paṭivedho tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo - sabbampetaṃ anupacitakusalasambhārehi duppaññehi, sasādīhi viya mahāsamuddo, dukkhogāhaṃ alabbhaneyyapatiṭṭhañca, tasmā gambhīraṃ. Evampi ekamekasmim ettha catubbidhopi gambhīrabhāvo veditabbo. Ettāvatā ca -

Desanāsāsanakathābhedaṃ tesu yathārahaṃ;
Sikkhāpahānagambhīrabhāvañca paridīpayeti -

Ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

Pariyattibhedaṃ sampattiṃ, vipattiñcāpi yaṃ yaṃ;
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbam vibhāvayeti.

Ettha pana tisu piṭakesu tividho pariyattibhedo datṭhabbo. Tisso hi pariyattiyo - alagaddūpamā nissaraṇatthā bhaṇḍāgārikapariyattīti.

Tattha yā duggahitā upārambhādi hetu pariyāpuṭā ayaṃ alagaddūpamā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ - “seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṃ caramāno, so passeyya mahantaṃ alagaddaṃ, tamenam bhoge vā naṅgutṭhe vā gaṇheyya, tassa so alagaddo paṭiparivattitvā hatthe vā bāhāya vā aññatarasmim vā aṅgapaccaṅge ḍaṃseyya, so tato nidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā, bhikkhave, alagaddassa. Evameva kho, bhikkhave, idhekacce moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti suttaṃ...pe... vedallaṃ, te taṃ dhammaṃ pariyāpuṇitvā tesam dhammānaṃ paññāya atthaṃ na upaparikkhanti, tesam te dhammā paññāya atthaṃ anupaparikkhantaṃ na nijjhānaṃ khamanti, te upārambhānisamsā ceva dhammaṃ pariyāpuṇanti itivādappamokkhānisamsā ca. Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇanti tañcassa atthaṃ nānubhonti. Tesam te dhammā duggahitā dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Duggahitattā, bhikkhave, dhammāna”nti.

Yā pana suggahitā sīlakkhandhādipāripūriṃyeva ākaṅkhamānena pariyāpuṭā na upārambhādi hetu, ayaṃ nissaraṇatthā. Yaṃ sandhāya vuttaṃ - “tesam te dhammā suggahitā dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Taṃ kissa hetu? Suggahitattā, bhikkhave, dhammāna”nti.

Yaṃ pana pariññātakkhandaḥ pahīnakilesa bhāvitamaggo paṭividdhākuppo sacchikatanirodho khīṇāsavo kevalaṃ pavenīpālanatthāya vaṃsānurakkhaṇatthāya pariyāpuṇāti, ayaṃ bhaṇḍāgārikapariyattīti.

Vinaye pana suppaṭipanno bhikkhu sīlasampadaṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇāti, tāsāmyeva ca tattha pabhedavacanato. Sutte suppaṭipanno samādhisampadaṃ nissāya chaḷabhiññā pāpuṇāti, tāsāmyeva ca tattha pabhedavacanato. Abhidhamme suppaṭipanno paññāsampadaṃ nissāya catasso paṭisambhidā pāpuṇāti tāsāñca tattheva pabhedavacanato. Evametesu suppaṭipanno yathākkamena imaṃ vijjāttayachaḷabhiññācatupaṭisambhidāppabhedam sampattiṃ pāpuṇāti.

Vinaye pana duppaṭipanno

anuññātasukhasamphassaattaraṇapāvuraṇādiphassasāmaññato paṭikkhittesu upādinna-kaphassādīsu anavajjasāññī hoti. Vuttañhetam - “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā bhagavatā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā”ti. Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti. Sutte duppaṭipanno “cattārome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmi”ntiādīsu adhippāyaṃ ajānanto duggahitaṃ gaṇhāti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ - “attanā duggahitena amhe ceva abbhācikkhati attānañca khanati bahuñca apuññaṃ pasavati”ti. Tato micchādiṭṭhitaṃ pāpuṇāti. Abhidhamme duppaṭipanno dhammacintaṃ atidhāvanto acinteyyānīpi cinteti, tato cittakkhepaṃ pāpuṇāti. Vuttañhetam - “cattārimāni, bhikkhave, acinteyyāni, na cintetabbāni, yāni cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti. Evametesu duppaṭipanno yathākkamena imaṃ dussīlabhāvam micchādiṭṭhitācittakkhepappabhedam vipattiṃ pāpuṇātīti. Ettāvatā ca -

Pariyattibhedam sampattiṃ, vipattiñcāpi yaṃ yaṃ;
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbam vibhāvayeti.

Ayampi gāthā vuttatthā hoti. Evaṃ nānappakārato piṭakāni ṇatvā tesam vasena sabbampetaṃ saṅgayhamānaṃ tīṇi piṭakāni honti.

Katham nikāyato pañca nikāyāti? Sabbameva hetam dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcappabhedam hoti. Tattha katamo dīghanikāyo? Tivaggasaṅgahāni brahmajālādīni catuttiṃsa suttāni.

Catuttiṃseva suttantā, tivaggo yassa saṅgaho;
Esa dīghanikāyoti, paṭhamo anulomiko.

Kasmā panesa dīghanikāyoti vuccati? Dīghappamāṇānaṃ suttānaṃ samūhato nivāsato ca. Samūhanivāsā hi nikāyoti vuccanti. “Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekanikāyampi samanupassāmi evaṃ cittaṃ yathayidaṃ, bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā, poṇikanikāyo, cikkhallikanikāyo”ti. Evamādīni cettha sādhakāni sāsanaṃ lokato ca. Evaṃ sesānampi nikāyabhāve vacanattho veditabbo.

Katamo majjhimanikāyo? Majjhimappamāṇāni pañcadasavaggasaṅgahāni mūlapariyāyasuttādīni diyaḍḍhasataṃ dve ca suttāni.

Diyaḍḍhasatasuttantā, dve ca suttāni yattha so;
Nikāyo majjhimo pañca, dasavaggapariggaho.

Katamo saṃyuttanikāyo? Devatāsaṃyuttādivasena tīṇi oghataraṇādīni satta suttasahassāni satta suttasatāni ca dvāsaṭṭhi ca suttāni.

Satta suttasahassāni, satta suttasatāni ca;
Dvāsaṭṭhi ceva suttantā, eso saṃyuttasaṅgaho.

Katamo aṅguttaranikāyo? Ekekaṅgātirekavasena t̥hitāni cittapariyādānādīni nava
suttasahassāni pañca suttasatāni sattapaññāsañca suttāni.

Nava suttasahassāni, pañca suttasatāni ca;
Sattapaññāsasuttāni, saṅkhyā aṅguttare ayaṃ.

Katamo khuddakanikāyo? Sakalaṃ vinayapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakaṃ,
khuddakapāṭha, dhammapadādayo ca pubbe dassitā pañcadasappabhedā; t̥hapetvā
cattāro nikāye avasesaṃ buddhavacanaṃ.

T̥hapetvā caturopete, nikāye dīghaādike;
Tadaññaṃ buddhavacanaṃ, nikāyo khuddako matoti.

Evam nikāyato pañca nikāyā honti.

Kathaṃ aṅgavasena navaṅgānīti? Sabbameva hidaṃ ‘suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ
gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedalla’nti navappabhedam
hoti. Tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā suttanipāte
maṅgalasuttaratanasuttanālakasuttatuvaṭṭakasuttāni aññaṃpi ca suttanāmakam
tathāgatavacanaṃ suttanti veditabbaṃ. Sabbampi sagāthakaṃ suttaṃ geyyanti
veditabbaṃ. Visesaṃ saṃyuttanikāye sakalopi sagāthāvaggo. Sakalampi
abhidhammapiṭakaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ, yañca aññaṃpi aṭṭhahi aṅgehi
asaṅgahitaṃ buddhavacanaṃ, taṃ veyyākaraṇanti veditabbaṃ. Dhammapadaṃ
theragāthā therīgāthā suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca gāthāti
veditabbā. Somanassaññaṃmayikagāthāppaṭisaṃyuttā dvāsīti suttantā udānanti
veditabbaṃ. ‘Vuttañhetam bhagavatā’tiādinayappavattā dasuttarasatasuttantā
itivuttakanti veditabbaṃ. Apaṇṇakajātakādīni paññāsādhikāni pañca jātakasatāni
jātakanti veditabbaṃ. “Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā
ānande”tiādinayapavattā sabbepi acchariyaabbhutadhammappaṭisaṃyuttā suttantā
abbhutadhammanti veditabbaṃ.

Cūḷavedallamahāvedallasammādiṭṭhisakkapañhasaṅkhārabhājanīyamahāpuṇṇamasut
tādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā vedallanti
veditabbaṃ. Evametaṃ aṅgato navaṅgāni.

Kathaṃ dhammakkhandhato caturāsīti dhammakkhandhasahassānīti? Sabbameva
hidaṃ buddhavacanaṃ.

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve saṃhassāni bhikkhuto;
Caturāsīti saṃhassāni, ye me dhammā pavattino”ti.

Evam paridīpitadhammakkhandhavasena caturāsītisahassappabhedam hoti. Tattha
ekānusandhikaṃ suttaṃ eko dhammakkhandho. Yaṃ anekānusandhikaṃ tattha
anusandhivasena dhammakkhandhagaṇanā. Gāthābandhesu pañhāpucchanaṃ eko
dhammakkhandho, vissajjanaṃ eko. Abhidhamme ekamekaṃ tikadukabhājanaṃ
ekamekañca cittavārabhājanaṃ eko dhammakkhandho. Vinaye atthi vatthu, atthi
mātikā, atthi padabhājanīyam, atthi āpatti, atthi anāpatti, atthi antarāpatti, atthi
tikacchedo. Tattha ekameko koṭṭhāso ekameko dhammakkhandhoti veditabbo. Evam
dhammakkhandhato caturāsīti dhammakkhandhasahassāni.

Evametaṃ sabbampi buddhavacanaṃ pañcasatikasaṅgītikāle saṅgāyanta
mahākassapappamukhena vasīgaṇena ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo, idaṃ

paṭhamabuddhavadānaṃ, idaṃ majjhimbuddhavadānaṃ, idaṃ
pacchimbuddhavadānaṃ, idaṃ vinayapiṭakaṃ, idaṃ suttantapiṭakaṃ, idaṃ
abhidhammapiṭakaṃ, ayaṃ dīghanikāyo...pe... ayaṃ khuddakanikāyo, imāni
suttādīni navaṅgāni, imāni caturāsīti dhammakhandhasahassāni imāṃ pabbhaṃ
vavatthapetvāva saṅgītaṃ. Na kevalaṃca imeva aññāpi
uddānasaṅghavaggasaṅghapeyyālasaṅghaekanipātadukanipātādinipātasāṅghas
aṃyuttasaṅgha paṇṇāsasaṅghāḍānekaḍḍhaṃ, tīsu piṭakesu sandissamānaṃ
saṅghappabbhaṃ vavatthapetvāva sattahi māsehi saṅgītaṃ.

Saṅgītipariyosāne cassa idaṃ mahākassapaṭṭherena dasabalassa sāsanaṃ
pañcavassasahassaparimāṇakālaṃ pavattanasamatthaṃ katanti saṅgītapamodā
sādhukāraṃ viya dadamānā ayaṃ mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā
anekappakāraṃ kampi saṅkampi sampakampi sampavedhi. Anekāni ca acchariyāni
pāturaheṣuṃ.

Evaṃ saṅgīte panettha ayaṃ abhidhammo piṭakato abhidhammapiṭakaṃ, nikāyato
khuddakanikāyo, aṅgato veyyākaraṇaṃ, dhammakhandhato katipayāni
dhammakhandhasahassāni honti.

Taṃ dhārayantesu bhikkhūsu pubbe eko bhikkhu sabbasāmayikaparisaṃya nisīditvā
abhidhammato suttaṃ āharitvā dhammaṃ kathento “rūpakhandho abyākatō,
cattāro khandhā siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā; dasāyatanā abyākatā, dve
āyatanā siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā; soḷasa dhātuyo abyākatā, dve
dhātuyo siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā; samudayasaccaṃ akusalaṃ,
maggasaccaṃ kusalaṃ, nirodhasaccaṃ abyākataṃ, dukkhasaccaṃ siyā kusalaṃ siyā
akusalaṃ siyā abyākataṃ; dasindriyā abyākatā, domanassindriyaṃ akusalaṃ,
anaññātāññassāmītindriyaṃ kusalaṃ, cattāri indriyāni siyā kusalā siyā abyākatā, cha
indriyāni siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā”ti dhammakathaṃ kathesi.

Tasmim̐ tṭhāne eko bhikkhu nisinno ‘dhammakathika tvaṃ sineruṃ parikkhipanto viya
dīghasuttaṃ āharasi, kiṃ suttaṃ nāmeta’nti āha. ‘Abhidhammasuttaṃ nāma,
āvuso’ti. ‘Abhidhammasuttaṃ kasmā āharasi? Kiṃ aññaṃ buddhabhāsitaṃ suttaṃ
āharituṃ na vaṭṭatī’ti? ‘Abhidhammo kena bhāsito’ti? ‘Na eso buddhabhāsito’ti. ‘Kiṃ
pana te, āvuso, vinayapiṭakaṃ uggahita’nti? ‘Na uggahitaṃ, āvuso’ti.
‘Avinayadhāritāya maññe tvaṃ ajānanto evaṃ vadesī’ti. ‘Vinayamattameva, āvuso,
uggahita’nti. ‘Tampi te duggahitaṃ, parisapariyante nisīditvā niddāyanta
uggahitaṃ bhavissati; tumhādisse hi pabbājento vā upasampādentō vā sātisaṃro hoti’.
‘Kiṃ kāraṇā? Vinayamattassapi duggahitattā; vuttañhetuṃ - “tattha anāpatti, na
vivaṇṇetukāmo iṅgha tāva, āvuso, suttantaṃ vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā
pariyāpuṇassu, pacchāpi vinayaṃ pariyāpuṇissasī”ti bhaṇati. “Suttante okāsaṃ
kārapetvā abhidhammaṃ vā vinayaṃ vā pucchati, abhidhamme okāsaṃ kārapetvā
suttantaṃ vā vinayaṃ vā pucchati, vinaye okāsaṃ kārapetvā suttantaṃ vā
abhidhammaṃ vā pucchati”ti. ‘Tvaṃ pana ettakampi na jānāsī’ti ettakenapi paravādī
niggahito hoti.

Mahāgosin̐gasuttaṃ pana itopi balavataraṃ. Tatra hi dhammasenāpati
sāriputtatthero aññaṃaññaṃ pucchitapaññaṃca vissajjanaṃca ārocetuṃ satthu
santikaṃ gantvā mahāmoggallānattherassa vissajjanaṃ ārocento “idhāvuso
sāriputta, dve bhikkhū abhidhammakathaṃ kathenti, te aññaṃaññaṃ pañhaṃ
pucchanti, aññaṃaññaṃsa pañhaṃ puṭṭhā vissajjenti, no ca saṃsādenti, dhammā ca

nesaṃ kathāpavattinī hoti, evarūpena kho, āvuso, sārīputta, bhikkhunā gosiṅgasālavanāṃ sobheyyā'ti āha. Satthā ābhidhammikā nāma mama sāsane paribāhirāti avatvā suvaṇṇāliṅgasadisāṃ gīvaṃ unnāmetvā puṇṇacandasassirīkaṃ mahāmukhaṃ pūretvā brahmaghosaṃ nicchārento "sādhū sādhū sārīputtā'ti mahāmogallānattherassa sādhuḥkāraṃ datvā "yathā taṃ mogallāno ca sammā byākaramāno byākareyya, mogallāno hi sārīputta dhammakathiko'ti āha. Ābhidhammikabhikkhūyeva kira dhammakathikā nāma, avasesā dhammakathaṃ kathentāpi na dhammakathikā. Kasmā? Te hi dhammakathaṃ kathentā kammantaraṃ vipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ dhammantaraṃ āloḍetvā kathenti. Ābhidhammikā pana dhammantaraṃ na āloḍenti. Tasmā ābhidhammiko bhikkhu dhammaṃ kathetu vā mā vā, pucchitakāle pana pañhaṃ kathessatīti. Ayameva ekantadhammakathiko nāma hoti. Idaṃ sandhāya satthā sādhuḥkāraṃ datvā 'sukathitaṃ mogallānenā'ti āha.

Abhidhammaṃ paṭibāhento imasmiṃ jinacakke pahāraṃ deti, sabbaññutaññāṇaṃ paṭibāhati, satthu vesārajaññāṇaṃ paṭinivatteti, sotukāmaṃ paraṃ viśaṃvādeti, ariyamagge āvaraṇaṃ bandhati, aṭṭhārasasu bhedakaravattūsu ekasmiṃ sandissati ukkhepanīyakammatajjanīyakammāraho hoti. Taṃ taṃ kammaṃ katvā uyyojetabbo 'gaccha vighāsādo hutvā jīvissasī'ti.

Athāpi evaṃ vadeyya - "sace abhidhammo buddhabhāsito, yathā anekesu suttasahassesu 'ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharatī'tiādinā nayena nidānaṃ sajjitaṃ, evamassāpi nidānaṃ sajjitaṃ bhaveyyā'ti. So 'jātakasuttanipātadhammapadādīnaṃ evarūpaṃ nidānaṃ natthi, na cetāni na buddhabhāsītānī'ti paṭikkhipitvā uttaripi evaṃ vattabbo - 'paṇḍita, abhidhammo nāmesa sabbaññubuddhānaṃyeva visayo, na aññesaṃ visayo. Buddhānañhi okkanti pākaṭā, abhijāti pākaṭā, abhisambodhi pākaṭā, dhammacakkappavattanaṃ pākaṭaṃ. Yamakapāṭihāriyaṃ pākaṭaṃ, tidivakkamo pākaṭo, devaloke desitabhāvo pākaṭo, devorohanaṃ pākaṭaṃ. Yathā nāma cakkavattirañño hatthirātanaṃ vā assarātanaṃ vā thenetvā yānake yojetvā vicāraṇaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ; cakkaratanaṃ vā pana thenetvā palālasakaṭe olambitvā vicāraṇaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ; yojanappamāṇaṃ obhāsanāmatthaṃ maṇiratanaṃ vā pana kappāsapacchiyaṃ pakkhipitvā vaḷaṇjanaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Rājārahahaṇḍatāya; evameva abhidhammo nāma na aññesaṃ visayo, sabbaññubuddhānaṃyeva visayo. Tesāṃ vasena desetabbadesanā. Buddhānañhi okkanti pākaṭā...pe... devorohanaṃ pākaṭaṃ. Abhidhammassa nidānakiccaṃ nāma natthi paṇḍitā'ti. Na hi sakkā evaṃ vutte paravādinā sahadhammikaṃ udāharaṇaṃ udāharitum.

Maṇḍalārāmaṃvāsī tissabhūtitthero pana mahābodhinidāno esa abhidhammo nāmāti dassetuṃ "yena svāhaṃ, bhikkhave, vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi tassa padesena vihāsi"nti imaṃ padesavihārasuttantaṃ āharitvā kathesi. Dasavidho hi padeso nāma - khandhapadeso, āyatanapadeso, dhātupadeso, saccapadeso, indriyapadeso, paccayākārapadeso, satipaṭṭhānapadeso, jhānapadeso, nāmapadeso, dhammapadesoti. Tesu satthā mahābodhimaṇḍe pañcakkhandhe nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanākkhandhavaseneva vihāsi. Dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo nippadesena paṭivijjhi. Imaṃ temāsaṃ dhammāyatane vedanāvasena dhammadhātuyañca vedanāvaseneva vihāsi. Cattāri saccāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ dukkhasacce vedanāvaseneva vihāsi. Bāvīsatiindriyāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāpañcakaindriyavasena

vihāsi. Dvādasapadikam paccayākāraṇaṭṭam nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ phassapaccayā vedanāvaseneva vihāsi. Cattāro satipaṭṭhāne nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāsatipaṭṭhānavaseneva vihāsi. Cattāri jhānāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ jhānaṅgesu vedanāvaseneva vihāsi. Nāmaṃ nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ tattha vedanāvaseneva vihāsi. Dhamme nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāttikavaseneva vihāsīti. Evaṃ thero padesavihārasuttantavasena abhidhammassa nidānaṃ kathesi.

Gāmaṇī sumanadevatthero pana heṭṭhālohapāsāde dhammaṃ parivattento ‘ayaṃ paravādī bāhā paggayha araṇṇe kandanto viya, asakkhikaṃ aḍḍaṃ karonto viya ca, abhidhamme nidānassa atthibhāvampi na jānāti’ti vatvā nidānaṃ kathento evamāha - ekaṃ samayaṃ bhagavā devesu viharati tāvatimsesu pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra kho bhagavā devānaṃ tāvatimsānaṃ abhidhammakathaṃ kathesi - “kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākata dhammā”ti.

Aññesu pana suttesu ekameva nidānaṃ. Abhidhamme dve nidānāni - adhigamanidānaṃca desanānidānaṃca. Tattha adhigamanidānaṃ dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya yāva mahābodhipallaṅkā veditabbaṃ. Desanānidānaṃ yāva dhammacakkappavattanā. Evaṃ ubhayanidānasampannassa panassa abhidhammassa nidānakosallatthaṃ idaṃ tāva pañhākammaṃ veditabbaṃ - ayaṃ abhidhammo nāma kena pabhāvito? Kattha paripācito? Kattha adhigato? Kadā adhigato? Kena adhigato? Kattha vicitto? Kadā vicitto? Kena vicitto? Kattha desito? Kassatthāya desito? Kimatthaṃ desito? Kahi paṭiggahito? Ke sikkhanti? Ke sikkhitasikkhā? Ke dhārenti? Kassa vacanaṃ? Kenābhatoti?

Tatridaṃ vissajjanaṃ - kena pabhāvitoti bodhiabhinīhārasaddhāya pabhāvito. Kattha paripācitoti aḍḍhachakkesu jātakasatesu. Kattha adhigatoti bodhimūle. Kadā adhigatoti visākhāpuṇṇamāsiyaṃ. Kenādhigatoti sabbaññubuddhena. Kattha vicitoti bodhimaṇḍe. Kadā vicitoti ratanagharasattāhe. Kena vicitoti sabbaññubuddhena. Kattha desitoti devesu tāvatimsesu. Kassatthāya desitoti devatānaṃ. Kimatthaṃ desitoti caturroghaniddharaṇatthaṃ. Kahi paṭiggahitoti devehi. Ke sikkhantīti sekkhā ca puthujjanakalyāṇā ca. Ke sikkhitasikkhāti arahanto khīṇāsavā. Ke dhārentīti yesaṃ vattati te dhārenti. Kassa vacananti bhagavato vacanaṃ, arahato sammāsambuddhassa. Kenābhatoti ācariyaparamparāya.

Ayañhi sārīputtatthero bhaddaji sobhito piyajālī piyapālo piyadassī kosiyaṃputto siggavo sandeho moggaliputto sudatto dhammiyo dāsako soṇako revatoti evamādīhi yāva tatiyaṅgītikālā ābhato. Tato uddhaṃ tesameva sissānusisseyhīti evaṃ tāva jambudīpatale ācariyaparamparāya ābhato. Imaṃ pana dīpaṃ -

Tato mahindo iṭṭiyo, uttiyo sambalo tathā;
Paṇḍito bhaddanāmo ca, ete nāgā mahāpaññā.

Jambudīpā idhāgatāti.

Imahi mahānāgehi ābhato. Tato uddhaṃ tesameva sissānusissasaṅkhātāya ācariyaparamparāya yāvajjatanakālā ābhato.

Sumedhakathā

Evaṃ ābhatassa panassa yaṃ taṃ dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya yāva

mahābodhipallaṅkā adhigamanidānaṃ, yāva dhammacakkappavattanā
desanānidānaṃ vuttaṃ, tassa āvibhāvattaṃ ayaṃ anupubbikathā veditabbā -

Ito kira kappasatasahasādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake amaravatī
nāma nagaraṃ ahosi. Tattha sumedho nāma brāhmaṇo paṭivasati ubhato sujāto,
mātito ca pitito ca, saṃsuddhagahaṇiko, yāva sattamā kulaparivaṭṭā akkhitto
anupakuṭṭho jātivādena, abhirūpo dassanīyo pāsādiko paramāya vaṇṇapokkharatāya
samannāgato. So aññaṃ kammaṃ akatvā brāhmaṇasippameva uggaṇhi. Tassa
daharakāleyeva mātāpitāro kālamakaṃsu. Athassa rāsivaḍḍhako amacco
āyapotthakaṃ āharitvā suvaṇṇarajatamaṇimuttādipūrite gabbhe vivaritvā 'ettakaṃ
te kumāra mātu santakaṃ, ettakaṃ pitu santakaṃ, ettakā ayyakapayyakānaṃ
santakāti yāva sattamā kulaparivaṭṭā dhanam ācikkhitvā etaṃ paṭipajjāhī'ti āha.
Sumedhapaṇḍito cintesi - 'imaṃ dhanam saṃharitvā mayhaṃ pitupitāmahādayo
paralokaṃ gacchantā ekakahāpaṇampi gahetvā na gatā, mayā pana gahetvā
gamanakāraṇaṃ kātuṃ vaṭṭatī'ti so rañño ārocetvā nagare bheriṃ carāpetvā
mahājanassa dānaṃ datvā tāpasapabbajjaṃ pabbaji. Imasmiṃ pana ṭhāne
sumedhakathā kathetabbā. Vuttañhetam buddhavaṃse -

Kappe ca satasahassee, caturo ca asaṅkhiye;
Amaṃ nāma nagaraṃ, dassaneyyaṃ manoramaṃ.

Dasahi saddehi avivittaṃ, annapānasamāyutaṃ;
Hatthisaddaṃ assasaddaṃ, bherisaṅkharathāni ca;
Khādatha pivatha ceva, annapānena ghositaṃ.

Nagaraṃ sabbaṅgasampannaṃ, sabbakammamupāgataṃ;
Sattaratanasampannaṃ, nānājanasamākulam;
Samiddhaṃ devanagaraṃva, āvāsaṃ puññaṃ kamminam.

Nagare amaravatiyā, sumedho nāma brāhmaṇo;
Anekakoṭṭisannicayo, pahūtadhanadhaññaṃvā.

Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇaṃ vedāna pāragū;
Lakkhaṇe itihāse ca, sadhamme pāramiṃ gato.

Rahogato nisīditvā, evaṃ cintesaṃ tadā;
Dukkho punabbhavo nāma, sarīrassa ca bhedaṃ.

Jātidhammo jarādhammo, byādhidhammo saṃ tadā;
Ajaraṃ amataṃ khemaṃ, pariyesissāmi nibbutiṃ.

Yaṃnūnimaṃ pūtikāyaṃ, nānākuṇapapūritaṃ;
Chaddāyitvāna gaccheyyaṃ, anapekkho anattiko.

Atthi hehiti so maggo, na so sakkā na hetuye;
Pariyesissāmi taṃ maggaṃ, bhavato parimuttiyā.

Yathāpi dukkhe vijjante, sukhaṃ nāmapi vijjati;
Evaṃ bhavē vijjamaṇe, vibhavopi icchitabbako.

Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṃ vijjati sītaṃ;

Evam tividhaggi vijjante, nibbānaṃ icchitabbakaṃ.

Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati;
Evameva jāti vijjante, ajātipicchitabbakaṃ.

Yathā gūthagato puriso, taḷākaṃ disvāna pūritaṃ;
Na gavesati taṃ taḷākaṃ, na doso taḷākassa so.

Evam kilesamaladhove, vijjante amatantaḷe;
Na gavesati taṃ taḷākaṃ, na doso amatantaḷe.

Yathā arīhi pariruddho, vijjante gamanampathe;
Na palāyati so puriso, na doso añjasassa so.

Evam kilesapariruddho, vijjamāne sive pathe;
Na gavesati taṃ maggaṃ, na doso sivamañjase.

Yathāpi byādhito puriso, vijjamāne tikicchake;
Na tikicchāpeti taṃ byādhiṃ, na doso so tikicchake.

Evam kilesabyādhīhi, dukkhito paripīlito;
Na gavesati taṃ ācariyaṃ, na doso so vināyake.

Yathāpi kuṇapaṃ puriso, kaṇṭhe baddhaṃ jigucchiya;
Mocayitvāna gaccheyya, sukhī serī sayamaṃvasī.

Tathevimaṃ pūtikāyaṃ, nānakuṇapasañcayaṃ;
Chaḍḍayitvāna gaccheyyaṃ, anapekkho anatthiko.

Yathā uccāraṭṭhānamhi, karīsaṃ naranāriyo;
Chaḍḍayitvāna gacchanti, anapekkhā anatthikā.

Evamevāhaṃ imaṃ kāyaṃ, nānakuṇapapūritaṃ;
Chaḍḍayitvāna gacchissaṃ, vaccaṃ katvā yathā kuṭiṃ.

Yathāpi jajjaraṃ nāvaṃ, paluggaṃ udagāhiniṃ;
Sāmī chaḍḍetvā gacchanti, anapekkhā anatthikā.

Evamevāhaṃ imaṃ kāyaṃ, navacchiddaṃ dhuvassavaṃ;
Chaḍḍayitvāna gacchissaṃ, jiṇṇanāvaṃva sāmikā.

Yathāpi puriso corehi, gacchanto bhaṇḍamādiya;
Bhaṇḍacchedabhayaṃ disvā, chaḍḍayitvāna gacchatī.

Evameva ayaṃ kāyo, mahācorasamo viya;
Pahāyimaṃ gamissāmi, kusalacchedanābhaya.

Evāhaṃ cintayitvāna, nekakoṭṭisaṃ dhanam;
Nāthānāthānaṃ datvāna, himavantamupāgamiṃ.

Himavantassāvidūre, dhammiko nāma pabbato;

Assamo sukato mayham, paññasālā sumāpitā.

Caṅkamaṃ tattha māpesiṃ, pañcadosavivajjitaṃ;
Aṭṭhaguṇasamupetaṃ, abhiññābalaṃ māhariṃ.

Sātakam pajahiṃ tattha, navadosamupāgataṃ;
Vākacīram nivāsesiṃ, dvādasaguṇamupāgataṃ.

Aṭṭhadosasamākiṇṇam, pajahiṃ paññasālakam;
Upāgamim rukkhāmūlam, guṇe dasahupāgataṃ.

Vāpitaṃ ropitaṃ dhaññaṃ, pajahiṃ niravasesato;
Anekaguṇasampannam, pavattaphalamādiyiṃ.

Tatthappadhānam padahiṃ, nisajjaṭṭhānacaṅkame;
Abbhantaramhi sattāhe, abhiññābalaṃ pāpuṇinti.

Tattha assamo sukato mayham, paññasālā sumāpitāti imissā pāliyā
sumedhapaṇḍitena assamapaññasālācaṅkamā sahatthā māpitā viya vuttā. Ayaṃ
panettha attho - mahāsattañhi “himavantam ajjhogāhetvā ajja dhammikapabbataṃ
pavisissāmī”ti nikkhantaṃ disvā sakko devānamindo vissakammadevaputtaṃ
āmantesi - “gaccha, tāta, ayaṃ sumedhapaṇḍito ‘pabbajissāmī’ti nikkhanto etassa
vasanaṭṭhānam māpehi”ti. So tassa vacanam sampatichitvā ramaṇīyam assamaṃ
suguttaṃ paññasālam, manoramaṃ caṅkamañca māpesi. Bhagavā pana tadā attano
puññānubhāvena nipphannaṃ taṃ assamapadaṃ sandhāya “sāriputta tasmim
dhammikapabbate -

Assamo sukato mayham, paññasālā sumāpitā;
Caṅkamaṃ tattha māpesiṃ, pañcadosavivajjita”nti. -

Āha. Tattha assamo sukato mayhanti sukato mayā. Paññasālā sumāpitāti
pañṇacchannā sālāpi me sumāpitā ahosi.

Pañcadosavivajjitantī pañcime caṅkamadosā nāma thaddhavisamatā, antorukkhatā,
gahanacchannatā, atisambādhatā, ativisālatāti. Thaddhavisamabhūmibhāgasmiñhi
caṅkame caṅkamantassa pādā rujjanti, phoṭā utthahanti, cittaṃ ekaggataṃ na
labhati, kammaṭṭhānam vipajjati. Mudusamatale pana phāsuvihāram āgamma
kammaṭṭhānam sampajjati. Tasmā thaddhavisamabhūmibhāgatā eko dosoti
veditabbo. Caṅkamanassa anto vā majjhe vā koṭiyam vā rukke sati
pamādamāgamma caṅkamantassa nalāṭam vā sīsam vā paṭihaññatīti antorukkhatā
dutiyo doso. Tiṇalatādigahanacchanne caṅkame caṅkamanto andhakāraelāyam
uragādiḷe pāṇe akkamitvā vā māreti, tehi vā daṭṭho dukkham āpajjatīti
gahanacchannatā tatiyo doso. Atisambādhe caṅkame vitthārato ratanike vā
aḍḍharatanike vā caṅkamantassa paricchede pakkhalitvā nakhāpi aṅguliyo
bhijjantīti atisambādhatā catuttho doso. Ativisāle caṅkame caṅkamantassa cittaṃ
vidhāvati, ekaggataṃ na labhatīti ativisālatā pañcamo doso. Puthulato pana
diyaḍḍharatanam dvīsu passesu ratanamattaanucaṅkamaṃ dīghato saṭṭhihattham
mudutalam samavippakiṇṇavālukaṃ caṅkamaṃ vaṭṭati, cetiyagirimhi
dīpappasādakamahāmahindattherassa caṅkamaṃ viya, tādisaṃ taṃ ahosi. Tenāha
“caṅkamaṃ tattha māpesiṃ, pañcadosavivajjita”nti.

Atthaguṇasamupetanti atthahi samaṇasukhehi upetaṃ. Atthimāni samaṇasukhāni nāma dhanadhañṇapariggahābhāvo anavajjapiṇḍapariyesanabhāvo, nibbutapiṇḍabhuñjanabhāvo, raṭṭhaṃ pīletvā dhanasāraṃ vā sīsakahāpaṇādīni vā gaṇhantesu rājakulesu raṭṭhapīlanakilesābhāvo, upakaraṇesu nicchandarāgabhāvo, coravilope nibbhayabhāvo, rājarājamahāmaccehi asaṃsaṭṭhabhāvo catūsu disāsu appaṭihatabhāvoti. Idaṃ vuttaṃ hoti “yathā tasmim assame vasantena sakkā honti imāni atthā samaṇasukhāni vindituṃ, evaṃ atthaguṇasamupetaṃ taṃ assamaṃ māpesi” nti.

Abhiññābalaṃ māharinti pacchā tasmim assame vasanto kaṣiṇaparikkammaṃ katvā abhiññānaṃca samāpattīnaṃca uppādanatthāya aniccato dukkhato vipassanaṃ ārabhitvā thāmapattaṃ vipassanābalaṃ āhariṃ. Yathā tasmim vasanto taṃ balaṃ āharituṃ sakkomi, evaṃ taṃ assamaṃ tassa abhiññatthāya vipassanābalaṃ anucchavikaṃ katvā māpesinti attho.

Sāṭakaṃ pajahiṃ tattha, navadosamupāgatanti etthāyaṃ anupubbikathā, tadā kira kuṭīleṇacaṅkamādipaṭimaṇḍitaṃ pupphūpagaphalūpagarukkhasañchannaṃ ramaṇīyaṃ madhurasalilāsayaṃ apagatavāḷamigabhiṃsanakasakuṇaṃ pavivekakkhamāṃ assamaṃ māpetvā alaṅkātacaṅkamassa ubhosu antesu ālambanaphalaṃ saṃvidhāya nisīdanatthāya caṅkamavemajjhe samatalaṃ muggavaṇṇasilaṃ māpetvā antopaṇṇasālāyaṃ jaṭāmaṇḍalavākacīratidaṇḍakuṇḍikādike tāpasaparikkhāre maṇḍape pānīyaghaṭapānīyasaṅkhaṇḍapānīyasarāvāni aggisālāyaṃ aṅgārakapalladāruādīnīti evaṃ yaṃ yaṃ pabbajitānaṃ upakārāya saṃvattati, taṃ taṃ sabbamaṃ māpetvā paṇṇasālāya bhittiyaṃ “ye keci pabbajitukāmā ime parikkhāre gahetvā pabbajantū”ti akkharāni chinditvā devalokameva gate vissakammadevaputte sumedhapaṇḍito himavantapāde girikandarānusārena attano nivāsanānurūpaṃ phāsukaṭṭhānaṃ olokento nadīnivattane vissakammanimmitaṃ sakkadattiyaṃ ramaṇīyaṃ assamaṃ disvā caṅkamakoṭiṃ gantvā padavalaṇṇaṃ apassanto “dhuvāṃ pabbajitā dhuragāme bhikkhaṃ pariyesitvā kilantarūpā āgantvā paṇṇasālaṃ pavisitvā nisinnā bhavissanti”ti cintetvā thokaṃ āgametvā “atīya cirāyanti, jānissāmī”ti paṇṇasālakuṭīdvāraṃ vivaritvā anto pavisitvā ito cito ca olokento mahābhittiyaṃ akkharāni vācetvā “mayhaṃ kappiyaparikkhārā ete, ime gahetvā pabbajissāmī”ti attanā nivatthapārutaṃ sāṭakayugaṃ pajahi. Tenāha “sāṭakaṃ pajahiṃ tatthā”ti. Evaṃ pavitṭho ahaṃ sārīputta tassaṃ paṇṇasālāyaṃ sāṭakaṃ pajahiṃ.

Navadosamupāgatanti sāṭakaṃ pajahanto nava dose disvā pajahinti dīpeti. Tāpasapabbajjaṃ pabbajitānaṃhi sāṭakasmiṃ nava dosā upaṭṭhahanti. Tesu tassa mahagghabhāvo eko doso, parapaṭibaddhatāya uppajjanabhāvo eko, paribhogena lahuṃ kilissanabhāvo eko, kilittṭho hi dhovitaṃ ca rajitaṃ ca hoti, paribhogena lahuṃ jīraṇabhāvo eko jīṇassa hi tunnaṃ vā aggaḷadānaṃ vā kātappaṃ hoti. Punapariyesanāya durabhisambhavabhāvo eko, tāpasapabbajjāya asāruppabhāvo eko, paccatthikānaṃ sādharāṇabhāvo eko, yathā hi naṃ paccatthikā na gaṇhanti, evaṃ gopetaṃ hoti. Paribhuñjantassa vibhūsanatṭhānaṃ eko, gahetvā carantassa khandhabhāramahicchabhāvo ekoti.

Vākacīraṃ nivāsesinti tadā ahaṃ sārīputta ime nava dose disvā sāṭakaṃ pahāya vākacīraṃ nivāsesiṃ muñjatiṃ hīraṃ hīraṃ katvā ganthetvā kataṃ vākacīraṃ nivāsanapārūpanatthāya ādiyinti attho.

Dvādasaguṇamupāgatanti dvādasahi ānisaṃsehi samannāgataṃ, vācacīrasmiñhi dvādasānisaṃsā - appagghaṃ sundaraṃ kappiyanti ayaṃ tāva eko ānisaṃso, sahatthā kātuṃ sakkāti ayaṃ dutiyo, paribhogena saṇikaṃ kilissati dhoviyamānepi papañco natthīti ayaṃ tatiyo, paribhogena jiṇṇepi sibbitabbābhāvo catuttho, puna pariyasantassa sukkena karaṇabhāvo pañcama, tāpasapabbajjāya sārubbabhāvo chaṭṭho, paccatthikānaṃ nirupabhogabhāvo sattamo, paribhuñjantassa vibhūsanatṭhānābhāvo aṭṭhamo, dhāraṇe sallahukabhāvo navamo, cīvarapaccaye appicchabhāvo dasamo, vākupattiyā dhammikaanavajjabhāvo ekādasamo vācacīre natṭhepi anapekkhabhāvo dvādasamoti.

Aṭṭhadosasamākiṇṇaṃ, pajahiṃ paṇṇasālakanti kathaṃ pajahiṃ? So kira varasātakayugaṃ omuñcanto cīvaravaṃse laggitaṃ anojapupphadāmasadisam rattavācacīraṃ gahetvā nivāsetvā tassupari aparaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ vācacīraṃ paridahitvā punnāgapupphasantharasadisam sakhuraṃ ajinacammaṃ ekaṃsaṃ katvā jaṭāmaṇḍalaṃ paṭimuñcitvā cūlāya saddhiṃ niccalabhāvakaraṇatthaṃ sārāsūciṃ pavesetvā muttājālasadisāya sikkāya pavāḷavaṇṇaṃ kuṇḍikaṃ odahitvā tīsu ṭhānesu vaṅkakājaṃ ādāya ekissā kājakoṭiyā kuṇḍikaṃ, ekissā aṅkusakapacchitidaṇḍakādīni olaggetvā khārikājaṃ aṃse katvā dakkhiṇena hatthena kattaradaṇḍaṃ gahetvā paṇṇasālato nikkhamitvā saṭṭhihatthe mahācaṅkame aparāparaṃ caṅkamanto attano vesam oloketvā “mayhaṃ manoratho matthakaṃ patto, sobhati vata me pabbajjā, buddhapaccekabuddhādīhi sabbehipi dhīrapurisehi vaṇṇitā thomitā ayaṃ pabbajjā nāma, pahīnaṃ me gihibandhanaṃ, nikkhantosmi nekkhammaṃ, laddhā me uttamapabbajjā, karissāmi samaṇadhammaṃ, labhissāmi aggaphalasukha”nti ussāhajāto khārikājaṃ otāretvā caṅkamavemajjhe muggavaṇṇasilāpaṭṭe suvaṇṇapaṭimā viya nisinno divasabhāgaṃ vītināmetvā sāyanhasamayaṃ paṇṇasālaṃ pavisitvā bidalamañcakapasse kaṭṭhattharikāya nipanno sarīraṃ utuṃ gāhāpetvā balavapaccūse pabujjhitvā attano āgamaṇaṃ āvajjesi “ahaṃ gharāvāse ādīnaṃ disvā amitabhogaṃ anantayasaṃ pahāya araṇṇaṃ pavisitvā nekkhamagavesako hutvā pabbajito, ito dāni paṭṭhāya pamādacāraṃ carituṃ na vaṭṭati, pavivekañhi pahāya vicarantaṃ micchāvitakkamakkhikā khādanti, idāni mayā pavivekamanubrūhetuṃ vaṭṭati, ahañhi gharāvāsaṃ palibodhato disvā nikkhanto, ayañca manāpā paṇṇasālā, beluvapakkavaṇṇā paribhaṇḍakatā bhūmi, rajatavaṇṇā setabhittiyo, kapotapādavaṇṇaṃ paṇṇacchadanaṃ, vicittattharaṇavaṇṇo bidalamañcako, nivāsaphāsukaṃ vasanaṭṭhānaṃ, na etto atirekatarā viya me gehasampadā paññāyati”ti paṇṇasālāya dose vicinanto aṭṭha dose passi.

Paṇṇasālāparibhogasmiñhi aṭṭha ādīnavā - mahāsamārambhena? Dabbasambhāre samodhānetvā karaṇapariyesanabhāvo eko ādīnavo. Tiṇapaṇṇamattikāsu patitāsu tāsāṃ punappunaṃ ṭhapetabbatāya nibaddhajaggaṇabhāvo dutiyo, senāsanaṃ nāma mahallakassa pāpuṇāti, avelāya vuṭṭhāpiyamānassa cittekaggatā na hotīti utṭhāpanīyabhāvo tatiyo, sītuṇhapaṭighātena kāyassa sukhumālakaraṇabhāvo catuttho, geḥaṃ pavitṭhena yaṃkiñci pāpaṃ sakkā kātunti garahapaṭicchādanabhāvo pañcama, “mayha”nti pariggahakaraṇabhāvo chaṭṭho, gehassa atthibhāvo nāmesa dutiyakavāso viyāti sattamo ūkāmaṅgulagharagoḷikādīnaṃ sādharmaṇatāya bahusādharmaṇabhāvo aṭṭhamoti ime aṭṭha ādīnave disvā mahāsatto paṇṇasālaṃ pajahi. Tenāha “aṭṭhadosasamākiṇṇaṃ, pajahiṃ paṇṇasālaka”nti.

Upāgamiṃ rukkhamaḷaṃ guṇe dasahupāgatanti channaṃ paṭikkhipitvā dasahi

guṇehi upetaṃ rukkhamūlaṃ upāgatosmīti vadati.

Tatime dasa guṇā - appasamārambhatā eko guṇo upagamanamattameva hi tattha hotīti. Appaṭijagganatā dutiyo tañhi sammatṭhampi asammattṭhampi paribhogaphāsukaṃ hotiyeva. Anuṭṭhāpanīyabhāvo tatiyo, garahaṃ nappaṭicchādeti, tattha hi pāpaṃ karonto lajjatīti garahāya appaṭicchādanabhāvo catuttho, abbhokāsāvāso viya kāyaṃ na santhambhetīti kāyassa asanthambhanabhāvo pañcama. Pariggahakaraṇābhāvo chaṭṭho, gehālayapaṭikkhepo sattamo, bahusādhāraṇagehe viya “paṭijaggissāmi naṃ, nikkhamathā”ti nīharaṇābhāvo aṭṭhamo, vasantassa sappītikabhāvo navamo, rukkhamūlasenāsanassa gatagataṭṭhāne sulabhatāya anapekkhabhāvo dasamoti, ime dasa guṇe disvā rukkhamūlaṃ upāgatosmīti vadati.

Imāni ettakāni kāraṇāni sallakkhetvā mahāsatto punadivase bhikkhāya gāmaṃ pāvīsi. Athassa sampattagāme manussā mahantena ussāhena bhikkhaṃ adamsu. So bhattakiccaṃ niṭṭhāpetvā assamaṃ āgamma nisīditvā cintesi “nāhaṃ ‘āhāraṃ na labhāmī”ti pabbajito siniddhāhāro nāmesa mānamadapurisamade vaḍḍheti. Āhāramūlakassa dukkhassa anto natthi yaṃnūnāhaṃ vāpitaṃ ropitaṃ dhaññanibbattaṃ āhāraṃ pajahitvā pavattaphalabhojano bhaveyya”nti. So tato paṭṭhāya tathā katvā ghaṭento vāyamanto sattāhabbhantareyeva aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattesi. Tena vuttaṃ -

“Vāpitaṃ ropitaṃ dhaññaṃ, pajahiṃ niravasesato;
Anekaguṇasampannaṃ, pavattaphalamādiyiṃ.

“Tatthappadhānaṃ padahiṃ, nisajjaṭṭhānacaṅkame;
Abbhantaramhi sattāhe, abhiññābala pāpuṇi”nti.

Evaṃ me siddhippattassa, vasībhūtassa sāsane;
Dīpaṅkaro nāma jino, uppajji lokanāyako.

Uppajjante ca jāyante, bujjhante dhammadesane;
Caturo nimitte nāddasaṃ, jhānaratisamappito.

Paccantadesavisaye, nimantetvā tathāgataṃ;
Tassa āgamaṇaṃ maggaṃ, sodhenti tuṭṭhamānasā.

Ahaṃ tena samayena, nikkhamitvā sakassamā;
Dhunanto vākacīrāni, gacchāmi ambare tadā.

Vedajātaṃ janaṃ disvā, tuṭṭhahaṭṭhaṃ pamoditaṃ;
Orohitvāna gaganā, manusse pucchi tāvade.

“Tuṭṭhahaṭṭho pamudito, vedajāto mahājano;
Kassa sodhīyati maggo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ”.

Te me puṭṭhā viyākaṃsu “buddho loke anuttaro;
Dīpaṅkaro nāma jino, uppajji lokanāyako;
Tassa sodhīyati maggo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ”.

“Buddho”ti vacanaṃ sutvāna, pīti uppajji tāvade;

“Buddho buddho”ti kathayanto, somanassaṃ pavedayiṃ.

Tattha t̥hatvā vicintesiṃ, tuṭṭho saṃviggamānaso;
“Idha bījāni ropissaṃ, khaṇo ve mā upaccagā”.

Yadi buddhassa sodhetha, ekokāsaṃ dadātha me;
Ahampi sodhayissāmi, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

Adaṃsu te mamokāsaṃ, sodhetuṃ añjasaṃ tadā;
“Buddho buddho”ti cintento, maggaṃ sodhemahaṃ tadā.

Aniṭṭhite pamokāse, dīpaṅkaro mahāmuni;
Catūhi satasahassemi, chaḷabhiññehi tādīhi;
Khīṇāsavehi vimalehi, paṭipajji añjasaṃ jino.

Paccuggamanā vattanti, vajjanti bheriyo bahū;
Āmoditā naramarū, sādhuḷkāraṃ pavattayaṃ.

Devā manusse passanti, manussāpi ca devatā;
Ubhopi te pañjalikā, anuyanti tathāgataṃ.

Devā dibbehi turiyehi, manussā mānusehi ca;
Ubhopi te vajjayantā, anuyanti tathāgataṃ.

Dibbaṃ mandāravaṃ pupphaṃ, padumaṃ pārīchattakaṃ;
Disodisaṃ okiranti, ākāsanabhagatā marū.

Dibbaṃ candanacuṇṇaṇca, varagandhaṇca kevalaṃ;
Disodisaṃ okiranti, ākāsanabhagatā marū.

Campakaṃ salalaṃ nīpaṃ, nāgapunnāgaketakaṃ;
Disodisaṃ ukkhipanti, bhūmitalagatā narā.

Kese muñcitvāhaṃ tattha, vākacīraṇca cammakaṃ;
Kalale pattharītvāna, avakujjo nipajjahaṃ.

Akkamītvāna maṃ buddho, saha sissehi gacchatu;
Mā naṃ kalale akkamītha, hitāya me bhavissati.

Pathaviyaṃ nipannassa, evaṃ me āsi cetaso;
“Icchamāno ahaṃ ajja, kilese jhāpaye mama.

“Kiṃ me aññāta-vesena, dhammaṃ sacchikatenidha;
Sabbāññutaṃ pāpuṇītvā, buddho hessaṃ sadevake.

“Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā;
Sabbāññutaṃ pāpuṇītvā, santāressaṃ sadevakaṃ.

“Iminā me adhikārena, katena purisuttame;
Sabbāññutaṃ pāpuṇītvā, tāremi janataṃ bahuṃ.

“Saṃsārasotaṃ chinditvā, viddhaṃsetvā tayo bhava;
Dhammanāvaṃ samāruya, santāressaṃ sadevakaṃ”.

Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;
Ussīsake maṃ ṭhatvāna, idaṃ vacanamabrvi.

“Passatha imaṃ tāpasam, jaṭilaṃ uggatāpanaṃ;
Aparimeyye ito kappe, buddho loke bhavissati.

“Ahu kapilavhayā rammā, nikkhamitvā tathāgato;
Padhānaṃ padahitvāna, katvā dukkarakārikaṃ.

“Ajapālarukkhamaṇe, nisīditvā tathāgato;
Tattha pāyāsaṃ paggayha, nerañjaramupehiti.

“Nerañjarāya tīramhi, pāyāsaṃ ada so jino;
Paṭiyattavaramaggena, bodhimūlamupehiti.

“Tato padakkhiṇaṃ katvā, bodhimaṇḍaṃ anuttaro;
Assattharukkhamaṇamhi, bujjhissati mahāyaso.

“Imassa janikā mātā, māyā nāma bhavissati;
Pitā suddhodano nāma, ayaṃ hessati gotamo.

“Anāsavā vītarāgā, santacittā samāhitā;
Kolito upatisso ca, aggā hessanti sāvakā;
Ānando nāmapaṭṭhāko, upaṭṭhissatimaṃ jinaṃ.

“Khemā uppalavaṇṇā ca, aggā hessanti sāvikā;
Anāsavā vītarāgā, santacittā samāhitā.

“Bodhi tassa bhagavato, assatthoti pavuccati;
Citto ca hatthāḷavako, aggā hessantupaṭṭhakā;
Uttarā nandamātā ca, aggā hessantupaṭṭhikā”.

Idaṃ sutvāna vacanaṃ, asaṃsa mahesino;
Āmoditā naramarū, buddhabījaṃ kira ayaṃ.

Ukkuṭṭhisaddā vattanti, apphoṭenti hasanti ca;
Katañjalī namassanti, dasasahassī sadevakā.

Yadimassa lokanāthassa, virajjhissāma sāsanaṃ;
Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imaṃ.

Yathā manussā nadiṃ tarantā, paṭititthaṃ virajjhiya;
Heṭṭhā titthe gahetvāna, uttaranti mahānadiṃ.

Evameva mayaṃ sabbe, yadi muñcāmimaṃ jinaṃ;
Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imaṃ.

Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;

Mama kammaṃ pakittetvā, dakkhiṇaṃ pādamuddhari.

Ye tatthāsuṃ jinaputtā, sabbe padakkhiṇamakāṃsu maṃ;
Narā nāgā ca gandhabbā, abhivādetvāna pakkamuṃ.

Dassanaṃ me atikkante, sasaṅghe lokanāyake;
Haṭṭhatuṭṭhena cittena, āsanā vuṭṭhahiṃ tadā.

Sukhena sukhito homi, pāmojjena pamodito;
Pītiyā ca abhissanno, pallaṅkaṃ ābhujīṃ tadā.

Pallaṅkena nisīditvā, evaṃ cintesaṃ tadā;
“Vasībhūto ahaṃ jhāne, abhiññāpāramiṃ gato.

“Dasasahassilokamhi, isayo natthi me samā;
Asamo iddhidhammesu, alabhiṃ īdisaṃ sukhaṃ”.

Pallaṅkābhujane mayhaṃ, dasasahassādhivāsino;
Mahānādaṃ pavattesuṃ, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Yā pubbe bodhisattānaṃ, pallaṅkavaramābhujē;
Nimittāni padissanti, tāni ajja padissare.

Sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhañca upasammati;
Tāni ajja padissanti, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Dasasahassī lokadhātū, nissaddā honti nirākulā;
Tāni ajja padissanti, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Mahāvātā na vāyanti, na sandanti savantiyo;
Tāni ajja padissanti, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Thalajā dakajā pupphā, sabbe pupphanti tāvade;
Tepajja pupphitā sabbe, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Latā vā yadi vā rukkhā, phalabhārā honti tāvade;
Tepajja phalitā sabbe, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Ākāsaṭṭhā ca bhūmaṭṭhā, ratanā jotanti tāvade;
Tepajja ratanā jotanti, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Mānussakā ca dibbā ca, turiyā vajjanti tāvade;
Tepajjubho abhiravanti, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Vicittapupphā gaganā, abhivassanti tāvade;
Tepi ajja pavassanti, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampati;
Tepajjubho abhiravanti, dhavaṃ buddho bhavissasi.

Nirayepi dasasahasse, aggī nibbanti tāvade;

Tepajja nibbutā aggī, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Vimalo hoti sūriyo, sabbā dissanti tārakā;
Tepi ajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Anovaṭṭhena udakaṃ, mahiyā ubbhijji tāvade;
Tampajjubbhijjate mahiyā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale;
Visākhā candimāyuttā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Bilāsayā darīsayā, nikkhamanti sakāsayā;
Tepajja āsayā chuddhā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Na hoti arati sattānaṃ, santuṭṭhā honti tāvade;
Tepajja sabbe santuṭṭhā, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Rogā tadupasammanti, jighacchā ca vinassati;
Tānipajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Rogo tadā tanu hoti, doso moho vinassati;
Tepajja vigatā sabbe, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Bhayaṃ tadā na bhavati, ajjapetaṃ padissati;
Tena liṅgena jānāma, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Rajo nuddhaṃsati uddhaṃ, ajjapetaṃ padissati;
Tena liṅgena jānāma, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Aniṭṭhagandho pakkamati, dibbagandho pavāyati;
Sopajja vāyati gandho, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Sabbe devā padissanti, ṭhapayitvā arūpino;
Tepajja sabbe dissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Yāvatā nirayā nāma, sabbe dissanti tāvade;
Tepajja sabbe dissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Kuṭṭhā kavāṭā selā ca, na hontāvaraṇā tadā;
Akāsabhūtā tepajja, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Cutī ca upapatti ca, khaṇe tasmiṃ na vijjati;
Tānipajja padissanti, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Daḷhaṃ paggaṇha vīriyaṃ, mā nivatta abhikkama;
Mayampetaṃ vijānāma, dhuvaṃ buddho bhavissasi.

Buddhassa vacanaṃ sutvā, dasasahassīnacūbhayaṃ;
Tuṭṭhahaṭṭho pamodito, evaṃ cintesahaṃ tadā.

Advejjhavacanā buddhā, amoghavacanā jinā;

Vitatham natthi buddhānaṃ, dhuvam buddho bhavāmaṃ.

Yathā khittam nabhe leḍḍu, dhuvam patati bhūmiyaṃ;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.

Yathāpi sabbasattānaṃ, maraṇaṃ dhuvasassataṃ;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.

Yathā rattikkhaye patte, sūriyuggamanaṃ dhuvam;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.

Yathā nikkhantasayanassa, sīhassa nadanaṃ dhuvam;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.

Yathā āpannasattānaṃ, bhāramoropanaṃ dhuvam;
Tatheva buddhaseṭṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.

Handa buddhakare dhamme, vicināmi ito cito;
Uddham adho dasa disā, yāvatā dhammadhātuyā.

Vicinanto tadādakkhiṃ, paṭthamaṃ dānapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, anuciṇṇaṃ mahāpathaṃ.

Imaṃ tvaṃ paṭthamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Dānapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi kumbho sampuṇṇo, yassa kassaci adhokato;
Vamate vudakaṃ nissesaṃ, na tattha parirakkhati.

Tatheva yācake disvā, hīnamukkaṭṭhamajjhime;
Dadāhi dānaṃ nissesaṃ, kumbho viya adhokato.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkhiṃ, dutiyaṃ sīlapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevitānisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ dutiyaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Sīlapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi camarī vālaṃ, kismiñci paṭilaggitaṃ;
Upeti maraṇaṃ tattha, na vikopeti vāladhiṃ.

Tatheva catūsu bhūmīsu, sīlāni paripūraya;
Parirakkha sadā sīlaṃ, camarī viya vāladhiṃ.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkhiṃ, tatiyaṃ nekkhammapāramiṃ;

Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ tatiyaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Nekkhammapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathā andughare puriso, ciravuttho dukhaṭṭito;
Na tattha rāgaṃ janeti, muttimeva gavesati.

Tatheva tvaṃ sabbabhave, passa andugharaṃ viya;
Nekkhammābhimukho hoti, bhavato parimuttiyā.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkhiṃ, catutthaṃ paññāpāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ catutthaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Paññāpāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi bhikkhu bhikkhanto, hīnamukkaṭṭhamajjhime;
Kulāni na vivajjento, evaṃ labhati yāpanaṃ.

Tatheva tvaṃ sabbakālaṃ, paripucchaṃ budhaṃ janaṃ;
Paññāpāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkhiṃ, pañcamaṃ vīriyapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ pañcamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Vīriyapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi siho migarājā, nisajjaṭṭhānacaṅkame;
Alīnavīriyo hoti, paggaḥitamano sadā.

Tatheva tvaṃ sabbabhave, paggaṇha vīriyaṃ daḷhaṃ;
Vīriyapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkhiṃ, chaṭṭhamaṃ khantipāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ chaṭṭhamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tattha advejjhamānaso, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi pathavī nāma, sucimpi asucimpi ca;

Sabbaṃ sahati nikkhepaṃ, na karoti paṭighaṃ tayā.

Tatheva tvampi sabbesaṃ, sammānāvamānakkhamo;
Khaṇṭipāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkiṃ, sattamaṃ saccapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ sattamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tattha advejjhavacono, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi osamī nāma, tulābhūtā sadevake;
Samaye utuvasse vā, na vokkamati, vīthito.

Tatheva tvampi saccesu, mā vokkamasi vīthito;
Saccapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkiṃ, aṭṭhamaṃ adhiṭṭhānapāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ aṭṭhamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tattha tvaṃ acalo hutvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi pabbato selo, acalo suppatiṭṭhito;
Na kampati bhusavātehi, sakaṭṭhāneva tiṭṭhati.

Tatheva tvampi adhiṭṭhāne, sabbadā acalo bhava;
Adhiṭṭhānapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkiṃ, navamaṃ mettāpāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ navamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Mettāya asamo hohi, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi udakaṃ nāma, kalyāṇe pāpake jane;
Samaṃ pharati sītena, pavāheti rajomalaṃ.

Tatheva tvampi hitāhite, samaṃ mettāya bhāvaya;
Mettāpāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, buddhadhammā bhavissare;

Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadādakkhiṃ, dasamaṃ upekkhāpāramiṃ;
Pubbakehi mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ dasamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya;
Tulābhūto daḷho hutvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi pathavī nāma, nikkhittaṃ asuciṃ suciṃ;
Upekkhati ubhopete, kopānunayavajjitā.

Tatheva tvampi sukhadukkhe, tulābhūto sadā bhava;
Upekkhāpāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Ettakāyeva te loke, ye dhammā bodhipācanā;
Tatuddhaṃ natthi aññatra, daḷhaṃ tattha patiṭṭhaha.

Ime dhamme sammasato, sabhāvarasalakkaṇe;
Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampatha.

Calatā ravati pathavī, ucchuyantaṃva pīlitaṃ;
Telayante yathā cakkaṃ, evaṃ kampati medinī.

Yāvatā parisā āsi, buddhassa parivesane;
Pavedhamānā sā tattha, mucchitā sesi bhūmiyā.

Ghaṭānekasahassāni, kumbhīnañca satā bahū;
Sañcuṇṇamathitā tattha, aññamaññaṃ paghaṭṭitā.

Ubbiggā tasitā bhītā, bhantā byāthitamānasā;
Mahājanā samāgamma, dīpaṅkaramupāgamuṃ.

Kiṃ bhavissati lokassa, kalyāṇamatha pāpakaṃ;
Sabbo upadduto loko, taṃ vinodehi cakkhuma.

Tesaṃ tadā saññāpesi, dīpaṅkaro mahāmuni;
Vissatthā hotha mā bhātha, imasmiṃ pathavikampane.

Yamaṃ ajja byākāsiṃ, buddho loke bhavissati;
Eso sammasati dhammaṃ, pubbakaṃ jinasevitaṃ.

Tassa sammasato dhammaṃ, buddhabhūmiṃ asesato;
Tenāyaṃ kampitā pathavī, dasasahassī sadevake.

Buddhassa vacanaṃ sutvā, mano nibbāyi tāvade;
Sabbe maṃ upasaṅkamma, punāpi abhivandisuṃ.

Samādayitvā buddhaguṇaṃ, daḷhaṃ katvāna mānasam;
Dīpaṅkaraṃ namassitvā, āsanā vuṭṭhahiṃ tadā.

Dibbaṃ mānusakaṃ pupphaṃ, devā mānusakā ubho;

Samokiranti pupphehi, vuṭṭhahantassa āsanā.

Vedayanti ca te sotthiṃ, devā mānusakā ubho;
Mahantaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, taṃ labhassu yathicchitaṃ.

Sabbītiyo vivajjantu, soko rogo vinassatu;
Mā te bhavantvantarāyā, phusa khippaṃ bodhimuttamaṃ.

Yathāpi samaye patte, pupphanti pupphino dumā;
Tattheva tvaṃ mahāvīra, buddhaññena pupphasu.

Yathā ye keci sambuddhā, pūrayuṃ dasapāramī;
Tattheva tvaṃ mahāvīra, pūrehi dasapāramī.

Yathā ye keci sambuddhā, bodhimaṇḍamhi bujjhare;
Tattheva tvaṃ mahāvīra, bujjhassu jinabodhiyaṃ.

Yathā ye keci sambuddhā, dhammacakkaṃ pavattayūṃ;
Tattheva tvaṃ mahāvīra, dhammacakkaṃ pavattaya.

Puṇṇamāye yathā cando, parisuddho virocati;
Tattheva tvaṃ puṇṇamano, viroca dasasahassiyaṃ.

Rāhumutto yathā sūriyo, tāpena atirocati;
Tattheva lokā muñcivā, viroca siriyā tuvaṃ.

Yathā yā kāci nadiyo, osaranti mahodadhiṃ;
Evaṃ sadevakā lokā, osarantu tavantike.

Tehi thutappasattho so, dasa dhamme samādiya;
Te dhamme paripūrento, pavanaṃ pāvisī tadā.

Sumedhakathā niṭṭhitā.

Tadā te bhojayitvāna, sasaṅghaṃ lokanāyakaṃ;
Upagacchuṃ saraṇaṃ tassa, dīpaṅkarassa satthuno.

Saraṇāgamane kañci, nivesesi tathāgato;
Kañci pañcasu sīlesu, sīle dasavidhe paraṃ.

Kassaci deti sāmāññaṃ, caturo phalamuttame;
Kassaci asame dhamme, deti so paṭisambhidā.

Kassaci varasamāpattiyo, aṭṭha deti narāsabho;
Tisso kassaci vijjāyo, chaḷabhiñña paveccati.

Tena yogena janakāyaṃ, ovadati mahāmuni;
Tena vitthārikaṃ āsi, lokanāthassa sāsanaṃ.

Mahāhanusabhakkhandho, dīpaṅkarasanāmako;
Bahū jane tārayati, parimoceti duggatiṃ.

Bodhaneyyaṃ jaṇaṃ disvā, satasahassepī yojane;
Khaṇena upagantvāna, bodheti taṃ mahāmuni.

Paṭhamābhisamaye buddho, koṭṭisatamabodhayi;
Dutiyābhisamaye nātho, navutikoṭṭimabodhayi.

Yadā ca devabhavanamhi, buddho dhammadesayi;
Navutikoṭṭisahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahu.

Sannipātā tayo āsum, dīpaṅkarassa satthuno;
Koṭṭisahasassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo.

Puna nāradakūṭamhi, pavivekagate jine;
Khīṇāsavā vītamalā, samīṃsu satakoṭṭiyo.

Yamhi kāle mahāvīro, sudassanasiluccaye;
Navutikoṭṭisahasseehi, pavāresi mahāmuni.

Ahaṃ tena samayena, jaṭilo uggatāpano;
Antalikkhamhi caraṇo, pañcābhiññāsu pāragū.

Dasavīsasahasassānaṃ, dhammābhisamayo ahu;
Ekadvinnaṃ abhisamayā, gaṇanāto asaṅkhiyā.

Vitthārikaṃ bāhujaññaṃ, iddhaṃ phītaṃ ahu tadā;
Dīpaṅkarassa bhagavato, sāsanaṃ suvisodhitam.

Cattāri satasahasassāni, chaḷabhiññā mahiddhikā;
Dīpaṅkaraṃ lokaviduṃ, parivārenti sabbadā.

Ye keci tena samayena, jahanti mānusaṃ bhavaṃ;
Appattamānasā sekhā, garahitā bhavanti te.

Supupphitaṃ pāvacaṇaṃ, arahantehi tādihi;
Khīṇāsavehi vimalehi, upasobhati sadevake.

Nagaraṃ rammavatī nāma, sudevo nāma khattiyo;
Sumedhā nāma janikā, dīpaṅkarassa satthuno.

Sumaṅgalo ca tisso ca, ahesuṃ aggasāvaka;
Sāgato nāmupaṭṭhāko, dīpaṅkarassa satthuno.

Nandā ceva sunandā ca, ahesuṃ aggasāvikā;
Bodhi tassa bhagavato, pipphalīti pavuccati.

Asītihatthamubbedho, dīpaṅkaro mahāmuni;
Sobhati dīparukkhova, sālārājāva pupphito;
Pabhā vidhāvati tassa, samantā dvādasayojane.

Satasahasavassāni, āyu tassa mahesino;
Tāvata tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

Jotayitvāna saddhammaṃ, santāretvā mahājanaṃ;
Jalivā aggikkhandhova, nibbuto so sasāvako.

Sā ca iddhi so ca yaso, tāni ca pādesu cakkaratanāni;
Sabbam tamantarahitam, nanu rittā sabbasaṅkhārāti.

Dīpaṅkarassa bhagavato aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā koṇḍañño
nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā ahesum. Paṭhamasannipāte
koṭisatasahassaṃ. Dutīye koṭisahasassaṃ, tatiye navutikoṭiyo.

Tadā bodhisatto vijitāvī nāma cakkavattī hutvā koṭisatasahassasaṅkhassa
buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ adāsi. Satthā bodhisattam
“buddho bhavissatī”ti byākaritvā dhammaṃ desesi. So satthu dhammakathaṃ sutvā
rajjam niyyādetvā pabbaji. So tīṇi piṭakāni uggahetvā aṭṭha samāpattiyo, pañca ca
abhiññāyo uppādetvā aparihīnājjhāno brahmaloke nibbatti. Koṇḍaññabuddhassa pana
rammavatī nāma nagaram, sunando nāma khattiyo pitā, sujātā nāma mātā, bhaddo
ca subhaddo ca dve aggasāvaka, anuruddho nāma upaṭṭhāko, tissā ca upatissā ca
dve aggasāvikā, sālakalyāṇī bodhi, aṭṭhāsītihatthubbedham sarīram,
vassasatasahassaṃ āyupparamāṇam ahosi.

Tassa aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā ekasmiṃyeva kappe cattāro
buddhā nibbattiṃsu maṅgalo sumano revato sobhitoti. Maṅgalassa pana bhagavato
tīsu sāvakasannipātesu paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum. Dutīye
koṭisahasassaṃ. Tatiye navutikoṭiyo. Vemātikabhātā panassa ānandakumāro nāma
navutikoṭisaṅkhyāya parisāya saddhiṃ dhammasavanatthāya satthu santikaṃ
agamāsi, satthā tassa anupubbikathaṃ kathesi. So saddhiṃ parisāya saha
paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Satthā tesam kulaputtānaṃ pubbacariyakam
olokento iddhimayapattacīvarassa upanissayaṃ disvā dakkhiṇhatthaṃ pasāretvā
“etha bhikkhavo”ti āha. Sabbe taṅkhaṇaṇṇeva iddhimayapattacīvaradharā
saṭṭhivassikattherā viya ākappasampannā hutvā satthāram vanditvā parivārayiṃsu
ayamassa tatiyo sāvakasannipāto ahosi.

Yathā pana aññesaṃ buddhānaṃ samantā asītihatthappamāṇāyeva sarīrappabhā
hoti, na, evam tassa. Tassa pana bhagavato sarīrappabhā niccakālam
dasasahassilokadhātum pharitvā aṭṭhāsi. Rukkhapathavīpabbatasamuddādayo
antamaso ukkhalīyādīni upādāya suvaṇṇapaṭa pariyanaddhā viya ahesum.
Āyupparamāṇam panassa navutivassasahassāni ahosi. Ettakaṃ kalam
candimasūriyādayo attano pabhāya virocitum nāsakkhiṃsu, rattindivaparichedo na
paññāyittha. Divā sūriyālokena viya sattā niccam buddhālokeneva vicariṃsu. Sāyam
pupphitānaṃ kusumānaṃ, pāto ravanakasakuṇānaṃ vasena loko
rattindivaparichedam sallakkhesi. Kiṃ pana aññesaṃ buddhānaṃ ayamānubhāvo
natthīti? No natthi, tepi hi ākaṅkhamānā dasasahassiṃ vā lokadhātum, tato vā bhiyyo
ābhāya phareyyum. Maṅgalassa pana bhagavato pubbapatthanāvasena aññesaṃ
byāmappabhā viya sarīrappabhā niccameva dasasahassilokadhātum pharitvā aṭṭhāsi.

So kira bodhisattacariyakāle vessantarasadise attabhāve t̥hito saputtadāro
vaṅkapabbatasadise pabbate vasi. Atheke kharadāṭṭhiko nāma yakkho mahāpurisassa
dānājjhāsayataṃ sutvā brāhmaṇavaṇṇena upasaṅkamitvā mahāsattam dve dārake
yāci. Mahāsatto “dadāmi brāhmaṇassa puttake”ti haṭṭhapahaṭṭho udakapariyantam
pathaviṃ kampfento dvepi dārake adāsi. Yakkho caṅkamanakoṭiyaṃ

ālambanaphalakam nissāya t̥atvā passantasseva mahāsattassa muḷālakalāpaṃ viya dve dārake khādi. Mahāpurisassa yakkham oloketvā vivaṭamatte aggijālam viya lohitadhāram uggiramānam tassa mukham disvāpi kesaggamattampi domanassam nuppajji, “sudinnaṃ vata me dāna”nti cintayato panassa sarīre mahantaṃ pītisomanassam udapādi. So “imassa me nissandena anāgate imināva nīhārena sarīrato rasmiyo nikkhamantū”ti patthanaṃ akāsi. Tassa taṃ patthanaṃ nissāya buddhabhūtassa sarīrato rasmiyo nikkhamitvā ettakaṃ t̥hānaṃ phariṃsu.

Aparampissa pubbacaritaṃ atthi. So kira bodhisattakāle ekassa buddhassa cetiyaṃ disvā “imassa buddhassa mayā jīvitaṃ pariccajituṃ vaṭṭatī”ti daṇḍakadīpikāveṭhananiyāmena sakalasarīraṃ veṭhāpetvā ratanamattamakulam sataśahassagghanikaṃ suvaṇṇapātiṃ sappissa pūrāpetvā tattha sahaśśavaṭṭiyo jālāpetvā taṃ sīsenādāya sakalasarīraṃ jālāpetvā cetiyaṃ padakkhiṇaṃ karonto sakalarattiṃ vītinaṃesi. Evaṃ yāva aruṇuggamanā vāyamantassāpissa lomakūpamattampi usumaṃ na gaṇhi, padumagabbhaṃ pavitṭhakālo viya ahosi. Dhammo hi nāmesa attānaṃ rakkhantaṃ rakkhati. Tenāha bhagavā -

“Dhammo have rakkhati dhammacāriṃ,
Dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti;
Esānisamso dhamme suciṇṇe,
Na duggatiṃ gacchati dhammacārī”ti.

Imassāpi kamma nissandena tassa bhagavato sarīrobhāso dasaśahasilokadhātuṃ pharivā atṭhāsi.

Tadā amhākaṃ bodhisatto suruci nāma brāhmaṇo hutvā “satthāraṃ nimantessāmī”ti upasaṅkamitvā madhuradhammakathaṃ sutvā “sve mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha bhante”ti āha. Brāhmaṇa kittakehi te bhikkhūhi atthoti, kittakā pana vo bhante parivārā bhikkhūti. Tadā satthu paṭhamasannipātoyeva hoti. Tasmā “koṭisatasahassa”nti āha. “Bhante, sabbehipi saddhiṃ mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā”ti āha. Satthā adhvāsesi. Brāhmaṇo svātanāya nimantetvā gehaṃ gacchanto cintesi “ahaṃ ettakānaṃ bhikkhūnaṃ yāgubhattavatthādīni dātuṃ no na sakkomi, nisīdanaṭṭhānaṃ pana kathaṃ bhavissatī”ti. Tassa sā cintā caturāsītiyojanasahassamatthake t̥hitassa devaraṇṇo paṇḍukambalasilāsanassa uṇhabhāvaṃ janesi. Sakko “ko nu kho maṃ imasmā t̥hānā cāvetukāmo”ti dibbacakkhunā olokeno mahāpurisaṃ disvā “ayaṃ suruci brāhmaṇo buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā nisīdanaṭṭhānatthāya cintesi, mayāpi tattha gantvā puñṇakoṭṭhāsaṃ gahetuṃ vaṭṭatī”ti vaḍḍhakivaṇṇaṃ nimminivā vāsipharasuhattho mahāpurisassa purato pāturaḥosi. “Atthi nu kho kassaci bhatiyā kattabbakicca”nti āha. Mahāpuriso taṃ disvā “kiṃ kammaṃ karissasī”ti āha. Mama ajānanasippaṃ nāma natthi, gehaṃ vā maṇḍapaṃ vā yo yaṃ kāreti, tassa taṃ kātuṃ jānāmīti. Tena hi mayhaṃ kammaṃ atthīti. Kiṃ, ayyāti? Svātanāya me koṭisatasahassabhikkhū nimantitā, tesaṃ nisīdanamaṇḍapaṃ karissasīti. Ahaṃ nāma kareyyaṃ, sace me bhatim dātuṃ sakkhissathāti. Sakkhissāmi, tātāti. “Sādhu karissāmi”ti gantvā ekaṃ padesaṃ olokesi.

Dvādasaterasayojanappamāṇo padeso kasiṇamaṇḍalaṃ viya samatalo ahosi. So “ettake t̥hāne sattaratanamayo maṇḍapo uṭṭhahatū”ti cintetvā olokesi. Tāvadeva pathaviṃ bhinditvā maṇḍapo uṭṭhahi. Tassa suvaṇṇamayesu thambhesu rajatamayā ghaṭakā ahesuṃ, rajatamayesu thambhesu suvaṇṇamayā, maṇitthambhesu

pavālamayā, pavālatthambhesu maṇimayā, sattaratanamayesu thambhesu sattaratanamayāva ghaṭakā ahesuṃ. Tato “maṇḍapassa antarantena kiṅkiṇikajālaṃ olambatū”ti olokesi. Saha olokaneneva kiṅkiṇikajālaṃ olambi, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikasseva tūriyassa madhurasaddo niggacchati. Dibbasaṅgītivattanakālo viya ahosi. “Antarantarā gandhadāmamālādāmāni olabantū”ti cintesi. Tāvadeva dāmāni olambiṃsu. “Koṭisatasahassasaṅkhyānaṃ bhikkhūnaṃ āsanāni ca ādhārakāni ca pathaviṃ bhinditvā utṭhahantū”ti cintesi. Tāvadeva utṭhahiṃsu. “Koṇe koṇe ekekā udakacāṭiyo utṭhahantū”ti cintesi, tāvadeva udakacāṭiyo utṭhahiṃsu ettakaṃ māpetvā brāhmaṇassa santikaṃ gantvā “ehi ayya tava maṇḍapaṃ oloketvā mayhaṃ bhatim dehī”ti āha. Mahāpuriso gantvā maṇḍapaṃ olokesi. Olokentassevassa sakalasaṃraṃ pañcavaṇṇāya pītiyā niranantaraṃ phuṭaṃ ahosi. Athassa maṇḍapaṃ oloketvā etadahosi “nāyaṃ maṇḍapo manussabhūtena kato, mayhaṃ pana ajjhāsayaṃ mayhaṃ guṇaṃ āgamma addhā sakkassa bhavanaṃ uṇhaṃ ahosi. Tato sakkena devaraññaṃ ayaṃ maṇḍapo kārīto bhavissatī”ti. “Na kho pana me yuttaṃ evarūpe maṇḍape ekadivasamyeva dānaṃ dātuṃ, sattāhaṃ dassāmī”ti cintesi.

Bāhirakadānañhi tattakampi samānaṃ bodhisattānaṃ tuṭṭhiṃ kātuṃ na sakkoti. Alaṅkatasāsaṃ pana chinditvā añjitaakkhīni uppāṭetvā, hadayamaṃsaṃ vā uppāṭetvā dinnakāle bodhisattānaṃ cāgaṃ nissāya tuṭṭhi nāma hoti. Amhākampi hi bodhisattassa siviṇṇatake devasikaṃ pañcasatasahassakahāpaṇāni vissajjetvā catūsu nagaradvāresu, majjhe nagare ca dānaṃ dadantassa taṃ dānaṃ tuṭṭhiṃ uppādetuṃ nāsakkhi. Yadā panassa brāhmaṇavaṇṇena āgantvā sakko devarājā akkhīni yāci, tadā tāni uppāṭetvā dadamānasseva hāso uppajji, kesaggamattampi cittassa aññathattaṃ nāhosi. Evaṃ dānaṃ nissāya bodhisattānaṃ titti nāma natthi. Tasmā sopi mahāpuriso “sattāhaṃ mayā koṭisatasahassasaṅkhyānaṃ bhikkhūnaṃ dānaṃ dātuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā tasmim maṇḍape buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā sattāhaṃ gavapānaṃ nāma adāsi. Gavapānanti mahante mahante kolambe khīrassa pūretvā uddhanesu āropetvā ghanapākakapke khīre thoke taṇḍule pakkhipitvā pakkamadhusakkaracuṇṇasappīhi abhisāṅkhatāṃ bhojanaṃ vuccati. Manussāyeva pana parivisitūṃ nāsakkhiṃsu, devāpi ekantarikā hutvā parivisiṃsu. Dvādasaterasayanappamāṇaṃ ṭhānampi bhikkhū gaṇhituṃ nappahotiyeva. Te pana bhikkhū attano ānubhāvena nisīdiṃsu. Pariyosānadivase sabbabhikkhūnaṃ pattāni dhovāpetvā bhesajjathāya sappinavanītatelamadhuphāṇitānaṃ pūretvā ticīvarehi saddhiṃ adāsi. Saṅghanavakabhikkhūnā laddhaticīvarasātakā satasahassagghanikā ahesuṃ. Satthā anumodanaṃ karonto “ayaṃ puriso evarūpaṃ mahādānaṃ adāsi, ko nu kho bhavissatī”ti upadhārento “anāgate kappasatasahassādhikānaṃ dvinnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake gotamo nāma buddho bhavissatī”ti disvā mahāpurisaṃ āmantetvā “tvaṃ ettakaṃ nāma kālaṃ atikkamitvā gotamo nāma buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Mahāpuriso byākaraṇaṃ sutvā “ahaṃ kira buddho bhavissāmi, ko me gharāvāsena attho, pabbajissāmī”ti cintetvā tathārūpaṃ sampattiṃ khelapiṇḍaṃ viya pahāya satthu santike pabbaji. Pabbajitvā ca buddhavadānaṃ uggaṇhitvā abhiññaṃ, samāpattiyo ca nibbattetvā āyupariyosane brahmaloke nibbatti.

Maṅgalassa pana bhagavato uttaraṃ nāma nagaraṃ ahosi. Pitāpi uttaro nāma khattiyo, mātāpi uttarā nāma, sudevo ca dhammaseno ca dve aggasāvaka, pālito nāma upaṭṭhāko, sīvalī ca asokā ca dve aggasāvikā, nāgarukkho bodhi,

aṭṭhāsīti hatthubbedham sarīraṃ ahosi. Navutivassasahassāni tathavā parinibbute pana tasmim ekappahāreneva dasacakkavālasahassāni ekandhakārāni ahesum. Sabbacakkavālesu manussānaṃ mahantaṃ ārodanaparidevanaṃ ahosi.

Evam dasasahassilokadhātum andhakāraṃ katvā parinibbutassa tassa bhagavato aparabhāge sumano nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum. Dutiye kañcanapabbatamhi navutikoṭisahassāni, tatiye asītikotīsaṃ ahosi. Tadā mahāsatto atulo nāma nāgarājā ahosi mahiddhiko mahānubhāvo, so “buddho uppanno”ti sutvā ñātisaṅghaparivuto nāgabavanā nikkhamitvā koṭisatasahassabhikkhuparivārassa tassa bhagavato dibbatūriyehi upahāraṃ kārāpetvā mahādānaṃ pavattetvā paccekam dussayugāni datvā saraṇesu patitthāsi. Sopi naṃ satthā “anāgate buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa bhagavato nagaraṃ mekhalam nāma ahosi, sudatto nāma rājā pitā, sirimā nāma mātā, saraṇo ca bhāvitatto ca dve aggasāvakā, udeno nāma upaṭṭhāko, soṇā ca upasoṇā ca dve aggasāvikā, nāgarukkhova bodhi, navutihatthubbedham sarīraṃ, navutiyeva vassasahassāni āyupamāṇaṃ ahosīti.

Tassa aparabhāge revato nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā ahesum, paṭhamasannipāte gaṇanā nāma natthi, dutiye koṭisatasahassabhikkhū ahesum, tathā tatiye. Tadā bodhisatto atidevo nāma brāhmaṇo hutvā satthu dhammadesanaṃ sutvā saraṇesu patitthāya sirasmim añjaliṃ tṭhapetvā tassa satthuno kilesappahāne vaṇṇaṃ vatvā uttarāsaṅgena pūjamaṃ kāsī. Sopi naṃ “buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana bhagavato nagaraṃ sudhaññavatī nāma ahosi, pitā vipulo nāma khattiyo, mātāpi vipulā nāma, varuṇo ca brahmadevo ca dve aggasāvakā, sambhavo nāma upaṭṭhāko, bhaddā ca subhaddā ca dve aggasāvikā, nāgarukkhova bodhi, sarīraṃ asīti hatthubbedham ahosi, āyu satthivassasahassānīti.

Tassa aparabhāge sobhito nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte koṭisatabhikkhū ahesum, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asītikotīyo. Tadā bodhisatto ajito nāma brāhmaṇo hutvā satthu dhammadesanaṃ sutvā saraṇesu patitthāya buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ adāsī. Sopi naṃ “buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana bhagavato nagaraṃ sudhammaṃ nāma ahosi, pitā sudhammo nāma rājā, mātāpi sudhammā nāma, asamo ca sunetto ca dve aggasāvakā, anomo nāma upaṭṭhāko, nakulā ca sujātā ca dve aggasāvikā, nāgarukkhova bodhi, aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedham sarīraṃ ahosi, navuti vassasahassāni āyupamāṇanti.

Tassa aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā ekasmimyeva kappe tayo buddhā nibbattiṃsu anomadassī, padumo, nāradoti. Anomadassissa bhagavato tayo sāvakasannipātā, paṭhame aṭṭha bhikkhusatasahassāni ahesum, dutiye satta, tatiye cha tadā bodhisatto eko yakkhasenāpati ahosi mahiddhiko mahānubhāvo anekakoṭisatasahassānaṃ yakkhānaṃ adhipati. So “buddho uppanno”ti sutvā āgantvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ adāsī. Satthāpi naṃ “anāgate buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Anomadassissa pana bhagavato candavatī nāma nagaraṃ ahosi, yasavā nāma rājā pitā, yasodharā nāma mātā, nisabho ca anomo ca dve aggasāvakā, varuṇo nāma upaṭṭhāko, sundarī ca sumanā ca dve aggasāvikā, ajjunarukkho bodhi, sarīraṃ

aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedham ahosi, vassasatasahassam āyūti.

Tassa aparabhāge padumo nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye tīṇisatasahassāni, tatiye agāmake araṇṇe mahāvanasaṇḍavāsīnaṃ bhikkhūnaṃ dve satasahassāni. Tadā tathāgate tasmimyeva vanasaṇḍe vasante bodhisatto siho hutvā satthāraṃ nirodhasamāpattisamāpannaṃ disvā pasannacitto vanditvā padakkhiṇaṃ katvā pītisomanassajāto tikkhattuṃ sihanādaṃ naditvā sattāhaṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃavijahitvā pītisukheneva gocarāya apakkamitvā jīvitapariccāgaṃ katvā payirupāsamāno aṭṭhāsi. Satthā sattāhaccayena nirodhā vuṭṭhito sihaṃ oloketvā “bhikkhusaṅhepi cittaṃ pasādetvā saṅhaṃ vandissatī”ti “bhikkhusaṅgho āgacchatū”ti cintesi. Bhikkhū tāvadeva āgamiṃsu. Siho saṅghe cittaṃ pasādeti. Satthā tassa mānasaṃ oloketvā “anāgate buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Padumassa pana bhagavato campakaṃ nagaraṃ ahosi asamo nāma rājā pitā, mātā asamā nāma, sālo ca upasālo ca dve aggasāvakā, varuṇo nāma upaṭṭhāko, rāmā ca surāmā ca dve aggasāvikā, soṇarukkho nāma bodhi aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedham sarīraṃ ahosi, āyu vassasatasahassanti.

Tassa aparabhāge nārado nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye navutikoṭisahasassāni, tatiye asītikoṭisahasassāni. Tadā bodhisatto isipabbajjaṃ pabbajitvā pañcasu abhiññāsu, aṭṭhasu ca samāpattisu ciṇṇavasī hutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṃ datvā lohita candanena pūjamakāsi, sopi naṃ “anāgate buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana bhagavato dhañṇavatī nāma nagaraṃ ahosi, sudevo nāma khattiyo pitā, anomā nāma mātā, bhaddasālo ca jitamitto ca dve aggasāvakā, vāsītṭho nāma upaṭṭhāko, uttarā ca phaggunī ca dve aggasāvikā, mahāsoṇarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhāsītihatthubbedham ahosi, navuti vassasahasassāni āyūti.

Nāradabuddhassa pana aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā ito satasahassakappamatthake ekasmiṃ kappe ekova padumuttaro nāma buddho udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye vebhārapabbate navutikoṭisahasassāni, tatiye asītikoṭisahasassāni. Tadā bodhisatto jaṭilo nāma mahāraṭṭhiyo hutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sacīvaraṃ dānaṃ adāsi. Sopi naṃ “anāgate buddho bhavissasī”ti byākāsi. Padumuttarassa pana bhagavato kāle titthiyā nāma nāhesum sabbe devamanussā buddhameva saraṇamakaṃsu.

Tassa nagaraṃ haṃsavatī nāma ahosi, pitā ānando nāma khattiyo, mātā sujātā nāma, devalo ca sujāto ca dve aggasāvakā sumano nāma upaṭṭhāko, amitā ca asamā ca dve aggasāvikā, salalarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhāsītihatthubbedham ahosi, sarīrappabhā samantato dvādasa yojanāni gaṇhi vassasatasahassam āyūti.

Tassa aparabhāge sattatikappasahasassāni atikkamitvā ito tiṃsakappasahasamatthake sumedho ca sujāto cāti ekasmiṃ kappe dve buddhā nibbattiṃsu. Sumedhassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte sudassananagare koṭisatakhiṇāsavā ahesum, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asītikoṭiyo. Tadā bodhisatto uttaro nāma brāhmaṇamāṇavo hutvā nidahitvā ṭhapitaṃyeva

asītikotiḍḍhanam vissajjetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānam datvā dhammam sutvā saraṇesu paṭiṭṭhāya nikkhamitvā pabbaji. Sopi nam “anāgate buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Sumedhassa bhagavato sudassanam nāma nagaram ahosi, sudatto nāma rājā pitā, mātāpi sudattā nāma, saraṇo ca sabbakāmo ca dve aggasāvakā, sāgaro nāma upaṭṭhāko, rāmā ca surāmā ca dve aggasāvikā, mahānīparukkho bodhi, sarīram aṭṭhāsītihatthubbedham ahosi, āyu navuti vassasahassānīti.

Tassa aparabhāge sujāto nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte saṭṭhibhikkhusatasahassāni ahesum, dutiye paññāsam, tatiye cattālīsam. Tadā bodhisatto cakkavattirājā hutvā “buddho uppanno”ti sutvā upasaṅkamitvā dhammam sutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa saddhim sattahi ratanehi catumahādīparajjam datvā satthu santike pabbaji. Sakalapaṭṭhāvāsino paṭṭhuppādam gahetvā āramikakiccaṃ sādhentā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niccam mahādānam adamsu. Sopi nam satthā byākāsi.

Tassa bhagavato nagaram sumaṅgalam nāma ahosi, uggato nāma rājā pitā, pabhāvatī nāma mātā, sudassano ca sudevo ca dve aggasāvakā, nārado nāma upaṭṭhāko, nāgā ca nāgasamālā ca dve aggasāvikā, mahāveḷurukkho bodhi, so kira mandacchiddo ghanakkhandho upariniggatāhi mahāsākhāhi morapiñchakalāpo viya virocittha. Tassa bhagavato sarīram paññāsahatthubbedham ahosi, āyu navutivassasahassānīti.

Tassa aparabhāge ito aṭṭhārasakappasatamatthake ekasmiṃ kappe piyadassī, atthadassī, dhammadassīti tayo buddhā nibbattiṃsu. Piyadassissāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhame koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asītikotiyo. Tadā bodhisatto kassapo nāma māṇavo tiṇṇam vedānam pāraṅgato hutvā satthu dhammadesanam sutvā koṭisatasahassadhanapariccāgena saṅghārāmaṃ kāretvā saraṇesu ca sīlesu ca paṭiṭṭhāsi. Atha nam satthā “aṭṭhārasakappasataccayena buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa bhagavato anomam nāma nagaram ahosi, pitā sudinno nāma rājā, mātā candā nāma, pālito ca sabbadassī ca dve aggasāvakā, sobhito nāma upaṭṭhāko, sujātā ca dhammadinnā ca dve aggasāvikā, piyaṅgurukkho bodhi, sarīram asītihatthubbedham ahosi, navutivassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge atthadassī nāma bhagavā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhame aṭṭhanavutibhikkhusatasahassāni ahesum, dutiye aṭṭhāsītisahassāni, tathā tatiye. Tadā bodhisatto susīmo nāma mahiddhiko tāpaso hutvā devalokato mandāravapupphacchattam āharitvā satthāram pūjesi. Sopi nam satthā byākāsi.

Tassa bhagavato sobhaṇam nāma nagaram ahosi, sāgaro nāma rājā pitā, sudassanā nāma mātā, santo ca upasanto ca dve aggasāvakā, abhayo nāma upaṭṭhāko, dhammā ca sudhammā ca dve aggasāvikā, campakarukkho bodhi, sarīram asītihatthubbedham ahosi, sarīrapabhā samantato sabbakālam yojanamattam pharitvā aṭṭhāsi, āyu vassasatasahassanti.

Tassa aparabhāge dhammadassī nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte koṭisatabhikkhū ahesum, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asītikotiyo. Tadā bodhisatto sakko devarājā hutvā dibbagandhapupphehi ca

dibbatūriyehi ca pūjamakāsi. Sopi naṃ satthā byākāsi.

Tassa bhagavato saraṇaṃ nāma nagaraṃ ahosi, pitā saraṇo nāma rājā, mātā sunandā nāma, padumo ca phussadevo ca dve aggasāvakā, sunetto nāma upaṭṭhāko, khemā ca sabbanāmā ca dve aggasāvikā, rattaṅkurarukkho bodhi, “kakudharukkho”tipi “bimbijālo”tipi vuccati sarīraṃ panassa asīti hatthubbedhaṃ ahosi, vassasatasahassaṃ āyūti.

Tassa aparabhāge ito catunavutikappamatthake ekasmiṃ kappe ekova siddhattho nāma buddho udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesuṃ, dutiye navutikoṭiyo tatiye asīti koṭiyo. Tadā bodhisatto uggatejo abhiññābalasampanno maṅgalo nāma tāpaso hutvā mahājambuphalaṃ āharitvā tathāgatassa adāsi. Satthā taṃ phalaṃ paribhuñjitvā “catunavutikappamatthake buddho bhavissasī”ti bodhisattaṃ byākāsi.

Tassa bhagavato nagaraṃ vebhāraṃ nāma ahosi, pitā jayaseno nāma rājā, mātā suphassā nāma, sambalo ca sumitto ca dve aggasāvakā, revato nāma upaṭṭhāko, sīvalā ca surāmā ca dve aggasāvikā, kaṇikārarukkho bodhi, sarīraṃ satṭhi hatthubbedhaṃ ahosi, vassasatasahassaṃ āyūti.

Tassa aparabhāge ito dvenavutikappamatthake tisso phussoti ekasmiṃ kappe dve buddhā nibbattiṃsu. Tissassa pana bhagavato tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte bhikkhūnaṃ koṭisataṃ ahosi, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asīti koṭiyo. Tadā bodhisatto mahābhogo mahāyaso sujāto nāma khattiyo hutvā isipabbajjaṃ pabbajitvā mahiddhikabhāvaṃ patvā “buddho uppanno”ti sutvā dibbamandāravapadumapāricchattakapupphāni ādāya catuparisamajjhe gacchantaṃ tathāgataṃ pūjesi, ākāse pupphavitānaṃ hutvā aṭṭhāsi. Sopi naṃ satthā “ito dvenavutikappamatthake buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa bhagavato khemaṃ nāma nagaraṃ ahosi, pitā janasandho nāma khattiyo, mātā padumā nāma, brahmadevo ca udayo ca dve aggasāvakā samaṅgo nāma upaṭṭhāko, phussā ca sudattā ca dve aggasāvikā asanarukkho bodhi, sarīraṃ satṭhi hatthubbedhaṃ ahosi, vassasatasahassaṃ āyūti.

Tassa aparabhāge phusso nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte satṭhi bhikkhusatasahassāni ahesuṃ, dutiye paṇṇāsa, tatiye dvattiṃsa. Tadā bodhisatto vijitāvī nāma khattiyo hutvā mahārajjāṃ pahāya satthu santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā mahājanassa dhammakathaṃ kathesi. Sīlapāramiṇca pūresi. Sopi naṃ “buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa bhagavato kāsi nāma nagaraṃ ahosi, jayaseno nāma rājā pitā, sirimā nāma mātā, surakkhito ca dhammaseno ca dve aggasāvakā, sabhiyo nāma upaṭṭhāko, cālā ca upacālā ca dve aggasāvikā, āmalakarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ ahosi, navuti vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge ito ekanavutikappe vipassī nāma bhagavā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte aṭṭhasatṭhibhikkhusatasahassāni ahesuṃ, dutiye ekasatasahassaṃ, tatiye asīti saṃhassāni. Tadā bodhisatto mahiddhiko mahānubhāvo atulo nāma nāgarājā hutvā sattaratanakhacitaṃ sovaṇṇamayāṃ mahāpīṭhaṃ bhagavato adāsi. Sopi naṃ satthā “ito ekanavutikappe buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa bhagavato bandhumatī nāma nagaram ahosi, bandhumā nāma rājā pitā. Bandhumatī nāma mātā, khaṇḍo ca tisso ca dve aggasāvakā, asoko nāma upaṭṭhāko, candā ca candamittā ca dve aggasāvikā pāṭalirukkho bodhi, sarīraṃ asīti hatthubbedham ahosi, sarīrappabhā sadā satta yojanāni pharitvā aṭṭhāsi, asītivassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge ito ekatiṃsakappe sikhī, vessabhū cāti dve buddhā ahesuṃ. Sikhissāpi bhagavato tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte bhikkhusatasahassam ahosi, dutiye asītisahassāni, tatiye sattati. Tadā bodhisatto arindamo nāma rājā hutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sacīvaraṃ mahādānaṃ pavattetvā sattaratanapaṭimaṇḍitaṃ hatthiratanam datvā hatthippamāṇam katvā kappiyabhaṇḍam adāsi. Sopi naṃ “ito ekatiṃsakappe buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana bhagavato aruṇavatī nāma nagaram ahosi, aruṇavā nāma khattiyo pitā, pabhāvatī nāma mātā, abhibhū ca sambhavo ca dve aggasāvakā khemaṅkaro nāma upaṭṭhāko, sakhilā ca padumā ca dve aggasāvikā, puṇḍarīkarukkho bodhi, sarīraṃ sattatihatthubbedham ahosi, sarīrappabhā yojanattayaṃ pharitvā aṭṭhāsi, sattahivassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge vessabhū nāma satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā paṭhamasannipāte asītibhikkhusahassāni ahesuṃ dutiye sattati, tatiye saṭṭhi. Tadā bodhisatto sudassano nāma rājā hutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sacīvaraṃ mahādānaṃ datvā satthu santike pabbajitvā ācāraguṇasampanno buddharatane cittikārapītibahulo ahosi. Sopi naṃ “ito ekatiṃse kappe buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana bhagavato anomaṃ nāma nagaram ahosi, suppatīto nāma rājā pitā, yasavatī nāma mātā, soṇo ca uttaro ca dve aggasāvakā upasanto nāma upaṭṭhāko dāmā ca samālā ca dve aggasāvikā, sālārukkho bodhi, sarīraṃ saṭṭhi hatthubbedham ahosi, saṭṭhivassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge imasmiṃ kappe cattāro buddhā nibbattā kakuṣandho, koṇāgamano, kassapo, amhākaṃ bhagavāti. Kakuṣandhassa bhagavato eko sāvakasannipāto, tattha cattālīsabhikkhusahassāni ahesuṃ. Tadā bodhisatto khemo nāma rājā hutvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sapattacīvaraṃ mahādānaṃ aṇṇanādibhesajjāni ca datvā satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbaji. Sopi naṃ satthā byākāsi.

Kakuṣandhassa pana bhagavato khemaṃ nāma nagaram ahosi, aggidatto nāma brāhmaṇo pitā, visākhā nāma brāhmaṇī mātā, vidhuro ca saṅgiyo ca dve aggasāvakā, buddhijo nāma upaṭṭhāko sāmā ca campā ca dve aggasāvikā mahāsīrisarukkho bodhi sarīraṃ cattālīsahatthubbedham ahosi, cattālīsavassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge koṇāgamano nāma satthā udapādi. Tassāpi eko sāvakasannipāto, tattha tiṃsabhikkhusahassāni ahesuṃ. Tadā bodhisatto pabbato nāma rājā hutvā amaccagaṇaparivuto satthu santikaṃ gantvā dhammadesanaṃ sutvā buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā mahādānaṃ pavattetvā pattuṇṇacīnapaṭakoseyyakambaladukulāni ceva suvaṇṇapādukaṃ datvā satthu santike pabbaji. Sopi naṃ satthā byākāsi.

Tassa bhagavato sobhavatī nāma nagaram ahosi, yaññadatto nāma brāhmaṇo pitā, uttarā nāma brāhmaṇī mātā, bhiyyoso ca uttaro ca dve aggasāvakā, sotthijo nāma upaṭṭhāko, samuddā ca uttarā ca dve aggasāvikā, udumbararukkho bodhi, sarīraṃ tiṃsahatthubbedhaṃ ahosi, tiṃsavassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge kassapo nāma satthā udapādi. Tassāpi ekova sāvakasannipāto, tattha vīsati bhikkhusahassāni ahesuṃ. Tadā bodhisatto jotipālo nāma māṇavo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū bhūmiyañceva antalikkhe ca pākaṭo ghaṭikārassa kumbhakārassa mitto ahosi, so tena saddhiṃ satthāraṃ upasaṅkamitvā dhammakathaṃ sutvā pabbajitvā āraddhavīriyo tīṇi piṭakāni uggahetvā vattasampattiyā buddhasāsaṇaṃ sobhesi. Sopi naṃ satthā byākāsi.

Tassa bhagavato jātanaḡaram bārāṇasī nāma ahosi. Brahmadatto nāma brāhmaṇo pitā, dhanavatī nāma brāhmaṇī mātā, tisso ca bhāradvājo ca dve aggasāvakā, sabbamitto nāma upaṭṭhāko anuḷā ca uruvelā ca dve aggasāvikā, nigrodharukkho bodhi sarīraṃ vīsati hatthubbedhaṃ ahosi, vīsati vassasahassāni āyūti.

Tassa pana bhagavato orabhāge ṭhapetvā imaṃ sammāsambuddhaṃ añño buddho nāma natthi. Iti dīpaṅkarādīnaṃ catuvīsatiyā buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇo pana bodhisatto yenena -

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”ti.

Ime aṭṭha dhamme samodhānetvā dīpaṅkarapādamūle katābhinīhārena “handa buddhakare dhamme vicināmi ito cito”ti ussāhaṃ katvā “vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamāṃ dānapārami”nti dānapāramitādayo buddhakarā dhammā diṭṭhā, te pūrento yāva vessantarattabhāvā āgami. Āgacchanto ca ye te katābhinīhārānaṃ bodhisattānaṃ ānisaṃsā saṃvaṇṇitā -

“Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā;
Saṃsaraṃ dīghamaddhānaṃ, kappakoṭisatehipi.

“Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu ca;
Nijjhāmatāṇhā khuppiṇā, na honti kālakañjikā.

“Na honti khuddakā paṇā, uppajjantāpi duggatim;
Jāyamānā manussesu, jaccandhā na bhavanti te.

“Sotavekallatā natthi, na bhavanti mūgapakkhikā;
Itthibhāvaṃ na gacchanti, ubhatobyañjanapaṇḍakā.

“Na bhavanti pariyāpannā, bodhiyā niyatā narā;
Muttā ānantarikehi, sabbattha suddhagocarā.

“Micchādiṭṭhiṃ na sevanti, kammakiriyadassanā;
Vasamānāpi saggesu, asaṇṇaṃ nupapajjare.

“Suddhāvāsesu devesu, hetu nāma na vijjati;
Nekkhammaninnā sappurisā, viṣaṃyuttā bhavābhavā;

Caranti lokatthacariyāyo, pūrenti sabbapāramī”ti.

Te ānisaṃse adhigantvāva āgato. Pāramiyo pūrentassa ca tassa akittibrāhmaṇakāle saṅkhabrāhmaṇakāle dhanañcayarājakāle mahāsudassanarājakāle mahāgovindakāle nimimahārājakāle candakumārakāle visayhasettṭhikāle sivrājakāle vessantararājakāleti dānapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa sasapaṇḍitajātakāle -

“Bhikkhāya upagataṃ disvā, sakattānaṃ pariccajiṃ;
Dānena me samo natthi, esā me dānapāramī”ti. tassuddāna -

Evaṃ attapariccāgaṃ karontassa dānapāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā sīlavanāgarājakāle campeyyanāgarājakāle bhūridattanāgarājakāle chaddantanāgarājakāle jayaddisarājaputtakāle alīnasattukumārakāleti sīlapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa saṅkhapālaajātakāle -

“Sūlehipi vijjhiyanto, koṭṭiyantopi sattihī;
Bhojaputte na kuppāmi, esā me sīlapāramī”ti. -

Evaṃ attapariccāgaṃ karontassa sīlapāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā somanassakumārakāle hatthipālakumārakāle ayogharapaṇḍitakāleti mahārajjaṃ pahāya nekkhammapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa cūlasutasomajātakāle -

“Mahārajjaṃ hatthagataṃ, kheḷapiṇḍaṃva chaḍḍayiṃ;
Cajato na hoti laganāṃ, esā me nekkhammapāramī”ti. -

Evaṃ nissaṅgatāya rajjaṃ chaḍḍetvā nikkhamantassa nekkhammapāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā vidhurapaṇḍitakāle mahāgovindapaṇḍitakāle kudālapaṇḍitakāle arakapaṇḍitakāle bodhiparibbājakakāle mahosadhapaṇḍitakāleti paññāpāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa sattubhastajātake senakapaṇḍitakāle -

“Paññāya vicinantohaṃ, brāhmaṇaṃ mocayiṃ dukhā;
Paññāya me samo natthi, esā me paññāpāramī”ti. -

Antobhastagataṃ sappāṃ dassentassa paññāpāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā vīriyapāramitādīnampi pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa mahājanakajātake -

“Atīradassī jalamajjhe, hatā sabbeva mānusa;
Cittassa aññathā natthi, esā me vīriyapāramī”ti. -

Evaṃ mahāsamuddaṃ tarantassa vīriyapāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Khantivādījātake -

“Acetanaṃva koṭṭente, tiṇhena pharasunā mamaṃ;
Kāsiraṇe na kuppāmi, esā me khantipāramī”ti. -

Evaṃ acetanabhāvena viya mahādukkhaṃ adhivāsentassa khantipāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Mahāsutasomajātake -

“Saccavācaṃ anurakkhanto, cajitvā mama jīvitam;
Mocesim ekasataṃ khattiye, esā me saccapāramī”ti. -

Evaṃ jīvitam cavitvā saccamanurakkhantassa saccapāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Mūgapakkhajātake -

“Mātā pitā na me dessā, napi dessaṃ mahāyasaṃ;
Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ, tasmā vatamadhiṭṭhahi”nti. -

Evaṃ jīvitam cajitvā vataṃ adhiṭṭhahantassa adhiṭṭhānapāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Ekarājajātake -

“Na maṃ koci uttasati, napihaṃ bhāyāmi kassaci;
Mettābalenupatthaddho, ramāmi pavane tadā”ti. -

Evaṃ jīvitam anapaloketvā mettāyantassa mettāpāramitā paramatthapāramī nāma jātā.

Lomahaṃsajātake -

“Susāne seyyaṃ kappemi, chavatṭhikaṃ upanidhāyaṃ;
Gāmaṇḍalā upāgantvā, rūpaṃ dassenti nappaka”nti. -

Evaṃ gāmadārakesu niṭṭhubhanādīhi ceva mālāgandhūpahārādīhi ca sukhadukkhaṃ uppādentessupī upekkhaṃ anativattentassa upekkhāpāramitā paramatthapāramī nāma jātā. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesa attho cariyāpiṭakato gahetabbo.

Evaṃ pāramiyo pūretvā vessantarattabhāve tṭhito -

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;
Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā”ti.

Evaṃ mahāpathavīkampanāni mahāpuññāni katvā āyupariyosāne tato cuto tusitabhavane nibbatti, tattha aññe deve dasahi tṭhānehi adhigaṇhitvā “yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavanto manussagaṇanāya idāni sattahi divasehi āyukkhayaṃ pāpuṇissatī”ti vatthāni kilissanti, mālā milāyanti, kacchehi sedā muccanti, kāye vevaṇṇiyaṃ okkamati, devo devāsane na saṇṭhahatīti imesu pañcasu pubbanimittesu uppannesu tāni disvā “suññā vata bho sagga bhavissanti”ti saṃvegajātāhi devatāhi mahāsattassa pūritapāramibhāvaṃ ṇatvā “imasmiṃ idāni aññaṃ devalokaṃ anupagantvā manussaloke uppajjitvā buddhabhāvaṃ patte puññāni katvā cutā cutā manussā devalokaṃ paripūressanti”ti cintetvā -

“Yatohaṃ tusite kāye, santusito nāmaṃ tadā;
Dasasahassī samāgantvā, yācanti pañjalī mamaṃ.

“Kālo deva mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ;
Sadevakaṃ tāranta, bujjhassu amataṃ pada”nti.

Evam buddhabhāvatthāya āyācito kālaṃ, dīpaṃ, desaṃ, kulaṃ, janettiyā
āyuppaṃāṇanti imāni pañca mahāviloṇāni viloketvā katasanniṭṭhāno tato cuto
sakyarājakule paṭisandhiṃ gahetvā tattha mahāsampattiyaṃ parihariyamāno
anukkamena bhadrāyobbanam anupāpuṇi. Imasmiṃ antare “sato sampajāno ānanda
bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamī”tiādīnaṃ suttaṃ padānañceva
tesaṃ aṭṭhakathāya ca vasena vitthāro veditabbo.

So tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu devalokasiriṃ viya rajjasiriṃ
anubhavamāno uyyānakīlāya gamanasamaye anukkamena jīṇṇabyādhimatasāṅkhāte
tayo devadūte disvā sañjātasamvego nivattitvā catutthavāre pabbajitaṃ disvā ‘sādhu
pabbajjā’ti pabbajjāya ruciṃ uppādetvā uyyānaṃ gantvā tattha divasabhāgaṃ
khepetvā maṅgalapokkharāṇīti nisinno kappakavesaṃ gahetvā āgatenā
vissakammena devaputtana alaṅkatapaṭiyatto rāhulabhaddassa jātasāsanaṃ sutvā
puttasinehassa balavabhāvaṃ ṇatvā ‘yāva idaṃ bandhanaṃ na vaḍḍhati tāvadeva
naṃ chindissāmi’ti cintetvā sāyaṃ nagaraṃ pavisanto -

“Nibbutā nūna sā mātā, nibbuto nūna so pitā;
Nibbutā nūna sā nārī, yassāyaṃ īdiso patī”ti.

Kisāgotamiyā nāma pitucchādhītāya bhāsitaṃ imaṃ gāthaṃ sutvā, ‘ahaṃ imāya
nibbutapadaṃ sāvito’ti gīvato sataṣaṣṣaggaṇikaṃ muttāhāraṃ muñcitvā, tassā
pesetvā, attano bhavanaṃ pavisitvā, sirisayane nisinno niddāvasena nāṭakānaṃ
vipākāraṃ disvā, nibbinnahadayo channaṃ utṭhāpetvā, kaṇḍakaṃ āharāpetvā,
kaṇḍakaṃ āruya, channasahāyova dasaṣaṣṣilokadhātudevātāhi kataparivāro
mahābhinnikkhamaṃ nikkhamitvā, teneva rattāvasesena tīṇi mahārajjāni
atikkamma anomānadīti pabbajitvā, anukkamena rājagahaṃ gantvā, tattha
piṇḍāya caritvā, paṇḍavapabbatapabbhāre nisinno magadharājena rajjena
nimantiyamāno taṃ paṭikkhipitvā, sabbaññaṃ patvā tassa vijitaṃ āgamanatthāya
tena gahitapaṭiṇṇo, ālāraṇca udakaṇca upasaṅkhamitvā, tesaṃ santike
adhigatavisesena aparituttṭho chabbassāni mahāpadhānaṃ padahitvā,
visākhāpuṇṇamadivase pātova senānigame sujātāya dinnam pāyāsaṃ paribhuñjitvā,
neraṇjarāya nadiyā suvaṇṇapātiṃ pavāhetvā, neraṇjarāya tīre mahāvanasaṇḍe
nānāsamāpattīhi divasabhāgaṃ vītinaṃmetvā, sāyanhasamaye sotthiyena dinnam
aṭṭhataṇhamuttṭhiṃ gahetvā, kālena nāgarājena abhitthutaguṇo bodhimaṇḍaṃ āruya
tiṇṇāni santharitvā, ‘na tāvimaṃ pallaṅkaṃ bhindissāmi yāva me na anupādāya
āsavehi cittaṃ vimuccissatī’ti paṭiṇṇaṃ katvā, pācīnadisābhimukho nisīditvā, sūriye
anattaṅgamiteyeva mārabalaṃ vidhamitvā, paṭhamayāme pubbenivāsaññaṃ,
majjhimayāme cutūpapātaññaṃ patvā, pacchimayāmāvasāne
dasabalacatuvesārajjādisabbabuddhaguṇapaṭimaṇḍitaṃ sabbaññaṃ patvā
paṭivijjhantoyeva imaṃ abhidhammanayasamuddaṃ adhigañchi. Evamassa
adhigamanidānaṃ veditabbaṃ.

Evam adhigatābhidhammo ekapallaṅkena nisinnasattāhaṃ animisasattāhaṃ
caṅkamanasattāhaṃ atikkhamitvā, catutthe sattāhe sayambhūṇādhigamena
adhigataṃ abhidhammaṃ vicinitvā aparānipi ajapālamucalindarājāyatanesu tīṇi
sattāhāni vītinaṃmetvā, aṭṭhame sattāhe ajapālanigrodharukkhamūle nisinno

dhammagambhīratāpaccavekkhaṇena appossukkataṃ āpajjamāno
 dasasahassimahābrahmaparivārena sahampatibrahmunā āyācitadhammadesano
 buddhacakkhunā lokaṃ oloketvā, brahmuno ajjhesanaṃ ādāya “kassa nu kho ahaṃ
 paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti olokeno ālārudakānaṃ kālaṅkatabhāvaṃ ñatvā,
 pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakārataṃ anussarivā, uṭṭhāyāsanaṃ kāsipuraṃ
 gacchanto antarāmagge upakena saddhiṃ mantetvā, āsāḥīpuṇṇamadivase isipatane
 migadāye pañcavaggiyānaṃ bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānaṃ patvā, te ananucchavikena
 samudācārena samudācarante saññāpetvā, dhammacakkaṃ pavattento
 aññāsikoṇḍaññattherappamukhā aṭṭhārassa brahmakoṭiyo amatapānaṃ pāyesi. Evaṃ
 yāva dhammacakkappavattanaṃ desanānidānaṃ veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo.
 Vitthāro pana sātṭhakathānaṃ ariyapariyesana pabbajjasuttādīnaṃ vasena
 veditabbo.

Evaṃ adhigamanidānadesanānidānasampannassa panassa abhidhammassa
 aparānīpi dūrenidānaṃ, avidūrenidānaṃ, santikenidānanti tīṇi nidānāni. Tattha
 dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya yāva tusitapurā dūrenidānaṃ veditabbaṃ.
 Tusitapurato paṭṭhāya yāva bodhimaṇḍā avidūrenidānaṃ. ‘Ekaṃ samayaṃ bhagavā
 devesu viharati tāvatimsesu pāricchattakamūle paṇḍukambalasilāyaṃ, tattha kho
 bhagavā devānaṃ tāvatimsānaṃ abhidhammakathaṃ kathesī’ti idamassa
 santikenidānaṃ. Ayaṃ tāva nidānakathā.

Nidānakathā niṭṭhitā.

1. Cittuppādakaṇḍo

Tikamātikāpadavaṇṇanā

Idāni

Iti me bhāsamānassa, abhidhammakathaṃ imaṃ;
 Avikkhittā nisāmetha, dullabhā hi ayaṃ kathāti.

Evaṃ paṭiññātāya abhidhammakathāya kathanokāso sampatto. Tattha yasmā
 abhidhammo nāma dhammasaṅgaṇīdīni sattappakaraṇāni; dhammasaṅgaṇīpi
 cittuppādakaṇḍādīnaṃ vasena cattāri kaṇḍāni; cittuppādakaṇḍampi
 mātikāpadabhājanīyavasena duvidhaṃ; tattha mātikā ādi; sāpi tikamātikā
 dukamātikāti duvidhā; tattha tikamātikā ādi; tikamātikāyapi kusalattikaṃ
 kusalattikepi kusalā dhammāti idaṃ padaṃ; tasmā -

Ito paṭṭhāya gambhīraṃ, abhidhammakathaṃ imaṃ;
 Vuccamānaṃ nisāmetha, ekaggā sādhu sādhavoti.

1. “Kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā”ti ayaṃ tāva ādipadena
 laddhanāmo kusalattiko nāma. “Sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya
 vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā
 dhammā”ti ayaṃ sabbapadehi laddhanāmo vedanāttiko nāma. Evaṃ ādipadavasena
 vā sabbapadavasena vā sabbesampi tikadukānaṃ nāmaṃ veditabbaṃ. Sabbeva cete
 pañcadasahi paricchedehi vavatthitā. Tikānañhi eko paricchedo, dukānaṃ catuddasa.
 “Hetū dhammā, nahetū dhammā”tiādayo hi cha dukā ganthato ca atthato ca
 aññamaññasambandhena kaṇṇikā viya ghaṭā viya hutvā ṭhitattā ‘hetugocchako’ti

vuccati. Tato apare “sappaccayā dhammā appaccayā dhammā”tiādayo satta dukā, aññamaññaṃ asambandhā, kevalaṃ dukasāmaññaṃ uccinitvā uccinitvā visuṃ visuṃ gocchakantare ṭhapitattā aññehi ca mahantaradukehi cūḷakattā ‘cūḷantaradukā’ti veditabbā. Tato paraṃ āsavadukādīnaṃ channaṃ vasena ‘āsavagocchako’; tathā saṃyojanadukādīnaṃ vasena ‘saṃyojanagocchako’; tathā ganthaoghayoganīvaraṇadukādīnaṃ vasena ‘ganthaoghayoganīvaraṇagocchakā’; parāmāsadukādīnaṃ pañcannaṃ vasena ‘parāmāsagocchako’ti. Sabbepi satta gocchakā veditabbā. Tato paraṃ “sārammaṇā dhammā”tiādayo catuddasa dukā ‘mahantaradukā’ nāma. Tato upādānadukādayo cha dukā ‘upādānagocchako’ nāma. Tato kilesadukādayo aṭṭha dukā ‘kilesagocchako’ nāma. Tato paraṃ dassanenapahātabbadukādayo aṭṭhārasa dukā abhidhammamātikāya pariyosāne ṭhapitattā ‘piṭṭhidukā’ nāma. “Vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā”tiādayo pana dvācattālīsa dukā ‘suttantikadukā’ nāma. Evaṃ sabbepete pañcadasahi paricchedehi vavatthitāti veditabbā.

Evaṃ vavatthitā panete sappadesanippadesavasena dve koṭṭhāsā honti. Tesu hi nava tikā ekasattati ca dukā sappadesānaṃ rūpārūpadhammānaṃ pariggahitattā sappadesā nāma. Avasesā terasa tikā ekasattati ca dukā nippadesā nāma. Tattha tikesu tāva vedanāttiko vitakkattiko pītittiko uppannattiko atītattiko cattāro ārammaṇattikāti ime nava tikā sappadesā nāma. Dukesu hetugocchakādīnaṃ upādānagocchakapariyosānānaṃ navannaṃ gocchakānaṃ pariyosāne tayo tayo dukā, kilesagocchakapariyosāne cattāro dukā, “cittasampayuttā dhammā, cittavippayuttā dhammā”“cittasaṃsaṭṭhā dhammā, cittavisaṃsaṭṭhā dhammā”ti dve mahantaradukā, suttantikadukesu adhivacanadukaṃ niruttidukaṃ paññattidukaṃ nāmarūpadukanti ime cattāro duke ṭhapetvā avasesā aṭṭhatimsa dukā cāti ete sappadesā nāma. Vuttāvasesā tikadukā sabbepi nippadesāti veditabbā.

Idāni kusalā dhammātiādīnaṃ mātikāpadānaṃ ayamanupubbapadavaṇṇanā - ‘kusala’-saddo tāva ārogyaanavajjachekasukhavipākesu dissati. Ayañhi “kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmaya”ntiādīsu ārogye dissati. “Katamo pana, bhante, kāyasamācāro kusalo? Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro anavajjo”ti ca, “aparaṃ pana, bhante, etadānuttariyaṃ yathā bhagavā dhammaṃ deseti kusalesu dhammesū”ti ca evamādīsu anavajje. “Kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgānaṃ”, “kusalā naccagītassa sikkhitā cāturitthiyo”tiādīsu cheke. “Kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu”, “kusalassa kammassa katattā upacitattā”tiādīsu sukhavipāke. Svāyamidha ārogyepi anavajjepi sukhavipākepi vattati.

Dhammasaddo panāyaṃ pariyattihetuguṇanissattanijjīvatādīsu dissati. Ayañhi “dhammaṃ pariyāpuṇāti suttaṃ geyya”ntiādīsu pariyattiyaṃ dissati. “Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”tiādīsu hetumhi.

“Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino;
Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggati”nti. -

Ādīsu guṇe. “Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti”, “dhammesu dhammānupassī viharatī”tiādīsu nissattanijjīvatāyaṃ. Svāyamidhāpi nissattanijjīvatāyameva vaṭṭati.

Vacanatto panettha - kucchite pāpake dhamme salayanti calayanti kampenti viddhamṣentīti kusalā. Kucchitena vā ākārena sayantīti kusā. Te akusalasaṅkhāte kuse lunanti chindantīti kusalā. Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato osānakaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma. Tena kusena lātabbāti kusalā; gahetabbā pavattetabbāti attho. Yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ kilesapakkhaṃ lunanti. Tasmā kusā viya lunantīti kusalā. Attano pana sabhāvaṃ dhārentīti dhammā. Dhāriyanti vā paccayehi, dhāriyanti vā yathāsabhāvatoti dhammā. Na kusalā akusalā. Mittapaṭipakkhā amittā viya, lobhādipaṭipakkhā alobhādayo viya ca, kusalaṭipakkhāti attho. Na byākatāti abyākatā, kusalākusalabhāvena akathitāti attho. Tesu pana anavajjasukhavipākakakhaṇā kusalā, sāvajjadukkhavipākakakhaṇā akusalā, avipākakakhaṇā abyākatā.

Kiṃ panetāni ‘kusalā’ti vā ‘dhammā’ti vātiādāni ekatthāni udāhu nānatthānīti? Kiñcettha? Yadi tāva ekatthāni ‘kusalā dhammā’ti idaṃ ‘kusalākusalā’tivuttasadisam hoti. Atha nānatthāni tikadukānaṃ chakkacatukkabhāvo āpajjati padānaṃca asambandho.

Yathā hi ‘kusalā’ ‘rūpaṃ’cakkhumā’ti vutte atthavasena aññamaññaṃ anolokentānaṃ padānaṃ na koci sambandho, evamidhāpi padānaṃ asambandho āpajjati. Pubbāparasambandharahitāni ca padāni nippayojanāni nāma honti. Yāpi cesā parato ‘katame dhammā kusalā’ti pucchā, tāyapi saddhiṃ virodho āpajjati. Neva hi dhammā kusalā; atha ca panidaṃ vuccati - katame dhammā ‘kusalā’ti. Aparo nayo - yadi etāni ekatthāni, tiṇṇaṃ ‘dhammānaṃ’ ekattā kusalādīnampi ekattaṃ āpajjati. Kusalādīparānañhi tiṇṇampi ‘dhammānaṃ’ dhammabhāvena ekattaṃ. Tasmā dhammattayena saddhiṃ atthato ninnānatthānaṃ kusalādīnampi ekattaṃ āpajjati. ‘Yadeva kusalaṃ, taṃ akusalaṃ, taṃ abyākata’nti. ‘Athāpi tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattaṃ na sampāṭicchatha, aññaova kusalaparo dhammo, añño akusalaparo dhammo, añño abyākataparo dhammoti vadatha, evaṃ sante dhammo nāma bhāvo, bhāvato ca añño abhāvoti kusalaparā bhāvasaṅkhātā dhammā añño akusalaparo dhammo abhāvo siyā, tathā abyākataparo. Tehi ca añño kusalaparopi. Evaṃ abhāvattaṃ āpannehi dhammehi anaññe kusalādayopi abhāvāyeva siyū’nti.

Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Yathānumativohārasiddhitoti. Vohāro hi yathā yathā atthesu anumato sampāṭicchito tathā tatheva siddho. Na cāyaṃ ‘‘kusalā dhammā’’tiādīsu kusalapubbo dhammābhilāpo dhammaparo ca kusalābhilāpo, yathā ‘kusalā kusalā’ti evaṃ, attano atthavisesābhāvena paṇḍitehi sampāṭicchito; na ca ‘kusalā’ ‘rūpaṃ’cakkhumāsaddā viya aññamaññaṃ anolokitatthabhāvena. ‘Kusala’-saddo panettha anavajjasukhavipākasaṅkhātassa atthassa jotakabhāvena sampāṭicchito, ‘akusala’-saddo sāvajjadukkhavipākakakthajotakattena, ‘abyākata’-saddo avipākakthajotakattena, ‘dhamma’-saddo sabhāvadhāraṇādiatthajotakattena. So etesaṃ aññatarānantare vuccamāno attano atthasāmaññaṃ dīpeti. Sabbeva hi ete sabhāvadhāraṇādīnā lakkhaṇena dhammā. Kusalādisaddā cāpi dhammasaddassa purato vuccamānā attano attano atthavisesaṃ tassa dīpenti. Dhammo hi kusalo vā hoti akusalo vā abyākato vā. Evamete visuṃ visuṃ vuccamānā attano attano atthamattadīpakattena sampāṭicchitā. Dhammasaddena saha vuccamānā attano attano atthasāmaññaṃ atthavisesaṃ vā dīpakattena loke paṇḍitehi sampāṭicchitā. Tasmā yadetamettha ekatthanānātthataṃ vikappetvā dosāropanakāraṇaṃ vuttaṃ

sabbametaṃ akāraṇaṃ. Ayaṃ tāva kusalattikassa anupubbapadavaṇṇanā. Imināva nayena sesatikadukānampi nayo veditabbo. Ito paraṃ pana visesamattameva vakkhāma.

2. Sukhāya vedanāyātiādīsu ‘sukha’-saddo tāva

sukhavedanāsukhamūlasukhārammaṇasukhahetusukhapaccayaṭṭhānaabyābajjhanibbānādīsu dissati. Ayañhi “sukhassa ca pahānā”tiādīsu sukhavedanāyaṃ dissati. “Sukho buddhānaṃ uppādo”, “sukhā virāgatā loke”tiādīsu sukhamūle “yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkanta”ntiādīsu sukhārammaṇe. “Sukhassetaṃ, bhikkhave, adhivacanaṃ yadidaṃ puññānī”tiādīsu sukhahetumhi. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva sukhā saggā”, “na te sukhaṃ pajānanti ye na passantī nandana”ntiādīsu sukhapaccayaṭṭhāne. “Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā”tiādīsu abyābajjhe. “Nibbānaṃ paramaṃ sukha”ntiādīsu nibbāne. Idha panāyaṃ sukhavedanāyameva daṭṭhabbo. ‘Vedanā’-saddo “viditā vedanā uppajjanti”tiādīsu vedayitasmimyeva vattati.

‘Dukkha’-saddo

dukkhavedanādukkhavatthudukkhārammaṇadukkhapaccayaḍḍhānādīs u dissati. Ayañhi “dukkhassa ca pahānā”tiādīsu dukkhavedanāyaṃ dissati. “Jātipi dukkhā”tiādīsu dukkhavatthusmiṃ. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkanta”ntiādīsu dukkhārammaṇe. “Dukkho pāpassa uccayo”tiādīsu dukkhapaccaye. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum yāva dukkhā nirayā”tiādīsu dukkhapaccayaṭṭhāne. Idha panāyaṃ dukkhavedanāyameva daṭṭhabbo.

Vacanatto panettha - sukhayātīti sukhā. Dukkhayātīti dukkhā. Na dukkhā na sukhāti adukkhamasukhā. ‘Ma-kāro padasandhivasena vutto. Sabbāpi ārammaṇarasam vedayanti anubhavantīti vedanā. Tāsu iṭṭhānubhavanalakkhaṇā sukhā, anīṭṭhānubhavanalakkhaṇā dukkhā, ubhayaviparītānubhavanalakkhaṇā adukkhamasukhā. Yopanāyaṃ tīsupi padesu ‘sampayutta’-saddo, tassatto - samaṃ pakārehi yuttāti sampayuttā. Katārehi pakārehīti? Ekuppādatādīhi. “Natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttāti? Āmantā”ti hi imassa pañhassa paṭikkhepe “nanu atthi keci dhammā kehici dhammehi sahaḡatā sahaḡatā saṃsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā”ti evaṃ ekuppādatādīnaṃ vasena sampayogatto vutto. Iti imehi ekuppādatādīhi samaṃ pakārehi yuttāti sampayuttā.

3. Vipākattike aññamaññavisitṭhānaṃ kusalākusalānaṃ pākāti vipākā.

Vipakkabhāvamāpannānaṃ arūpadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Vipākadhammadhammāti vipākasabhāvadhammā. Yathā jātijarāsabhāvā jātijarāpakatikā sattā jātidhammā jarādhammāti vuccanti evaṃ vipākajanakaṭṭhena vipākasabhāvā vipākapakatikā dhammāti attho. Tatiyapadaṃ ubhayasabhāvapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

4. Upādinnaḡupādāniyattike ārammaṇakaraṇavasena taṇhādiṭṭhīhi upetena kammunā ādinnaḡ, phalabhāvena ḡahitāti upādinnaḡ. Ārammaṇabhāvaṃ upagantvā upādānasambandhena upādānānaṃ hitāti upādāniyā. Upādānassa ārammaṇapaccayaabhūtānametaṃ adhivacanaṃ. Upādiṇṇā ca te upādāniyā cāti upādiṇṇupādāniyā; sāsavakammanibbattānaṃ rūpārūpadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Iti iminā nayena sesapadadvayepi paṭisedhasahito attho veditabbo.

5. Saṃkiliṭṭhasaṃkilesikattike saṃkilesetīti saṃkilesa, vibādhati, upatāpeti cāti attho. Saṃkilesena samannāgatāti saṃkiliṭṭhā. Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanena saṃkilesaṃ arahanti, saṃkilese vā niyuttā, tassa ārammaṇabhāvānatikkamanatoti saṃkilesikā. Saṃkilesassa ārammaṇapaccayabhūtānametaṃ adhivacanaṃ. Saṃkiliṭṭhā ca te saṃkilesikā cāti saṃkiliṭṭhasaṃkilesikā. Sesapadadvayampi purimattike vuttanayeneva veditabbaṃ.

6. Vitakkattike sampayogavasena vattamānena saha vitakkena savitakkā. Saha vicārena savicārā. Savitakkā ca te savicārā cāti savitakkasavicārā. Ubhayarahitā avitakkaavicārā. Vitakkavicāresu vicārova mattā, pamāṇaṃ, etesanti vicāramattā. Vicārato uttari vitakkena saddhiṃ sampayogaṃ na gacchantīti attho. Avitakkā ca te vicāramattā cāti avitakkavicāramattā.

7. Pīttitike pītiyā saha ekuppādādibhāvaṃ gatāti pītisahagatā, pītisampayuttāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Upekkhāti cettha adukkhamasukhā vedanā vuttā. Sā hi sukhadukkāhākārappavattiṃ upekkhati, majjhataṅkārasaṇṭhitattā tenākārena pavattatīti upekkhā. Iti vedanāttikato padadvayameva gahetvā nippītikassa sukhassa sappītikasukhato visesadassanavasena ayaṃ tiko vutto.

8. Dassanattike dassanenāti sotāpattimaggena. So hi paṭhamam nibbānaṃ dassanato dassananti vutto. Gotrabhu pana kiñcāpi paṭhamataraṃ passati, yathā pana rañño santikaṃ kenacideva karaṇīyena āgato puriso dūratova rathikāya carantaṃ hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvāpi ‘diṭṭho te rājā’ti puttāho disvāpi kattabbakiccassa akatattā ‘na passāmī’ti āha. Evameva nibbānaṃ disvāpi kattabbassa kilesappahānassābhāvā na dassananti vuccati. Tañhi ñāṇaṃ maggassa āvajjanaṭṭhāne tiṭṭhati. Bhāvanāyāti sesamaggattayena. Sesamaggattayañhi paṭhamamaggena diṭṭhasmiṃyeva dhamme bhāvanāvasena uppajjati, adiṭṭhapubbaṃ kiñci na passati, tasmā bhāvanāti vuccati. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

9. Tadanantarattike dassanena pahātabbo hetu etesanti dassanena pahātabbahetukā. Dutiyapadepi eseva nayo. Tatiyapade neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesanti evamatthaṃ aggahetvā neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthīti evamattho gahetabbo. Itarathā hi ahetukānaṃ aggahaṇaṃ bhavēyya; hetuyeva hi tesam natthi yo dassanabhāvanāhi pahātabbo siyā. Sahetukesupi hetuvajjānaṃ pahānaṃ āpajjati, na hetūnaṃ; hetuyeva hi etesaṃ ‘neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo’ti vutto, na te dhammā. Ubhayampi cetaṃ anadhippetam. Tasmā neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthīti nevadassanena nabhāvanāya pahātabbahetukāti ayamattho gahetabbo.

10. Ācayagāmittike kammakilesehi āciyatīti ācayo. Paṭisandhicutigatippavattānaṃ etaṃ nāmaṃ. Tassa kāraṇaṃ hutvā nipphādanakabhāvena taṃ ācayaṃ gacchanti, yassa vā pavattanti taṃ puggalaṃ yathāvuttameva ācayaṃ gamentītipi ācayagāmino; sāsavakusalākusalānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tato eva ācayasaṅkhātā cayā apētattā, nibbānaṃ apētaṃ cayāti apacayo. Taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchantīti apacayagāmino; ariyamaggānametaṃ adhivacanaṃ. Apica pākāraṃ iṭṭhakavaḍḍhakī viya pavattaṃ ācinantā gacchantīti

ācayagāmino. Tena citaṃ citaṃ iṭṭhakaṃ viddhaṃsayamāno puriso viya tadeva pavattaṃ apacinantā gacchantīti apacayagāmino. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

11. Sekkhattike tīsu sikkhāsu jātāti sekkhā. Sattannaṃ sekkhānaṃ etetipi sekkhā. Apariyositasikkhattā sayameva sikkhantītipi sekkhā. Upari sikkhitabbābhāvato na sekkhāti asekkhā. Vuḍḍhippattā vā sekkhātīpi asekkhā. Arahattaphaladhammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

12. Parittattike samantato khaṇḍitattā appamattakaṃ parittanti vuccati; ‘parittaṃ gomayapiṇḍa’ntiādīsu viya. Imepi appānubhāvatāya parittā viyāti parittā; kāmāvacaradhammānametaṃ adhivacanaṃ. Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gatā, mahantehi vā ulāracchandavīriyacittapaññehi gatā paṭipannātīpi mahaggatā. Pamāṇakarā dhammā rāgādayo pamāṇaṃ nāma. Ārammaṇato vā sampayogato vā natthi etesaṃ pamāṇaṃ, pamāṇassa ca paṭipakkhāti appamāṇā.

13. Parittārammaṇattike parittaṃ ārammaṇaṃ etesanti parittārammaṇā. Sesapadadvayepi ese va nayo.

14. Hīnattike hīnāti lāmakā akusalā dhammā. Hīnappaṇītānaṃ majjhe bhavāti majjhimā. Avasesā tebhūmakā dhammā uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca paṇītā; lokuttarā dhammā.

15. Micchattattike ‘hitasukhāvahā me bhavissanti’ti evaṃ āsīsitāpi tathā abhāvato, ‘asubhādīsuyeva subha’ntiādi viparītappavattito ca micchāsabhāvāti micchattā; vipākādāne sati khandhabhedānantameva vipākādānato niyatā; micchattā ca te niyatā cāti micchattaniyatā. Vuttaviparītena atthena sammāsabhāvāti sammattā; sammattā ca te niyatā ca anantameva phaladānenāti sammattaniyatā. Ubhayathāpi na niyatāti aniyatā.

16. Maggārammaṇattike nibbānaṃ maggati, gavesati, kilese vā mārento gacchatīti maggo. Maggo ārammaṇaṃ etesanti maggārammaṇā. Atṭhaṅgikopi maggo paccayaṭṭhena etesaṃ hetūti maggahetukā. Maggasampayuttā vā hetū magge vā hetūti maggahetū. Te etesaṃ hetūtipi maggahetukā. Sammādiṭṭhi sayamaṃ maggo ceva hetu ca. Iti maggo hetu etesantīpi maggahetukā. Abhibhavitvā pavattanaṭṭhena maggo adhipati etesanti maggādhipatino.

17. Uppannattike uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddhaṃ pannā gatā pavattāti uppannā. Na uppannāti anuppannā. Pariniṭṭhitakāraṇekadesattā avassaṃ uppajjissanti uppādino.

18. Atītattike attano sabhāvaṃ uppādādikkhanaṃ vā patvā atikkantāti atītā. Tadubhayampi na āgatāti anāgatā. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppannāti paccuppannā.

19. Anantarattike atītaṃ ārammaṇaṃ etesanti atītārammaṇā. Sesapadadvayepi ese va nayo.

20. Ajjhattattike ‘evaṃ pavattamānā mayaṃ attā’ti gahaṇaṃ, ‘gamissāmā’ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattāti ajjhattā. ‘Ajjhatta’-saddo panāyaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhattajjhatte visayajjhatteti catūsu atthesu dissati. “Tenānanda, bhikkhunā tasmīmyeva purimasmiṃ samādhinimitte

ajjhattameva cittaṃ saṅṭhapetabbaṃ”, “ajjhattarato samāhito”tiādīsu hi ayaṃ gocarajjhatte dissati. “Ajjhattaṃ sampasādanaṃ”, “ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharatī”tiādīsu niyakajjhatte. “Cha ajjhattikāni āyatanāni”tiādīsu ajjhattajjhatte. “Ayaṃ kho panānanda, vihāro tathāgatena abhisambuddho yadidaṃ sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī”tiādīsu visayajjhatte; issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma. Idha pana niyakajjhatte adhippeto. Tasmā attano santāne pavattā pāṭipuggalikā dhammā ajjhattāti veditabbā. Tato bāhirabhūtā pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā bahiddhā nāma. Tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

21. Anantarattiko teyeva tippakārepi dhamme ārammaṇaṃ katvā pavattanavasena vutto.

22. Sanidassanattike daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātena saha nidassanenāti sanidassanā. Paṭihananabhāvasaṅkhātena saha paṭighenāti sappatighā. Sanidassanā ca te sappatighā cāti sanidassanasappatighā. Natthi etesaṃ daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātaṃ nidassananti anidassanā. Anidassanā ca te vuttanayeneva sappatighā cāti anidassanasappatighā. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ. Ayaṃ tāva tikamātikāya anupubbapadavaṇṇanā.

Tikamātikāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukamātikāpadavaṇṇanā

1-6. Dukamātikāyaṃ pana tikesu anāgatapadavaṇṇanaṃyeva karissāma. Hetugocchake tāva hetudhammāti mūlaṭṭhena hetusaṅkhātā dhammā. Hetū dhammātipi pāṭho. Na hetūti tesameva paṭikkhepavacanaṃ. Sampayogato pavattena saha hetunāti sahetukā. Tatheva pavatto natthi etesaṃ hetūti ahetukā. Ekuppādādītāya hetunā sampayuttāti hetusampayuttā. Hetunā vippayuttāti hetuvippayuttā. Imesaṃ dvinnampi dukānaṃ kiñcāpi atthato nānattaṃ natthi, desanāvilāsenā pana tathā bujjhantānaṃ vā puggalānaṃ ajjhāsayavasena vuttā. Tato paraṃ paṭhamadukaṃ dutiyatatiyehi saddhiṃ yojetvā tesam ‘hetū na hetū’tiādīnaṃ padānaṃ vasena yathāsambhavato aparepi tayo dukā vuttā. Tattha yatheva ‘hetū ceva dhammā sahetukā cā’ti etaṃ sambhavati, tathā ‘hetū ceva dhammā ahetukā cā’ti idampi. Yathā ca ‘sahetukā ceva dhammā na ca hetū’ti etaṃ sambhavati, tathā ‘ahetukā ceva dhammā na ca hetū’ti idampi. Hetusampayuttadukena saddhiṃ yojanāyapi eseva nayo.

Tatra yadetaṃ ‘na hetū dhammā sahetukāpi ahetukāpī’ti siddhe, ‘na hetū kho pana dhammā’ti atirittaṃ ‘kho panā’ti padaṃ vuttaṃ, tassa vasena ayaṃ atirekattho saṅgahitoti veditabbo. Kathaṃ? Na kevalaṃ ‘na hetu dhammā atha kho aññepi na ca sahetukāpi ahetukāpi icceva, atha kho aññathāpīti. Idaṃ vuttaṃ hoti - yatheva hi ‘na hetū dhammā sahetukāpi ahetukāpi’, evaṃ ‘hetū dhammā sahetukāpi ahetukāpi’. Yathā ca ‘na hetū dhammā sahetukāpi ahetukāpi’, evaṃ ‘na hetū dhammā hetusampayuttāpi hetuvippayuttāpī’ti.

7-13. Cūḷantaradukesu attano nipphādakena saha paccayenāti sappaccayā. Natthi etesaṃ uppāde vā ṭhitiyaṃ vā paccayoti appaccayā. Paccayehi samāgantvā katāti saṅkhatā. Na saṅkhatāti asaṅkhatā. Avinibbhogavasena rūpaṃ etesaṃ atthīti rūpino. Tathāvidhaṃ natthi etesaṃ rūpanti arūpino. Ruppenalakkhaṇaṃ vā rūpaṃ; taṃ

etesam atthīti rūpino. Na rūpino arūpino. Lokiyā dhammāti loko vuccati
lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭam; tasmim pariyāpannabhāvena loke niyuttāti lokiyā.
Tato uttiṇṇāti uttarā; loke apariyāpannabhāvena lokato uttarāti lokuttarā. Kenaci
viññeyyāti cakkhuviññāṇādīsu kenaci ekena cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇena vā
vijānitabbā. Kenaci na viññeyyāti teneva cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇena vā na
vijānitabbā. Evaṃ sante dvinnampi padānaṃ atthanānattato duko hoti.

14-19. Āsavagocchake āsavantīti āsavā. Cakkhutopi...pe... manatopi sandanti
pavattantīti vuttam hoti. Dhammato yāva gotrabhum, okāsato yāva bhavaggaṃ
savantīti vā āsavā. Ete dhamme etaṇca okāsaṃ antokarivā pavattantīti attho.
Antokaraṇattho hi ayaṃ ‘ā’kāro. Cirapārivāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā. Āsavā
viyātipi āsavā. Lokasmiñhi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca
cirapārivāsiyaṭṭhena āsavā, eteyeva bhavitumarahanti. Vuttañhetam - “purimā,
bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī”tiādi. Āyataṃ vā
saṃsāradukkham savanti pasavantītipi āsavā. Tato aññe no āsavā nāma. Attānaṃ
ārammaṇaṃ katvā pavattehi saha āsavehīti sāsavā. Evaṃ pavattamānā natthi
etesam āsavāti anāsavā. Sesam hetugocchake vuttanayena veditabbaṃ. Ayaṃ pana
viseso - yathā tattha ‘na hetū kho pana dhammā sahetukāpi ahetukāpīti ayaṃ
osānaduko paṭhamadukassa dutiyapadaṃ ādimhi ṭhapetvā vutto, evaṃ idha ‘no
āsavā kho pana dhammā sāsavāpi anāsavāpīti na vutto. Kiñcāpi na vutto, atha kho
ayaṇca añño ca bhedo tattha vuttanayeneva veditabbo.

20-25. Saṃyojanagocchake yassa saṃvijjanti, tam puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojenti
bandhantīti saṃyojanā. Tato aññe no saṃyojanā nāma. Ārammaṇabhāvaṃ
upagantvā saṃyojanasambandhane saṃyojanānaṃ hitāti saṃyojaniyā.
Saṃyojanassa ārammaṇapaccayabhūtānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Na saṃyojaniyā
asaṃyojaniyā. Sesam hetugocchake vuttanayeneva yojetabbaṃ.

26-31. Ganthagocchake yassa saṃvijjanti tam cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ
ganthenti ghaṭentīti ganthā. Tato aññe no ganthā. Ārammaṇakaraṇavasena ganthehi
ganthitabbāti ganthaniyā. Sesam hetugocchake vuttanayeneva yojetabbaṃ. Yathā ca
idha, evaṃ ito paresupi vuttāvasesaṃ tattha tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

32-37. Oghagocchake yassa saṃvijjanti tam vaṭṭasmiṃyeva ohananti osīdāpentīti
oghā. Ārammaṇaṃ katvā atikkamanīyato oghehi atikkamitabbāti oghaniyā. Oghānaṃ
ārammaṇadhammā eva veditabbā.

38-43. Yogagocchake vaṭṭasmiṃ yojentīti yogā. Yoganiyā oghaniyā viya veditabbā.

44-49. Nīvaraṇagocchake cittaṃ nīvaranti pariyanandhantīti nīvaraṇā. Nīvaraṇiyā
saṃyojaniyā viya veditabbā.

50-54. Parāmāsagocchake dhammānaṃ yathābhūtaṃ aniccādiākāraṃ atikkamitvā
‘nicca’nti ādivasena pavattamānā parato āmasantīti parāmāsā. Parāmāsehi
ārammaṇakaraṇavasena parāmaṭṭhattā parāmaṭṭhā.

55-68. Mahantaradukesu ārammaṇaṃ aggahetvā appavattito saha ārammaṇenāti
sārammaṇā. Natthi etesaṃ ārammaṇanti anārammaṇā. Cintanaṭṭhena cittā,
vicittaṭṭhena vā cittā. Avippayogavasena cetasi niyuttāti cetasikā.
Nirantarabhāvūpagamanatāya, uppādato yāva bhaṅgā, cittena saṃsaṭṭhāti
cittasaṃsaṭṭhā. Ekato vattamānāpi nirantarabhāvaṃ anupagamanatāya cittena
visaṃsaṭṭhāti cittavisaṃsaṭṭhā. Samuṭṭhahanti etenāti samuṭṭhānaṃ. Cittaṃ

samuṭṭhānaṃ etesanti cittasamuṭṭhānā. Saha bhavantīti sahabhuno. Cittena sahabhuno cittasahabhuno. Anuparivattantīti anuparivattino. Kiṃ anuparivattanti? Cittam. Cittassa anuparivattino cittānuparivattino. Cittasaṃsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā cāti cittasaṃsaṭṭhasamuṭṭhānā. Cittasaṃsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittasahabhuno eva cāti cittasaṃsaṭṭhasamuṭṭhānasahabhuno. Cittasaṃsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittānuparivattino eva cāti cittasaṃsaṭṭhasamuṭṭhānānuparivattino. Sesāni sabbapadāni vuttapadānaṃ paṭikkhepavasena veditabbāni. Ajjhatajjhattaṃ sandhāya ajjhattattike vuttavasena ajjhattāva ajjhattikā. Tato bahibhūtāti bāhirā. Upādiyanteva bhūtāni, na bhūtāni viya upādiyantīti upādā. Na upādiyantevāti noupādā.

69-74. Upādānagocchake bhusaṃ ādiyantīti upādānā; daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti attho. Tato aññe noupādānā.

75-82. Kilesagocchake saṃkiliṭṭhattike vuttanayeneva attho veditabbo.

83-100. Piṭṭhidukesu kāme avacarantīti kāmāvacarā rūpe avacarantīti rūpāvacarā. Arūpe avacarantīti arūpāvacarā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana parato āvi bhavissati. Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannā antogadhāti pariyāpannā. Tasmiṃ na pariyāpannāti apariyāpannā. Vaṭṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vaṭṭato niyyantīti niyyānikā. Iminā lakkhaṇena na niyyantīti aniyyānikā. Cutiyā vā attano vā pavattiyā anantaraṃ phaladāne niyatattā niyatā. Tathā aniyatattā aniyatā. Aññe dhamme uttaranti pajahantīti uttarā. Attānaṃ uttaritum samatthehi saha uttarehīti sauttarā. Natthi etesaṃ uttarāti anuttarā. Raṇanti etehīti raṇā; yehi abhibhūtā sattā nānappakārena kantanti paridevanti, tesaṃ rāgādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sampayogavasena pahānekaṭṭhatāvasena ca saha raṇehīti saraṇā. Tenākārena natthi etesaṃ raṇāti araṇā.

Suttantikadukamātikāpadavaṇṇanā

101-108. Suttantikadukesu sampayogavasena vijjaṃ bhajantīti vijjābhāgino; vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantītipi vijjābhāgino. Tattha vipassanāññaṃ, manomayiddhi, cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi sampayuttadhammāpi vijjābhāgino. Pacchimena atthena tāsu yā kāci ekā vijjā vijjā. Sesā vijjābhāginoti. Evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttadhammāpi vijjābhāginotveva veditabbā. Idha pana sampayuttadhammāva adhippetā. Sampayogavaseneva avijjaṃ bhajantīti avijjābhāgino. Avijjābhāge avijjākoṭṭhāse vattantītipi avijjābhāgino. Tattha dukkhapaṭicchādakaṃ tamo samudayādiṭṭhādaṃ catasso avijjā. Purimanayeneva tāhi sampayuttadhammāpi avijjābhāgino. Tāsu yā kāci ekā avijjā avijjā. Sesā avijjābhāginoti. Evaṃ avijjāpi avijjāya sampayuttadhammāpi avijjābhāginotveva veditabbā. Idha pana sampayuttadhammāva adhippetā.

Puna anajjhottharaṇabhāvena kilesandhakāraṃ viddhaṃsetum asamatthatāya vijju upamā etesanti vijjūpamā. Nissesaṃ viddhaṃsanasamatthatāya vajiraṃ upamā etesanti vajirūpamā. Bālesu ṭhitattā yattha ṭhitā tadupacārena bālā. Paṇḍitesu ṭhitattā paṇḍitā. Bālakarattā vā bālā, paṇḍitakarattā paṇḍitā. Kaṇhāti kālākā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. Sukkāti odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā kaṇhā; sukkābhijātihetuto sukkā. Idha ceva samparāye ca tapentīti tapanīyā. Na tapanīyā atapanīyā.

Adhivacanadukādayo tayo atthato ninnānākaraṇā; byañjanamevettha nāmaṃ. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakoti ādayo hi vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattā adhivacanā nāma. Adhivacanānaṃ pathā adhivacanapathā. “Abhisankharontīti kho, bhikkhave, tasmā saṅkhārā”ti evaṃ niddhāretvā sahetukaṃ katvā vuccamānā abhilāpā nirutti nāma. Niruttīnaṃ pathā niruttipathā. Takko vitakko saṅkappoti evaṃ tena tena pakārena ñāpanato paññatti nāma. Paññattīnaṃ pathā paññattipathā. Ettha ca ekaṃ dukkaṃ vatvāpi itaresaṃ vacane payojanaṃ hetugocchake vuttanayeneva veditabbaṃ.

109-118. Nāmarūpaduke nāmakaraṇaṭṭhena namanatṭhena nāmanatṭhena ca nāmaṃ. Ruppanatṭhena rūpaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana nikkhepakaṇḍe āvi bhavissati. Avijjāti dukkhādīsu aññānaṃ. Bhavataṇhāti bhavapatthanā. Bhavaditṭhīti bhavo vuccati sassataṃ; sassatavasena uppajjanaditṭhi. Vibhavaditṭhīti vibhavo vuccati ucchedaṃ; ucchedavasena uppajjanaditṭhi. Sassato attā ca loko cāti pavattā ditṭhi sassataditṭhi. Uchchijjissatīti pavattā ditṭhi ucchedaditṭhi. Antavāti pavattā ditṭhi antavādītṭhi. Anantavāti pavattā ditṭhi anantavādītṭhi. Pabbantaṃ anugatā ditṭhi pabbantānuditṭhi. Aparantaṃ anugatā ditṭhi aparantānuditṭhi. Ahirikanti yaṃ na hiriyaṃ hiriyaṭṭhena evaṃ vitthāritā nillajjātā. Anottappanti yaṃ na ottappati ottappiṭṭhena evaṃ vitthārito abhāyanakaākāro. Hiriyānaṃ hiri, ottappaṇā ottappaṃ. Dovacassatādīsu dukkhaṃ vaco etasmiṃ vipaṭṭikūlagāhimhi vipaccanīkasāte anādare puggaleti dubbaco. Tassa kammaṃ dovacassaṃ. Tassa bhāvo dovacassatā. Pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittatīti pāpamitto; tassa bhāvo pāpamittatā. Sovacassatā ca kalyāṇamittatā ca vuttapaṭipakkhanayena veditabbā.

119-123. ‘Pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo, sattapi āpattikkhandhā āpattiyo’ti evaṃ vuttāsu āpattīsu kusalabhāvo āpattikusalatā. Tāhi āpattīhi vuṭṭhāne kusalabhāvo āpattivuṭṭhānakusalatā. Samāpattīsu kusalabhāvo samāpattikusalatā. Samāpattīnaṃ appanāparicchedapaññāyetaṃ adhivacanaṃ. Samāpattīhi vuṭṭhāne kusalabhāvo samāpattivuṭṭhānakusalatā. Atṭhārasasu dhātūsu kusalabhāvo dhātukusalatā. Tāsaṃyeva dhātūnaṃ manasikāre kusalabhāvo manasikārakusalatā. Cakkhāyatanādīsu kusalabhāvo āyatanakusalatā. Dvādasaṅge paṭiccasamuppāde kusalabhāvo paṭiccasamuppādakusalatā. Tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne kusalabhāvo ṭhānakusalatā. Ṭhānanti kāraṇaṃ vuccati. Tasmiṃhi tadāyattavuttitāya phalaṃ tiṭṭhati nāma, tasmā ṭhānanti vuttaṃ. Atṭhāne kusalabhāvo atṭhānakusalatā.

124-134. Ujubhāvo ajjavo. Mudubhāvo maddavo. Adhivāsanaṣaṅkhāto khamanabhāvo khanti. Suratassa bhāvo soraccaṃ. Sammodakamudubhāvasaṅkhāto sakhilabhāvo sākalyaṃ. Yathā parehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti evaṃ dhammāmisehi paṭisantharaṇaṃ paṭisanthāro. Indriyaṣaṃvarabhedasaṅkhāto manacchaṭṭhesu indriyesu aguttadvārabhāvo indriyesu aguttadvāratā. Paṭiggahaṇaparibhogavasena bhojane mattaṃ ajānanabhāvo bhojane amattaññutā. Anantaraduko vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Sativippavāsasaṅkhāto muṭṭhassatibhāvo muṭṭhassaccaṃ. Asampajānabhāvo asampajāññaṃ. Saratīti sati. Sampajānātīti sampajāññaṃ. Appaṭisaṅkhāne akampanatṭhena paṭisaṅkhānaṣaṅkhātaṃ balaṃ paṭisaṅkhānabalaṃ. Vīriyaṣīsenā satta bojjhaṅge bhāventassa uppannaṃ balaṃ bhāvanābalaṃ. Paccaṇīkadhamme sametīti samatho. Aniccādivasena vividhena ākārena passatīti vipassanā. Samathova taṃ ākāraṃ

gahetvā puna pavattetabbassa samathassa nimittavasena samathanimittam.
Paggāhanimittepi eseve nayo. Sampayuttadhamme paggaṇhātīti paggāho. Na
vikkhipatīti avikkhepo.

135-142. Sīlavināsikā asaṃvarasaṅkhātā sīlassa vipatti sīlavipatti.

Sammādiṭṭhivināsikā micchādiṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiyā vipatti diṭṭhivipatti. Soraccameva
sīlassa sampādanato sīlaparipūraṇato sīlassa sampadāti sīlasampadā.

Diṭṭhipāripūribhūtaṃ ñāṇaṃ diṭṭhiyā sampadāti diṭṭhisampadā. Visuddhibhāvaṃ
sampattā sīlasāṅkhātā sīlassa visuddhi, sīlavisuddhi. Nibbānasaṅkhātāṃ visuddhiṃ
pāpetuṃ samatthā, dassanasaṅkhātā, diṭṭhiyā visuddhi diṭṭhivisuddhi. Diṭṭhivisuddhi
kho pana yathādiṭṭhissa ca padhānanti kammassakataññāṇādisāṅkhātā diṭṭhivisuddhi
ceva yathādiṭṭhissa ca anurūpadīṭṭhissa kalyāṇadiṭṭhissa taṃsāmpayuttameva
padhānaṃ. Saṃvegoti jātiādīni paṭicca uppannabhayaṅkhaṇaṃ saṃvijjanaṃ.
Saṃvejaniyaṭṭhānanti saṃvegajānaṃ jātiādikāraṇaṃ. Saṃviggassa ca
yonisopadhānanti evaṃ saṃvegajātassa upāyapadhānaṃ. Asantuṭṭhitā ca kusalesu
dhammesūti kusalahammapūraṇe asantuṭṭhibhāvo. Appaṭivānitā ca padhānasminti
arahattaṃ apatvā padhānasmiṃ anivattanāṇā anosakkanatā. Vijānato vijjā.
Vimuccanato vimutti. Khaye ñāṇanti kilesakkhayaṅkhaṇaṃ ariyamagge ñāṇaṃ. Anuppāde
ñāṇanti paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ
anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ñāṇaṃ. Ayaṃ mātikāya
anupubbapadavaṇṇanā.

Dukamātikāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kāmāvacarakusalapadabhājanīyaṃ

1. Idāni yathānikkhattāya mātikāya saṅgahite dhamme pabhedato dassetuṃ katame
dhammā kusalāti idaṃ padabhājanīyaṃ āradhamaṃ. Tattha yadetaṃ yasmiṃ samaye
kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotīti paṭhamaṃ kāmāvacarakusalaṃ
dassitaṃ, tassa tāva niddese dhammavavattāṇavāro saṅgahavāro suññatavāroti
tayo mahāvārā honti. Tesu dhammavavattāṇavāro uddesaniddesavasena dvidhā
ṭṭhito. Tesu uddesavārassa pucchā, samayaniddeso, dhammuiddeso, appanāti cattāro
paricchedā. Tesu ‘katame dhammā kusalā’ti ayaṃ pucchā nāma. ‘Yasmiṃ samaye
kāmāvacaraṃ...pe... tasmiṃ samaye’ti ayaṃ samayaniddeso nāma. ‘Phasso
hoti...pe... avikkhepo hotī’ti ayaṃ dhammuiddeso nāma. ‘Ye vā pana tasmiṃ samaye
aññepi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā ime dhammā kusalā’ti ayaṃ
appanā nāma.

Evaṃ catūhi paricchedehi ṭṭhitassa uddesavārassa yvāyaṃ paṭhamaṃ
pucchāparicchedo, tattha ‘katame dhammā kusalā’ti ayaṃ kathetukamyatāpucchā.
Pañcavidhāhi pucchā - adiṭṭhajotanāpucchā, diṭṭhasaṃsandanāpucchā,
vimaticchedanāpucchā, anumatipucchā, kathetukamyatāpucchāti. Tāsaṃ idaṃ
nānattaṃ -

Katamā adiṭṭhajotanāpucchā? Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti, adiṭṭhaṃ atulitaṃ
atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ. Tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya
vibhūtatthāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ adiṭṭhajotanāpucchā.

Katamā diṭṭhasaṃsandanāpucchā? Pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti, diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ, so aññehi paṇḍitehi saddhiṃ saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ diṭṭhasaṃsandanāpucchā.

Katamā vimaticchedanāpucchā? Pakatiyā saṃsayapakkhando hoti, vimatipakkhando dveḷḷhakajāto - 'evaṃ nu kho, nanu kho, kiṃ nu kho, kathaṃ nu kho'ti. So vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati. Ayaṃ vimaticchedanāpucchā.

Katamā anumatipucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ anumatiyā pañhaṃ pucchati - 'taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā'ti? 'Aniccaṃ, bhante'. 'Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vā'ti? 'Dukkhaṃ, bhante'. 'Yaṃ panāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti? 'Nohetaṃ, bhante'ti. Ayaṃ anumatipucchā.

Katamā kathetukamyatāpucchā? Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāya pañhaṃ pucchati. "Cattārome, bhikkhave, satipaṭṭhānā. Katame cattāro'ti? Ayaṃ kathetukamyatāpucchāti.

Tattha buddhānaṃ purimā tisso pucchā natthi. Kasmā? Buddhānañhi tīsu addhāsu kiñci saṅkhataṃ, addhāvimuttaṃ vā asaṅkhataṃ, adiṭṭhaṃ anaññātaṃ ajotitaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ nāma natthi. Tena tesāṃ adiṭṭhajotanāpucchā natthi. Yaṃ pana bhagavatā attano ñāṇena paṭividdhaṃ, tassa aññena samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā saddhiṃ saṃsandanakiccaṃ natthi. Tenassa diṭṭhasaṃsandanāpucchā natthi. Yasmā panesa akathaṃkathī tiṇṇavicikiccho sabbadhammesu vihatasaṃsayo, tenassa vimaticchedanāpucchā natthi. Itarā dve pana pucchā bhagavato atthi. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchāti veditabbā.

Tattha 'katame'tipadena niddisitabbadhamme pucchati. 'Dhammā kusalā'ti hi vacanamattena 'kiṃ katā kiṃ vā karontī'ti na sakkā ñātuṃ. 'Katame'ti vutte pana tesāṃ puṭṭhabhāvo paññāyati. Tena vuttaṃ 'katametipadena niddisitabbadhamme pucchati'ti. 'Dhammā kusalā'tipadadvayena pucchāya puṭṭhadhamme dasseti. Tesāṃ attho heṭṭhā pakāsitova.

Kasmā panettha mātikāyaṃ viya 'kusalā dhammā'ti avatvā 'dhammā kusalā'ti padānukkamo katoti? Pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dīpetvā pabhedavantadassanatthaṃ. Imasmiñhi abhidhamme dhammāva desetabbā. Te ca kusalādīhi pabhedehehi anekappabhedā. Tasmā dhammāyeva idha desetabbā. Nāyaṃ vohāradesanā. Te ca anekappabhedato desetabbā, na dhammamattato. Pabhedato hi desanā ghanavinibbhogapaṭisambhidāññānavahā hotīti 'kusalā dhammā'ti evaṃ pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dīpetvā, idāni ye tena pabhedena desetabbā dhammā te dassetuṃ, ayaṃ 'katame dhammā kusalā'ti padānukkamo katoti veditabbo. Pabhedavantesu hi dassitesu pabhedo dassiyamāno yujjati suviññeyyo ca hotīti.

Idāni yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittanti. Ettha -

Samaye niddisi cittaṃ, cittena samayaṃ muni;
Niyametvāna dīpetuṃ, dhamme tattha pabhedato.

'Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ citta'nti hi niddisanto bhagavā samaye cittaṃ niddisi. Kiṃkāraṇā? Tena samayaniyamitena cittena pariyosāne 'tasmiṃ

samaye'ti evaṃ samayaṃ niyametvāna, atha vijjamānepi samayanānatte yasmiṃ samaye cittaṃ tasmīṃyeva samaye phasso hoti, vedanā hotīti evaṃ tasmīṃ cittaniyamite samaye ete santatisamūhakiccārammaṇaḥaṇavasena duranubodhappabhede phassavedanādayo dhamme bodhetunti attho.

Idāni 'yasmiṃ samaye'tiādīsu ayamanupubbapadavaṇṇanā. Yasminti aniyamato bhummaniddeso. Samayeti aniyamaniddiṭṭhaparidīpanaṃ. Ettāvatā aniyamato samayo niddiṭṭho hoti. Tattha samayasaddo -

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetu diṭṭhisu;
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa "appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālaṇca samayaṇca upādāyā"ti evamādīsu samavāyo attho. "Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā"tiādīsu khaṇo. "Uṇhasamayo pariḷāhasamayo"tiādīsu kālo. "Mahāsamayo pavanasmī"ntiādīsu samūho. "Samayopi kho te, bhaddāli, appaṭividdho ahosi - bhagavā kho sāvattthiyaṃ viharati, bhagavāpi maṃ jānissati 'bhaddāli nāma bhikkhu satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī'ti. Ayampi kho te, bhaddāli, samayo appaṭividdho ahosī"tiādīsu hetu. "Tena kho pana samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme paṭivasatī"tiādīsu diṭṭhi.

"Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko;
Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī"ti. -

Ādīsu paṭilābho. "Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā"tiādīsu pahānaṃ. "Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho"tiādīsu paṭivedho. Evamanekesu samayesu -

Samavāyo khaṇo kālo, samūho hetuyeva ca;
Ete pañcapi viññeyyā, samayā idha viññunā.

'Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusala'nti imasmiñhi kusalādhikāre tesu navasu samayesu ete samavāyādayo pañca samayā paṇḍitena veditabbā.

Tesu paccayasāmaggī, samavāyo khaṇo pana;
Ekova navamo ñeyyo, cakkāni caturopi vā.

Yā hi esā sādharmaṇaphalanipphādakattena saṇṭhitā paccayānaṃ sāmaggī, sā idha samavāyoti ñātabbā. "Ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā"ti evaṃ vutto pana navamova khaṇo eko khaṇoti veditabbo. Yāni vā panetāni "cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī"ti - ettha 'patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatā'ti cattāri cakkāni vuttāni, etāni vā ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇoti veditabbāni. Tāni hi kusalupattiya okāsabhūtāni.

Evaṃ samavāyaṇca khaṇaṇca ñatvā itaresu -

Taṃ taṃ upādāya paññatto, kālo vohāramattako;
Puñjo phassādidhammānaṃ, samūhoti vibhāvito.

‘Cittakālo rūpakālo’tiādinā hi nayena dhamme vā, ‘atīto anāgato’tiādinā nayena dhammavuttiṃ vā, ‘bījakālo aṅkurakālo’ti ādinā nayena dhammapaṭipāṭiṃ vā, ‘uppādakālo jarākālo’tiādinā nayena dhammalakkhaṇaṃ vā, ‘vedīyanakālo sañjānanakālo’tiādinā nayena dhammakiccaṃ vā, ‘nhānakālo pānakālo’tiādinā nayena sattakiccaṃ vā, ‘gamanakālo ṭhānakālo’tiādinā nayena iriyāpathaṃ vā, ‘pubbaṇho sāyaṇho divā rattī’tiādinā nayena candimasūriyādiparivattanaṃ vā, ‘aḍḍhamāso māsō’tiādinā nayena ahorattādisaṅkhātāṃ kālasaṅcayaṃ vāti - evaṃ taṃ taṃ upādāya paññatto kālo nāma. So panesa sabhāvato avijjānānattā paññattimattako evāti veditabbo. Yo panesa phassavedanādīnaṃ dhammānaṃ puñño, so idha samūhoti vibhāvato. Evaṃ kālāsamūhepi ñatvā itaro pana -

Hetūti paccayovettha, tassa dvāravasena vā;
Anekabhāvo viññeyyo, paccayānaṃ vasena vā.

Ettha hi paccayova hetu nāma, tassa dvārānaṃ vā paccayānaṃ vā vasena anekabhāvo veditabbo. Kathaṃ? Cakkhudvārādīsu hi uppajjamānānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ cakkhurūpaālokamanasikārādayo paccayā, mahāpakaraṇe ca “hetupaccayo ārammaṇapaccayo”tiādinā nayena catuvīsati paccayā vuttā. Tesu ṭhapetvā vipākapaccayaṅca pacchājātapaccayaṅca, sesā kusaladhammānaṃ paccayā hontiyeva. Te sabbepi idha hetūti adhippetā. Evamassa iminā dvāravasena vā paccayavasena vā anekabhāvo veditabbo. Evamete samavāyādayo pañca atthā idha samayasaddena pariggahitāti veditabbā.

‘Kasmā pana etesu yaṃkiñci ekaṃ apariggahetvā sabbesaṃ pariggaho kato’ti? ‘Tena tena tassa tassa atthavisesassa dīpanato. Etesu hi samavāyasaṅkhāto samayo anekahetuto vuttiṃ dīpeti. Tena ekakāraṇavādo paṭisedhito hoti. Samavāyo ca nāma sādharmaṇaphalanipphādane aññamaññāpekkho hoti. Tasmā ‘eko kattā nāma natthī’ti imampi atthaṃ dīpeti. Sabhāvena hi kāraṇe sati kāraṇantarāpekkhā ayuttātī. Evaṃ ekassa kassaci kāraṇassa abhāvādīpanena “sayamkataṃ sukhadukkha”ntiādi paṭisedhitaṃ hoti.

Tattha siyā - ‘yaṃ vuttaṃ anekahetuto vuttiṃ dīpetī’ti, taṃ na yuttaṃ. ‘Kiṃkāraṇā’? ‘Asāmaggiyaṃ ahetūnaṃ sāmaggīyampi ahetubhāvāpattito’. ‘Na hi ekasmiṃ andhe daṭṭhuṃ asakkonte andhasataṃ passatī’ti. ‘No na yuttaṃ; sādharmaṇaphalanipphādakattena hi ṭhitabhāvo sāmaggī; na anekesaṃ samodhānamattaṃ. Na ca andhānaṃ dassanaṃ nāma sādharmaṇaphalaṃ’. ‘Kasmā’? ‘Andhasate satipi tassa abhāvato. Cakkhādīnaṃ pana taṃ sādharmaṇaphalaṃ, tesāṃ bhāve bhāvato. Asāmaggiyaṃ ahetūnampi ca sāmaggīyaṃ hetubhāvo siddho. Svāyaṃ asāmaggiyaṃ phalābhāvena, sāmaggīyaṅcassa bhāvena, veditabbo. Cakkhādīnañhi vekalle cakkhuviññāṇādīnaṃ abhāvo, avekalle ca bhāvo, paccakkhasiddho lokassā’ti. Ayaṃ tāva samavāyasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo panesa atṭhahi akkhaṇehi parivajjito navamo khaṇo, patirūpadesavāsādiko ca catucakkasaṅkhāto okāsaṭṭhena khaṇo vutto, so manussattabuddhuppādasaddhammaṭṭhitiādikaṃ khaṇasāmaggiṃ vinā natthi. Manussattādīnaṅca kāṇakacchapopamādīhi dullabhabhāvo. Iti khaṇassa dullabhataṃ suṭṭhutaṃ khaṇāyattaṃ lokuttaradhammānaṃ upakārabhūtaṃ kusalaṃ dullabhameva. Evametesu khaṇasaṅkhāto samayo kusaluppattiyā dullabhabhāvaṃ

dīpeti. Evaṃ dīpentena anena adhigatakhaṇānaṃ khaṇāyattasseva tassa kusalassa ananuttāhānaṃ moghakhaṇaṃ kurumānaṃ pamādavihāro paṭisedhito hoti. Ayaṃ khaṇasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo panetassa kusalacittassa pavattikālo nāma hoti, so atiparitto. Sā cassa atiparittatā “yathā ca, bhikkhave, tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, yathā ca yā devatā candimasūriyānaṃ purato dhāvanti tāsāṃ devatānaṃ javo, tato sīghataraṃ āyusaṅkhārā khīyanti”ti - imassa suttassa aṭṭhakathāvasena veditabbā. Tatra hi so rūpajīvitindriyassa tāva parittako kālo vutto. Yāva paṭuppannaṃ rūpaṃ tiṭṭhati tāva soḷasa cittāni uppajjitvā bhijjanti. Iti tesāṃ kālaparittatāya upamāpi natthi. Tenevāha - “yāvañcidaṃ, bhikkhave, upamāpi na sukarā yāva lahuparivattaṃ citta”nti. Evametesu kālasaṅkhāto samayo kusalacittappavattikālassa atiparittataṃ dīpeti. Evaṃ dīpentena cānena atiparittakālatāya, vijjulatobhāsenā muttāvuṇaṇaṃ viya, duppaṭivijjhamidaṃ cittaṃ, tasmā etassa paṭivedhe mahāussāho ca ādaro ca kattabboti ovādo dinno hoti. Ayaṃ kālasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Samūhasaṅkhāto pana samayo anekesaṃ sahuppattiṃ dīpeti. Phassādīnañhi dhammānaṃ puñjo samūhoti vutto. Tasmiñca uppajjamānaṃ cittaṃ saha tehi dhammehi uppajjati anekesaṃ sahuppatti dīpitā. Evaṃ dīpentena cānena ekasseva dhammassa uppatti paṭisedhitā hoti. Ayaṃ samūhasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Hetusaṅkhāto pana samayo parāyattavuttitaṃ dīpeti. ‘Yasmiṃ samaye’ti hi padassa yasmā ‘yasmiṃ hetumhi sati’ uppannaṃ hotīti ayamatto, tasmā ‘hetumhi sati’ pavattito parāyattavuttitā dīpitā. Evaṃ dīpentena cānena dhammānaṃ savasavattitābhimāno paṭisedhito hoti. Ayaṃ hetusaṅkhātena samayena attho dīpito.

Tattha ‘yasmiṃ samaye’ti kālasaṅkhātassa samayassa vasena ‘yasmiṃ kāle’ti attho; samūhasaṅkhātassa ‘yasmiṃ samūhe’ti. Khaṇasamavāyahetusaṅkhātānaṃ ‘yasmiṃ khaṇe sati, yāya sāmaggīyā sati, yamhi hetumhi sati’ kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva sati ‘phassādayopī’ti ayamatto veditabbo. Adhikaraṇaṇhi kālasaṅkhāto samūhasaṅkhāto ca samayo. Tattha vuttadhammānanti adhikaraṇavasenettha bhummaṃ. Khaṇasamavāyahetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesāṃ bhāvo lakkhīyatīti bhāvenabhāvalakkhaṇavasenettha bhummaṃ.

Kāmāvacaranti “katame dhammā kāmāvacarā? Heṭṭhato avīcinirayaṃ uparito paranimmitavasavattiṃ pariyantaṃ katvā”tiādīnā nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyāpannaṃ. Tatrāyaṃ vacanattho - uddānato dve kāmā, vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo va vatthukāmo tebhūmakavaṭṭaṃ. Kilesakāmo cettha kāmetīti kāmo; itaro pana kāmiyatīti kāmo. Yasmiṃ pana padese duvidhopeso kāmo pavattivasena avacarati, so catunnaṃ apāyānaṃ, manussānaṃ, channañca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso. Kāmo ettha avacarati kāmāvacaro, sasatthāvacaro viya. Yathā hi yasmiṃ padese sasatthā purisā avacaranti, so vijjamānesupi aññesu dvipadacatuppadesu avacarantesu, tesāṃ abhilakkhitattā ‘sasatthāvacaro’ tveva vuccati, evaṃ vijjamānesupi aññesu rūpāvacarādīsu tattha avacarantesu, tesāṃ abhilakkhitattā ayaṃ padeso ‘kāmāvacaro’ tveva vuccati. Svāyaṃ yathā rūpabhavo rūpaṃ, evaṃ uttarapadalopaṃ katvā ‘kāmo’ tveva vuccati. Evamidaṃ cittaṃ imasmiṃ ekādasapadesasaṅkhāte kāme avacarati kāmāvacaraṃ.

Kiñcāpi hi etaṃ rūpārūpabhavesupi avacarati, yathā pana saṅgāme avacaraṇato

saṅgāmāvacaroti laddhanāmako nāgo nagare carantopi ‘saṅgāmāvacaro’tveva vuccati, thalajalacarā ca pāṇā athale ajale ca ṭhitāpi ‘thalacarā jalacarā’tveva vuccanti, evamidaṃ aññattha avacarantampi kāmāvacaramevāti veditabbaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena vā ettha kāmo avacaratītipi kāmāvacaraṃ. Kāmañcesa rūpārūpāvacaresupi avacarati, yathā pana vadatīti ‘vaccho’, mahiyaṃ setīti ‘mahimso’ti vutte, na sattā yattakā vadanti, mahiyaṃ vā senti sabbesaṃ taṃ nāmaṃ hoti, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Apica kāmabhavasāṅkhāte kāme paṭisandhiṃ avacāretītipi kāmāvacaraṃ.

Kusalanti kucchitānaṃ salanādīhi atthehi kusalaṃ. Apica ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena kosallasambhūtaṭṭhena ca kusalaṃ. Yatheva hi ‘kacci nu bhoto kusala’nti rūpakāye anāturatāya agelaññaṃ nibyādhitāya ārogyaṭṭhena kusalaṃ vuttaṃ, evaṃ arūpadhammepi kilesāturatāya kilesagelaññaṃ ca kilesabyādhino abhāvena ārogyaṭṭhena kusalaṃ veditabbaṃ. Kilesavajjassa pana kilesadosassa kilesadarathassa ca abhāvā anavajjaṭṭhena kusalaṃ. Kosallaṃ vuccati paññā; kosallato sambhūtattā kosallasambhūtaṭṭhena kusalaṃ.

‘Ñāṇasampayuttaṃ’ tāva evaṃ hotu; ñāṇavippayuttaṃ kathanti. Tampi ruḷhīsaddena kusalameva. Yathā hi tālapaṇṇehi akatvā kilañjādīhi katampi taṃsarikkhattā ruḷhīsaddena tālavaṇṇantveva vuccati, evaṃ ‘ñāṇavippayutta’mpi kusalantveva veditabbaṃ. Nippariyāyena pana ‘ñāṇasampayuttaṃ’ ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena kosallasambhūtaṭṭhenāti tividhenapi kusalanti nāmaṃ labhati, ñāṇavippayuttaṃ duvidheneva. Iti yañca jātakapariyāyena yañca bāhitikasuttapariyāyena yañca abhidhammapariyāyena kusalaṃ kathitaṃ sabbam taṃ tīhipi atthehi imasmiṃ citte labbhati.

Tadetaṃ lakkhaṇādivasena anavajjasukhavipākalakkhaṇaṃ, akusalaviddhamsanarasam, vodānapaccupaṭṭhānaṃ, yonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ. Avajjapaṭipakkhattā vā anavajjalakkhaṇameva kusalaṃ, vodānabhāvarasaṃ, itṭhavipākapaccupaṭṭhānaṃ, yathāvuttapadaṭṭhānameva. Lakkhaṇādīsu hi tesam tesam dhammānaṃ sabhāvo vā sāmāññaṃ vā lakkhaṇaṃ nāma. Kiccaṃ vā sampatti vā raso nāma. Upaṭṭhānākāro vā phalaṃ vā paccupaṭṭhānaṃ nāma. Āsannakāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ nāma. Iti yattha yattha lakkhaṇādīni vakkhāma tattha tattha imināva nayena tesam nānattaṃ veditabbaṃ.

Cittanti ārammaṇaṃ cintetīti cittaṃ; vijānātīti attho. Yasmā vā ‘citta’nti sabbacittasādhāraṇo esa saddo, tasmā yadettha lokiyakusalākusalakiriyacittaṃ, taṃ javanavīthivasena attano santānaṃ cinotīti cittaṃ. Vipākaṃ kammakilesehi citanti cittaṃ. Apica sabbampi yathānurūpato cittatāya cittaṃ. Cittakaraṇatāya cittanti evampettha attho veditabbo. Tattha yasmā aññadeva sarāgaṃ cittaṃ, aññaṃ sadosaṃ, aññaṃ samohaṃ; aññaṃ kāmāvacaraṃ, aññaṃ rūpāvacarādibhedam; aññaṃ rūpārammaṇaṃ, aññaṃ saddādiārammaṇaṃ; rūpārammaṇesu cāpi aññaṃ nīlārammaṇaṃ, aññaṃ pītādiārammaṇaṃ; saddādiārammaṇesupi ese va nayo; sabbesupi cetesu aññaṃ hīnaṃ aññaṃ majjhimaṃ aññaṃ paṇītaṃ; hīnādīsipi aññaṃ chandādhigateyyaṃ, aññaṃ vīriyādhigateyyaṃ aññaṃ cittādhigateyyaṃ, aññaṃ vīmaṃsādhigateyyaṃ, tasmā assa imesaṃ sampayuttabhūmiārammaṇahīnamajjhimaṇaṇītiādhigateyyaṃ vasena cittatā veditabbā. Kāmañcettha ekameva evaṃ cittaṃ na hoti, cittānaṃ pana antogadhattā etesu yaṃkiñci ekampi cittatāya cittanti vattaṃ vaṭṭati. Evaṃ tāva cittatāya cittaṃ.

Kathaṃ cittakaraṇatāyāti? Lokasmiñhi cittakammato uttari aññaṃ cittaṃ nāma natthi. Tasmimpi caraṇaṃ nāma cittaṃ aticittameva hoti. Taṃ karontānaṃ cittakāraṇaṃ ‘evaṃvidhāni ettha rūpāni kātabbānī’ti cittasañña uppajjati. Tāya cittasaññāya lekhāgahanarañjanaujjotanavattanādinipphādikā cittakiriya uppajjanti, tato caraṇasaṅkhāte citte aññataraṃ vicittarūpaṃ nipphajjati. Tato ‘imassa rūpassa upari idaṃ hotu, heṭṭhā idaṃ, ubhayapasse ida’nti cintetvā yathācintitena kamena sesacittarūpanipphādanaṃ hoti, evaṃ yaṃkiñci loke vicittaṃ sippajātaṃ sabbaṃ taṃ citteneva kariyati, evaṃ imāya karaṇavicittatāya tassa tassa cittassa nipphādakaṃ cittampi tatheva cittaṃ hoti. Yathācintitassa vā anavasesassa anipphajjanato tatopi cittameva cittataraṃ. Tenāha bhagavā -

“Diṭṭhaṃ vo, bhikkhave, caraṇaṃ nāma cittanti? ‘Evaṃ, bhante’. Tampi kho, bhikkhave, caraṇaṃ nāma cittaṃ citteneva cintitaṃ. Tenapi kho, bhikkhave, caraṇena cittena cittaṃyeva cittatara’nti.

Tathā yadetaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatīsu kammaliṅgasaññāvohārādibhedaṃ ajjhattikaṃ cittaṃ tampi cittaakatameva. Kāyakammādibhedañhi dānasīlavihiṃsāsāṭṭheyyādinayappavattaṃ kusalākusalakammaṃ cittanipphādiṭṭhaṃ kammanānattaṃ. Kammanānatteneva ca tāsū tāsū gatīsu hatthapādakaṇṇaudaragīvāmukhādisaṅṭhānabhinnaṃ liṅganānattaṃ. Liṅganānattato yathāgahitasāṅṭhānavasena ‘ayaṃ itthī ayaṃ puriso’ti uppajjamānāya saññāya saññānānattaṃ. Saññānānattato saññānurūpena ‘itthī’ti vā ‘puriso’ti vā voharantānaṃ vohāranānattaṃ. Vohāranānattavasena pana yasmā ‘itthī bhavissāmi puriso bhavissāmi, khattiyo bhavissāmi brāhmaṇo bhavissāmi’ti evaṃ tassa tassa attabhāvasa janakaṃ kammaṃ kariyati, tasmā vohāranānattato kammanānattaṃ. Taṃ panetaṃ kammanānattaṃ yathāpatthitaṃ bhavaṃ nibbattentaṃ yasmā gativasena nibbatteti tasmā kammanānattato gatinānattaṃ. Kammanānatteneva ca tesāṃ tesāṃ sattānaṃ tassā tassā gatiyā apādakadvipādakādītā, tassā tassā upapattiyā uccanīcādītā, tasmim tasmim attabhāve suvaṇṇadubbaṇṇādītā, lokadhammesu lābhālābhādītā ca paññāyati. Tasmā sabbametaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatīsu kammaliṅgasaññāvohārādibhedaṃ ajjhattikaṃ cittaṃ citteneva katanti veditabbaṃ. Svāyamattho imassa saṅgītiānāruḥassa suttassa vasena veditabbo. Vuttañhetuṃ -

“Kammanānattaputhuttappabhedavavatthānavasena liṅganānattaputhuttappabhedavavatthānaṃ bhavati, liṅganānattaputhuttappabhedavavatthānavasena saññānānattaputhuttappabhedavavatthānaṃ bhavati, saññānānattaputhuttappabhedavavatthānavasena vohāranānattaputhuttappabhedavavatthānaṃ bhavati, vohāranānattaputhuttappabhedavavatthānavasena kammanānattaputhuttappabhedavavatthānaṃ bhavati. Kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ gatiyā nānākaraṇaṃ paññāyati - apadā dvipadā catuppadā bahuppadā, rūpino arūpino, saññino asaññino nevasaññīnāsaññino. Kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ upapattiyā nānākaraṇaṃ paññāyati - uccanīcatā hīnapañītatā sugataduggatātā. Kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ attabhāve nānākaraṇaṃ paññāyati - suvaṇṇadubbaṇṇatā sujātadujjātātā susaṅṭhitadussaṅṭhitātā. Kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ lokadhamme nānākaraṇaṃ paññāyati - lābhālābhe yasāyase nindāpasamsāyaṃ sukhadukkhe’ti.

Aparampi vuttaṃ -

Kammato liṅgato ceva, liṅgasaññā pavattare;
Saññāto bhedaṃ gacchanti, itthāyaṃ purisoti vā.

“Kammunā vattate loko, kammunā vattate pajā;
Kammanibandhanā sattā, rathassāṇīva yāyato”.

Kammena kittiṃ labhate pasaṃsaṃ,
Kammena jāniñca vadhañca bandhaṃ;
Taṃ kammanānākaraṇaṃ viditvā,
Kasmā vade natthi kammanti loka.

“Kammassakā māṇava sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū
kammaṇṇasaraṇā; kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapaṇṇatāyā”ti.

Evaṃ imāya karaṇacittatāyapi cittassa cittatā veditabbā. Sabbānīpi hi etāni vicitrāni
citteneva katāni. Aladdhokāsassa pana cittassa yaṃ vā pana avasesapaccayavikalāṃ
tassa ekaccacittakaraṇābhāvato yadetaṃ cittena kataṃ ajjhattikaṃ cittaṃ vuttaṃ,
tatopi cittameva cittataraṃ. Tenāha bhagavā -

“Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekanikāyampi samanupassāmi evaṃ cittaṃ yathayidaṃ,
bhikkhave, tiracchānagatā pāṇā... tehipi kho, bhikkhave, tiracchānagatehi pāṇehi
cittaṃyeva cittatara”nti.

Uppannaṃ hotīti ettha vattamānabhūtāpagatokāsakatabhūmiladdhavasena
uppannaṃ nāma anekappabhedāṃ. Tattha sabbampi
uppādajarābhaṅgasamaṅgisaṅkhātāṃ vattamānuppannaṃ nāma. Ārammaṇarasam
anubhavitvā niruddhaṃ, anubhūtāpagatasāṅkhātāṃ kusalākusalaṃ, uppādādittayaṃ
anuppatvā niruddhaṃ, bhūtāpagatasāṅkhātāṃ, sesasaṅkhatañca
bhūtāpagatuppannaṃ nāma. “Yānissa tāni pubbe katāni kammāni”ti evamādinā
nayena vuttaṃ kammaṃ atītaṃ samānaṃ, aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano
vipākassokāsaṃ katvā tīhitaṃ, tathā katokāsañca vipākaṃ anuppannampi samānaṃ
evaṃ kate okāse ekantena uppajjanato okāsakatuppannaṃ nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu
asamūhataṃ akusalaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāma. Ettha ca bhūmīyā
bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbāṃ. Bhūmīti vipassanāya ārammaṇabhūtā
tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṃ nāma tesu khandhesu uppattārahaṃ
kilesajātaṃ. Tena hesā bhūmi laddhā nāma hoti, tasmā bhūmiladdhanti vuccati.
Evametesu catūsu uppannesu idha ‘vattamānuppannaṃ’ adhippetāṃ.

Tatrāyaṃ vacanattho - pubbantato uddhaṃ uppādādiabhimukhaṃ pannanti
uppannaṃ. ‘Uppanna’-saddo panesa atīte paṭiladdhe samuṭṭhite avikkhambhite
asamucchinne khaṇattayagateti anekesu atthesu dissati. Ayañhi “tena kho pana,
bhikkhave, samayena kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loka
uppanno”ti ettha atīte āgato. “Āyasmato ānandassa atirekacīvaraṃ uppannaṃ
hotī”ti ettha paṭiladdhe. “Seyyathāpi, bhikkhave, uppannaṃ mahāmeghaṃ tamenāṃ
mahāvāto antarāyeva antaradhāpetī”ti ettha samuṭṭhite. “Uppannaṃ gamiyacittaṃ
duppaṭivinodanīyaṃ; uppannuppanne pāpake akusale dhamme tñānaso
antaradhāpetī”ti ettha avikkhambhite. “Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento
bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme tñānaso antarāyeva
antaradhāpetī”ti ettha asamucchinne. “Uppajjamānaṃ uppannanti? Āmantā”ti ettha

khaṇattayagate. Svāyamidhāpi khaṇattayagateva daṭṭhabbo. Tasmā ‘uppannaṃ hotī’ti ettha khaṇattayagataṃ hoti, vattamānaṃ hoti, paccuppannaṃ hotīti. Ayaṃ saṅkhepattho.

Cittaṃ uppannaṃ hotīti cetam desanāsīsameva. Na pana cittaṃ ekakameva uppajjati. Tasmā yathā rājā āgatoti vutte na parisam pahāya ekakova āgato, rājaparisāya pana saddhiṃyeva āgatoti paññāyati, evamidampi paropaṇṇāsakusaladhammehi saddhiṃyeva uppannanti veditabbaṃ. Pubbaṅgamaṭṭhena pana “cittaṃ uppannaṃ hoti”cceva vuttaṃ.

Lokiyadhammañhi patvā cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ pubbaṅgamaṃ hoti. Lokuttaradhammaṃ patvā paññā jeṭṭhikā paññā dhurā paññā pubbaṅgamā. Teneva bhagavā vinayapariyāyaṃ patvā pañhaṃ pucchanto ‘kiṃphassosi, kiṃvedanosi, kiṃsaññosi, kiṃcetanosi’ti apucchitvā “kiṃcitto tvaṃ bhikkhū”ti cittameva dhuraṃ katvā pucchati. “Atheyyacitto ahaṃ bhagavā”ti ca vutte ‘anāpatti attheyyaphassassā’tiādīni avatvā “anāpatti bhikkhu attheyyacittassā”ti vadati.

Na kevalaṅca vinayapariyāyaṃ, aññaṃpi lokiyadesanaṃ desento cittameva dhuraṃ katvā deseti. Yathāha - “ye keci, bhikkhave, dhammā akusalā akusalabhāgiyā akusalapakkhikā sabbete manopubbaṅgamā. Mano tesaṃ dhammānaṃ paṭhamam uppajjati”.

“Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce paduṭṭhena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ dukkhamanveti, cakkamva vahato padaṃ.

“Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;
Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā;
Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinī”.

“Cittena nīyati loko, cittena parikassati;
Cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū”.

“Cittasaṃkilesā, bhikkhave, sattā saṃkilissanti cittavodānā visujjhanti”;

“Pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ”;

“Citte, gahapati, arakkhite kāyakammampi arakkhitaṃ hoti, vacīkammampi arakkhitaṃ hoti, manokammampi arakkhitaṃ hoti; citte, gahapati, rakkhite...pe... citte, gahapati, byāpanne...pe... citte, gahapati, abyāpanne...pe... citte, gahapati, avassute...pe... citte, gahapati, anavassute kāyakammampi anavassutaṃ hoti, vacīkammampi anavassutaṃ hoti, manokammampi anavassutaṃ hoti”ti.

Evam lokiyadhammaṃ patvā cittaṃ jeṭṭhakaṃ hoti, cittaṃ dhuraṃ hoti, cittaṃ pubbaṅgamaṃ hotīti veditabbaṃ. Imesu pana suttesu ekaṃ vā dve vā aggahetvā suttānurakkhaṇatthāya sabbānipi gahitānīti veditabbāni.

Lokuttaradhammaṃ pucchanto pana ‘kataraphassaṃ adhigatosi, kataravedanaṃ katarasaññaṃ kataracetanaṃ kataracitta’nti apucchitvā, ‘katarapaññaṃ tvaṃ bhikkhu adhigato’si, ‘kiṃ paṭhamam maggapaññaṃ, udāhu dutiyaṃ...pe... tatiyaṃ...pe... catutthaṃ maggapaññaṃ adhigato’ti paññaṃ jeṭṭhikaṃ paññaṃ

dhuraṃ katvā pucchati. Paññuttarā sabbe kusalā dhammā na parihāyanti. Paññā pana kimatthiyā? “Paññavato, bhikkhave, ariyasāvakassa tadanvayā saddhā saṅghāti, tadanvayaṃ vīriyaṃ saṅghāti, tadanvayā sati saṅghāti, tadanvayo samādhi saṅghāti”ti evamādini panettha suttāni daṭṭhabbāni. Iti lokuttaradhammaṃ patvā paññā jeṭṭhikā hoti paññā dhurā paññā pubbaṅgamāti veditabbā. Ayaṃ pana lokiyadesanā. Tasmā cittaṃ dhuraṃ katvā desento “cittaṃ uppannaṃ hoti”ti āha.

Somanassasahagatanti sātamadhuravedayitasāṅkhātena somanassena saha ekuppādādibhāvaṃ gataṃ. Ayaṃ pana ‘sahagata’-saddo tabbhāve vokiṇṇe nissaye ārammaṇe saṃsaṭṭheti imesu atthesu dissati. Tattha “yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandirāgasahagatā”ti tabbhāve veditabbo; nandirāgabhūtāti attho. “Yā, bhikkhave, vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”ti vokiṇṇe veditabbo; antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti ayamettha attho. “Aṭṭhikasaññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”ti nissaye veditabbo; aṭṭhikasaññaṃ nissāya aṭṭhikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. “Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā”ti ārammaṇe; veditabbo rūpārūpārammaṇānanti attho. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ hoti sahajātaṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayutta”nti saṃsaṭṭhe. Imasmimpi pade ayamevattho adhippeto. Somanassasaṃsaṭṭhañhi idha somanassasahagatanti vuttaṃ.

‘Saṃsaṭṭha’-saddopi cesa sadise avassute mittasanthave sahajāteti bahūsu atthesu dissati. Ayañhi “kise thūle vivajjetvā saṃsaṭṭhā yojitā hayā”ti ettha sadise āgato. “Saṃsaṭṭhāva tumhe ayye viharathā”ti avassute. “Gihi saṃsaṭṭho viharatī”ti mittasanthave. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ hoti sahajātaṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayutta”nti sahajāte. Idhāpi sahajāte adhippeto. Tattha ‘sahagataṃ’ asahajātaṃ asaṃsaṭṭhaṃ asampayuttaṃ nāma natthi. Sahajātaṃ pana saṃsaṭṭhaṃ sampayuttaṃ hotipi, na hotipi. Rūpārūpadhammesu hi ekato jātesu rūpaṃ arūpena sahajātaṃ hoti, na saṃsaṭṭhaṃ, na sampayuttaṃ; tathā arūpaṃ rūpena; rūpañca rūpena; arūpaṃ pana arūpena saddhiṃ niyamatova sahagataṃ sahajātaṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayuttameva hotīti. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘somanassasahagata’nti.

Ñāṇasampayuttanti ñāṇena sampayuttaṃ, samaṃ ekuppādādippakārehi yuttanti attho. Yaṃ panettha vattabbaṃ siyā taṃ mātikāvaṇṇanāya vedanāttike vuttanayameva. Tasmā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇāti iminā lakkhaṇenetam sampayuttanti veditabbaṃ. Ukkaṭṭhaniddeso cesa. Arūpe pana vināpi ekavatthukabhāvaṃ sampayogo labbhati.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ? Kāmāvacarakusalesu somanassasahagataṃ tihetukaṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ kathitaṃ. “Katame dhammā kusalā”ti hi aniyamitapucchāya catubhūmakakusalaṃ gahitaṃ. ‘Kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti’ti vacanena pana tebhūmaṃ kusalaṃ pariccajivā, aṭṭhavidhaṃ kāmāvacarakusalameva gahitaṃ. ‘Somanassasahagata’nti vacanena tato catubbidhaṃ upekkhāsahagataṃ pariccajivā catubbidhaṃ somanassasahagatameva gahitaṃ. ‘Ñāṇasampayutta’nti vacanena tato duvidhaṃ ñāṇavippayuttaṃ pariccajivā dve ñāṇasampayuttāneva gahitāni. Asaṅkhārikabhāvo pana anābhataṭṭhātāyeva na gahito. Kiñcāpi na gahito, parato pana ‘sasaṅkhārenā’ti vacanato idha ‘asaṅkhārenā’ti avuttepi asaṅkhārikabhāvo veditabbo. Sammāsambuddho hi āditova idaṃ mahācittaṃ bhājetvā dassetuṃ niyamevāva imaṃ desanaṃ ārabhīti evamettha sanniṭṭhānaṃ katanti veditabbaṃ.

Idāni tameva cittaṃ ārammaṇato dassetuṃ rūpārammaṇaṃ vātiādimāha. Bhagavā hi arūpadhammaṃ dassento vatthunā vā dasseti, ārammaṇena vā, vatthārammaṇehi vā, sarasabhāvena vā. “Cakkhusamphasso...pe... manosamphasso; cakkhusamphassajā vedanā...pe... manosamphassajā vedanā; cakkhuvīññāṇaṃ...pe... manovīññāṇa”ntiādīsu hi vatthunā arūpadhammā dassitā. “Rūpasaññā...pe... dhammasaññā, rūpasañcetanā...pe... dhammasañcetanā”tiādīsu ārammaṇena. “Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso...pe... manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manovīññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso”tiādīsu vatthārammaṇehi. “Avijjāpaccayā, bhikkhave, saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa”ntiādīsu sarasabhāvena arūpadhammā dassitā. Imasmiṃ pana tṭhāne ārammaṇena dassento ‘rūpārammaṇaṃ’ vātiādimāha.

Tattha catusamuṭṭhānaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ rūpameva rūpārammaṇaṃ. Dvisamuṭṭhāno atītānāgatapaccuppanno saddova saddārammaṇaṃ. Catusamuṭṭhāno atītānāgatapaccuppanno gandhova gandhārammaṇaṃ. Catusamuṭṭhāno atītānāgatapaccuppanno rasova rasārammaṇaṃ. Catusamuṭṭhānaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ phoṭṭhabbameva phoṭṭhabbārammaṇaṃ. Ekasamuṭṭhānā dvisamuṭṭhānā tisamuṭṭhānā catusamuṭṭhānā nakutocisamuṭṭhānā atītānāgatapaccuppannā cittacetasikā, tathā navattabbā ca, vuttāvasesā cittaḡocarasaṅkhātā dhammāyeva dhammārammaṇaṃ. Ye pana anāpāthagatā rūpādayopi dhammārammaṇamicceva vadanti te iminā suttena paṭikkhipitabbā. Vuttañhetuṃ -

“Imesaṃ kho, āvuso, pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ nānāḡocarānaṃ na aññaṃaññaṃssa ḡocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ mano paṭisaraṇaṃ mano nesaṃ ḡocaravisayaṃ paccanubhoti”ti.

Etesañhi rūpārammaṇādīni ḡocaravisayo nāma. Tāni manena paccanubhaviyamānāni rūpārammaṇādīniyevāti ayamattho siddho hoti. Dibbacakkhuññāḡādīnañca rūpādīārammaṇattāpi ayamattho siddhoyeva hoti. Anāpāthagatāneva hi rūpārammaṇādīni dibbacakkhuāḡdīnaṃ ārammaṇāni, na ca tāni dhammārammaṇāni bhavantīti vuttanayeneva ārammaṇavavattṭhānaṃ veditabbāṃ.

Tattha ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvīsu dvāresu āpāthamāḡacchati. Rūpārammaṇañhi cakkhupasādaṃ ḡhaṭṭetvā taṅkhaṇaññeva manodvāre āpāthamāḡacchati; bhavaṅḡacalanassa paccayo hotīti attho. Saddagandharasaphoṭṭhabbārammaṇesupi eseva nayo. Yathā hi sakuṇo ākāsenāḡantvā rukkhagge nilīyamānova rukkhasākhañca ḡhaṭṭeti, chāyā cassa pathaviyaṃ paṭihaññati sākḡhaḡṭṭanachāyāpharaṇāni apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇeyeva bhavanti, evaṃ paccuppannarūpādīnaṃ cakkhupasādāḡighaṭṭanañca bhavaṅḡacalanasamatthatāya manodvāre āpāthagamanañca apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇeyeva hoti. Tato bhavaṅḡaṃ vicchinditvā cakkhudvārādīsu uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ voṭṭhabbanapariyosānānaṃ anantarā tesāṃ ārammaṇānaṃ aññatarasmiṃ idaṃ mahācittaṃ uppajjati.

Suddhamanodvāre pana pasādagḡaṭṭanakiccaṃ natthi. Pakatiyā diṭṭhasutaḡhāyitasāyitaphuṭṭhavaseneva etāni ārammaṇāni āpāthamāḡacchanti. Kathaṃ? Idhekacco katasudhākammaṃ haritālamanoṣilādivaṇṇavicittaṃ pagḡahitanānappakāradhajapaṭākāṃ mālādāmaṃvinaddhaṃ dīpamālāparikkhittaṃ atimanoramāya siriyā virocamānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ mahācetiyaṃ padakkhiṇaṃ

katvā soḷasasu pādapitṭhikāsu pañcapatitṭhitena vanditvā añjaliṃ paggayha ullokento buddhārammaṇaṃ pītiṃ gahetvā tiṭṭhati. Tassa evaṃ cetiyaṃ passitvā buddhārammaṇaṃ pītiṃ nibbattetvā aparabhāge yattha katthaci gatassa rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa āvajjamānassa alaṅkatapaṭiyattaṃ mahācetiyaṃ cakkhuvāre āpāthamāgatasadisameva hoti, padakkhiṇaṃ katvā cetiyavandanakālo viya hoti. Evaṃ tāva diṭṭhavasena rūpārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Madhurena pana sarena dhammakathikassa vā dhammaṃ kathentassa, sarabhāṇakassa vā sarena bhaṇantassa saddaṃ sutvā aparabhāge yattha katthaci nisīditvā āvajjamānassa dhammakathā vā sarabhaññaṃ vā sotadvāre āpāthamāgataṃ viya hoti, sādhuḱāraṃ datvā suṇanakālo viya hoti. Evaṃ sutavasena saddārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Sugandhaṃ pana gandhaṃ vā mālaṃ vā labhitvā āsane vā cetiye vā gandhārammaṇena cittaṃ pūjaṃ katvā aparabhāge yattha katthaci nisīditvā āvajjamānassa taṃ gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthamāgataṃ viya hoti, pūjākaraṇakālo viya hoti. Evaṃ ghāyitavasena gandhārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Paṇītaṃ pana khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sabrahmacārīhi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci kudrūsakādibhojanaṃ labhitvā ‘asukakāle paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīhi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhutta’nti āvajjamānassa taṃ rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthamāgataṃ viya hoti, paribhuñjanakālo viya hoti. Evaṃ sāyitavasena rasārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Mudukaṃ pana sukhasamphassaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā attharaṇapāpuraṇaṃ vā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci dukkhaseyyaṃ kappetvā ‘asukakāle me mudukaṃ mañcapīṭhaṃ attharaṇapāvuraṇaṃ paribhutta’nti āvajjamānassa taṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthamāgataṃ viya hoti. Sukhasamphassaṃ vedayitakālo viya hoti. Evaṃ phuṭṭhavasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Evaṃ suddhamanodvāre pasādaghaṭṭanakiccaṃ natthi. Pakatiyā diṭṭhasutaghāyitasāyitaphuṭṭhavaseneva etāni ārammaṇāni āpāthamāgacchantīti veditabbāni.

Idāni pakatiyā diṭṭhādīnaṃ vasena āpāthagamane ayamaparopi aṭṭhakathāmuttako nayo hoti. Diṭṭhaṃ suttaṃ ubhayasambandhanti ime tāva diṭṭhādayo veditabbā. Tattha ‘diṭṭhaṃ’ nāma pañcadvārasena gahitapubbaṃ. ‘Suta’nti paccakkhato adisvā anussavavasena gahitā rūpādayova. Tehi dvīhipi sambandhaṃ ‘ubhayasambandhaṃ’ nāma. Iti imesaṃpi diṭṭhādīnaṃ vasena etāni manodvāre āpāthamāgacchantīti veditabbāni. Tattha diṭṭhavasena tāva āpāthagamaṇaṃ heṭṭhā pañcahi nayehi vuttameva.

Ekacco pana suṇāti - ‘bhagavato puññātisayanibbattaṃ evarūpaṃ nāma rūpaṃ, atimadhuro saddo, kismiñci padese kesañci pupphānaṃ atimanuñño gandho, kesañci phalānaṃ atimadhuro raso, kesañci pāvuraṇādīnaṃ atisukho samphasso’ti. Tassa, cakkhupasādādighaṭṭanaṃ vinā, sutamattāneva tāni manodvāre āpāthamāgacchanti. Athassa taṃ cittaṃ tasmim rūpe vā sadde vā pasādavasena gandhādīsu ariyānaṃ dātukāmatāvasena aññehi dinnesu anumodanāvasena vā pavattati. Evaṃ sutavasena etāni manodvāre āpāthamāgacchanti.

Aparena pana yathāvuttāni rūpādāni diṭṭhāni vā sutāni vā honti. Tassa ‘īdisaṃ rūpaṃ āyatīṃ uppajjanakabuddhassāpi bhavissatī’tiādīnā nayena cakkhupasādādighaṭṭanaṃ vinā diṭṭhasutasambandheneva tāni manodvāre āpāthamāgacchanti. Athassa heṭṭhā vuttanayeneva tesu aññatarārammaṇaṃ idaṃ mahācittaṃ pavattati. Evaṃ ubhayasambandhavasena etāni manodvāre āpāthamāgacchanti.

Idampi ca mukhamattameva. Saddhāruciākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantiādīnaṃ pana vasena vitthārato etesaṃ manodvāre āpāthagamaṇaṃ veditabbameva. Yasmā pana evaṃ āpāthaṃ āgacchantāni bhūtānīpi honti abhūtānīpi, tasmā ayaṃ nayo aṭṭhakathāyaṃ na gahito. Evaṃ ekekārammaṇaṃ javanaṃ dvīsu dvīsu dvāresu uppajjati veditabbaṃ. Rūpārammaṇaṃhi javanaṃ cakkhudvārepi uppajjati manodvārepi. Saddādiārammaṇesupi eseva nayo.

Tattha manodvāre uppajjamānaṃ rūpārammaṇaṃ javanaṃ dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayanti tividhaṃ hoti. Tesu ekekaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammanti tividhameva hoti.

Saddagandharasaphoṭṭhabbadhammārammaṇesupi eseva nayo.

Tattha rūpaṃ tāva ārammaṇaṃ katvā uppajjamānaṃ etaṃ mahākusalacittaṃ nīlapītalohitodātavaṇṇesu pupphavatthadhātūsu aññataraṃ subhanimittasaṅkhātāṃ itthaṃ kantaṃ manāpaṃ rajānīyaṃ vaṇṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Nanu cetāṃ itthārammaṇaṃ lobhassa vatthu? Kathaṃ etaṃ cittaṃ kusalaṃ nāma jātanti? Niyamitavasena pariṇāmitavasena samudācāravasena ābhujitavasenāti. Yassa hi ‘kusalameva mayā kattabba’nti kusalakaraṇe cittaṃ niyamitaṃ hoti, akusalappavattito nivattetvā kusalakaraṇeyeva pariṇāmitaṃ, abhiññhakaraṇena kusalasamudācāreneva samudācaritaṃ, patirūpadesavāsasappurisūpanissayasaddhammasavanapubbekatapūññatādīhi ca upanissayehi yoniso ca ābhogo pavattati, tassa iminā niyamitavasena pariṇāmitavasena samudācāravasena ābhujitavasena ca kusalaṃ nāma jātaṃ hoti.

Ārammaṇavasena panettha somanassasahagatabhāvo veditabbo.

Itthārammaṇasmiṃhi uppannattā etaṃ somanassasahagataṃ jātaṃ.

Saddhābahulatādīnipettha kāraṇānīyeva. Assaddhānaṃhi micchādiṭṭhīnaṃ ekantaitthārammaṇabhūtaṃ tathāgatarūpampi disvā somanassaṃ nuppajjati. Ye ca kusalappavattiyaṃ ānisaṃsaṃ na passanti tesāṃ parehi ussāhitānaṃ kusalaṃ karontānampi somanassaṃ nuppajjati. Tasmā saddhābahulatā visuddhadiṭṭhitā ānisaṃsadassāvitāti. Evampettha somanassasahagatabhāvo veditabbo. Apica ekādasadhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti - buddhānussati dhammānussati saṅghānussati sīlānussati cāgānussati devatānussati upasamānussati lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Imehi kāraṇehettha somanassasahagatabhāvo veditabbo. Imesaṃ pana vitthāro bojjhaṅgavibhaṅge āvi bhavissati.

Kammato, upapattito, indriyaparipākato, kilesadūrībhāvatoti imehi panettha kāraṇehi ñāṇasampayuttatā veditabbā. Yo hi paresaṃ dhammaṃ deseti anavajjāni sippāyatanakammāyatanavijjāṭṭhānāni sikkhāpeti dhammakathikaṃ sakkāraṃ katvā dhammaṃ kathāpeti, ‘āyatīṃ paññavā bhavissāmī’ti patthanaṃ paṭṭhapetvā nānappakāraṃ dānaṃ deti, tassa evarūpaṃ kammaṃ upanissāya kusalaṃ uppajjamānaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Abyāpajje loke uppannassa vāpi ‘tassa

tattha sukhino dhammapadā pilavanti... dandho, bhikkhave, satuppādo, atha so satto khippaṃyeva visesagāmī hotī’ti iminā nayena upapattiṃ nissāyapi uppajjamānaṃ kusalaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Tathā indriyaparipākāṃ upagatānaṃ paññādasakappattānaṃ indriyaparipākāṃ nissāyapi kusalaṃ uppajjamānaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Yehi pana kilesā vikkhambhitā tesāṃ kilesadūrībhāvaṃ nissāyapi uppajjamānaṃ kusalaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Vuttampi cetāṃ -

“Yogā ve jāyatī bhūri, ayogā bhūrisaṅkhayo”ti.

Evaṃ kammato upapattito indriyaparipākato kilesadūrībhāvatoti imehi kāraṇehi ñāṇasampayuttatā veditabbā.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti - paripucchakatā, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatāti. Imehipi kāraṇehi ñāṇasampayuttatā veditabbā. Imesaṃ pana vitthāro bojjhaṅgavibhaṅge āvi bhavissati.

Evaṃ ñāṇasampayuttaṃ hutvā uppannañcetāṃ asaṅkhārena appayogena anupāyacintanāya uppannattā asaṅkhāraṃ nāma jātaṃ. Tayidaṃ rajanīyavaṇṇārammaṇaṃ hutvā uppajjamānameva tividhena niyamena uppajjati - dānamayaṃ vā hoti, sīlamayaṃ vā, bhāvanāmayaṃ vā.

Kathaṃ? Yadā hi nīlapītalohitodātesu pupphādīsu aññataraṃ labhitvā vaṇṇavasena ābhujitvā ‘vaṇṇadānaṃ mayha’nti buddharatanādīni pūjeti, tadā dānamayaṃ hoti. Tatridaṃ vatthu - bhaṇḍāgārikasaṅghamitto kira ekaṃ suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ labhitvā idampi vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ, sammāsambuddhopi suvaṇṇavaṇṇo, suvaṇṇavaṇṇaṃ vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇasseva anucchavikaṃ, amhākaṇca vaṇṇadānaṃ bhavissatīti mahācetiye āropesi. Evarūpe kāle dānamayaṃ hotīti veditabbaṃ. Yadā pana tathārūpameva deyyadhammaṃ labhitvā ‘mayhaṃ kulavaṃso, kulatanti kulappaveṇī esā, kulavattaṃ eta’nti buddharatanādīni pūjeti tadā sīlamayaṃ hoti. Yadā pana tādiseneva vatthunā ratanattayassa pūjaṃ katvā ‘ayaṃ vaṇṇo khayaṃ gacchissati, vayaṃ gacchissatī’ti khayavayaṃ paṭṭhapeti, tadā bhāvanāmayaṃ hoti.

Dānamayaṃ pana hutvā vattamānampi yadā tīṇi ratanāni sahatthena pūjentassa pavattatti, tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā tīṇi ratanāni pūjento puttadārādāsakammakaraporisādayopi āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā tadeva vuttappakāraṃ vijjamānakavatthuṃ ārabha vaṇṇadānaṃ dassāmīti cinteti tadā manokammaṃ hoti. Vinayapariyāyaṃ patvā hi ‘dassāmi karissāmī’ti vācā bhinnā hotīti iminā lakkhaṇena dānaṃ nāma hoti. Abhidhammapariyāyaṃ patvā pana vijjamānakavatthuṃ ārabha ‘dassāmī’ti manasā cintitakālato paṭṭhāya kusalaṃ hoti. Aparabhāge kāyena vā vācāya vā kattabbaṃ karissatīti vuttaṃ. Evaṃ dānamayaṃ kāyavacīmanokammavaseneva tividhaṃ hoti.

Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthuṃ labhitvā kulavaṃsādivasena sahatthā ratanattayaṃ pūjeti tadā sīlamayaṃ kāyakammaṃ hoti. Yadā kulavaṃsādivaseneva puttadārādayo āṇāpetvā pūjāpeti tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā ‘mayhaṃ kulavaṃso,

kulatanti kulappaveṇī esā, kulavattameta'nti vijjamānakavatthum ārabha
'vaṇṇadānaṃ dassāmī'ti cinteti tadā manokammaṃ hoti. Evaṃ sīlamayaṃ
kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti.

Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthum labhitvā tīṇi ratanāni pūjetvā caṅkamanto
khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ kāyakammaṃ hoti. Vācāya
sammasanaṃ paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti, kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā
manasāva sammasanaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evaṃ bhāvanāmayāṃ
kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Evameva rūpārammaṇaṃ kusalaṃ
tividhapaññakiriyavatthuvasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi
dhammarājā. Saddārammaṇādīsupi eseva nayo.

Bherisaddādīsū hi rajanīyasaddaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi
niyamehetāṃ kusalaṃ uppajjati. Tattha saddaṃ kandaṃ viya uppādetvā
nīluppalahatthakaṃ viya ca hatthe ṭhapetvā dātuṃ nāma na sakkā, savatthukaṃ
pana katvā dento saddadānaṃ deti nāma. Tasmā yadā 'saddadānaṃ dassāmī'ti
bherimudīṅgādīsū aññataratūriyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ upahāraṃ karoti,
'saddadānaṃ me'ti bheriādīni ṭhapāpeti, dhammakathikabhikkhūnaṃ
sarabhesajjatelaphāṇitādīni deti, dhammasavanaṃ ghoṣeti, sarabhaññaṃ bhaṇati,
dhammakathaṃ katheti, upanisinnakathaṃ anumodanakathaṃ karoti, tadā
dānamayaṃ yeveva hoti. Yadā etadeva vidhānaṃ kulavaṃsādivasena vattavasena
karoti tadā sīlamayaṃ hoti. Yadā sabbampetaṃ katvā ayaṃ ettako saddo
brahmalokappamaṇopi hutvā 'khayaṃ gamissati, vayaṃ gamissati'ti sammasanaṃ
paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayāṃ hoti.

Tattha dānamayaṃ tāva yadā bheriādīni gahetvā sahatthā upahāraṃ karoti,
niccupahāratthāya ṭhapentopi sahatthā ṭhapeti, 'saddadānaṃ me'ti
dhammasavanaṃ ghoṣetuṃ gacchati, dhammakathaṃ sarabhaññaṃ kātuṃ vā
gacchati, tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā 'gacchatha, tātā, amhākaṃ saddadānaṃ
tiṇṇaṃ ratanānaṃ upahāraṃ karoṭhā'ti āṇāpeti, 'saddadānaṃ me'ti cetiyaṅgaṇesu
'imaṃ bheriṃ, imaṃ mudīṅgaṃ ṭhapethā'ti āṇāpeti, sayameva dhammasavanaṃ
ghoṣeti, dhammakathaṃ katheti, sarabhaññaṃ bhaṇati, tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā
kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā 'saddadānaṃ dassāmī'ti vijjamānakavatthum manasā
pariccajati, tadā manokammaṃ hoti.

Sīlamayampi 'saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇī'ti
bheriādīhi sahatthā upahāraṃ karontassa, bheriādīni sahatthā cetiyaṅgaṇādīsū
ṭhapentassa, dhammakathikānaṃ sarabhesajjaṃ sahatthā dadantassa, vattasīsenā
dhammasavanaghosana dhammakathā kathanasara bhañña bhaṇanattāya ca
gacchantassa kāyakammaṃ hoti. 'Saddadānaṃ nāma amhākaṃ kulavaṃso kulatanti
kulappaveṇī, gacchatha, tātā, buddharatanādīnaṃ upahāraṃ karoṭhā'ti āṇāpentassa
kulavaṃsavaseneva attanā dhammakathaṃ vā sarabhaññaṃ vā karontassa ca
vacīkammaṃ hoti. 'Saddadānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso saddadānaṃ dassāmī'ti
kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā manasāva vijjamānakavatthum pariccajantassa
manokammaṃ hoti.

Bhāvanāmayampi yadā caṅkamanto sadde khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā
kāyakammaṃ hoti. Kāyaṅgaṃ pana acopetvā vācāya sammasantassa vacīkammaṃ
hoti. Kāyaṅgavācāṅgaṃ acopetvā manasāva saddāyatanaṃ sammasantassa

manokammaṃ hoti. Evaṃ saddārammaṇampi kusalaṃ
tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi
dhammarājā.

Mūlagandhādīsupi rajanīyagandhaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi
niyamehetam kusalaṃ uppajjati. Tattha yadā mūlagandhādīsu yaṃkiñci gandhaṃ
labhitvā gandhavasena ābhujitvā ‘gandhadānaṃ mayha’nti buddharatanādīni pūjeti,
tadā dānamayaṃ hotīti sabbaṃ vaṇṇadāne vuttanayeneva vitthārato veditabbaṃ.
Evaṃ gandhārammaṇampi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi
kammadvārehi bhājetvā dassesi dhammarājā.

Mūlarasādīsū pana rajanīyaraṣaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi
niyamehetam kusalaṃ uppajjati. Tattha yadā mūlarasādīsū yaṃkiñci rajanīyaṃ
rasavatthum labhitvā rasavasena ābhujitvā ‘rasadānaṃ mayha’nti deti pariccajati,
tadā dānamayaṃ hotīti sabbaṃ vaṇṇadāne vuttanayeneva vitthārato veditabbaṃ.
Sīlamaye panettha ‘saṅghassa adatvā paribhuñjanaṃ nāma amhākaṃ na āciṇṇa’nti
dvādasannaṃ bhikkhusahassānaṃ dāpetvā sāduraṣaṃ paribhuttassa
duṭṭhagāmaṇiabhayarañño vatthum ādiṃ katvā mahāaṭṭhakathāyaṃ vatthūni
āgatāni. Ayameva viṣeso. Evaṃ rasārammaṇampi kusalaṃ
tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi
dhammarājā.

Phoṭṭhabbārammaṇepi pathavīdhātu tejodhātu vāyodhātūti tīhi mahābhūtāni
phoṭṭhabbārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ ṭhāne etesaṃ vasaṇa yojanaṃ akatvā
mañcapīṭhādivaseṇa kātabbā. Yadā hi mañcapīṭhādīsū yaṃkiñci rajanīyaṃ
phoṭṭhabbavatthum labhitvā phoṭṭhabbavasena ābhujitvā ‘phoṭṭhabbadānaṃ
mayha’nti deti pariccajati, tadā dānamayaṃ hotīti sabbaṃ vaṇṇadāne vuttanayeneva
vitthārato veditabbaṃ. Evaṃ phoṭṭhabbārammaṇampi kusalaṃ
tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi
dhammarājā.

Dhammārammaṇe cha ajjhakkāni āyatanāni, tīhi lakkhaṇāni, tayo arūpino khandhā,
pannarasa sukhumaṇḍapāni, nibbānapaññattīti ime dhammāyatane pariyāpannā ca,
apariyāpannā ca, dhammā dhammārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ pana ṭhāne etesaṃ
vasaṇa yojanaṃ akatvā ojadānapānadānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi
vasaṇa yojanaṃ akatvā ojadānapānadānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi
rajanīyaṃ dhammārammaṇaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi
niyamehetam kusalaṃ uppajjati.

Tattha yadā ‘ojadānaṃ mayha’nti sappinavanītādīni deti, pānadānanti aṭṭha pānāni
deti, jīvitadānanti salākabhattasaṅghabhattādīni deti, aphāsukānaṃ bhikkhūnaṃ
bhesajjaṃ deti, vejjaṃ paccupaṭṭhāpeti, jālaṃ phālāpeti, kumīnaṃ viddhaṃsāpeti,
sakuṇapañjaraṃ viddhaṃsāpeti, bandhanamokkhaṃ kārāpeti, māghātabheriṃ
carāpeti, aññānīpi jīvitaparittānatthaṃ evarūpāni kammāni karoti tadā dānamayaṃ
hoti. Yadā pana ‘ojadānapānadānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi
kulavamaṃso kulatanti kulappaveṇī’ti vattasīseṇa ojadānadīni pavatteti tadā sīlamayaṃ hoti. Yadā
dhammārammaṇasmiṃ khayavayaṃ paṭṭhapeti tadā bhāvanāmayam hoti.

Dānamayaṃ pana hutvā pavattamānampi yadā ojadānapānadānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi
sahatthā deti, tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā puttadārādayo āṇāpetvā dāpeti, tadā
vacīkammaṃ hoti. Yadā kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā
ojadānapānadānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi viddhānaṇi vijjamaṇakavatthum ‘dassāmī’ti manasā cinteti,

tadā manokammaṃ hoti.

Yadā pana vuttappakāraṃ vijjamānakavatthum kulavaṃsādivasena sahatthā deti, tadā sīlamayaṃ kāyakammaṃ hoti. Yadā kulavaṃsādivaseneva puttadārādayo āṇāpetvā dāpeti, tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā kulavaṃsādivaseneva vuttappakāraṃ vijjamānakavatthum ‘dassāmī’ti manasāva cinteti, tadā manokammaṃ hoti.

Caṅkamitvā dhammārammaṇe khayavayaṃ paṭṭhapentassa pana bhāvanāmayayaṃ kāyakammaṃ hoti. Kāyaṅgaṃ acopetvā vācāya khayavayaṃ paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti. Kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā manasāva dhammārammaṇe khayavayaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evaṃ bhāvanāmayayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Evametaṃ dhammārammaṇampi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthuvasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi dhammarājā.

Evamidaṃ cittaṃ nānāvatthūsu nānārammaṇavasena dīpitaṃ. Idaṃ pana ekavatthusmimpi nānārammaṇavasena labbhatiyeva. Kathaṃ? Catūsu hi paccayesu cīvare cha ārammaṇāni labbhanti - navarattassa hi cīvarassa vaṇṇo manāpo hoti dassanīyo, idaṃ vaṇṇārammaṇaṃ. Paribhogakāle paṭapaṭasaddaṃ karoti, idaṃ saddārammaṇaṃ. Yo tattha kālakacchakādigandho, idaṃ gandhārammaṇaṃ. Rasārammaṇaṃ pana paribhogarasavasena kathitaṃ. Yā tattha sukhasamphassatā, idaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ. Cīvaraṃ paṭicca uppannā sukhā vedanā, dhammārammaṇaṃ. Piṇḍapāte rasārammaṇaṃ nippariyāyeneva labbhati. Evaṃ catūsu paccayesu nānārammaṇavasena yojanaṃ katvā dānamayādibhedo veditabbo.

Imassa pana cittassa ārammaṇameva nibaddhaṃ, vinā ārammaṇena anuppajjanato. Dvāraṃ pana anibaddhaṃ. Kasmā? Kammasa anibaddhattā. Kammasmiñhi anibaddhe dvārampi anibaddhameva hoti.

Kāmāvacarakusalaṃ dvārakathā

Kāyakammadvārakathā

Imassa panatthassa pakāsanatthaṃ imasmiṃ ṭhāne mahāaṭṭhakathāyaṃ dvārakathā kathitā. Tattha tīṇi kammāni, tīṇi kammadvārāni, pañca viññāṇāni, pañca viññāṇadvārāni, cha phassā, cha phassadvārāni, aṭṭha asaṃvarā, aṭṭha asaṃvaradvārāni, aṭṭha saṃvarā, aṭṭha saṃvaradvārāni, dasa kusalakammamapathā, dasa akusalakammamapathāti, idaṃ ettakaṃ dvārakathāya mātikāṭṭhapanāṃ nāma.

Tattha kiñcāpi tīṇi kammāni paṭhamayaṃ vuttāni, tāni pana ṭhapetvā ādito tāva tīṇi kammadvārāni bhājetvā dassitāni. Katamāni tīṇi? Kāyakammadvāraṃ, vacīkammadvāraṃ, manokammadvāranti.

Tattha catubbidho kāyo - upādinnako, āhārasamuṭṭhāno, utusamuṭṭhāno, cittasamuṭṭhānoti. Tattha cakkhāyatanādīni jīvitindriyapariyantāni aṭṭha kammamuṭṭhānarūpāni, kammamuṭṭhānāneva catasso dhātuyo vaṇṇo gandho raso ojāti aṭṭha upādinnakakāyo nāma. Tāneva aṭṭha āhārajāni āhārasamuṭṭhānikakāyo nāma. Aṭṭha utujāni utusamuṭṭhānikakāyo nāma. Aṭṭha cittajāni cittasamuṭṭhānikakāyo nāma.

Tesu kāyakammadvāranti neva upādinna kakāyassa nāmaṃ na itaresaṃ. Cittasamuṭṭhānesu pana aṭṭhasu rūpesu ekā viññatti atthi, idaṃ kāyakammadvāraṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ - “katamaṃ taṃ rūpaṃ kāyaviññatti? Yā kusalacittassa vā, akusalacittassa vā, abyākatacittassa vā, abhikkamantassa vā paṭikkamantassa vā, āloketassa vā vilokentassa vā, samiñjentassa vā pasārentassa vā, kāyassa thambhanā santhambhanā santhambhitattaṃ, viññatti viññāpanā viññāpitattaṃ, idaṃ taṃ rūpaṃ kāyaviññatti”ti. ‘Abhikkamissāmi paṭikkamissāmī’ti hi cittaṃ uppajjamānaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha yā pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu tannissito vaṇṇo gandho raso ojāti imesaṃ aṭṭhannaṃ rūpakalāpānaṃ abbhantare cittasamuṭṭhānā vāyodhātu, sā attanā sahajātaṃ rūpakāyaṃ santhambheti sandhāreti cāleti abhikkamāpeti paṭikkamāpeti.

Tattha ekāvajjanavīthiyaṃ sattasu javanesu paṭhamacittasamuṭṭhitā vāyodhātu attanā sahajātaṃ rūpakāyaṃ santhambhetuṃ sandhāretuṃ sakkoti, aparāparaṃ pana cāletuṃ na sakkoti. Dutiyādīsupi ese va nayo. Sattamacittena pana samuṭṭhitā vāyodhātu heṭṭhā chahi cittehi samuṭṭhitaṃ vāyodhātuṃ upatthambhanapaccayaṃ labhitvā attanā sahajātaṃ rūpakāyaṃ santhambhetuṃ sandhāretuṃ cāletuṃ abhikkamāpetuṃ paṭikkamāpetuṃ ālokāpetuṃ vilokāpetuṃ sammiñjāpetuṃ pasārāpetuṃ sakkoti. Tena gamanaṃ nāma jāyati, āgamaṃ nāma jāyati, gamanāgamaṃ nāma jāyati. ‘Yojanaṃ gato dasayojanaṃ gato’ti vattabbaṃ āpajjāpeti.

Yathā hi sattahi yugehi ākaḍḍhitabbe sakaṭe paṭhamayuge yuttagoṇā yugaṃ tāva santhambhetuṃ sandhāretuṃ sakkoti, cakkaṃ pana napavaṭṭenti; dutiyādīsupi ese va nayo; sattamayuge pana goṇe yojetvā yadā cheko sārathi dhure nisīditvā yottāni ādāya sabbapurimato paṭṭhāya patodalaṭṭhiyā goṇe ākoṭeti, tadā sabbeva ekabalā hutvā dhurañca sandhārenti cakkāni ca pavaṭṭenti. ‘Sakaṭaṃ gahetvā dasayojanaṃ vīsatiyojanaṃ gatā’ti vattabbaṃ āpādentī - evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ.

Tattha yo cittasamuṭṭhānikakāyo na so viññatti, cittasamuṭṭhānāya pana vāyodhātuyā sahajātaṃ rūpakāyaṃ santhambhetuṃ sandhāretuṃ cāletuṃ paccayo bhavituṃ samattho eko ākāravikāro atthi, ayaṃ viññatti nāma. Sā aṭṭha rūpāni viya na cittasamuṭṭhānā. Yathā pana aniccā dibhedānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇattā, “jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhata”ntiādi vuttaṃ, evaṃ cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ viññattitāya sāpi cittasamuṭṭhānā nāma hoti.

Viññāpanattā panesā viññattitī vuccati. Kiṃ viññāpetitī? Ekaṃ kāyikakaraṇaṃ. Cakkhupathasmiñhi ṭhito hatthaṃ vā pādaṃ vā ukkhipati, sīsaṃ vā bhamukaṃ vā cāleti, ayaṃ hatthādīnaṃ ākāro cakkhuviññeyyo hoti. Viññatti pana na cakkhuviññeyyā manoviññeyyā eva. Cakkhunā hi hatthavikārādivasena vipphandamānaṃ vaṇṇārammaṇameva passati. Viññattiṃ pana manodvārikacittena cintetvā ‘idañcidañca esa kāreti maññe’ti jānāti.

Yathā hi araṇṇe nidāghasamaye udakaṭṭhāne manussā ‘imāya saññāya idha udakassa atthibhāvaṃ jānissanti’ti rukkhagge tālapaṇṇādīni bandhāpenti, surāpānavāre dhajaṃ ussāpenti, uccaṃ vā pana rukkhaṃ vāto paharitvā cāleti, antoudake macche calante upari bubbuḷakāni utṭhahanti, mahoghassa gatamaggapariyante tiṇapaṇṇakasaṭaṃ ussāritaṃ hoti. Tattha tālapaṇṇadhajasākhācalanabubbuḷakatiṇapaṇṇakasaṭe disvā yathā cakkhunā

adiṭṭhampi 'ettha udakaṃ bhavissati, surā bhavissati, ayaṃ rukkho vātena pahato bhavissati, antoudake maccho bhavissati, ettakaṃ ṭhānaṃ ajjhottharivā ogho gato bhavissati'ti manoviññāṇena jānāti, evameva viññattipi na cakkhuvīññeyyā manoviññeyyāva. Cakkhunā hi hatthavikārādivasena vipphandamānaṃ vaṇṇārammaṇameva passati. Viññattiṃ pana manodvārikacittena cintetvā 'idañcidañca esa kāreti maññe'ti jānāti.

Na kevalañcesā viññāpanatova viññatti nāma. Viññeyyatopi pana viññattiyeva nāma. Ayañhi paresaṃ antamaso tiracchānagatānampi pākaṭā hoti. Tattha tattha sannipatitā hi soṇasiṅgālakākagoṇādayo daṇḍaṃ vā leḍḍuṃ vā gahetvā paharaṇākāre dassite 'ayaṃ no paharitukāmo'ti ñatvā yena vā tena vā palāyanti. Pākāraḷṭṭādiantarikassa pana parassa apākaṭakālopi atthi. Kiñcāpi tasmaṃ khaṇe apākaṭā sammukhībhūtānaṃ pana pākaṭattā viññattiyeva nāma hoti.

Cittasamuṭṭhānike pana kāye calante tisamuṭṭhāniko calati na calatīti? Sopi tattheva calati. Taṃgatiko tadanuvattakova hoti. Yathā hi udaye gacchante udaye patitāni sukkhadaṇḍakatiṇapaṇṇādīnipi udakagatikāneva bhavanti, tasmaṃ gacchante gacchanti, tiṭṭhante tiṭṭhanti - evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ. Evamesā cittasamuṭṭhānesu rūpesu viññatti kāyakammadvāraṃ nāmāti veditabbā.

Yā pana tasmaṃ dvāre siddhā cetanā yāya pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, micchācāraṃ carati, pāṇātipātādīhi viramati, idaṃ kāyakammaṃ nāma. Evaṃ paravādimhi sati kāyo dvāraṃ, tamhi dvāre siddhā cetanā kāyakammaṃ 'kusalaṃ vā akusalaṃ vā'ti ṭhapetabbaṃ. Paravādimhi pana asati 'abyākataṃ vā'ti tikaṃ pūretvāva ṭhapetabbaṃ. Tattha yathā nagaradvāraṃ kataṭṭhāneyeva tiṭṭhati, aṅgulamattampi aparāparaṃ na saṅkamati, tena tena pana dvārena mahājano saṅcarati, evameva dvāre dvāraṃ na saṅcarati, kammaṃ pana tasmaṃ tasmaṃ dvāre uppajjanato carati. Tenāhu porāṇā -

Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitāti.

Tattha kammenāpi dvāraṃ nāmaṃ labhati, dvārenāpi kammaṃ. Yathā hi viññāṇādīnaṃ uppajjanaṭṭhānāni viññāṇadvāraṃ phassadvāraṃ asaṃvaradvāraṃ saṃvaradvāranti nāmaṃ labhanti, evaṃ kāyakammasa uppajjanaṭṭhānaṃ kāyakammadvāranti nāmaṃ labhati. Vacīmanokammadvāresupi eseṃ nayo. Yathā pana tasmaṃ tasmaṃ rukkhe adhiṃvattā devatā simbalidevatā palāsadevatā pucimandadevatā phandanadevatāti tena tena rukkheṇa nāmaṃ labhati, evameva kāyadvārena kataṃ kammaṃpi kāyakammanti dvārena nāmaṃ labhati. Vacīkammamanokammesupi eseṃ nayo. Tattha añño kāyo, aññaṃ kammaṃ, kāyena pana katattā taṃ kāyakammanti vuccati. Tenāhu aṭṭhakathācariyā -

Kāyena ce kataṃ kammaṃ, kāyakammanti vuccati;
Kāyo ca kāyakammañca, aññamaññaṃ vavatthitā.

Sūciyā ce kataṃ kammaṃ, sūcikammanti vuccati;
Sūci ca sūcikammañca, aññamaññaṃ vavatthitā.

Vāsiyā ce kataṃ kammaṃ, vāsikammanti vuccati;
Vāsi ca vāsikammañca, aññamaññaṃ vavatthitā.

Purisena ce kataṃ kammaṃ, purisakammanti vuccati;
Puriso ca purisakammañca, aññamaññaṃ vavatthitā.

Evamevaṃ.

Kāyena ce kataṃ kammaṃ, kāyakammanti vuccati;
Kāyo ca kāyakammañca, aññamaññaṃ vavatthitāti.

Evaṃ sante neva dvāravavatthānaṃ yujjati, na kammavavatthānaṃ. Kathaṃ?
Kāyaviññattiyañhi “dvāre caranti kammānī”ti vacanato vacīkammampi pavattati,
tenassā kāyakammadvāraṇti vavatthānaṃ na yuttaṃ. Kāyakammañca
vacīviññattiyampi pavattati, tenassa kāyakammanti vavatthānaṃ na yujjati’ti. ‘No na
yujjati. Kasmā? Yebhuyyavuttitāya ceva tabbahulavuttitāya ca. Kāyakammameva hi
yebhuyyena kāyaviññattiyaṃ pavattati na itarāni, tasmā kāyakammasa yebhuyyena
pavattito tassā kāyakammadvārabhāvo siddho.

Brāhmaṇagāmaambavanānāgavanādīnaṃ brāhmaṇagāmādibhāvo viyāti
dvāravavatthānaṃ yujjati. Kāyakammaṃ pana kāyadvāramhiyeva bahulaṃ pavattati
appaṃ vacīdvāre. Tasmā kāyadvāre bahulaṃ pavattito etassa kāyakammabhāvo
siddho, vanacarakathullakumārīkādigocarānaṃ vanacarakādibhāvo viyāti. Evaṃ
kammavavatthānampi yujjati’ti.

Kāyakammadvārakathā niṭṭhitā.

Vacīkammadvārakathā

Vacīkammadvārakathāyaṃ pana cetanāviratisaddavasena tivadhā vācā nāma. Tattha
“catūhi, bhikkhave, aṅgehi samannāgatā vācā subhāsītā hoti no dubbhāsītā, anavajjā
ca ananuvajjā ca viññūna”nti; ayaṃ cetanāvācā nāma. Yā “catūhi vacīduccaritehi
ārati virati...pe... ayaṃ vuccati sammāvācā”ti, ayaṃ virativācā nāma. “Vācā girā
byappatho udīraṇaṃ ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo”ti, ayaṃ saddavācā
nāma. Tāsu vacīkammadvāraṇti neva cetanāya nāmaṃ na viratiyā. Sahasaddā pana
ekā viññatti atthi, idaṃ vacīkammadvāraṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ - “katamaṃ
taṃ rūpaṃ vacīviññatti? Yā kusalacittassa vā akusalacittassa vā abyākatacittassa vā
vācā girā byappatho udīraṇaṃ ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo, ayaṃ vuccati
vācā. Yā tāya vācāya viññatti viññāpanā viññāpitattaṃ, idaṃ taṃ rūpaṃ
vacīviññatti’ti.

‘Idaṃ vakkhāmi etaṃ vakkhāmi’ti hi vitakkayato vitakkavipphārasaddo nāma
uppijati. Ayaṃ na sotaviññeyyo manoviññeyyoti mahāaṭṭhakathāyaṃ āgato.
Āgamaṭṭhakathāsu pana ‘vitakkavipphārasadda’nti vitakkavipphārasasena uppannaṃ
vippalapantānaṃ suttappamattādīnaṃ saddaṃ; ‘suttvā’ti taṃ suttvā, yaṃ vitakkayato
tassa so saddo uppanno; tassa vasena ‘evampi te mano, itthampi te mano’ti ādisatīti
vatvā vatthūnapi kathitāni. Paṭṭhānapi “cittasamuṭṭhānaṃ saddāyatanaṃ
sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti āgataṃ. Tasmā vinā
viññattighaṭṭanāya uppijamaṇo asotaviññeyyo vitakkavipphārasaddo nāma natthi.
‘Idaṃ vakkhāmi etaṃ vakkhāmi’ti uppijamaṇaṃ pana cittaṃ pathavīdhātu āpodhātu
tejodhātu vāyodhātu vaṇṇo gandho raso ojāti aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Tesam
abbhantare cittasamuṭṭhānā pathavīdhātu upādinnakaṃ ghaṭṭayamānāya uppijati.
Tena dhātusaṅghaṭṭanena saheva saddo uppijati’ti. Ayaṃ cittasamuṭṭhānasaddo
nāma. Ayaṃ na viññatti. Tassā pana cittasamuṭṭhānāya pathavīdhātuyā

upādinna kaghaṭṭanassa paccayabhūto eko ākāravikāro atthi, ayaṃ vacīviññatti nāma. Ito paraṃ sā aṭṭha rūpāni viya na cittasamuṭṭhānātiādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Idhāpi hi ‘tissa, datta, mittā’ ti pakkosantassa saddaṃ sutvā viññattiṃ manodvārikacittena cintetvā ‘idañcīdāñca esa kāreti maññe’ ti jānāti. Kāyaviññatti viya ca ayampi tiracchānagatānampi pākaṭā hoti. ‘Ehi, yāhī’ ti hi saddaṃ sutvā tiracchānagatāpi ‘idaṃ nāmesa kāreti maññe’ ti ñatvā āgacchanti ceva gacchanti ca. Tisamuṭṭhānikakāyaṃ cāleti na cāletīti, ayaṃ pana vāro idha na labbhati. Purimacittasamuṭṭhānāya upatthambhanakiccampi natthi. Yā pana tasmīṃ vacīdvāre siddhā cetanā, yāya musā katheti, pesuññaṃ katheti, pharusaṃ katheti, samphaṃ palapati, musāvādādīhi viramati, idaṃ vacīkammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbaṃ kammavavatthānañca dvāravavatthānañca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Vacīkammadvārakathā niṭṭhitā.

Manokammadvārakathā

Manokammadvārakathāyaṃ pana kāmāvacarādivasena catubbidho mano mano nāma. Tattha kāmāvacaro catupaññāsavidho hoti, rūpāvacaro pannarasavidho, arūpāvacaro dvādasavidho, lokuttaro aṭṭhavidho sabbopi ekūnanavutividho hoti. Tattha ayaṃ nāma mano manodvāraṃ na hotīti na vattabbo. Yathā hi ayaṃ nāma cetanā kammaṃ na hotīti na vattabbā, antamaso pañcaviññāṇasampayuttāpi hi cetanā mahāpakaraṇe kammantveva niddiṭṭhā, evameva ayaṃ nāma mano manodvāraṃ na hotīti na vattabbo.

Etthāha - kammaṃ nāmetaṃ kiṃ karotīti? Āyūhati, abhisaṅkharoti, piṇḍaṃ karoti, ceteti, kappeti, pakappetīti. Evaṃ sante pañcaviññāṇacetanā kiṃ āyūhati, abhisaṅkharoti, piṇḍaṃ karoti, ceteti, kappeti, pakappetīti? Sahajātadhamme. Sāpi hi saajāte sampayuttakkhandhe āyūhati abhisaṅkharoti piṇḍaṃ karoti ceteti kappeti pakappetīti. Kiṃ vā iminā vādena? Sabbasaṅgāhikavasena hetamaṃ vuttaṃ. Idaṃ panettha sannitṭhānaṃ - tebhūmakakusalākusalo ekūnatimsavidho mano manokammadvāraṃ nāma. Yā pana tasmīṃ manodvāre siddhā cetanā yāya abhiijhābyāpādamicchādassanāni ceva anabhiijhābyāpādasammādasanāni ca gaṇhāti, idaṃ manokammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbaṃ kammavavatthānañca dvāravavatthānañca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti. Imāni tīṇi kammadvārāni nāma.

Manokammadvārakathā niṭṭhitā.

Kammakathā

Idāni yāni tīṇi kammāni ṭhapetvā imāni kammadvārāni dassitāni, tāni ādiṃ katvā avasesassa dvārakathāya mātikāṭhapanassa vitthārakathā hoti. Tīṇi hi kammāni - kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammanti. Kiṃ panetaṃ kammaṃ nāmāti? Cetanā ceva, ekacce ca cetanāsampayuttakā dhammā. Tattha cetanāya kammabhāve imāni suttāni -

“Cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi, cetayitvā kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā”. “Kāye vā hi, ānanda, sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ, vācāya vā, ānanda, sati vacīsañcetanāhetu uppajjati ajjhataṃ sukhadukkhaṃ; mane vā, ānanda, sati manosañcetanāhetu uppajjati ajjhataṃ

sukhadukkham”’. “Tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalam kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ, dukkhavipākaṃ; catubbidhā, bhikkhave, vacīsañcetanā...pe... tividhā, bhikkhave, manosañcetanā akusalam manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipākaṃ tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā kusalam kāyakammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipākaṃ catubbidhā, bhikkhave, vacīsañcetanā...pe... tividhā, bhikkhave, manosañcetanā, kusalam manokammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipākaṃ”’. “Sacāyaṃ, ānanda, samiddhi moghapuriso pāṭaliputtassa paribbājakassa evaṃ puṭṭho evaṃ byākareyya - sañcetanīyaṃ, āvuso pāṭaliputta, kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā, sukhavedanīyaṃ sukhaṃ so vedayati...pe... adukkhamasukhavedanīyaṃ adukkhamasukhaṃ so vedayatīti; evaṃ byākaramāno kho, ānanda, samiddhi moghapuriso pāṭaliputtassa paribbājakassa sammā byākaramāno byākareyyā”’ti.

Imāni tāva cetanāya kammabhāve suttāni. Cetanāsampayuttadhammānaṃ pana kammabhāvo kammacatukkena dīpito. Vuttañhetuṃ -

“Cattārimāni, bhikkhave, kammāni mayā sayāṃ abhiññā sacchikatvā paveditāni. Katamāni cattāri? Atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ, atthi, bhikkhave, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati... Katamañca, bhikkhave, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Yadidaṃ satta bojjaṅgā - satisambojjhaṅgo...pe... upekkhāsambojjhaṅgo, idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati... Katamañca, bhikkhave, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo - seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi ...pe... sammāsamādhī. Idaṃ vuccati, bhikkhave, kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇhaasukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattatī”’ti.

Evaṃ ime bojjaṅgamaggaṅgappabhedato pannarasa dhammā kammacatukkena dīpitā. Abhiññā, byāpādo, micchādiṭṭhi, anabhiññā, abyāpādo, sammādiṭṭhī imehi pana chahi saddhiṃ ekavīsati cetanāsampayuttakā dhammā veditabbā.

Tattha lokuttaramaggo bhajāpiyamāno kāyakammādīni tīṇi kammāni bhajati. Yañhi kāyena dussīlyaṃ ajjhācarati, tamhā saṃvaro kāyikoti veditabbo. Yaṃ vācāya dussīlyaṃ ajjhācarati, tamhā saṃvaro vācasikoti veditabbo. Iti sammākammanto kāyakammaṃ, sammāvācā vacīkammaṃ. Etasmiṃ dvaye gahite sammāājīvo tappakkhikattā gahitova hoti. Yaṃ pana manena dussīlyaṃ ajjhācarati, tamhā saṃvaro mānasikoti veditabbo. So diṭṭhisāṅkappavāyāmasatisamādhivasena pañcavidho hoti. Ayaṃ pañcavidhopi manokammaṃ nāma. Evaṃ lokuttaramaggo bhajāpiyamāno tīṇi kammāni bhajati.

Imasmiṃ tṭhāne dvārasaṃsandanaṃ nāma hoti. Kāyavacīdvāresu hi copanaṃ patvā kammaṃ pathaṃ appattampi atthi, manodvāre ca samudācāraṃ patvā kammaṃ pathaṃ appattampi atthi; taṃ gahetvā taṃtaṃdvārapakkhikameva akaṃsu.

Tatrāyaṃ nayo - yo ‘migavaṃ gamissāmī’ti dhanuṃ sajjeti, jiyaṃ vaṭṭeti, sattim niseti, bhattaṃ bhuñjati, vatthaṃ paridahati, ettāvatā kāyadvāre copanaṃ pattaṃ hoti. So araññe divasaṃ caritvā antamaso sasabīlāramattampi na labhati, idaṃ akusalam kāyakammaṃ nāma hoti na hotīti? Na hoti. Kasmā? Kammaṃ pathaṃ appattatāya. Kevalaṃ pana kāyaduccaritaṃ nāma hotīti veditabbaṃ. Macchaggahaṇādī supayogesupi eseva nayo.

Vacīdvārepi ‘migavaṃ gamissāmi’ ‘vegena dhanuādīni sajjethā’ti āṇāpetvā purimanayeneva araññe kiñci alabhamassa kiñcāpi vacīdvāre copanaṃ pattam, kammaṃ pathaṃ appattatāya pana kāyakammaṃ na hoti. Kevalaṃ vacīduccaritaṃ nāma hotīti veditabbaṃ.

Manodvāre pana vadhakacetanāya uppannamattāya eva kammaṃ pathaṃ abhedova hoti. So ca kho byāpādasena na pāṇātipātavasena. Akusalañhi kāyakammaṃ kāyavacīdvāresu samuṭṭhāti, na manodvāre; tathā akusalaṃ vacīkammaṃ. Akusalaṃ manokammaṃ pana tisupi dvāresu samuṭṭhāti; tathā kusalaṃ kāyavacīmanokammāni.

Kathaṃ? Sahatthā hi pāṇaṃ hanantassa adinnaṃ ādiyantassa micchācāraṃ carantassa kammaṃ kāyakammameva hoti. Dvārampi kāyadvārameva hoti. Evaṃ tāva akusalaṃ kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhiijhābyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti, abboharikā vā. ‘Gaccha itthannāmaṃ jīvitaṃ voropehi, itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā’ti āṇāpentassa pana kammaṃ kāyakammaṃ hoti, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ. Evaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhiijhābyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abboharikā vā. Ettakā ācariyānaṃ samānatthakathā nāma.

Vitaṇḍavādī panāha - ‘akusalaṃ kāyakammaṃ manodvārepi samuṭṭhātī’ti. So ‘tayo saṅgahe āruhaṃ suttaṃ āharāhi’ti vutto idaṃ kulumbasuttaṃ nāma āhari -

“Puna caparaṃ, bhikkhave, idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhiṃ cetovasippatto aññissā kucchigataṃ gabbhaṃ pāpakeṇa manasā anupekkhako hoti - ‘aho vatāyaṃ kucchigato gabbho na sotthinā abhinikkhameyyā’ti. Evaṃ, bhikkhave, kulumbassa upaghāto hotī’ti.

Idaṃ suttaṃ āharitvā āha - ‘evaṃ cintitamatteyeva manasā kucchigato gabbho pheṇapiṇḍo viya vilīyati. Ettha kuto kāyaṅgacopanaṃ vā vācaṅgacopanaṃ vā? Manodvārasmiṃyeva pana idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ samuṭṭhātī’ti.

Tameṇaṃ ‘tava suttassa atthaṃ tulayissāmā’ti vatvā evaṃ tulayimṣu - ‘tvaṃ iddhiyā parūpaghātaṃ vadesi. Iddhi nāma cesā - adhiṭṭhānidhi, vikubbaniddhi, manomayiddhi, ñāṇavipphāridhi, samādhivipphāridhi, ariyiddhi, kammavipākajiddhi, puññavato iddhi, vijjāmayiddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanatṭhena iddhīti dasavidhā. Tattha kataraṃ iddhiṃ vadesī’ti? ‘Bhāvanāmayā’nti. ‘Kiṃ pana bhāvanāmayiddhiyā parūpaghātakammaṃ hotī’ti? ‘Āma, ekacce ācariyā ekavāraṃ hotī’ti; vadanti yathā hi paraṃ paharitukāmena udakabharite ghaṭe khitte ghaṭopi bhijjati, udakampi nassati, evameva bhāvanāmayiddhiyā ekavāraṃ parūpaghātakammaṃ hoti. Tato paṭṭhāya pana sā nassatīti. Atha naṃ ‘bhāvanāmayiddhiyā neva ekavāraṃ na dve vāre parūpaghātakammaṃ hotī’ti vatvā taṃ saññattim āgacchantam pucchimṣu - ‘bhāvanāmayiddhi kiṃ kusalā, akusalā, abyākatā? Sukhāya vedanāya sampayuttā, dukkhāya vedanāya sampayuttā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā? Savitakkasavicārā, avitakkavicāramattā, avitakkaavicārā? Kāmāvacarā, rūpāvacarā, arūpāvacarā’ti?

Imaṃ pana pañhaṃ yo jānāti so evaṃ vakkhati - ‘bhāvanāmayiddhi kusalā vā hoti, abyākātā vā; adukkhamasukhavedanīyā eva, avitakkaavicārā eva, rūpāvacarā evā’ti. So vattabbo - ‘pāṇātipātacetanā kusalādisu kataraṃ koṭṭhāsaṃ bhajatī’ti? Jānanto vakkhati - ‘pāṇātipātacetanā akusalā eva, dukkhavedanīyā eva, savitakkasavicārā eva kāmāvacarā evā’ti. ‘Evaṃ sante tava pañho neva kusalattikena sameti, na vedanāttikena, na vitakkattikena, na bhūmantarenā’ti.

‘Kiṃ pana evaṃ mahantaṃ suttaṃ niratthaka’nti? ‘No niratthakaṃ; tvaṃ panassa atthaṃ na jānāsi. “Iddhimā cetovasippatto”ti ettha hi neva bhāvanāmayiddhi adhippetā, āthabbañiddhi pana adhippetā. Sā hi ettha labbhamānā labbhati. Sā pana kāyavacīdvārāni muñcitvā kātuṃ na sakkā. Āthabbañiddhikā hi sattāhaṃ aloṇakaṃ bhuñjitvā dabbe attharivā pathaviyaṃ sayamānā tapaṃ caritvā sattame divase susānabhūmiṃ sajjetvā sattame pade ṭhatvā hatthaṃ vaṭṭetvā vaṭṭetvā mukhena vijjaṃ parijappanti. Atha nesaṃ kammaṃ samijjhati. Evaṃ ayampi iddhi kāyavacīdvārāni muñcitvā kātuṃ na sakkāti. ‘Na kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhātī’ti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Hatthamuddāya pana musāvādādīni kathentassa kammaṃ vacīkammaṃ, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ hoti. Evaṃ akusalaṃ vacīkammampi kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaṇṇatā abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti, abboḥārikā vā. Vacībhedaṃ pana katvā musāvādādīni kathentassa kammampi vacīkammaṃ dvārampi vacīdvārameva. Evaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaṇṇatā abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abboḥārikā vā. Ettakā ācariyānaṃ samānatthakathā nāma.

Vitaṇḍavādī panāha - ‘akusalaṃ vacīkammaṃ manodvārepi samuṭṭhātī’ti. So ‘tayo saṅgahe āruḷhaṃ suttaṃ āharāhi’ti vutto idaṃ uposathakkhandhakato suttaṃ āhari -

“Yo pana bhikkhu yāvatatiyaṃ anussāviyamāne saramāno santiṃ āpattiṃ nāvikareyya sampajānamusāvādassa hotī”ti.

Idaṃ suttaṃ āharitvā āha - ‘evaṃ āpattiṃ anāvikaronto tuṇhībhūtova aññaṃ āpattiṃ āpajjati, ettha kuto kāyaṅgacopanaṃ vā vācaṅgacopanaṃ vā? Manodvārasmiṃyeva pana idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ samuṭṭhātī’ti.

So vattabbo - ‘kiṃ panetaṃ suttaṃ neyyatthaṃ udāhu nītattha’nti? ‘Nītatthameva mayhaṃ sutta’nti. So ‘mā evaṃ avaca, tulayissāmassa attha’nti vatvā evaṃ pucchitabbo - ‘sampajānamusāvāde kiṃ hotī’ti? Jānanto ‘sampajānamusāvāde dukkaṭaṃ hotī’ti vakkhati. Tato vattabbo ‘vinayassa dve mūlāni - kāyo ca vācā ca; sammāsambuddhena hi sabbāpattiyo imesuyeva dvīsu dvāresu paññattā, manodvāre āpattipaññapanā nāma natthi. Tvaṃ ativiya vinaye pakataññū, yo satthārā apaññatte ṭhāne āpattiṃ paññapesi, sammāsambuddhaṃ abbhācikkhasi, jinacakkaṃ paharasī’tiādivacanēhi niggaṇhitvā uttari pañhaṃ pucchitabbo -

‘sampajānamusāvādo kiriyato samuṭṭhāti udāhu akiriyato’ti? Jānanto ‘kiriyato’ti vakkhati. Tato vattabbo - ‘anāvikaronto kataraṃ kiriyaṃ karotī’ti? Addhā hi kiriyaṃ apassanto vighātaṃ āpajjissati. Tato imassa suttassa atthēna saññāpetabbo. Ayañhettha attho - yvāyaṃ ‘sampajānamusāvādo hotī’ti vutto, so āpattito kiṃ hoti? ‘Katarāpatti hotī’ti attho. ‘Dukkaṭāpatti hoti’. Sā ca kho na musāvādalakkaṇena, bhagavato pana vacanena vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā āpatti hotīti veditabbā. Vuttampi cetam -

“Anālapanto manujena kenaci,
Vācāgiraṃ no ca pare bhaṇeyya;
Āpajjeyya vācasikaṃ na kāyikaṃ,
Pañhā mesā kusalehi cintitā”ti.

Evaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ na manodvāre samuṭṭhātīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Yadā pana abhijjhāsaḥagatena cetasā kāyaṅgaṃ copento hatthaggāhādīni karoti, byāpādasahagatena cetasā daṇḍaparāmāsādīni, micchādiṭṭhisahagatena cetasā ‘khandasivādayo seṭṭhā’ti tesam abhivādanāañjalikammabhūtapīṭhakaparibhaṇḍādīni karoti, tadā kammaṃ manokammaṃ hoti, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ. Evaṃ akusalaṃ manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhātī. Cetanā panettha abboḥārikā.

Yadā pana abhijjhāsaḥagatena cetasā vācaṅgaṃ copento ‘aho vata yaṃ parassa, taṃ mamassā’ti paravittūpakaraṇaṃ abhijjhāyati, byāpādasahagatena cetasā ‘ime sattā haññantu vā, bajjhantu vā, ucchijjantu vā, mā vā ahesu’nti vadati, micchādiṭṭhisahagatena cetasā ‘natthi dinnaṃ, natthi yitṭha’ntiādīni vadati, tadā kammaṃ manokammaṃ hoti, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ. Evaṃ akusalaṃ manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhātī. Cetanā panettha abboḥārikā.

Yadā pana kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā raho nisinno abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhisahagatāni cittāni uppādeti, tadā kammaṃ manokammaṃ, dvārampi manodvārameva. Evaṃ akusalaṃ manokammaṃ manodvāre samuṭṭhātī. Imasmiṃ pana ṭhāne cetanāpi cetanāsampayuttakā dhammāpi manodvāreyeva samuṭṭhahanti. Evaṃ akusalaṃ manokammaṃ tīsupi dvāresu samuṭṭhātīti veditabbaṃ.

Yaṃ pana vuttaṃ ‘tathā kusalāni kāyavacīmanokammānī’ti, tatrāyaṃ nayo -yadā hi kenaci kāraṇena vattuṃ asakkonto ‘pāṇātipātā adinnādānā kāmesumicchācārā paṭiviramāmī’ti imāni sikkhāpadāni hatthamuddāya gaṇhāti, tadā kammaṃ kāyakammaṃ dvārampi kāyadvārameva. Evaṃ kusalaṃ kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhātī. Tehi cittehi saḥagatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti, abboḥārikā vā.

Yadā pana tāneva sikkhāpadāni vacībhedaṃ katvā gaṇhāti, tadā kammaṃ kāyakammaṃ, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ hoti. Evaṃ kusalaṃ kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhātī. Tehi cittehi saḥagatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti, abboḥārikā vā.

Yadā pana tesu sikkhāpadesu diyyamānesu kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasāva ‘pāṇātipātā adinnādānā kāmesumicchācārā paṭiviramāmī’ti gaṇhāti, tadā kammaṃ kāyakammaṃ, dvāraṃ pana manodvāraṃ hoti. Evaṃ kusalaṃ kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhātī. Tehi cittehi saḥagatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti, abboḥārikā vā.

‘Musāvādā veramaṇī’ādīni pana cattāri sikkhāpadāni vuttanayeneva kāyādīhi gaṇhantassa kusalaṃ vacīkammaṃ tīsu dvāresu samuṭṭhātīti veditabbaṃ. Idhāpi anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti, abboḥārikā vā.

Anabhijjhādisaḥagatehi pana cittehi kāyaṅgaṃ copetvā cetiyaṅgaṇasammajjanagandhamālādīpūjanacetiyavandanādīni karontassa kammaṃ manokammaṃ hoti, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ. Evaṃ kusalaṃ manokammaṃ

kāyadvāre samuṭṭhāti. Cetanā panettha abbohārikā. Anabhijjhāsahagatena cittena vācaṅgaṃ copetvā ‘aho vata yaṃ parassa vittūpakaraṇaṃ na taṃ mamassā’ti anabhijjhāyato abyāpādasahagatena cittena ‘sabbe sattā averā abyābajjhā anīghā sukhī attānaṃ pariharantū’ti vadantassa sammādiṭṭhisahagatena cittena ‘atthi dinna’ntiādīni udāharantassa kammaṃ manokammaṃ hoti, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ. Evaṃ kusalaṃ manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Cetanā panettha abbohārikā. Kāyaṅgavācaṅgāni pana acopetvā raho nisinnassa manasāva anabhijjhādisahagatāni cittāni uppādentassa kammaṃ manokammaṃ, dvārampi manodvārameva. Evaṃ kusalaṃ manokammaṃ manodvāre samuṭṭhāti. Imasmimṃ pana tṭhāne cetanāpi cetanāsampayuttakā dhammāpi manodvāreyeva samuṭṭhahanti.

Tattha āṇattisamuṭṭhitesu pāṇātipātaadinnādānesu kammampi kāyakammaṃ dvārampi kammavaseneva kāyadvāranti vadanto kammaṃ rakkhati, dvāraṃ bhindati nāma. Hatthamuddāya samuṭṭhitesu musāvādādīsū dvārampi kāyadvāraṃ, kammampi dvāravaseneva kāyakammanti vadanto dvāraṃ rakkhati kammaṃ bhindati nāma. Tasmā ‘kammaṃ rakkhāmī’ti dvāraṃ na bhinditabbaṃ, ‘dvāraṃ rakkhāmī’ti kammaṃ na bhinditabbaṃ. Yathāvutteneva pana nayena kammaṃca dvāraṃca veditabbaṃ. Evaṃ kathento hi neva kammaṃ na dvāraṃ bhindatīti.

Kammakathā niṭṭhitā.

Idāni ‘pañca viññāṇāni pañcaviññāṇadvārānī’tiādīsū cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇaṃ ghānaviññāṇaṃ jivhāviññāṇaṃ kāyaviññāṇanti imāni pañca viññāṇāni nāma. Cakkhuviññāṇadvāraṃ sota... ghāna... jivhā... kāyaviññāṇadvāranti imāni pañca viññāṇadvārāni nāma. Imesaṃ pañcannaṃ dvārānaṃ vasena uppannā cetanā neva kāyakammaṃ hoti, na vacīkammaṃ, manokammameva hotīti veditabbā. Cakkhusamphasso sota... ghāna... jivhā... kāya... manosamphassoti ime pana cha samphassā nāma. Cakkhusamphassadvāraṃ sota... ghāna... jivhā... kāya... manosamphassadvāranti imāni cha samphassadvārāni nāma.

Cakkhuasaṃvaro sota... ghāna... jivhā... pasādakāya... copanakāyaasaṃvaro vācāsaṃvaro manoasaṃvaroti - ime atṭha asaṃvarā nāma. Te atthato ‘dussīlyaṃ muṭṭhassaccaṃ aññāṇaṃ akkhanti kosajja’nti ime pañca dhammā honti. Tesu ekadhammopi pañcadvāre voṭṭhabbanapariyosānesu cittesu nuppajjati, javanakkhaṇeyeva uppajjati. Javane uppannopi pañcadvāre asaṃvaroti vuccati.

Cakkhuviññāṇasahajāto hi phasso cakkhusamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha pañcavidho asaṃvaro natthi. Sampatīcchanasahajāto phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Etthāpi asaṃvaro natthi. Santīraṇavoṭṭhabbanesupī eseṃ nayo. Javanasahajāto pana phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro cakkhuasaṃvaro nāma hoti. Sotaghānajivhāpasādakāyadvāresupī eseṃ nayo. Yadā pana rūpādīsū aññatarāmmaṇaṃ manodvārikajavanaṃ vinā vacīdvārena suddhaṃ kāyadvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati, tadā tena cittena saṃajāto phasso manosamphasso nāma, cetanā kāyakammaṃ nāma, taṃ pana cittaṃ abbohārikaṃ, copanassa uppannattā manodvāranti saṅkhyāṃ na gacchati. Ettha asaṃvaro copanakāyaasaṃvaro nāma. Yadā tādisaṃyeva javanaṃ vinā kāyadvārena suddhaṃ vacīdvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati, tadā tena cittena saṃajāto phasso manosamphasso nāma, cetanā vacīkammaṃ

nāma, taṃ pana cittaṃ abbohārikaṃ, copanassa uppannattā manodvāranti saṅkhyāṃ na gacchati. Ettha asaṃvaro vācāsaṃvaro nāma. Yadā pana tādisaṃ javanacittaṃ vinā kāyavacīdvārehi suddhaṃ manodvārameva hutvā uppajjati, tadā tena cittaṃ sahaajāto phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ pana cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro manoasaṃvaro nāma. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ asaṃvarānaṃ vasena cakkhusaṃvaradvāraṃ, sota... ghāna... jivhā... pasādakāya... copanakāya... vācā... manoasaṃvaradvāranti imāni aṭṭha asaṃvaradvārāni veditabbāni.

Cakkhusaṃvaro sota... ghāna... jivhā... pasādakāya... copanakāya... vācā... manosamvaroti ime pana aṭṭha saṃvarā nāma. Te atthato ‘sīlaṃ sati ñāṇaṃ khanti vīriya’nti ime pañca dhammā honti. Tesupi ekadhammopi pañcadvāre voṭṭhabbanapariyosānesu cittesu nuppajjati. Javanakkhaṇeyeva uppajjati. Javane uppannopi pañcadvāre saṃvaroti vuccati. Tassa sabbassāpi cakkhuviññāṇasahajāto hi phasso cakkhusamphassotiādinā asaṃvare vuttanayeneva uppatti veditabbā. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ saṃvarānaṃ vasena cakkhusaṃvaradvāraṃ...pe... manosamvaradvāranti imāni aṭṭha saṃvaradvārāni veditabbāni.

Akusalakammapathakathā

Pāṇātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, piṣuṇavācā, pharusavācā, samphappalāpo, abhijjhā, byāpādo, micchādittihīti ime pana dasa akusalakammapathā nāma.

Tattha pāṇassa atipāto pāṇātipāto nāma; pāṇavadho, pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. Pāṇoti cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmiṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti - pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā - sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayoti. Imasmiṃ panatthe vitthāriyamāne atipapañco hoti. Tasmā taṃ na vitthārayāma. Aññañca evarūpaṃ atthikehi pana samantapāsādikāṃ vinayaṭṭhakathaṃ oloketvā gahetabbaṃ.

Adinnassa ādānaṃ ‘adinnādānaṃ’; parassaharaṇaṃ, theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Tattha adinnanti parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti. Tasmiṃ parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ. Taṃtaṃguṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti - parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā - sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro, pasayhāvahāro, paṭicchannāvahāro, parikappāvahāro, kusāvahāroti imesaṃ pañcannaṃ avahārānaṃ vasena pavattanti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ vutto.

‘Kāmesu micchācāro’ti ettha pana ‘kāmesū’ti methunasamācāresu; ‘micchācāro’ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma - purisānaṃ tāva māturakkhitā, piturakkhitā, mātāpiturakkhitā, bhāturakkhitā, bhaginirakkhitā, ñātirakkhitā, gottarakkhita, dhammarakkhitā, sārakkhā, saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa; dhanakkhitā, chandavāsini, bhogavāsini, paṭavāsini, odapattakinī, obhaṭacumbaṭā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhaṭṭā, muhuttikāti etā dhanakkhitādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthiṣu pana dvinnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ, dasannañca dhanakkhitādinanti dvādasannaṃ itthiṇaṃ aññe purisā idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So pana micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā - agamanīyavattu, tasmīṃ sevanacittaṃ, sevanappayogo, maggenamaggappaṭipattiadhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

‘Musā’ti viṣaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo, kāyapayogo vā. Viṣaṃvādanādhippāyena panassa paraviṣaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo - ‘musā’ti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. ‘Vādo’ti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthum tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhañjati tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya ‘natthī’tiādinayappavatto appasāvajjo. Sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena ‘ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī’ti pūraṇakathānayaṃ pavatto appasāvajjo. Aditṭhaṃyeva pana diṭṭhantiādinā nayaṃ vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti - atathaṃ vatthu, viṣaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo - sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā vācāya vā paraviṣaṃvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyakāyappaṭibaddhavācāhi paraṃ viṣaṃvādeti, tathā imassa ‘imaṃ bhañhī’ti āṇāpentopi, paṇṇaṃ likhitvā purato nissajjantopi, ‘ayamattho evaṃ daṭṭhabbo’ti kuṭṭādīsu likhitvā ṭhapentopi; tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

‘Pisuṇavācā’tiādinā yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā pisuṇavācā. Yāya pana attānampi parampi pharusā karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā, na hadayaṅgamā, ayaṃ ‘pharusavācā’. Yena samphaṃ palapati, niratthakaṃ, so ‘samphappalāpo’. Tesāṃ mūlabhūtā cetanāpi pisuṇavācādināmameva labhati. Sā eva

ca idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedāya attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā piṣuṇavācā nāma. Sā yassa bhedaṃ karoti tassa appaṇaṇatāya appasāvajjā, mahāṇaṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā - 'bhinditabbo paro' iti 'ime nānā bhavissa'nti vinā bhavissantīti bhedapurekkhārātā vā, 'iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko'ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammaṇaṇabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā 'pharusavācā'. Tassā āvibhāvatthamidaṃ vatthu - eko kira dārako mātu vacanaṃ anādiyitvā araṇṇaṃ gacchati. Taṃ mātā nivattetuṃ asakkontī 'caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū'ti akkosi. Athassa tattheva araṇṇe mahimsī utṭhāsī. Dārako 'yaṃ mama mātā mukhena kathesi taṃ mā hotu, yaṃ cittaena cintesi taṃ hotū'ti saccakiriyaṃ akāsī. Mahimsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsī. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evampi vadanti - 'corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū'ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti - 'kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne'ti; atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasāṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa 'imaṃ sukhaṃ sayāpethā'ti vacanaṃ apharusavācā hoti. Cittapharusatāya panesā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā tassa appaṇaṇatāya appasāvajjā, mahāṇaṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā - akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosananti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā 'samphappalāpo'. So āsevanamandatāya appasāvajjo. Āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā - bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhārātā, tathārūpīkathākathanañcāti. Pare pana taṃ kathaṃ agaṇhante kammaṇaṇabhedo natthi, parena samphappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhijjhāyatīti 'abhijjhā'. Parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā 'aho tava idaṃ mamassā'ti evaṃ parabhaṇḍābhijjhāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā - parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanañcāti. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannapi na tāva kammaṇaṇabhedo hoti yāva na 'aho vata idaṃ mamassā'ti attano pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti 'byāpādo'. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā - parasatto ca, tassa ca vināsacintatīti. Parasattavatthuke hi kodhe uppannapi na tāva kammaṇaṇabhedo hoti yāva 'aho vatāyaṃ ucchijjeyya vinasseyyā'ti tassa vināsaṇaṃ na cintesi.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti 'micchādiṭṭhi'. Sā 'natthi dinna'ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā - vatthuno ca gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti tathābhāvena tassupaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetukaakiriyadiṭṭhihi eva kammaṇaṇabhedo hoti, na aññadiṭṭhihi.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammapathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlato cāti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo -

Tattha ‘dhammato’ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādharmāva honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

‘Koṭṭhāsato’ti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammapathā eva honti; no mūlāni. Abhijjhābyāpādā kammapathā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṃ patvā ‘lobho akusalamūlaṃ’ hoti, byāpādo ‘doso akusalamūlaṃ’.

‘Ārammaṇato’ti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā hoti saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo hoti; sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā, saṅkhārārammaṇo vā. Tathā piṣuṇavācā. Pharusavācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇāva.

‘Vedanāto’ti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi ‘gacchatha naṃ ghātethā’ti vadanti, sannitṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Tañhi parabhaṇḍaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhassa gaṇhato sukhavedanaṃ hoti, bhītatasitassa gaṇhato dukkhavedanaṃ. Tathā vipākanissandaphalāni paccavekkhantassa. Gahaṇakāle majjhataṭṭhāve ṭhitassa pana gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ hotīti. Micchācāro sukhamaññattavasena dvivedano. Sannitṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo adinnādāne vuttanayeneva tivedano; tathā piṣuṇavācā. Pharusavācā dukkhavedanā. Samphappalāpo tivedano. Paresu hi sādhuṅkāraṃ dentesu celukkhepādīni khipantesu haṭṭhatuṭṭhassa sītāharaṇabhāratayuddhādīni kathanakāle so sukhavedano hoti. Paṭhamāṃ dinnavetanena ekena pacchā āgantvā ‘ādito paṭṭhāya kathehī’ti vutte ‘anāsanandhikaṃ pakiṇṇakakathaṃ kathessāmi nu kho no’ti dāmanassitassa kathanakāle dukkhavedano hoti, majjhataṭṭhassa kathayato adukkhamasukhavedano hoti. Abhijjhā sukhamaññattavasena dvivedanā; tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

‘Mūlato’ti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā; tathā piṣuṇavācā samphappalāpo ca. Pharusavācā dosamohavasena. Abhijjhā mohavasena ekamūlā; tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Akusalakammapathakathā niṭṭhitā.

Kusalakammapathakathā

Pāṇātipātādīhi pana viratiyo anabhijjhābyāpādasammādiṭṭhiyo cāti ime dasa kusalakammapathā nāma. Tattha pāṇātipātādayo vuttatthā eva. Pāṇātipātādīhi etāya viramanti, sayaṃ vā viramati, viramaṇamattameva vā etanti virati. Yā pāṇātipātā viramantassa “yā tasmim samaye pāṇātipātā āraṭi viratī”ti evaṃ vuttā kusalaṭṭhasampayuttā virati, sā pabhedato tividhā hoti - sampattavirati, samādānavirati, samucchedaviratīti.

Tattha asamādinnaśikkhāpadānaṃ attano jātivayaabāhusaccādāni paccavekkhitvā ‘ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ pāpaṃ kātu’nti sampattaṃ vatthuraṃ avītikkaṃantaṇaṃ uppajjamaṇā virati ‘sappattavirati’ti veditabbā - sīhaḷadīpe cakkanaupāsakassa viya. Tassa kira daharakāleyeva mātuyā rogo uppajji. Vejjena ca ‘allasasamaṃsaṃ laddhuṃ vaṭṭatī’ti vuttaṃ. Tato cakkanassa bhātā ‘gaccha, tāta, khettaṃ āhiṇḍāhī’ti cakkanaṃ pesesi. So tattha gato. Tasmiṇca samaye eko saso taruṇasassaṃ khādituṃ āgato hoti. So taṃ disvāva vegena dhāvanto valliyaṃ baddho ‘kiri kiri’ti saddamaḷāsī. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi - ‘mātu bhesajjaṃ karomī’ti. Puna cintesi - ‘na metaṃ patirūpaṃ yvāhaṃ mātu jīvitakāraṇā paraṃ jīvitā voropeyya’nti. Atha naṃ ‘gaccha, araṇṇe sasehi saddhiṃ tiṇodakaṃ paribhuṇḍā’ti muṇci. Bhātara ca ‘kiṃ tāta saso laddho’ti pucchito taṃ pavattiṃ ācikkhi. Tato naṃ bhātā paribhāsī. So mātusantikaṃ gantvā ‘yato ahaṃ jāto nābhijānāmi saṇcicca pāṇaṃ jīvitā voropetā’ti saccaṃ vatvā aṭṭhāsī. Tāvadevassa mātā arogaṃ ahosi.

Samādinnaśikkhāpadānaṃ pana śikkhāpadasamādāne ca tatuttariṇca attano jīvitampi pariccajītvā vatthuraṃ avītikkaṃantaṇaṃ uppajjamaṇā virati ‘samādānavirati’ti veditabbā. Uttaravaḍḍhamānapabbatavāsīupāsakassa viya. So kira ambariyavihāravāsino piṅgalabuddharakkhitattherassa santike śikkhāpadāni gahetvā khettaṃ kasati. Athassa goṇo naṭṭho. So taṃ gavesanto uttaravaḍḍhamānapabbataṃ āruhi. Tatra naṃ mahāsappo aggahesi. So cintesi - ‘imāyassa tikhiṇavāsīyā sīsaṃ chindāmī’ti. Puna cintesi - ‘na metaṃ patirūpaṃ yvāhaṃ bhāvanīyassa garuno santike śikkhāpadāni gahetvā bhindeyya’nti evaṃ yāvatatiyaṃ cintetvā ‘jīvitampi pariccajāmi, na śikkhāpada’nti aṃse ṭhapitaṃ tikhiṇadaṇḍavāsīṃ araṇṇe chaḍḍesi. Tāvadeva naṃ mahāvāḷo muṇcītvā agamaṣīti.

Ariyamaggasampayuttā pana virati ‘samucchedavirati’ti veditabbā, yassā uppattito pabhuti ‘pāṇaṃ ghāteṣṣāmī’ti ariyapuggalaṇaṃ cittampi nuppajjati.

Idāni yathā akusalānaṃ evaṃ imesampi kusalakammaṃpathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo -

Tattha ‘dhammato’ti etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti, viratīyopi; ante tayo cetanāsampayuttāva.

‘Koṭṭhāsato’ti paṭipāṭiyā satta kammaṃpathā eva, no mūlāni. Ante tayo kammaṃpathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā ‘alobho kusalamūlaṃ’ hoti. Abyāpādo ‘adoso kusalamūlaṃ’, sammādiṭṭhi ‘amoho kusalamūlaṃ’.

‘Ārammaṇato’ti pāṇātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni. Vītikkaṃantabbato yeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādiārammaṇāpete kammaṃpathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti veditabbā.

‘Vedanāto’ti sabbe sukhavedanā vā honti majjhataṇḍavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

‘Mūlato’ti paṭipāṭiyā satta kammaṃpathā ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobhaadosaamohavasena timūlā honti; ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti;

ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṃ na hoti. Abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlāva hoti. Ime dasa kusalakammapathā nāma.

Kammapathasaṃsandanakathā

Idāni imasmiṃ tṭhāne kammapathasaṃsandanaṃ nāma veditabbaṃ. Pañcaphassadvāraavasena hi uppanno asaṃvaro akusalaṃ manokammameva hoti. Manophassadvāraavasena uppanno tīṇipi kammāni honti - so hi kāyadvāre copanappatto akusalaṃ kāyakammaṃ hoti, vacīdvāre akusalaṃ vacīkammaṃ, ubhayattha copanaṃ appatto akusalaṃ manokammaṃ. Pañcaasaṃvaradvāraavasena uppannopi akusalaṃ manokammameva hoti. Copanakāyaasaṃvaradvāraavasena uppanno akusalaṃ kāyakammameva hoti, vācāsaṃvaradvāraavasena uppanno akusalaṃ vacīkammameva hoti, manoasaṃvaradvāraavasena uppanno akusalaṃ manokammameva hoti. Tividhaṃ kāyaduccaritaṃ akusalaṃ kāyakammameva hoti, catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ akusalaṃ vacīkammameva hoti, tividhaṃ manoduccaritaṃ akusalaṃ manokammameva hoti.

Pañcaphassadvāraavasena uppanno saṃvaropi kusalaṃ manokammameva hoti. Manophassadvāraavasena uppanno pana ayampi, asaṃvaro viya, tīṇipi kammāni honti. Pañcasaṃvaradvāraavasena uppannopi kusalaṃ manokammameva hoti, copanakāyaasaṃvaradvāraavasena uppanno kusalaṃ kāyakammameva hoti, vācāsaṃvaradvāraavasena uppanno kusalaṃ vacīkammameva hoti, manoasaṃvaradvāraavasena uppanno kusalaṃ manokammameva hoti. Tividhaṃ kāyasucaritaṃ kusalaṃ kāyakammameva hoti, catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ kusalaṃ vacīkammameva hoti, tividhaṃ manosucaritaṃ kusalaṃ manokammameva hoti.

Akusalaṃ kāyakammaṃ pañcaphassadvāraavasena nuppajjati; manophassadvāraavaseneva uppajjati. Tathā akusalaṃ vacīkammaṃ. Akusalaṃ manokammaṃ pana chaphassadvāraavasena uppajjati; taṃ kāyavacīdvāresu copanaṃ pattaṃ akusalaṃ kāyavacīkammaṃ hoti, copanaṃ appattaṃ akusalaṃ manokammameva. Yathā ca pañcaphassadvāraavasena, evaṃ pañcaasaṃvaradvāraavasenapi akusalaṃ kāyakammaṃ nuppajjati, copanakāyaasaṃvaradvāraavasena pana vācāsaṃvaradvāraavasena ca uppajjati; manoasaṃvaradvāraavasena nuppajjati. Akusalaṃ vacīkammampi pañcaasaṃvaradvāraavasena nuppajjati, copanakāyavācāsaṃvaradvāraavasena uppajjati; manoasaṃvaradvāraavasena nuppajjati. Akusalaṃ manokammaṃ atṭhaasaṃvaradvāraavasenapi uppajjateva. Kusalaṃ kāyakammādisupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso - yathā akusalakāyakammavacīkammāni manoasaṃvaradvāraavasena nuppajjanti, na tathā etāni. Etāni pana kāyaṅgavācaṅgaṃ acopetvā sikkhāpadāni gaṇhantassa manosamvaradvārepi uppajjanti eva. Tattha kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ tividhakammadvāraavasena uppajjati, pañcaviññāṇadvāraavasena nuppajjati; 'yamidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitaṃ, sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā'ti iminā pana nayena chaphassadvāraavasena uppajjati; atṭhaasaṃvaradvāraavasena nuppajjati, atṭhasamvaradvāraavasena uppajjati; dasaakusalakammapathavasena nuppajjati, dasakusalakammapathavasena uppajjati; tasmā idampi cittaṃ tividhakammadvāraavasena vā uppannaṃ hotu, chaphassadvāraavasena vā,

aṭṭhasaṃvaradvārasena vā dasakusalakammaṭṭhavasena vā. “Kāmvācaram kusalam cittam uppannam hoti...pe... rūpārammaṇam vā...pe... dhammārammaṇam vā”ti vutte sabbaṃ vuttameva hotīti.

Dvārakathā niṭṭhitā.

Yaṃ yaṃ vā panārabbhāti ettha ayaṃ yojanā -heṭṭhā vuttesu rūpārammaṇādīsu rūpārammaṇam vā ārabbhā, ārammaṇam katvāti attho. Saddārammaṇam vā...pe... dhammārammaṇam vā ārabbhā uppannam hoti. Ettāvata etassa cittassa etesu ārammaṇesu yaṃkiñci ekameva ārammaṇam anuññātasadisam hoti. Idañca ekasmiṃ samaye ekassa vā puggalassa rūpārammaṇam ārabbhā uppannam puna aññasmiṃ samaye aññassa vā puggalassa saddādīsupi aññataram ārammaṇam ārabbhā uppajjati eva. Evaṃ uppajjamānassa cassa ekasmiṃ bhava paṭhamam rūpārammaṇam ārabbhā pavatti hoti, pacchā saddārammaṇanti ayampi kamo natthi. Rūpādīsu cāpi paṭhamam nīlārammaṇam pacchā pītārammaṇanti ayampi niyamo natthi. Iti imaṃ sabbārammaṇatañceva, kamābhāvañca, kamābhāvepi ca nīlapītādīsu niyamābhāvaṃ dassetuṃ ‘yaṃ yaṃ vā panārabbhāti’ti āha. Idaṃ vuttaṃ hoti - imesu rūpādīsu na yaṃkiñci ekameva, atha kho yaṃ yaṃ vā panārabbhā uppannam hoti. Evaṃ uppajjamānampi ca ‘paṭhamam rūpārammaṇam pacchā saddārammaṇam ārabbhāti’ti evampi anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā panārabbhā uppannam hoti; ‘paṭilomato vā anulomato vā, ekantarikadvantarikādinayena vā, rūpārammaṇādīsu yaṃ vā taṃ vā ārammaṇam katvā uppannam hoti’ti attho. Rūpārammaṇesupi ca ‘paṭhamam nīlārammaṇam pacchā pītārammaṇa’nti imināpi niyameṇa anuppajjitvā, yaṃ yaṃ vā panārabbhā ‘nīlapītakādīsu rūpārammaṇesu yaṃ vā taṃ vā rūpārammaṇam ārabbhā uppannam hoti’ti attho. Saddārammaṇādīsupi eseṇa nayo. Ayaṃ tāva ekā yojanā.

Ayaṃ pana aparā - rūpaṃ ārammaṇam etassāti rūpārammaṇam...pe... dhammo ārammaṇam etassāti dhammārammaṇam. Iti rūpārammaṇam vā...pe... dhammārammaṇam vā cittam uppannam hotīti vatvā puna ‘yaṃ yaṃ vā panārabbhāti’ti āha. Tassattho - etesu rūpādīsu heṭṭhā vuttanayeneva yaṃ vā taṃ vā pana ārabbhā uppannam hotīti. Mahāaṭṭhakathāyaṃ pana yevāpanake abhinavaṃ natthi, heṭṭhā gahitameva gahita’nti vatvā ‘rūpaṃ vā ārabbhā...pe... dhammaṃ vā ārabbhā, idaṃ vā idaṃ vā ārabbhāti kathetuṃ idaṃ vutta’nti ettakameva āgataṃ.

Dhammuddesavāro

Phassapañcamakarāsivaṇṇanā

Tasmiṃ samayeti idaṃ aniyamaniddiṭṭhassa samayassa niyamato paṭiniddesavacanam. Tasmā ‘yasmiṃ samaye kāmvācaram kusalam cittam uppannam hoti, tasmiṃyeva samaye phasso hoti...pe... avikkhepo hoti’ti ayamatto veditabbo. Tattha yatheva cittam evaṃ phassādīsupi phasso hoti. Kiṃ hoti? ‘Kāmvācaro hoti, kusalo hoti, uppanno hoti, somanassasahagato hoti’tiādinā nayena labbhamānapadavasena yojanā kātābā. Vedanāyañhi ‘somanassasahagatā’ti paññindriye ca ‘ñāṇasampayutta’nti na labbhati, tasmā ‘labbhamānapadavasena’ti vuttaṃ. Idaṃ aṭṭhakathāmuttakam ācariyānam matam; na panetaṃ sārato daṭṭhabbam.

Kasmā panettha phassova paṭhamam vuttoti? Cittassa paṭhamābhiniṭṭhātā. Ārammaṇasmiñhi cittassa paṭhamābhiniṭṭhāto hutvā phasso ārammaṇam phusamāno uppajjati, tasmā paṭhamam vutto. Phassena pana phusitvā vedanāya vedayati,

saññāya sañjānāti, cetanāya ceteti. Tena vuttaṃ - “phuṭṭho, bhikkhave, vedeti, phuṭṭho sañjānāti phuṭṭho ceteti”ti.

Apica, ayaṃ phasso nāma yathā pāsādaṃ patvā thambho nāma sesadabbasambhārānaṃ balavapaccayo, tulāsaṅghāṭabhittipādakūṭagopānasīpakkhapāsakamukhavaṭṭiyo thambhābaddhā thambhe patiṭṭhitā, evameva sahaṃjātasampayuttadhammānaṃ balavapaccayo hoti. Thambhasadisō hi esa. Avasesā dabbasambhārasadisāti. Tasmāpi paṭhamāṃ vutto. Idaṃ pana akāraṇaṃ. Ekacittasmiñhi uppannadhammānaṃ ‘ayaṃ paṭhamāṃ uppanno ayaṃ pacchā’ti idaṃ vuttaṃ na labbhā. Balavapaccayabhāvepi phassassa kāraṇaṃ na dissati. Desanāvāreneva pana phasso paṭhamāṃ vutto. Vedanā hoti phasso hoti, saññā hoti phasso hoti, cetanā hoti phasso hoti, cittaṃ hoti phasso hoti, vedanā hoti saññā hoti, cetanā hoti vitakko hotīti āharitumpi hi vaṭṭeyya. Desanāvārena pana phassova paṭhamāṃ vuttoti veditabbo. Yathā cettha evaṃ sesadhammesupi pubbāparakkamo nāma na pariyesitabbo. Vacanatthalakkhaṇarasādīhi pana dhammā eva pariyesitabbā.

Seyyathidaṃ - phusati phasso. Svāyaṃ phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno.

Ayañhi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattatīti phusanalakkhaṇo. Ekadesena ca anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhuṃ, saddo viya ca sotaṃ, cittaṃ ārammaṇaṇca saṅghaṭṭetīti saṅghaṭṭanaraso. Vatthārammaṇasaṅghaṭṭanato vā uppannattā sampattiatthenapi rasena saṅghaṭṭanarasoti veditabbo. Vuttañhetuṃ aṭṭhakathāyaṃ - “catubhūmakaphasso hi nophusanalakkhaṇo nāma natthi. Saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvārikova hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇotipi saṅghaṭṭanarasotipi nāmaṃ; manodvārikassa phusanalakkhaṇotveva nāmaṃ, na saṅghaṭṭanaraso”ti.

Idaṇca vatvā idaṃ suttaṃ ābhaṭaṃ - “yathā, mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyuṃ, tesu yathā eko meṇḍo evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ, yathā dutiyo meṇḍo evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ; yathā tesu sannipāto evaṃ phasso daṭṭhabbo”. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso, saṅghaṭṭanaraso ca. “Yathā, mahārāja, dve sammā vajjeyyuṃ...pe... dve pāṇī vajjeyyuṃ, yathā eko pāṇi evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ, yathā dutiyo pāṇi evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ, yathā tesu sannipāto evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso cā”ti vitthāro.

Yathā vā “cakkhunā rūpaṃ disvā”tiādīsu cakkhuviññāṇādīni cakkhuādināmena vuttāni, evamidhāpi tāni cakkhuādināmena vuttānīti veditabbāni. Tasmā ‘evaṃ cakkhu daṭṭhabba’ntiādīsu evaṃ cakkhuviññāṇaṃ daṭṭhabbanti iminā nayena attho veditabbo. Evaṃ sante cittārammaṇasaṅghaṭṭanato imasmimpi sutte kiccaṭṭheneva rasena saṅghaṭṭanarasoti siddho hoti.

Tikasannipātasāṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayañhi tattha tattha “tiṇṇaṃ saṅgati phasso”ti evaṃ kāraṇassa vasena paveditoti. Imassa ca suttapadassa tiṇṇaṃ saṅgatiyā phassoti ayamatto; na saṅgatimattameva phassoti.

Evaṃ paveditattā pana tenevākārena paccupaṭṭhātīti sannipātapaccupaṭṭhānoti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānenesa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanañhesa paccupaṭṭhāpeti uppādetīti attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā

uṇhapaccayāpi lākhāsaṅkhātadhātunissitā usmā attano nissaye mudubhāvakārī hoti, na attano paccayabhūtepi bahiddhā vītaccitaṅgārasaṅkhāte uṇhabhāve, evaṃ vatthārammaṇasaṅkhātāaṇṇapaccayopi samāno, cittanissitattā attano nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccayabhūtepi vatthumhi ārammaṇe vāti veditabbo. Tajjāsamannāhārena pana indriyena ca parikkhate visaye anantarāyena uppajjanato esa āpāthagatavisayapadaṭṭhānoti vuccati.

Vedayatīti vedanā. Sā vedayitalakkhaṇā, anubhavanarasā iṭṭhākārasambhogarasā vā, cetasikaassādapaccupaṭṭhānā, passaddhipadaṭṭhānā.

‘Catubhūmikavedanā hi novedayitalakkhaṇā nāma natthi. Anubhavanarasatā pana sukhavedanāyameva labbhatī’ti vatvā puna taṃ vādaṃ paṭikkhipitvā ‘sukhavedanā vā hotu, dukkhavedanā vā, adukkhamasukhavedanā vā, sabbā anubhavanarasā’ti vatvā ayamatto dīpito - ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānaṃ patvā sesasampayuttadhammā ekadesamattakameva anubhavanti. Phassassa hi phusanamattakameva hoti, saññāya sañjānanamattakameva, cetanāya cetanāmattakameva, viññāṇassa vijānanamattakameva. Ekaṃsato pana issaravatāya vissavitāya sāmibhāvena vedanāva ārammaṇarasam anubhavati.

Rājā viya hi vedanā, sūdo viya sesadhammā. Yathā sūdo nānārasabhojanaṃ sampādetvā peḷāya pakkhipitvā lañjanaṃ datvā rañño santike otāretvā lañjanaṃ bhinditvā peḷaṃ vivaritvā sabbasūpabyañjanehi aggaggaṃ ādāya bhājane pakkhipitvā sadosaniddosabhāvavīmaṃsanatthaṃ ajjhoharati, tato rañño nānaggarasabhojanaṃ upanāmeti. Rājā issaravatāya vissavitāya sāmī hutvā icchiticchitaṃ bhuñjati. Tattha hi sūdassa bhattavīmaṃsanamattamiva avasesadhammānaṃ ārammaṇarasassa ekadesānubhavanaṃ. Yathā hi sūdo bhattekadesamattameva vīmaṃsati evaṃ sesadhammāpi ārammaṇarasekadesameva anubhavanti. Yathā pana rājā issaravatāya vissavitāya sāmī hutvā yadicchakaṃ bhuñjati, evaṃ vedanāpi issaravatāya vissavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasam anubhavati. Tasmā anubhavanarasāti vuccati.

Dutiye atthavikappe ayaṃ idha adhippetā vedanā yathā vā tathā vā ārammaṇassa iṭṭhākārameva sambhuñjatīti iṭṭhākārasambhogarasāti vuttā. Cetasikaassādato panesā attano sabhāveneva upaṭṭhānaṃ sandhāya cetasikaassādapaccupaṭṭhānāti vuttā. Yasmā pana “passaddhikāyo sukhaṃ vedeti” tasmā passaddhipadaṭṭhānāti veditabbā.

Nīlādibhedaṃ ārammaṇaṃ sañjānātīti saññā. Sā sañjānanalakkhaṇā paccābhiññāṇarasā. Catubhūmikasaññā hi nosañjānanalakkhaṇā nāma natthi. Sabbā sañjānanalakkhaṇāva. Yā panettha abhiññāṇena sañjānāti sā paccābhiññāṇarasā nāma hoti.

Tassā, vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇaṃ katvā puna tena abhiññāṇena taṃ paccābhijānanakāle, purisassa kāḷatīlakādiabhiññāṇaṃ sallakkhetvā puna tena abhiññāṇena asuko nāma esoti tassa paccābhijānanakāle, rañño piḷandhanagopakabhaṇḍāgārikassa tasmim tasmim piḷandhane nāmapaṇṇakaṃ bandhitvā ‘asukam piḷandhanaṃ nāma āharā’ti vutte dīpaṃ jāletvā ratanagabbhaṃ pavisitvā paṇṇaṃ vācetvā tassa tasseva piḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti veditabbā.

Aparo nayo - sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā saññā.
Punasañjānanapaccayanimittakaraṇarasā, dāruādīsu tacchakādayo viya.
Yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā, hatthidassakaandhā
viya. Ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā, vijju viya.
Yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā, tiṇapurisakesu migapotakānaṃ ‘purisā’ti
uppannasaññā viya. Yā panettha ñāṇasampayuttā hoti sā saññā ñāṇameva
anuvattati. Sasambhārapathaviādīsu sesadhammā pathaviādīni viyāti veditabbā.

Cetayatīti cetanā saddhiṃ attanā sampayuttadhamme ārammaṇe abhisandahatīti
attho. Sā cetayitalakkhaṇā, cetanābhāvalakkhaṇāti attho. Āyūhanarasā.
Catubhūmikacetanā hi nocetayitalakkhaṇā nāma natthi. Sabbā cetayitalakkhaṇāva.
Āyūhanarasatā pana kusalākusalesu eva hoti. Kusalākusalakammāyūhanaṭṭhānañhi
patvā sesasampayuttadhammānaṃ ekadesamattakameva kiccaṃ hoti. Cetanā pana
atirekaussāhā atirekavāyāmā, diguṇussāhā diguṇavāyāmā. Tenāhu porāṇā -
“thāvariyasabhāvasaṅgāhitā ca panesā cetanā”ti. Thāvariyoṭi khettsāmī vuccati.
Yathā khettsāmī puriso pañcapaṇṇāsa balipurise gahetvā ‘lāyissāmī’ti ekato
khettaṃ otarati. Tassa atireko ussāho atireko vāyāmo, diguṇo ussāho diguṇo vāyāmo
hoti, ‘nirantaraṃ gaṇhathā’tiādīni vadati, sīmaṃ ācikkhati, tesam
surābhaggaṇḍamālādīni jānāti, maggaṃ samakaṃ harati. Evaṃsāmpadamidaṃ
veditabbam. Khettsāmipuriso viya hi cetanā. Pañcapaṇṇāsa balipurisā viya
cittaṅgavasena uppannā pañcapaṇṇāsa kusalā dhammā. Khettsāmipurisassa
diguṇussāhadiguṇavāyāmakaraṇakālo viya kusalākusalakammāyūhanaṭṭhānaṃ
patvā cetanāya diguṇussāho diguṇavāyāmo hoti. Evamassā āyūhanarasatā
veditabbā.

Sā panesā saṃvidahanapaccupaṭṭhānā. Saṃvidahamānā hi ayaṃ upaṭṭhāti,
sakiccaparakiccasādhakā, jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakīādayo viya. Yathā hi jeṭṭhasisso
upajjhāyaṃ dūratova āgacchantam disvā sayam adhīyamāno itarepi dārake attano
attano ajjhayanakamme pavattayati, tasmiñhi adhīyitum āraddhe tepi adhīyanti,
tadanuvattitāya. Yathā ca mahāvaḍḍhakī sayam tacchanto itarepi tacchake attano
attano tacchanakamme pavattayati, tasmiñhi tacchitum āraddhe tepi tacchanti,
tadanuvattitāya. Yathā ca yodhanāyako sayam yujjhamāno itarepi yodhe
sāmpahāravuttiyaṃ pavattayati, tasmiñhi yujjhitum āraddhe tepi anivattamānā
yujjhanti, tadanuvattitāya. Evamesāpi attano kiccena ārammaṇe pavattamānā aññepi
sampayuttadhamme attano attano kiriyāya pavatteti. Tassā hi attano kiccaṃ
āraddhāya, taṃsāmpayuttāpi ārabhanti. Tena vuttaṃ - ‘sakiccaparakiccasādhakā,
jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakīādayo viyā’ti. Accāyikakammānussaraṇādīsu ca panāyaṃ
sampayuttānaṃ ussāhanabhāvena pavattamānā pākāṭā hotīti veditabbā.

‘Ārammaṇaṃ cintetī’ti cittanti nayena cittassa vacanatto vutto eva. Lakkhaṇādito
pana vijānanalakkhaṇaṃ cittaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, sandahanapaccupaṭṭhānaṃ,
nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Catubhūmakacittañhi novijānanalakkhaṇaṃ nāma natthi.
Sabbam vijānanalakkhaṇameva. Dvāraṃ pana patvā ārammaṇavibhāvanaṭṭhāne
cittaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ hoti. Cakkhunā hi diṭṭhaṃ rūpārammaṇaṃ
citteneva vijānāti...pe... manena viññātaṃ dhammārammaṇaṃ citteneva vijānāti.
Yathā hi nagaraguttiko nāma nagaramajjhe siṅghātake nisīditvā ‘ayaṃ nevāsiko
ayaṃ āgantuko’ti āgatāgataṃ janaṃ upadhāreti vavatthapeti - evaṃsāmpadamidaṃ
daṭṭhabbam. Vuttampi cetam mahātherena - “yathā, mahārāja, nagaraguttiko nāma
majjhe nagarassa siṅghātake nisinno puratthimato disato purisaṃ āgacchantam

passeyya... pacchimoto... dakkhiṇato... uttarato disato purisaṃ āgacchantam
passeyya, evameva kho, mahārāja, yaṃ cakkhunā rūpaṃ passati taṃ viññāṇena
vijānāti, yaṃ sotena saddaṃ suṇāti, ghāṇena gandhaṃ ghāyati, jivhāya rasaṃ
sāyati, kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati, manasā dhammaṃ vijānāti, taṃ viññāṇena
vijānāti”ti. Evaṃ dvāraṃ patvā ārammaṇavibhāvanaṭṭhāne cittameva pubbaṅgamaṃ
purecārikaṃ. Tasmā pubbaṅgamarasanti vuccati.

Tadetaṃ pacchimaṃ pacchimaṃ uppajjamānaṃ purimaṃ purimaṃ nirantaraṃ katvā
sandahanameva upaṭṭhātīti sandahanapaccupaṭṭhānaṃ. Pañcavokārabhave panassa
niyamato nāmarūpaṃ, catuvokārabhave nāmameva padaṭṭhānaṃ. Tasmā
nāmarūpapadaṭṭhānanti vuttaṃ.

Kiṃ panetaṃ cittaṃ purimaniddiṭṭhacittena saddhiṃ ekameva udāhu aññanti?
Ekameva. Atha kasmā purimaniddiṭṭhaṃ puna vuttanti? Avicāritaṃ etaṃ
aṭṭhakathāyaṃ. Ayaṃ panettha yutti - yathā hi rūpādīni upādāya paññattā sūriyādayo
na atthato rūpādīhi aññe honti, teneva yasmiṃ samaye sūriyo udeti tasmiṃ samaye
tassa tejasāṅkhātāṃ rūpampīti. Evaṃ vuccamānēpi na rūpādīhi añño sūriyo nāma
atthi. Na tathā cittaṃ; phassādayo dhamme upādāya paññāpiyati; atthato panetaṃ
tehi aññameva. Tena ‘yasmiṃ samaye cittaṃ uppannaṃ hoti ekaṃseneva tasmiṃ
samaye phassādīhi atthato aññameva taṃ hoti”ti imassatthassa dīpanatthāya etaṃ
puna vuttanti veditabbaṃ.

Yathā ca “yasmiṃ samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti...pe... pathavīkasiṇaṃ,
tasmiṃ samaye phasso hoti vedanā hoti”tiādīsu pana bhāventena vavatthāpīte
samaye yo bhāveti na so atthato uppajjati nāma, teneva tattha yathā “phasso hoti
vedanā hoti”ti vuttaṃ, na evaṃ “yo bhāveti so hoti”ti vuttaṃ. “Yasmiṃ samaye
kāmaṇvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”tiādīsu pana cittena vavatthāpīte
samaye samayavavatthāpitaṃ cittaṃ na tathā atthato nuppajjati. Yatheva pana tadā
‘phasso hoti vedanā hoti’, tathā ‘cittampi hoti’ti imassapi atthassa dīpanatthamidaṃ
puna vuttanti veditabbaṃ. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ - uddesavāre
saṅgaṇhanatthaṃ niddesavāre ca vibhajanatthaṃ purimena hi ‘citta’-saddena
kevalaṃ samayo vavatthāpito. Tasmiṃ pana cittena vavatthāpitāsamaye ye dhammā
honti tesaṃ dassanatthaṃ “phasso hoti”tiādi āraddhaṃ. Cittañcāpi tasmiṃ samaye
hotiyeva. Tasmā tassāpi saṅgaṇhanatthametaṃ puna vuttaṃ. Imasmiñca ṭhāne
etasmiṃ avuccamāne “katamaṃ tasmiṃ samaye citta”nti na sakkā bhavēyya
niddesavāre vibhajitum. Evamassa vibhajānaṃyeva parihāyetha. Tasmā tassa
niddesavāre vibhajanatthampi etañca vuttanti veditabbaṃ.

Yasmā vā “uppannaṃ hoti”ti ettha cittaṃ uppannanti etaṃ desanāsīsameva, ‘na
pana cittaṃ ekameva uppajjati”ti aṭṭhakathāyaṃ vicāritaṃ, tasmā cittaṃ
“uppanna”nti etthāpi cittamattameva aggahetvā paropaṇṇāsakusaladhammehi
saddhiṃyeva cittaṃ gahitaṃ. Evaṃ tattha saṅkhepato sabbepi cittacetāsikadhamme
gahetvā idha sarūpena pabhedato dassetum “phasso hoti”tiādi āraddhaṃ. Iti
phassādayo viya cittampi vuttamevāti veditabbaṃ.

Dhammuddesavāro

Jhānaṅgarāsivaṇṇanā

Vitakketīti vitakko; vitakkanaṃ vā vitakko; ūhananti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittaṃ abhiniropanalakkhaṇo. So hi ārammaṇe cittaṃ āropeti. Yathā hi koci rājavallabhaṃ ñātiṃ vā mittam vā nissāya rājagehaṃ ārohati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇam ārohati. Tasmā so ārammaṇe cittaṃ abhiniropanalakkhaṇoti vutto. Nāgasenatthero panāha - ākoṭanalakkhaṇo vitakko. “Yathā, mahārāja, bherī ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kho, mahārāja, yathā ākoṭanā evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Yathā pacchā anuravanā anusaddāyanā evaṃ vicāro daṭṭhabbo”ti. Svāyaṃ āhananapariyāhananaraso. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇam vitakkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotīti vuccati. Ārammaṇe cittaṃ ānayanapaccupaṭṭhāno.

Ārammaṇe tena cittaṃ vicaratīti vicāro; vicaraṇam vā vicāro. Anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjanalakkhaṇo. Tattha sahaṇātānuyojanaraso. Cittaṃ anuppabandhapaccupaṭṭhāno. Santepi ca nesaṃ katthaci aviyoge oḷārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇṭābhigghāto viya abhiniropanaṭṭhena ca cetaso paṭhamābhiniṇipāto vitakko. Sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvaṭṭhena ca ghaṇṭānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko, paṭhamuppatikāle paripphandabhūto cittaṃ. Ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya. Padumābhimukhapāto viya ca gandhānubaddhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhāvo cittaṃ, ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇam viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko. So hi ekaggo hutvā appeti vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya. Anumajjabhāvena pavatto vicāro. So hi ārammaṇam anumajjatīti vuttaṃ, taṃ anuppabandhanena pavattiyaṃ ativiya yujjati. So pana nesaṃ viseso paṭhamadutiyaṃ jhānesu pākaṭo hoti. Apica malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṃ vālaṇḍupakena parimajjantassa daḷhaggahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīlanahattho viya vitakko, ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahiparibbhamanakaṇṭako viya anumajjamāno vicāro.

Piṇayatīti pīti. Sā sampiyāyanalakkhaṇā. Kāyacittapīṇanarasā, pharaṇarasā vā. Odagyaṃ paccupaṭṭhānā. Sā panesā khuddikāpīti, khaṇikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpīti pañcavidhā hoti.

Tattha khuddikāpīti sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. Khaṇikāpīti khaṇe khaṇe vijjuppadasadisā hoti. Okkantikāpīti, samuddatīraṃ vīci viya, kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegāpīti balavatī hoti, kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Tathā hi puṇṇavallikavāsī mahātissatthero puṇṇamadvase sāyaṃ cetiyaṅgaṇam gantvā candālokaṃ disvā mahācetiyaṃ abhimukho hutvā ‘imāya vata velāya catasso parisā mahācetiyaṃ vandantī’ti pakatiyā diṭṭhārammaṇavasena buddhārammaṇam ubbegaṃ pītiṃ uppādetvā sudhātale pahaṭacitrageṇḍuko viya ākāse uppatitvā mahācetiyaṅgaṇeṃ eva aṭṭhāsi.

Tathā girikaṇḍakavīhārassa upanissaye vattakālakagāme ekā kuladhītāpi balavabuddhārammaṇāya ubbegāya pītiyā ākāse laṅghesi. Tassā kira mātāpitāro sāyaṃ dhammasavanatthāya vīhāraṃ gacchantā ‘amma, tvaṃ garubhārā, akāle vicarituṃ na sakkosi, mayaṃ tuyhaṃ pattim katvā dhammaṃ sossāmā’ti agamaṃsu. Sā gantukāmāpi tesāṃ vacanaṃ paṭibāhituṃ asakkontī ghare ohīyitvā gharadvāre tthatvā candālokena girikaṇḍake ākāśacetiyaṅgaṇaṃ olokontī cetiyassa dīpapūjaṃ addasa. Catasso ca parisā mālāgandhādīhi cetiyapūjaṃ katvā padakkhiṇaṃ karontiyo bhikkhusaṅghassa ca gaṇasajjhāyasaddaṃ assosi. Athassā ‘dhaññā vatime manussā ye vīhāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe anusañcarituṃ evarūpaṇca madhuraṃ dhammakathaṃ sotuṃ labhantī’ti muttarāsisadisāṃ cetiyaṃ passantiyā eva ubbegāpīti udapādi. Sā ākāse laṅghitvā mātāpitūnaṃ purimataramyeva ākāśato cetiyaṅgaṇe oruyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā aṭṭhāsī. Atha naṃ mātāpitāro āgantvā ‘amma, tvaṃ katarena maggena āgatāsī’ti pucchimṃsu. Sā ‘ākāśena āgatāmhi, na maggenā’ti vatvā ‘amma, ākāśena nāma khīṇāsavā sañcaranti, tvaṃ kathaṃ āgatā’ti puṭṭhā āha - ‘mayhaṃ candālokena cetiyaṃ olokontiyā tthitāya buddhārammaṇā balavapīti uppajjati, athāhaṃ neva attano tthitabhāvaṃ na nisinnabhāvaṃ aññāsim, gahitanimitteneva pana ākāsaṃ laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patitṭhitāmhi’ti. Evaṃ ubbegāpīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti.

Pharaṇapītiyā pana uppannāya sakalasārīraṃ dhamitvā pūritavatthi viya, mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti - kāyapassaddhiṇca cittapassaddhiṇca. Passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ sukhaṃ paripūreti - kāyikaṃ cetasaikaṇca. Sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantāṃ tividhaṃ samādhiṃ paripūreti - khaṇikasamādhiṃ upacārasamādhiṃ appanāsamādhinti. Tāsu tthapetvā appanāsamādhipūrikaṃ itarā dvepi idha yujjanti.

Sukhayatīti sukhaṃ; yassa uppajjati taṃ sukhiṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyacittābādhanāti sukhaṃ. Somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Tassa lakkhaṇādīni vedanāpade vuttanayeneva veditabbāni.

Aparo nayo - sātālakkhaṇaṃ sukhaṃ, sampayuttānaṃ upabrūhanarasam, anuggahaṇapaccupaṭṭhānaṃ. Satipi ca nesāṃ pītisukhānaṃ katthaci avippayoge, itṭhārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti; paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti tattha sukhaṃ. Yattha sukhaṃ tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantodakadassanasavanesu viya pīti. Vanacchāyāpavesanaudakaparibhogesu viya sukhaṃ.

Yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā ‘kattha pāṇiyaṃ atthi’ti puccheyya. So ‘aṭaviṃ uttaritvā jātassaravanasāṇo atthi, tattha gantvā labhissasi’ti vadeyya. So tassa kathaṃ sutvā haṭṭhapahaṭṭho bhaveyya. Tato gacchanto bhūmiyaṃ patitāni uppaladalanālapattādīni disvā suṭṭhutam haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭamorādīnaṃ saddaṃ suṇeyya, jātassapariyante jātaṃ mañijālasadisāṃ nīlavanasaṇḍaṃ passeyya, sare jātāni uppalapadumakumudādīni passeyya, acchaṃ vippasannaṃ udakaṃ passeyya. So bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaraṃ otaritvā yathāruci nhatvā ca pivitvā

ca paṭippassaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khādīvā nīluppālādīni piḷandhitvā mandālakamūlāni khandhe karitvā uttaritvā sātakaṃ nivāsetvā, udakasātakaṃ ātape katvā, sītacchāyāya mandamande vāte paharante nipanno ‘aho sukhaṃ, aho sukha’nti vadeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tassa hi purisassa jātassaravanasaṇḍasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbabhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti. Nhatvā ca pivitvā ca sītacchāyāya mandamande vāte paharante ‘aho sukhaṃ, aho sukha’nti vadato nipannakālo viya balavappattaṃ ārammaṇarasānubhavanākārasaṇṭhitaṃ sukhaṃ. Tasmīṃ tasmīṃ samaye pākaṭabhāvato cetāṃ vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana pīti sukhampi tattha atthīti vuttamevetāṃ.

Cittassekaggatāti cittassa ekaggabhāvo; samādhissetaṃ nāmaṃ. Lakkhaṇādīsū panassa aṭṭhakathāyaṃ tāva vuttaṃ - “pāmokkhalakkhaṇo ca samādhi avikkhepalakkhaṇo ca”. Yathā hi kūṭāgārakaṇṇikā sesadabbasambhārānaṃ ābandhanato pamukhā hoti evameva sabbakusaladhammānaṃ samādhicittena ijghanato sabbesampi tesāṃ dhammānaṃ samādhi pāmokkho hoti. Tena vuttaṃ -

“Yathā, mahārāja, kūṭāgārassa yā kāci gopānasiyo sabbā tā kūṭaṅgamā honti, kūṭaninnā kūṭasamosaraṇā, kūṭaṃ tāsāṃ aggamakkhāyati, evameva kho, mahārāja, ye keci kusālā dhammā sabbe te samādhininnā honti, samādhipoṇā, samādhipabbhārā, samādhi tesāṃ aggamakkhāyatī”ti.

Yathā ca senaṅgaṃ patvā rājā nāma yattha yattha senā osīdati taṃ taṃ ṭhānaṃ gacchati, tassa gatagataṭṭhāne senā paripūrati, parasenā bhijjitvā rājānameva anuvattati, evameva saha jātadhammānaṃ vikkhipituṃ vippakirituṃ appadānato samādhi avikkhepalakkhaṇo nāma hotīti.

Aparo pana nayo - ayaṃ cittassekaggatāsāṅkhāto samādhi nāma avisāralakkhaṇo vā avikkhepalakkhaṇo vā, saha jātadhammānaṃ, sampiṇḍanaraso nhāniyacūṇṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhāno ñāṇapaccupaṭṭhāno vā. “Samāhito yathābhūtaṃ jānāti passatī”ti hi vuttaṃ. Visesato sukhapadaṭṭhāno, nivāte dīpaccīnaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhitīti daṭṭhabbo.

Indriyarāsivaṇṇanā

Saddahanti etāya, sayaṃ vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti saddhā. Sāva assaddhiyassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ. Adhimokkhalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Saddhāva indriyaṃ saddhindriyaṃ. Sā panesā sampasādanalakkhaṇā ca saddhā sampakkhandanalakkhaṇā ca.

Yathā hi rañño cakkavattissa udakappasādako maṇi uduke pakkhitto paṅkasevālapaṇakakaddamaṃ sannisīdāpeti, udakaṃ acchaṃ karoti vippasannaṃ anāvilāṃ, evameva saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, kilese sannisīdāpeti, cittaṃ pasādeti, anāvilāṃ karoti. Pasannena cittena yogāvacaro kulaputto dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, bhāvanaṃ ārabhati. Evaṃ tāva saddhā sampasādanalakkhaṇāti veditabbā. Tenāha āyasmā nāgaseno -

“Yathā, mahārāja, rājā cakkavatti caturaṅginīyā senāya saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno parittaṃ udakaṃ tareyya, taṃ udakaṃ hatthīhi ca assehi ca rathehi ca pattīhi ca saṅkhubhitaṃ bhavēyya āvilāṃ lulitaṃ kalalībhūtaṃ, uttiṇṇo ca rājā cakkavatti manusse āṇāpeyya ‘pānīyaṃ bhaṇe āharatha, taṃ pivissāmī’ti.

Raṇṇo ca udakappasādako maṇi bhaveyya. ‘Evaṃ devā’ti kho te manussā raṇṇo cakkavattissa paṭissutvā taṃ udakappasādakaṃ maṇiṃ udae pakkhipeyyuṃ. Tasmīṃ udae pakkhittamatte paṅkasevālapaṇakaṃ vigaccheyya, kaddamo ca sannisīdeyya, acchaṃ bhaveyya udakaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, tato raṇṇo cakkavattissa pāṇiyaṃ upanāmeyyuṃ - ‘pivatu devo pāṇiya’nti.

“Yathā, mahārāja, udakaṃ evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā te manussā evaṃ yogāvacaro daṭṭhabbo. Yathā paṅkasevālapaṇakaṃ kaddamo ca evaṃ kilesā daṭṭhabbā. Yathā udakappasādako maṇi evaṃ saddhā daṭṭhabbā. Yathā udakappasādake maṇimhi pakkhittamatte paṅkasevālapaṇakaṃ vigacchati kaddamo ca sannisīdati, acchaṃ bhavati udakaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, evameva kho, mahārāja, saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, vinīvaraṇaṃ cittaṃ hoti acchaṃ vippasannaṃ anāvila”nti.

Yathā pana kumbhīlamakaragāharakkhasādikiṇṇaṃ pūraṃ mahānadiṃ āgamma bhīrukajano ubhosu tīresu tiṭṭhati. Saṅgāmasūro pana mahāyodho āgantvā ‘kasmā ṭhitatthā’ti pucchitvā ‘sappaṭibhayabhāvena otarituṃ na visahāmā’ti vutte sunisitāṃ asiṃ gahetvā ‘mama pacchato etha, mā bhāyitthā’ti vatvā nadiṃ otaritvā āgatāgate kumbhīlādayo paṭibāhitvā orimatīrato manussānaṃ sotthibhāvaṃ karonto pārimatīraṃ neti. Pārimatīratopi sotthinā orimatīraṃ āneti. Evameva dānaṃ dadato sīlaṃ rakkhato uposathakammaṃ karoto bhāvanaṃ ārabhato saddhā pubbaṅgamā purecārikā hoti. Tena vuttaṃ ‘sampakkhandanalakkhaṇā ca saddhā’ti.

Aparo nayo - saddahanalakkhaṇā saddhā, okappanalakkhaṇā vā. Pasādanarasā udakappasādakamaṇi viya, pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya. Akālusiyapaccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā. Saddheyyavattupadaṭṭhānā sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā, sā hatthavittabījāni viya daṭṭhabbā.

Vīrassa bhāvo vīriyaṃ, vīraṇaṃ vā kammaṃ vīriyaṃ. Vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ. Tadeva kosajjassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ. Paggahaṇalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Vīriyameva indriyaṃ vīriyindriyaṃ. Taṃ panetaṃ upatthambhanalakkhaṇaṃ vīriyaṃ paggahaṇalakkhaṇaṃ. Yathā hi jiṇṇagharaṃ āgantukena thūṇupatthambhena tiṭṭhati, evameva yogāvacaro vīriyupatthambhena upatthambhito hutvā sabbakusaladhammehi na hāyati, na parihāyati. Evaṃ tāvassa upatthambhanalakkhaṇatā veditabbā. Tenāha therō nāgaseno -

“Yathā, mahārāja, puriso gehe patante tamaṇṇena dārunā upatthambheyya, upatthambhitaṃ santaṃ evaṃ taṃ gehaṃ na pateyya, evameva kho mahārāja upatthambhanalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, vīriyupatthambhitā sabbe kusalā dhammā na hāyanti na parihāyanti”ti.

Yathā vā pana khuddikāya ca mahatikāya ca senāya saṅgāme pavatte khuddikā senā olīyeyya, tato raṇṇo āroceyya, rājā balavāhanaṃ peseyya, tena paggaḥitā sakasenā parasenaṃ parājeyya, evameva vīriyaṃ saḥajātasampayuttadhammānaṃ olīyituṃ osakkituṃ na deti, ukkhipati, paggaṇhāti. Tena vuttaṃ ‘paggahaṇalakkhaṇaṃ vīriya’nti.

Aparo nayo - ussāhalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, saḥajātānaṃ upatthambhanarasam, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, “saṃviggo yoniso padahatī”ti vacanato saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavattupadaṭṭhānaṃ vā. Sammā āraddhaṃ

sabbāsaṃ sampattīnaṃ mūlaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Saranti etāya, sayāṃ vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati. Sāva muṭṭhassaccassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, upaṭṭhānalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Sati eva indriyaṃ satindriyaṃ. Sā panesā apilāpanalakkhaṇā ca sati upaggaṇhanalakkhaṇā ca. Yathā hi rañño bhaṇḍāgāriko dasavidhaṃ ratanaṃ gopayanto sāyaṃpātaṃ rājānaṃ issariyasampattiṃ sallakkhāpeti sāreti, evameva sati kusalaṃ dhammaṃ sallakkhāpeti sarāpeti. Tenāha thero -

“Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa bhaṇḍāgāriko rājānaṃ cakkavattiṃ sāyaṃpātaṃ yasaṃ sarāpeti - ‘ettakā, deva, hatthī, ettakā assā, ettakā rathā, ettakā pattī, ettakaṃ hiraññaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ sabbaṃ sāpateyyaṃ, taṃ devo saratū’ti, evameva kho, mahārāja, sati kusale dhamme apilāpeti - ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā, ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā, ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttarā dhammāti. Evaṃ kho, mahārāja, apilāpanalakkhaṇā satī’ti.

Yathā pana rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanāṃ rañño ahite ca hite ca ñatvā ahite apayāpeti, hite upayāpeti, evameva sati hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesitvā ‘ime kāyaduccaritādayo dhammā ahitā’ti ahite dhamme apanudeti, ‘ime kāyasucaritādayo dhammā hitā’ti hite dhamme upaggaṇhāti. Tenāha thero -

“Yathā, mahārāja, rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanāṃ rañño hitāhite jānāti ‘ime rañño hitā ime ahitā, ime upakārā ime anupakārā’ti, tato ahite apanudeti hite upaggaṇhāti, evameva kho, mahārāja, sati uppajjamānā hitāhitānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesati ‘ime dhammā hitā ime dhammā ahitā, ime dhammā upakārā ime dhammā anupakārā’ti, tato ahite dhamme apanudeti hite dhamme upaggaṇhāti. Evaṃ kho, mahārāja, upaggaṇhanalakkhaṇā satī’ti.

Aparo nayo - apilāpanalakkhaṇā sati, asammosanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā visayābhimukhībhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā, ārammaṇe daḷhaṃ patitṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

Ārammaṇe cittaṃ sammā adhiyati ṭhapetīti samādhi. Sova vikkhepassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ. Avikkhepalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Samādhieva indriyaṃ samādhindriyaṃ. Lakkhaṇādīni panassa heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

Pajānātīti paññā. Kiṃ pajānāti? ‘Idaṃ dukkha’ntiādinā nayena ariyasaccāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘paññāpetīti paññā’ti vuttaṃ. Kinti paññāpetīti? Aniccaṃ dukkhaṃ anattāti paññāpeti. Sāva avijjāya abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ. Dassanalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Paññāva indriyaṃ paññindriyaṃ. Sā panesā obhāsanalakkhaṇā ca paññā pajānanalakkhaṇā ca. Yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāro nirujjhati āloko pātubhavati, evameva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi. Pañnavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahasilokadhātu ekālokā hoti. Tenāha thero -

“Yathā, mahārāja, puriso andhakāre gehe padīpaṃ paveseyya, pavitṭho padīpo andhakāraṃ viddhaṃseti, obhāsaṃ janeti, ālokaṃ viddhaṃseti, pākāṭāni ca rūpāni

karoti, evameva kho, mahārāja, paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ viddhamseti, vijjibhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ viddhamseti, pākaṭāni ca ariyasaccāni karoti. Evaṃ kho, mahārāja, obhāsanalakkhaṇā paññā”ti.

Yathā pana cheko bhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanāni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitaḥḥāsevitabbe hīnappaṇṭitakaṇhasukkasappaṭibhāgaappaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttampi cetāṃ dhammasenāpatinā - “pajānāti pajānātīti kho, āvuso, tasmā paññavāti vuccati. Kiñca pajānāti? Idaṃ dukkhanti pajānātī”ti vitthāretabbaṃ. Evamassā pajānanalakkhaṇatā veditabbā.

Aparo nayo - yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā; akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṣāsakhittausupaṭivedho viya. Visayobhāsarasā padīpo viya. Asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya.

Manatīti mano; vijānātīti attho. Atṭhakathācariyā panāhu - nāḷiyā minamāno viya, mahātulāya dhārayamāno viya ca, ārammaṇaṃ minati pajānātīti manoti. Tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Manova indriyaṃ manindriyaṃ. Heṭṭhā vuttacittassevetāṃ vevacanaṃ.

Pītisomanassasampayogato sobhanaṃ mano assāti sumano. Sumanassa bhāvo somanassaṃ. Sātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Somanassameva indriyaṃ somanassindriyaṃ. Heṭṭhā vuttavedanāyevetaṃ vevacanaṃ.

Jīvanti tena taṃsampayuttakā dhammāti jīvitaṃ. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Jīvitameva indriyaṃ jīvitindriyaṃ. Taṃ pavattasantatādhipateyyaṃ hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānaṃ dhammānaṃ anupālanalakkhaṇaṃ jīvitindriyaṃ, tesāṃ pavattanarasāṃ, tesāmyeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānaṃ. Santepi ca anupālanalakkhaṇādīmhi vidhāne atthikkhaṇeyeva taṃ te dhamme anupāleti udakaṃ viya uppalādīni, yathāsakaṃpaccayuppannepi ca dhamme pāleti dhātī viya kumāraṃ, sayāṃpavattitadhammasambandheneva ca pavattati niyāmako viya, na bhaṅgato uddhaṃ pavattayati attano ca pavattayitabbānañca abhāvā, na bhaṅgakkhaṇe ṭhapeti sayāṃ bhijjamānattā khīyamāno viya vaṭṭisineho dīpasikhaṃ. Na ca anupālanapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitaṃ yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbaṃ.

Maggaṅgarāsivaṇṇanā

Sammādiṭṭhiādīsu dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi. Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo, paggahanaṭṭhena sammāvāyāmo, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati, avikkhepanaṭṭhena sammāsamādhīti veditabbo. Vacanaṭṭhato pana sammā passati, sammā vā tāya passantīti sammādiṭṭhi. Sammā saṅkappeti, sammā vā tena saṅkappentīti sammāsaṅkappo. Sammā vāyāmeti, sammā vā tena vāyamantīti sammāvāyāmo. Sammā sarati, sammā vā tāya sarantīti sammāsati. Sammā samādhīyati, sammā vā tena samādhīyantīti sammāsamādhī. Apica, pasatthā sundarā vā diṭṭhi sammādiṭṭhīti. Imināpi nayeṇa tesāṃ vacanaṭṭho veditabbo. Lakkhaṇādīni pana heṭṭhā vuttāneva.

Balarāsivaṇṇanā

Saddhābalādīsupi saddhādīni vuttatthāneva. Akampiyaṭṭhena pana balanti veditabbaṃ. Evametesu assaddhiye na kampaṭīti saddhābalaṃ. Kosajje na kampaṭīti vīriyabalaṃ. Muṭṭhassacce na kampaṭīti satibalaṃ. Uddhacce na kampaṭīti samādhibalaṃ. Avijjāya na kampaṭīti paññābalaṃ. Ahirike na kampaṭīti hiribalaṃ. Anottappe na kampaṭīti ottappabalaṃ. Ayaṃ ubhayapadavasena atthavaṇṇanā hoti.

Tattha purimāni pañca heṭṭhā lakkhaṇādīhi pakāsītāneva. Pacchimadvaye kāyaduccaritādīhi hiriyaṭīti hirī; lajjāyaṃ adhivacanaṃ. Tehi eva ottappaṭīti ottappaṃ; pāpato ubbegassetāṃ adhivacanaṃ. Tesāṃ nānākaraṇadīpanattham ‘samuṭṭhānaṃ adhipati lajjā bhayaḷakkhaṇena cā’ti imaṃ mātikaṃ ṭhapetvā ayaṃ vitthāraḷakathā vuttā.

Ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma; bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma. Attādhīpati hirī nāma; lokādhīpati ottappaṃ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī nāma; bhayaḷasabhāvasaṇṭhitāṃ ottappaṃ nāma. Sappaṭissavaḷakkhaṇā hirī nāma; vajjabhīruḷabhayaḷadassāḷilaḷakkhaṇaṃ ottappaṃ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti - jātiṃ paccavekkhitvā, vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? ‘Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnaḷjaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ idaṃ kammaṃ. Mādisassa jātisampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta’nti, evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā paṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā ‘pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattaḷbbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta’nti, evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā ‘pāpakammaṃ nāmetaṃ dubbaḷajātikānaṃ kammaṃ, na sūrabhāvaṇaṃ. Mādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta’nti, evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā ‘pāpakammaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḷitānaṃ. Mādisassa paṇḷitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yutta’nti, evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā paṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānahiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti. Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma hoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi catūsu paṛisāsu garaḷappaṭto bhavissasi.

Garaḷhissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā;
Vajjito sīḷavanteḷhi, kathaṃ bhikkhu karissasīti.

Evaṃ paccavekkhanto ḷi bahiddhāsamuṭṭhītena ottappena pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhīpati hirī nāma? Idheḷkacco kuḷaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā ‘mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutaṅgaḷdharassa na yuttaṃ pāpakammaṃ kātu’nti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhīpati hirī nāma hoti. Tenāḷha bhagaḷvā - “so attānaṃyeḷva adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ karitvā akusalaṃ paḷahati kusalaṃ bhāḷveti, sāḷajjaṃ paḷahati anaḷajjaṃ bhāḷveti, suḷḷhamattānaṃ paṛiharatī”ti.

Kathaṃ lokādhīpati ottappaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāha - “mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso. Mahantasmīṃ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tepimaṃ evaṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agāasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā paracittaviduniyo. Tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tāpi maṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agāasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti... so lokaṃ yeva adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā akusalaṃ pajahati kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharati’ti. Evaṃ lokādhīpati ottappaṃ nāma hoti.

Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappanti. Ettha pana lajjāti lajjanākāro; tena sabhāvena saṇṭhitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ; tena sabhāvena saṇṭhitaṃ ottappaṃ. Tadubhayampi pāpaparivajjane pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi, yathā nāma eko kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakaṃ ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhavya hīlito, evameva ajjhataṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpakammaṃ na karoti. Ekacco apāyabhayaabhito hutvā pāpakammaṃ na karoti.

Tatridaṃ opammaṃ - yathā hi dvīsu ayogulesu eko sītalo bhavya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tattha paṇḍito sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayaena. Tattha sītalaṃ gūthamakkhanajigucchāya agaṇhanaṃ viya ajjhataṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpassa akaraṇaṃ. Uṇhassa dāhabhayaena agaṇhanaṃ viya apāyabhayaena pāpassa akaraṇaṃ veditabbaṃ.

Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaadassāvilakkhaṇaṃ ottappanti. Idampi dvayaṃ pāpaparivajjane eva pākaṭaṃ hoti. Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā satthumahattapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkhaṇaṃ hirīṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ parānuvādabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayaṃ catūhi kāraṇehi vajjabhīrukabhayaadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Tattha jātimahattapaccavekkhaṇādīni ceva attānuvādabhayaādīni ca vitthāretvā kathetabbāni.

Mūlarāsivaṇṇanā

Na lubbhanti etena, sayāṃ vā na lubbhati, alubbhanamattameva vā tanti alobho. Adosāmohe supi eseva nayo. Tesu alobho ārammaṇe cittassa agedhalakkhaṇo, alaggabhāvalakkhaṇo vā kamaladale jalabindu viya. Apariggahaṇaraso muttabhikkhu viya. Anallīnabhāvapaccupaṭṭhāno asucimhi patitapuriso viya. Adoso acaṇḍikkalakkhaṇo, avirodhalakkhaṇo vā anukūlamitto viya. Āghātavinayaraso pariḷāhavinayaraso vā candanaṃ viya. Somabhāvapaccupaṭṭhāno puṇṇacando viya. Amoho lakkhaṇādīhi heṭṭhā paññindriyapade vibhāvito eva.

Imesu pana tīsu alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussīlyamalassa, amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho. Alobho cettha dāna hetu, adoso sīla hetu, amoho bhāvanā hetu. Tesu ca alobhena anadhikaṃ gaṇhāti, luddhassa adhikaggahaṇato. Adosena anūnaṃ, duṭṭhassa ūnaggahaṇato. Amohena aviparītaṃ, mūlhaṃ viparītaggaṇato.

Alobhena cettha vijjamānaṃ dosaṃ dosato dhārento dose pavattati; luddho hi dosaṃ paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati; duṭṭho hi guṇaṃ makkheti. Amohena yāthāvasabhāvaṃ yāthāvasabhāvato dhārento yāthāvasabhāve pavattati. Mūḷho hi ‘tacchaṃ atacchanti atacchaṃ ca taccha’nti gaṇhāti. Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ na hoti, luddhassa piyasabhāvato piyavippayogāsahanato ca. Adosena appiyasampayogadukkhaṃ na hoti, duṭṭhassa hi appiyasabhāvato appiyasampayogāsahanato ca. Amohena icchitālābhadukkhaṃ na hoti, amūḷhassa hi ‘taṃ kutettha labbhā’tievamādi paccavekkhaṇasambhavato.

Alobhena cettha jātidukkhaṃ na hoti, alobhassa taṇhāpaṭipakkhato taṇhāmūlakattā ca jātidukkhaṃ. Adosena jarādukkhaṃ na hoti, tikkhadossassa khippaṃ jarāsambhavato. Amohena maraṇadukkhaṃ na hoti, sammohamaraṇaṇhi dukkhaṃ, na cetāṃ amūḷhassa hoti. Alobhena ca gahaṭṭhānaṃ, amohena pabbajitānaṃ, adosena pana sabbesampi sukhasaṃvāsātā hoti.

Visesato cettha alobhena pettivisaye upapatti na hoti. Yebhuyyena hi sattā taṇhāya pettivisayaṃ upapajjanti, taṇhāya ca paṭipakkho alobho. Adosena niraye upapatti na hoti. Dosena hi caṇḍajātītāya dosasadisāṃ nirayaṃ upapajjanti. Dosassa ca paṭipakkho adoso. Amohena tiracchānayaṇiṃ nibbatti na hoti. Mohena hi nīccasammūḷhaṃ tiracchānayaṇiṃ upapajjanti. Mohassa paṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rāgavasena upagamanassa abhāvakaro, adoso dosavasena apagamanassa, amoho mohavasena amajjhatabhāvassa.

Tihipi cetthehi yathāpaṭipāṭiyā nekkhammasaṇṇā abyāpādasāṇṇā avihimsāsaṇṇāti imā tisso. Asubhasaṇṇā appamāṇasaṇṇā dhātusaṇṇāti imā ca tisso saṇṇāyo honti. Alobhena pana kāmasukhallikānuyogaantassa, adosena attakilamathānuyogaantassa parivajjanaṃ hoti; amohena majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ. Tathā alobhena abhiijhākāyaganthassa pabhedanaṃ hoti, adosena byāpādakāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa. Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṃ dvinnaṃ ānubhāvena, pacchimāni pacchimasseva ānubhāvena ijjhanti.

Alobho cettha ārogyassa paccayo hoti; aluddho hi lobhanīyampi asappāyaṃ na sevati, tena kho arogo hoti. Adoso yobbanassa; aduṭṭho hi valipalitāvahena dosagginā aḍayhamāno dīgharattaṃ yuvā hoti. Amoho dīghāyukatāya; amūḷho hi hitāhitaṃ ṇatvā ahitaṃ parivajjanto hitaṇca paṭisevamāno dīghāyuko hoti.

Alobho cettha bhogasampattiyā paccayo hoti, aluddhassa hi cāgena bhogapaṭilābho. Adoso mittasampattiyā, mettāya mittānaṃ paṭilābhato ceva aparihānato ca. Amoho attasampattiyā, amūḷho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti. Alobho ca dibbavihārassa paccayo hoti, adoso brahmavihārassa, amoho ariyavihārassa.

Alobhena cettha sakapakkhesu satta saṅkhāresu nibbuta hoti, tesāṃ vināseṇa abhisāṅgahetukassa dukkhassa abhāvā; adosena parapakkhesu, aduṭṭhassa hi verīsupi verisaṇṇāya abhāvato; amohena udāsīnapakkhesu, amūḷhassa sabbābhisaṅgatāya abhāvato.

Alobhena ca aniccadassanaṃ hoti; luddho hi upabhogāsāya aniccepi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanaṃ; adosajjhāsāyo hi pariccattāāghātavattupariggaho saṅkhāreyeva dukkhato passati. Amohena anattadassanaṃ; amūḷho hi yāthāvagahaṇakusalo apariṇāyakaṃ khandhapañcakaṃ apariṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassanādīni evametepi

aniccadassanādihi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho hoti. Ko hi nāma ‘aniccamida’nti sammā ñatvā tassatthāya pihaṃ uppādeyya, saṅkhāre vā ‘dukkha’nti jānanto aparampi accantatikhiṇaṃ kodhadukkhaṃ uppādeyya, attasuññatañca bujjhitvā puna sammohamāpajjeyyāti?

Kammapatharāsivaṇṇanā

Nābhijjhāyatīti anabhijjhā. Kāyikacetasikasukhaṃ idhalokaparalokahitaṃ guṇānubhāvapaṭiladdhaṃ kittisaddaṇca na byāpādetīti abyāpādo. Sammā passati, sobhanā vā diṭṭhīti sammādiṭṭhi. Alobhādīnaṃyeva tāni nāmāni. Heṭṭhā panete dhammā mūlavasena gahitā, idha kammapathavasenāti veditabbā.

Lokapāladukavaṇṇanā

Hirattappānīpi heṭṭhā balavasena gahitāni, idha lokapālavasena. Lokañhi ime dve dhammā pālayanti. Yathāha -

“Dveme, bhikkhave, sukkā dhammā lokaṃ pārenti. Katame dve? Hirī ca ottappañca. Ime kho, bhikkhave, dve sukkā dhammā lokaṃ pārenti. Sace, bhikkhave, dve sukkā dhammā lokaṃ na pāleyyuṃ, nayidha paññāyetha mātāti vā, mātucchāti vā, mātulanīti vā, ācariyabhariyāti vā, garūnaṃ dārāti vā. Sambhedaṃ loko agamissa yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarā soṇasiṅgālā. Yasmā ca kho, bhikkhave, ime dve sukkā dhammā lokaṃ pārenti, tasmā paññāyati mātāti vā mātucchāti vā mātulanīti vā ācariyabhariyāti vā garūnaṃ dārāti vā”ti.

Passaddhādiyugalavaṇṇanā

Kāyassa passambhanaṃ kāyapassaddhi. Cittassa passambhanaṃ cittapassaddhi. Kāyoti cettha vedanādayo tayo khandhā. Ubhopi panetā ekato katvā kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā kāyacittapassaddhiyo, kāyacittadarathanimmaddanarasā, kāyacittānaṃ aparipphandasītibhāvapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ avūpasamakaraudhaccādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa lahubhāvo kāyalahutā. Cittassa lahubhāvo cittalahutā. Tā kāyacittagarubhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittagarubhāvanimmaddanarasā, kāyacittānaṃ adandhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ garubhāvakarathinamidhādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa mudubhāvo kāyamudutā. Cittassa mudubhāvo cittamudutā. Tā kāyacittathaddhabhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittathaddhabhāvanimmaddanarasā, appaṭighātapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ thaddhabhāvakaradiṭṭhimānādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa kammaññabhāvo kāyakammaññatā. Cittassa kammaññabhāvo cittakammaññatā. Tā kāyacittaakammaññabhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittānaṃ akammaññabhāvanimmaddanarasā, kāyacittānaṃ ārammaṇakaraṇasampattipaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ akammaññabhāvakarāvasesanīvaraṇapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā. Tā pasādanīyavatthūsu pasādāvahā, hitakiriyaṃsu viniyogakkhemabhāvāvahā suvaṇṇavisuddhi viyāti daṭṭhabbā.

Kāyassa pāguññabhāvo kāyapāguññatā. Cittassa pāguññabhāvo cittapāguññatā. Tā kāyacittānaṃ agelaññabhāvalakkhaṇā, kāyacittagelaññanimmaddanarasā, nirādīnavapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā.
Kāyacittagelaññakaraassaddhiyādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa ujukabhāvo kāyujukatā. Cittassa ujukabhāvo cittujukatā. Tā kāyacittānaṃ ajjavalakkhaṇā, kāyacittakuṭilabhāvanimmaddanarasā, ajimhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ kuṭilabhāvakaramāyāsāṭṭheyyādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Saratīti sati. Sampajānātīti sampajaññaṃ; samantato pakārehi jānātīti attho. Sāttakasampajaññaṃ sappāyasampajaññaṃ gocarasampajaññaṃ asammohasampajaññanti imesaṃ catunnaṃ panassa vasena bhedo veditabbo. Lakkhaṇādīni ca tesāṃ satindriyapaññindriyesu vuttanayeneva veditabbāni. Iti heṭṭhā vuttameveṭaṃ dhammadvayaṃ puna imasmiṃ ṭhāne upakāravasena gahitaṃ.

Kāmacchandādayo paccaṇīkadhamme sametīti samatho. Aniccādivasena vividhehi ākārehi dhamme passatīti vipassanā. Paññāvesā atthato. Imesampi dvinnaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttāneva. Idha panete yuganaddhavasena gahitā.

Sahajātadhamme paggaṇhātīti paggāho. Uddhaccasaṅkhātassa vikkhepassa paṭipakkhabhāvato na vikkhepoti avikkhepo. Etesampi lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttāneva. Idha panetaṃ dvayaṃ vīriyasamādhiyojanatthāya gahitanti veditabbaṃ.

Yevāpanakavaṇṇanā

Ye vā pana tasmīṃ samaye aññepi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā, ime dhammā kusalāti ‘phasso hoti...pe... avikkhepo hoti’ti na kevalaṃ padapaṭipāṭiyā uddiṭṭhā ime paropaṇṇāsadhammā eva, atha kho yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ tihetukaṃ somanassasahagataṃ paṭhamāṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃ samaye ye vā pana aññepi tehiyeva phassādīhi sampayuttā hutvā pavattamānā atthi, attano attano anurūpaṃ paccayaṃ paṭicca samuppannā rūpābhāvena arūpino, sabhāvato upalabbhamānā dhammā sabbepi ime dhammā kusalā.

Ettāvatā cittaṅgavasena pāḷiyaṃ āruḷhe paropaṇṇāsadhamme dīpetvā yevāpanakavasena aparepi nava dhamme dhammarājā dīpeti. Tesu tesu hi suttapadesu ‘chando adhimokkho manasikāro tatramajjhataṭṭhā karuṇā muditā kāyaduccaritavirati vacīduccaritavirati micchājīvavirati’ti ime nava dhammā paññāyanti. Imasmiñcāpi mahācitte kattukamyatākusaladhammacchando atthi, cittaṅgavasena pana pāḷiyaṃ na āruḷho. So idha yevāpanakavasena gahito.

Adhimokkho atthi, manasikāro atthi, tatramajjhataṭṭhā atthi. Mettāpubbabbhāgo atthi; so adose gahite gahito eva hoti. Karuṇāpubbabbhāgo atthi, muditāpubbabbhāgo atthi. Upekkhāpubbabbhāgo atthi; so pana tatramajjhataṭṭhāya gahitāya gahitova hoti. Sammāvācā atthi, sammākammanto atthi. Sammāājīvo atthi; cittaṅgavasena pana pāḷiyaṃ na āruḷho. Sopi idha yevāpanakavasena gahito.

Imesu pana navasu chando adhimokkho manasikāro tatramajjhataṭṭhāti ime cattārova ekakkhaṇe labbhanti, sesā nānākkhaṇe. Yadā hi iminā cittaṇa micchāvācaṃ pajahati, virativasena sammāvācaṃ pūreti, tadā chandādayo cattāro, sammāvācā cāti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Yadā micchākammantaṃ pajahati, virativasena

sammākammanāṃ pūreti...pe... micchāājīvaṃ pajahati, virativasena sammāājīvaṃ pūreti...pe... yadā karuṇāya parikkammaṃ karoti...pe... yadā muditāya parikkammaṃ karoti, tadā chandādayo cattāro, muditāpubbabhāgo cāti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Ito pana muñcivā, dānaṃ dentassa sīlaṃ pūrentassa yoge kammaṃ karontassa cattāri apaṇṇakaṅgāneva labbhanti.

Evametesu navasu yevāpanakadhammesu ‘chando’ti kattukamyatāyetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā so kattukamyatālakkaṇo chando, ārammaṇapariyesanaraso, ārammaṇena atthikatāpaccupaṭṭhāno. Tadevassa padaṭṭhānaṃ. Ārammaṇassa gahaṇe cāyaṃ cetaso hatthappasāraṇaṃ viya daṭṭhabbo.

Adhimuccanaṃ ‘adhimokkha’. So sannitṭhānalakkaṇo, asaṃsappanaraso, nicchayapaccupaṭṭhāno sannitṭhātabbadhammapadaṭṭhāno. Ārammaṇe niccalabhāvena indakhīlo viya daṭṭhabbo.

Kiriya karo, manasmiṃ karo ‘manasikaro’. Purimamanato visadisam manam karotīti pi manasikaro. Svāyaṃ ārammaṇapaṭipādako vīthipaṭipādako javanapaṭipādakoti tippakaro. Tattha ārammaṇapaṭipādako manasmiṃ karoṇi manasikaro. So saraṇalakkaṇo, sampayuttānaṃ ārammaṇe sampayojanaraso, ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhāno, saṅkhārakkhandhapariyāpanno. Ārammaṇapaṭipādakattena sampayuttānaṃ sārathi viya daṭṭhabbo. Vīthipaṭipādakoti pana pañcadvārāvajjanassetam adhivacanaṃ. Javanapaṭipādakoti manodvārāvajjanassa. Na te idha adhippetā.

Tesu dhammesu majjhataṭṭhā ‘tatramajjhataṭṭhā’. Sā cittacetāsikānaṃ samavāhitalakkaṇā, ūnādhikanivāraṇarasā, pakkaṇāpātupacchedanarasā vā; majjhataṭṭhābhāvapaccupaṭṭhānā. Cittacetāsikānaṃ ajjupekkhanavasena samappavattānaṃ ājāneyyānaṃ ajjupekkhanasārathi viya daṭṭhabbā.

‘Karūṇāmuditā’ brahmavihāraniddese āvi bhavissanti. Kevalaṅhi tā appanappattā rūpāvacarā, idha kāmāvacarāti ayameva viseso.

Kāyaduccaritato virati ‘kāyaduccaritavirati’. Sesapadadvayepi eseva nayo. Lakkhaṇādito panetā tissopi kāyaduccaritādivatthūnaṃ avītikkaṃalakkaṇā; amaddanalakkaṇāti vuttaṃ hoti. Kāyaduccaritādivatthuto saṅkocanarasā, akiriyaṇapaccupaṭṭhānā, saddhāhirottappaappicchatādiguṇapadaṭṭhānā. Pāpakiriyaṇo cittaṃ vimukhībhāvabhūtaṃ daṭṭhabbā.

Iti phassādīni chappaññaṃ yevāpanakavasena vuttāni navāni sabbāni pi imasmiṃ dhammuddesavāre pañcasatṭhi dhammapadāni bhavanti. Tesu ekakkhaṇe kadāci ekasatṭhi bhavanti, kadāci samasatṭhi. Tāni hi sammāvācāpūraṇādivasena. Uppattiyaṃ pañcasu ṭhānesu ekasatṭhi bhavanti. Tehi mutte ekasmiṃ ṭhāne samasatṭhi bhavanti. Ṭhapetvā pana yevāpanake pāliyaṃ yathārutavasena gayhamānāni chappaññaṃ honti. Aggaḥitaḥḥaṇeṇa panettha phassapañcakaṃ, vitakko vicāro pīti cittekkaggatā, pañcendriyāni, hiribalaṃ ottappabalaṃ dve balāni, alobho adosoti dve mūlāni, kāyapassaddhicittapassaddhiādayo dvādasa dhammāni samatiṃsa dhammā honti.

Tesu samatiṃsāya dhammesu aṭṭhārasa dhammā avibhattikā honti, dvādasa savibhattikā. Katame aṭṭhārasa? Phasso sañña cetanā vicāro pīti jīvitindriyaṃ, kāyapassaddhiādayo dvādasa dhammāni ime aṭṭhārasa avibhattikā. Vedanā cittaṃ vitakko cittekkaggatā, saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ paññindriyaṃ,

hiribalaṃ ottappabalaṃ, alobho adosoti ime dvādasā dhammā savibhattikā. Tesu satta dhammā dvīsu tḥānesu vibhattā, eko tīsu, dve catūsu, eko chasu, eko sattasu tḥānesu vibhatto.

Kathaṃ? Cittaṃ vitakko saddhā hirī ottappaṃ alobho adosoti ime satta dvīsu tḥānesu vibhattā.

Etesu hi cittaṃ tāva phassapañcakaṃ patvā cittaṃ hotīti vuttaṃ, indriyāni patvā manindriyanti. Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hotīti vutto, maggaṅgāni patvā sammāsaṅkappoti. Saddhā indriyāni patvā saddhindriyaṃ hotīti vuttā, balāni patvā saddhābalanti. Hirī balāni patvā hiribalaṃ hotīti vuttā, lokapāladukaṃ patvā hirīti. Ottappepi eseṇa nayo. Alobho mūlaṃ patvā alobho hotīti vutto, kammaṇṇaṃ patvā anabhijjhāti. Adoso mūlaṃ patvā adoso hotīti vutto, kammaṇṇaṃ patvā abyāpādoti. Ime satta dvīsu tḥānesu vibhattā.

Vedanā pana phassapañcakaṃ patvā vedanā hotīti vuttā, jhānaṅgāni patvā sukhanti, indriyāni patvā somanassindriyanti. Evaṃ eko dhammo tīsu tḥānesu vibhatto.

Vīriyaṃ pana indriyāni patvā vīriyindriyaṃ hotīti vuttaṃ, maggaṅgāni patvā sammāvāyāmoti, balāni patvā vīriyabalanti, piṭṭhidukaṃ patvā paggāhoti. Satipi indriyāni patvā satindriyaṃ hotīti vuttā, maggaṅgāni patvā sammāsattā, balāni patvā satibalanti, piṭṭhidukaṃ patvā sati hotīti vuttā. Evaṃ ime dve dhammā catūsu tḥānesu vibhattā.

Samādhi pana jhānaṅgāni patvā cittassekaggatā hotīti vutto, indriyāni patvā samādhindriyanti, maggaṅgāni patvā sammāsamādhīti. Balāni patvā samādhibalanti, piṭṭhidukaṃ patvā samatho avikkhepoti. Evameva eko dhammo chasu tḥānesu vibhatto.

Paññā pana indriyāni patvā paññindriyaṃ hotīti vuttā, maggaṅgāni patvā sammādiṭṭhīti, balāni patvā paññābalanti, mūlāni patvā amohoti, kammaṇṇaṃ patvā sammādiṭṭhīti, piṭṭhidukaṃ patvā sampajaññaṃ vipassanāti. Evaṃ eko dhammo sattasu tḥānesu vibhatto.

Sace pana koci vadeyya - 'ettha aṇṇaṃ nāma natthi, heṭṭhā gahitameva gaṇhitvā tasmim tasmim tḥāne padaṃ pūritaṃ, ananusandhikā kathā uppaṭipāṭiyā corehi ābhatabhaṇḍasādisā, goyūthena gatamagge ālulitattasādisā ajānitvā kathitā'ti, so 'māheva'nti paṭisedhetvā vattabbo - 'buddhānaṃ desanā ananusandhikā nāma natthi, sānusandhikā va hoti. Ajānitvā kathitāpi natthi, sabbā jānitvā kathitāyeva. Sammāsambuddho hi tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ kiccaṃ jānāti, taṃ ṇatvā kiccavasena vibhattim āropento aṭṭhārasa dhammā ekekakiccāti ṇatvā ekekasmiṃ tḥāne vibhattim āropesi. Satta dhammā dvedvekiccāti ṇatvā dvīsu dvīsu tḥānesu vibhattim āropesi. Vedanā tikiccāti ṇatvā tīsu tḥānesu vibhattim āropesi. Vīriyasattānaṃ cattāri cattāri kiccānīti ṇatvā catūsu catūsu tḥānesu vibhattim āropesi. Samādhi chakiccoti ṇatvā chasu tḥānesu vibhattim āropesi. Paññā sattakiccāti ṇatvā sattasu tḥānesu vibhattim āropesi'.

Tatridaṃ opammaṃ - eko kira paṇḍito rājā rahogato cintesi - 'imaṃ rājakulasantakaṃ na yathā vā tathā vā khāditabbaṃ, sippānucchavikaṃ vetanaṃ vaḍḍhessāmī'ti. So sabbe sippike sannipātāpetvā 'eekasippajānanake pakkosathā'ti āha. Evaṃ pakkosiyamānā aṭṭhārasa janā uṭṭhahiṃsu. Tesāṃ ekekaṃ paṭivīsaṃ

dāpetvā vissajjesi. ‘Dve dve sippāni jānantā āgacchantū’ti vutte pana satta janā āgamaṃsu. Tesam dve dve paṭivīse dāpesi. ‘Tīṇi sippāni jānantā āgacchantū’ti vutte ekova āgacchi. Tassa tayo paṭivīse dāpesi. ‘Cattāri sippāni jānantā āgacchantū’ti vutte dve janā āgamaṃsu. Tesam cattāri cattāri paṭivīse dāpesi. ‘Pañca sippāni jānantā āgacchantū’ti vutte ekopi nāgacchi. ‘Cha sippāni jānantā āgacchantū’ti vutte ekova āgacchi. Tassa cha paṭivīse dāpesi. ‘Satta sippāni jānantā āgacchantū’ti vutte ekova āgacchi. Tassa satta paṭivīse dāpesi.

Tattha paṇḍito rājā viya anuttaro dhammarājā. Sippajānanakā viya cittacittaṅgavasena uppannā dhammā. Sippānucchavikavetanavaḍḍhanam viya kiccavasena tesam tesam dhammānam vibhattiāropanam.

Sabbepi panete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena indriyavasena maggavasena balavasena mūlavasena kammaṭṭhavasena lokapālavasena passaddhivasena lahutāvasena mudutāvasena kammaññatāvasena pāguññatāvasena ujukatāvasena satisampajaññavasena samathavipassanāvasena paggāhāvikkhepavasenāti sattarasa rāsayo hontīti.

Dhammuddesavāarakathā niṭṭhitā.

Kāmāvacarakusalam niddesavāarakathā

2. Idāni tāneva dhammuddesavāre pālīaruḥhāni chappaññāsa padāni vibhajitvā dassetuṃ ‘katamo tasmim samaye phasso hotī’tiadinā nayena niddesavāro āraddho.

Tattha pucchāya tāva ayamatto - yasmim samaye kāmāvacaram kusalam somanassasahagatam tihetukam asaṅkhārikam mahācittam uppajjati, tasmim samaye phasso hotīti vutto, katamo so phassoti iminā nayena sabbapucchāsu attho veditabbo.

Yo tasmim samaye phassoti tasmim samaye yo phusanakavasena uppanno phasso, so phassoti. Idam phassassa sabhāvadīpanato sabhāvapadam nāma. Phusanāti phusanākāro. Samphusanāti phusanākārova upasaggena padam vaḍḍhetvā vutto. Samphusitattanti samphusitabhāvo. Ayam panettha yojanā - yo tasmim samaye phusanakavasena phasso, yā tasmim samaye phusanā, yā tasmim samaye samphusanā, yaṃ tasmim samaye samphusitattam; atha vā, yo tasmim samaye phusanavasena phasso, aññenāpi pariyāyena phusanā samphusanā samphusitattanti vuccati, ayam tasmim samaye phasso hotīti. Vedanādīnampi niddesesu imināva nayena padayojanā veditabbā.

Ayam panettha sabbasādhāraṇo vibhattivinicchayo. Yānimāni bhagavatā paṭhamam kāmāvacaram kusalam mahācittam bhājetvā dassentena atirekapaññāsapadāni mātikāvasena ṭhapetvā puna ekekapadam gahetvā vibhattim āropitāni, tāni vibhattim gacchantāni tīhi kāraṇehi vibhattim gacchanti; nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti. Aparadīpanā panettha dve ṭhānāni gacchati. Katham? Etānihi byañjanavasena upasaggavasena atthavasenāti imehi tīhi kāraṇehi vibhattim gacchanti. Tattha kodho kujjhanā kujjhitattam, doso dussanā dussitattanti evam byañjanavasena vibhattigamanam veditabbam. Ettha hi ekova kodho byañjanavasena evam vibhattim gato. Cāro vicāro anuvicāro upavicāroti evam pana upasaggavasena vibhattigamanam veditabbam. Paṇḍiccam kosallam nepuññam vebhabyā cintā upaparikkhāti evam atthavasena vibhattigamanam veditabbam. Tesu

phassapadaniddese tāva imā tissopi vibhattiyo labbhanti. ‘Phasso phusanā’ti hi byañjanavasena vibhattigamanam hoti. ‘Samphusanā’ti upasaggavasena. ‘Samphusitatta’nti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanam veditabbam.

Nānā hontānipi pana nāmanānattena lakkhaṇanānattena kiccanānattena paṭikkhepanānattenāti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha katamo tasmim samaye byāpādo hoti? Yo tasmim samaye doso dussanāti ettha byāpādoti vā, dosoti vā, dvepi ete kodho eva, nāmena nānattam gatāti. Evaṃ ‘nāmanānattena’ nānattam veditabbam.

Rāsaṭṭhena ca pañcapi khandhā ekova khandho hoti. Ettha pana rūpam ruppanalakkhaṇam, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānalakkhaṇanti iminā lakkhaṇanānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ ‘lakkhaṇanānattena’ nānattam veditabbam.

Cattāro sammappadhānā - “idha bhikkhu anuppannānam pāpakānam akusalānam dhammānam anuppādāya...pe... cittam paggaṇhāti padahatī”ti ekameva vīriyam kiccanānattena catūsu ṭhānesu āgataṃ. Evaṃ ‘kiccanānattena’ nānattam veditabbam.

Cattāro asaddhammā - kodhagarutā na saddhammagarutā, makkhagarutā na saddhammagarutā, lābhagarutā na saddhammagarutā, sakkāragarutā na saddhammagarutāti, evamādīsu pana ‘paṭikkhepanānattena’ nānattam veditabbam.

Imāni pana cattāri nānattāni na phasseyeva labbhanti, sabbesupi phassapañcakādīsu labbhanti. Phassassa hi phassoti nāmam...pe... cittassa cittanti. Phasso ca phusanalakkhaṇo, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānalakkhaṇam. Tathā phasso phusanakicco, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetayitakiccā, viññāṇam vijānanakiccanti. Evaṃ kiccanānattena nānattam veditabbam.

Paṭikkhepanānattam phassapañcamake natthi. Alobhādiniddese pana alobho alubbhanā alubbhittantiādinā nayena labbhatīti evam paṭikkhepanānattena nānattam veditabbam. Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidhampi nānattam veditabbam.

Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti daḷhīkamam vāti evam dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya hi sakimeva phassoti vutte etaṃ padaṃ phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma na hoti. Punappunam byañjanavasena upasaggavasena atthavasena ‘phasso phusanā samphusanā samphusitatta’nti vutte phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma hoti. Yathā hi daharakumāram nhāpetvā, manoramam vattham paridahāpetvā pupphāni piḷandhāpetvā akkhīni añjetvā athassa nalāṭe ekameva manosilābindum kareyyum, tassa na ettāvatā cittatilako nāma hoti. Nānāvaṇṇehi pana parivāretvā bindūsu katesu cittatilako nāma hoti. Evaṃsappadamidaṃ veditabbam. Ayam ‘padatthuti’ nāma.

Byañjanavasena upasaggavasena atthavasena ca punappunam bhaṇanameva daḷhīkamam nāma. Yathā hi ‘āvuso’ti vā ‘bhante’ti vā ‘yakkho’ti vā ‘sappo’ti vā vutte daḷhīkamam nāma na hoti. ‘Āvuso āvuso’‘bhante bhante’‘yakkho yakkho’‘sappo sappo’ti vutte pana daḷhīkamam nāma hoti. Evameva sakideva yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya ‘phasso’ti vutte padaṃ daḷhīkamam nāma na hoti.

Punappunaṃ byañjanavasena upasaggavasena atthavasena ‘phasso phusanā samphusanā samphusitatta’nti vutteyeva ‘daḥhikammaṃ’ nāma hotīti. Evaṃ aparadīpanā dve ṭhānāni gacchati. Etassāpi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Ayaṃ tasmim samaye phasso hotīti yasmim samaye paṭhamam kāmāvacaram mahākusalacittam uppajjati, tasmim samaye ayaṃ phasso nāma hotīti attho. Ayaṃ tāva phassapadaniddesassa vaṇṇanā. Ito paresu pana vedanādīnam padānam niddesesu visesamattameva vaṇṇayissāma. Sesam idha vuttanayeneva veditabbaṃ.

3. Yaṃ tasmim samayeti ettha kiñcāpi katamā tasmim samaye vedanā hotīti āraddham, ‘sātapadavasena pana ‘ya’nti vuttaṃ.

Tajjāmanoviññādhātusamphassajanti ettha ‘tajjā’ vuccati tassa sātasukhassa anucchavikā sārappā. Anucchavikatthopi hi ayaṃ ‘tajjā’-saddo hoti. Yathāha - “tajjam tassārappam katham mantetī”ti. Tehi vā rūpādīhi ārammaṇehi imassa ca sukhasa paccayehi jātātīpi tajjā. Manoviññānameva nissattaṭṭhena dhātūti manoviññādhātu. Samphassato jātam, samphasse vā jātanti samphassajam. Cittanissitattā cetasikam. Madhuraṭṭhena sātam. Idam vuttaṃ hoti - yaṃ tasmim samaye yathāvuttana atthena tajjāya manoviññādhātuyā samphassajam cetasikam sātam, ayaṃ tasmim samaye vedanā hotīti. Evaṃ sabbapadehi saddhim yojanā veditabbā.

Idāni cetasikam sukhantiādīsu cetasikapadena kāyikasukham paṭikkhipati, sukhapadena cetasikam dukkham. Cetosamphassajanti cittasamphasse jātam. Sātam sukham vedayitanti sātam vedayitam, na asātam vedayitam; sukham vedayitam, na dukkham vedayitam. Parato tīṇi padāni itthilīṅgavasena vuttāni. Sātā vedanā, na asātā; sukhā vedanā, na dukkhāti. Ayameva panettha attho.

4. Saññāniddese tajjāmanoviññādhātusamphassajāti tassākusalasaññāya anucchavikāya manoviññādhātuyā samphassamhi jātā. Saññāti sabhāvanāmaṃ. Sañjānanāti sañjānanākāro. Sañjānitattanti sañjānitabhāvo.

5. Cetanāniddesepi imināva nayena veditabbo.

Cittaniddese cittavicittatāya cittam. Ārammaṇam minamānam jānātīti mano. Mānasanti mano eva. “Antalikkhacarō pāso yvāyam carati mānaso”ti hi ettha pana sampayuttakadhammo ‘mānaso’ti vutto.

“Kathañhi bhagavā tuyham, sāvako sāsane rato;
Appattamānaso sekkho, kālam kayirā jane sutā”ti.

Ettha arahattam ‘mānasa’nti vuttaṃ. Idha pana ‘manova’ mānasam. Byañjanavasena hetam padaṃ vaḍḍhitam.

Hadayanti cittam. “Cittam vā te khipissāmi, hadayam vā te phālessāmi”ti ettha uro hadayanti vuttaṃ. “Hadayā hadayam maññe aññāya tacchatī”ti ettha cittam. “Vakkaṃ hadaya”nti ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantarattṭhena ‘hadaya’nti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena paṇḍaram. Bhavaṅgam sandhāyetam vuttaṃ. Yathāha - “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittam, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti. Tato nikkhantattā pana akusalampi, gaṅgāya nikkhantā nadī gaṅgā viya, godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca, paṇḍarantveva vuttaṃ.

Mano manāyatanaṃ idha pana manoggahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti - ‘nayaidaṃ devāyatanaṃ viya manassa āyatanattā manāyatanaṃ, atha kho mano eva āyatanaṃ manāyatana’nti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṃ veditabbaṃ. Tathā hi loke ‘issarāyatanaṃ vāsudevāyatana’ntiādīsu nivāsaṭṭhānaṃ āyatananti vuccati. ‘Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana’ntiādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane sevanti naṃ vihaṅgamā”tiādīsu samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana”ntiādīsu sañjātideso. “Tatra tatveva sakkhibhabbatam pāpuṇāti sati satīāyatane”tiādīsu kāraṇaṃ. Idha pana sañjātidesaṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena kāraṇaṭṭhenāti tidhāpi vaṭṭati.

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyanti sañjātidesaṭṭhenapi etaṃ āyatanaṃ. Bahiddhā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osaranti samosaraṇaṭṭhānaṭṭhenapi āyatanaṃ. Phassādīnaṃ pana saṃjātādīpaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenapi āyatananti veditabbaṃ. Manindriyaṃ vuttatthameva.

Vijānāti viññāṇaṃ viññāṇameva khandho viññāṇakkhandho. Tassa rāsiādivasena attho veditabbo. Mahāudakakkhandhotveva saṅkhyam gacchatīti. Ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”tiādīsu guṇaṭṭhena. “Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandha”nti ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana ruḥhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkham chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ ruḥhito viññāṇakkhandhoti vuttaṃ.

Tajjāmanoviññāṇadhātūti tesam phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṃhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇaṃ, sabhāvaṭṭhena nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ. Iti imasmiṃ phassapañcamake phasso tāva yasmā phasso eva, na tajjāmanoviññāṇadhātusamphassajo, cittaṃca yasmā tajjāmanoviññāṇadhātu eva, tasmā imasmiṃ padadvaye ‘tajjāmanoviññāṇadhātusamphassajā’ti paññatti na āropitā. Vitakkaṇāpādīsu pana labbhamānāpi idha pacchinnattā na uddhaṭṭā.

Imesaṃca pana phassapañcamakānaṃ dhammānaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vinibbhogaṃ katvā paññattiṃ uddharamānena bhagavatā dukkaraṃ kataṃ. Nānāudakānaṃhi nānātelānaṃ vā ekabhājane pakkipitvā divasaṃ nimmathitānaṃ vaṇṇa gandharasānaṃ nānatāya disvā vā ghāyitvā vā sāyitvā vā nānākaraṇaṃ sakkā bhavēyya nātum. Evaṃ santeṇaṃ taṃ dukkaranti vuttaṃ. Sammāsambuddhena pana imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasaṃkānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vinibbhogaṃ katvā paññattiṃ uddharamānena atidukkaraṃ kataṃ. Tenāha āyasmā nāgasenaṭṭhero -

“Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā katanti. ‘Kiṃ, bhante nāgasena, bhagavatā dukkaraṃ kata’nti. ‘Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kataṃ, yaṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasaṃkānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ vavattānaṃ akkhātā - ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ citta’nti. ‘Opammaṃ, bhante, karohī’ti. ‘Yathā, mahārāja, kocideva puriso nāvāya samuddaṃ ajjhogāhetvā hatthapuṭena udakaṃ gahetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho, mahārāja, so puriso - idaṃ gaṅgāya udakaṃ, idaṃ yamunāya udakaṃ, idaṃ

aciravatiyā udakaṃ, idaṃ sarabhuyā udakaṃ, idaṃ mahiyā udaka'nti? 'Dukkaraṃ, bhante, jānitu'nti. 'Tato dukkarataraṃ kho, mahārāja, bhagavatā kataṃ yaṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ...pe... idaṃ citta'"nti.

7. Vitakkaniddese takkanavasena takko. Tassa tittakaṃ takkesi kumbhaṃ takkesi sakaṃ takkesi yojanaṃ takkesi addhayaṃ takkesi evaṃ takkanavasena pavatti veditabbā. Idaṃ takkassa sabhāvapadaṃ. Vitakkanavasena vitakko. Balavataratakkassetā nāmaṃ. Suṭṭhu kappanavasena saṅkappo. Ekaggaṃ cittaṃ ārammaṇe appetīti appanā. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitā. Balavatarā vā appanā byappanā. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti patitṭhāpetīti cetaso abhiniropanā. Yāthāvatāya niyyānikatāya ca kusalahāvappatto pasattho saṅkappoti sammāsaṅkappo.

8. Vicāraniddese ārammaṇe caraṇakavasena cāro. Idamassa sabhāvapadaṃ. Vicaraṇavasena vicāro. Anugantvā vicaraṇavasena anuvicāro. Upagantvā vicaraṇavasena upavicāroti. Upasaggavasena vā padāni vaḍḍhitāni. Ārammaṇe cittaṃ, saraṃ viya jiyāya, anusandahitvā ṭhapanato cittassa anusandhānatā. Ārammaṇaṃ anupekkhamāno viya tiṭṭhatīti anupekkhanatā. Vicaraṇavasena vā upekkhanatā anupekkhanatā.

9. Pītiniddese pīṭīti sabhāvapadaṃ. Pamuditassa bhāvo pāmojjaṃ. Āmodanākāro āmodanā. Pamodanākāro pamodanā. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekatokaraṇaṃ modanāti vuccati, evamayampi pīti dhammānaṃ ekatokaraṇena modanā. Upasaggavasena pana maṇḍetvā āmodanā pamodanāti vuttā. Hāsetīti hāso. Pahāsetīti pahāso. Haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. Vittīti vittaṃ; dhanassetā nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanaṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pītimatopi pītiṃ paṭicca somanassaṃ uppajjati, tasmā vittīti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā udaggoti vuccati. Udaggassa bhāvo odaggaṃ. Attano manatā attamanatā. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma na hoti, abhiraddhassa pana sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti. Iti attano manatā attamanatā, sakamanatā. Sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva paneso bhāvo, cetasiko dhammo, tasmā attamanatā cittassāti vuttā.

11. Ekaggatāniddese acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti ṭhiti. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitā. Apica sampayuttadhamme ārammaṇaṃhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti saṇṭhiti. Ārammaṇaṃ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti avaṭṭhiti. Kusalapakkhasmiñhi cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti - saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā okappanāti vuttā, sati apilāpanatāti, samādhi avaṭṭhitīti, paññā pariyoḡāhanāti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti - taṇhā diṭṭhi avijjāti. Teneva te oghāti vuttā. Cित्तेkaggatā panettha na balavatī hoti. Yathā hi rajutṭhānaṭṭhāne udakena siñcitvā sammatṭhe thokameva kālaṃ rajo sannisīdati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāvena vuṭṭhāti, evameva akusalapakkhe cittekkaggatā na balavatī hoti. Yathā pana tasmīṃ ṭhāne ghaṭehi udakaṃ āsiñcitvā kudālena khanitvā ākoṭanamaddanaghaṭṭanāni katvā upalitte ādāse viya chāyā paññāyati, vassasatātikkamepi taṃmuhuttakataṃ viya hoti, evameva kusalapakkhe cittekkaggatā balavatī hoti.

Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato avisāhāro.
Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantam cittaṃ vikkhipati nāma. Ayaṃ pana
tathāvidho vikkhepo na hotīti avikkhepo. Uddhaccavicikicchāvaseneva ca cittaṃ
visāhaṭam nāma hoti, ito cito ca harīyati. Ayaṃ pana evaṃ avisāhaṭassa mānasassa
bhāvoti avisāhaṭamānasatā.

Samathoti tividho samatho - cittasamatho, adhikaraṇasamatho,
sabbasaṅkhārasamathoti. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cittekaggatā cittasamatho
nāma. Tañhi āgamma cittacalanam cittavipphanditam sammati vūpasammati, tasmā
so cittasamathoti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho samatho
adhikaraṇasamatho nāma. Tañhi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti
vūpasammanti, tasmā so adhikaraṇasamathoti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā
nibbānam āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ sabbasaṅkhārasamathoti
vuccati. Imasmiṃ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭham kāretīti
samādhindriyam. Uddhacce na kampaṭīti samādhibalam. Sammāsamādhīti
yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī kusalasamādhī.

12. Saddhindriyaniddese buddhādiguṇānam saddahanavasena saddhā. Buddhādīni
vā ratanāni saddahati pattiyāyatīti saddhā. Saddahanāti saddahanākāro.
Buddhādīnam guṇe ogāhati, bhindivā viya anupavisatīti okappanā. Buddhādīnam
guṇesu etāya sattā ativiya pasīdanti, sayam vā abhippasīdatīti abhippasādo. Idāni
yasmā saddhindriyādīnam samāsapadānam vasena aññasmiṃ pariyāye āradhe
ātipadam gahetvāva padabhājanam karīyati - ayaṃ abhidhamme dhammatā - tasmā
puna saddhāti vuttam. Yathā vā itthiyā indriyam itthindriyam, na tathā idam. Idam
pana saddhāva indriyam saddhindriyanti. Evaṃ
samānādhikaraṇabhāvañāpanatthampi puna saddhāti vuttam. Evaṃ
sabbapadaniddesesu ātipadassa puna vacane payojanam veditabham.
Adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti saddhindriyam. Asaddhiye na kampaṭīti
saddhābalam.

13. Vīriyindriyaniddese cetāsikoti idam vīriyassa niyamato cetāsikabhāvadīpanattham
vuttam. Idañhi vīriyam “yadapi, bhikkhave, kāyikaṃ vīriyam tadapi
vīriyasambojjhaṅgo, yadapi cetāsikaṃ vīriyam tadapi vīriyasambojjhaṅgoti. Itihidam
uddesaṃ gacchatī”ti evamādisu suttesu caṅkamādīni karontassa uppannattā
‘kāyika’nti vuccamānampi kāyaviññānam viya kāyikaṃ nāma natthi, cetāsikameva
panetanti dassetuṃ ‘cetāsiko’ti vuttam. Vīriyārambhoti vīriyasaṅkhāto ārambho.
Iminā sesārambhe paṭikkhipati. Ayañhi ‘ārambha’-saddo kamme āpattiyaṃ kiriyāyaṃ
vīriye hiṃsāya vikopaneti anekesu atthesu āgato.

“Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā;
Ārambhānam nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo”ti.

Ettha hi kammaṃ ‘ārambho’ti āgataṃ. “Ārambhati ca vippaṭisārī ca hotī”ti ettha
āpatti. “Mahāyaññā mahārambhā na te honti mahapphalā”ti ettha
yūpussāpanādikiriya. “Ārambhatha nikkamatha yuñjatha buddhasāsane”ti ettha
vīriyam. “Samaṇaṃ gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhantī”ti ettha hiṃsā.
“Bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī”ti ettha chedanabhañjanādikaṃ
vikopanam. Idha pana vīriyameva adhippetam. Tenāha - ‘vīriyārambhoti
vīriyasaṅkhāto ārambho’ti. Vīriyañhi ārambhanakavasena ārambhoti vuccati.
Idamassa sabhāvapadam. Kosajjato nikkhamanavasena nikkamo. Paraṃ paraṃ

ṭhānaṃ akkamanavasena parakkamo. Uggantvā yamanavasena uyyāmo.
Byāyamanavasena vāyāmo. Ussāhanavasena ussāho. Adhimattussāhanavasena
ussoḷhī. Thirabhāvaṭṭhena thāmo. Cittacetāsikānaṃ dhāraṇavasena avicchedato vā
pavattanavasena kusalasantānaṃ dhāretīti dhiti.

Aparo nayo - nikkamo ceso kāmānaṃ panudanāya, parakkamo ceso
bandhanacchedāya, uyyāmo ceso oghanittharaṇāya, vāyāmo ceso
pāraṅgamaṇaṭṭhena, ussāho ceso pubbaṅgamaṭṭhena, ussoḷhī ceso adhimattaṭṭhena,
thāmo ceso palighugghāṇatāya, dhiti ceso avatṭhitikāritāyāti.

“Kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū”ti evaṃ pavattikāle
asithilaparakkamavasena asithilaparakkamatā; thiraparakkamo, daḷhaparakkamoti
attho. Yasmā panetaṃ vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne chandaṃ na nikkhipati,
dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti, na vissajjeti, anosakkitaṃ mānasataṃ āvahati, tasmā
anikkhittachandaṭṭhāne anikkhittadhuraṭṭhāni vuttaṃ. Yathā pana tājāṭṭhāne
udakasambhinnaṭṭhāne dhuravāhagaṇaṃ gaṇhathāti vadanti, so jaṇṇunā bhūmiṃ
uppiḷetvāpi dhuraṃ vahati, bhūmiyaṃ patitum na deti, evameva vīriyaṃ
kusalakammakaraṇaṭṭhāne dhuraṃ ukkhipati paggaṇhāti, tasmā dhurasampaggāhoti
vuttaṃ. Paggahalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti vīriyindriyaṃ. Kosajje na kampaṭīti
vīriyabalaṃ. Yāthāvaniyyānikakusalavāyāmatāya sammāvāyāmo.

14. Satindriyaniddese saraṇakavasena sati. Idam satiyā sabhāvapadaṃ. Punappunaṃ
saraṇato anussaraṇavasena anussati. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato
paṭisaraṇavasena paṭissati. Upasaggavasena vā vaḍḍhitamattametaṃ. Saraṇākāro
saraṇatā. Yasmā pana saraṇatāti tiṇṇaṃ saraṇānampi nāmaṃ, tasmā taṃ
paṭisedhetum puna satiggahaṇaṃ kataṃ. Satisaṅkhātā saraṇatāti ayañhettha attho.
Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato dhāraṇatā. Anupavisanaṣaṅkhātena ogāhanaṭṭhena
apilāpanabhāvo apilāpanatā. Yathā hi lābukaṭṭhādīni uḍake plavanti, na
anupavisanti, na tathā ārammaṇe sati. Ārammaṇaṇhesā anupavisati, tasmā
apilāpanatāti vuttā. Cirakatacirabhāsitaṃ asammussanaṣaṅkhātena asammussanā.
Upaṭṭhānalakkhaṇe jotanalakkhaṇe ca indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Satisaṅkhātaṃ
indriyaṃ satindriyaṃ. Pamāde na kampaṭīti satibalaṃ. Yāthāvasati niyyānikasati
kusalasatīti sammāsatīti.

16. Paññindriyaniddese tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasaṅkhātena
paññāpanaṭṭhena paññā. Tena tena vā aniccādinā pakārena dhamme jānātīti
paññā. Idamassā sabhāvapadaṃ. Pajānanākāro pajānanā. Aniccādinā vicinātīti vicayo.
Pavicayoti upasaggena padaṃ vaḍḍhitam. Catusaccadhamme vicinātīti
dhammavicayo. Aniccādināṃ sallakkhaṇavasena sallakkhaṇā. Sāyeva puna
upasagganānattena upalakkhaṇā paccupalakkhaṇāti vuttā. Paṇḍitassa bhāvo
paṇḍiccaṃ. Kusallassa bhāvo kosallaṃ. Nipuṇassa bhāvo nepuṇṇaṃ. Aniccādināṃ
vibhāvanavasena vebhabyā. Aniccādināṃ cintanakavasena cintā. Yassa vā uppajjati
taṃ aniccādināṃ cintāpetīti cintā. Aniccādināṃ upaparikkhatīti upaparikkhā. Bhūrīti
pathaviyā nāmaṃ. Ayampi saṇhaṭṭhena vitthaṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Tena
vuttaṃ - “bhūrī vuccati pathavī. Tāya pathavīsamāya vitthaṭṭhāya vipulāya paññāya
samannāgatoti bhūripaññoti. Apica paññāya etaṃ adhivacanaṃ bhūrī”ti. Bhūte atthe
ramatīti bhūrī. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā. Khippaṃ
gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. Yassa uppajjati taṃ attahitapaṭipattiyaṃ
sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe parinetīti pariṇāyikā.
Aniccādivasena dhamme vipassatīti vipassanā. Sammā pakārehi aniccādināṃ jānātīti

sampajaññaṃ. Uppathapaṭipanne sindhave vīthiāropanattham patodo viya uppathe dhāvanakam kūṭacittam vīthiāropanattham vijjhatīti patodo viya patodo. Dassanalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti indriyam. Paññāsaṅkhātam indriyam paññindriyam. Avijjāya na kampatīti paññābalaṃ. Kilesacchedanaṭṭhena paññāva sattham paññāsattam. Accuggataṭṭhena paññāva pāsādo paññāpāsādo.

Ālokanatṭhena paññāva āloko paññāāloko. Obhāsanatṭhena paññāva obhāso paññāobhāso. Pajjotanaṭṭhena paññāva pajjoto paññāpajjoto. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā ekobhāsā ekapajjotā hoti, tenetaṃ vuttaṃ. Imesu pana tīsu padesu ekapadenapi etasmiṃ atthe siddhe, yāni panetāni “cattārome, bhikkhave, ālokā. Katame cattāro? Candāloko sūriyāloko agyāloko paññāloko. Ime kho, bhikkhave, cattāro ālokā. Etadaggaṃ, bhikkhave, imesaṃ catunnaṃ ālokānaṃ yadidaṃ paññāloko”. Tathā “cattārome, bhikkhave, obhāsā...pe... cattārome, bhikkhave, pajjotā”ti sattānaṃ ajjhāsayavasena suttāni desitāni, tadanurūpeneva idhāpi desanā katā. Attho hi anekehi ākārehi vibhajjamāno suvibhatto hoti. Aññathā ca añño bujjhati, aññathā ca aññoti.

Ratikaraṇatṭhena pana ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittikataṭṭhena dullabhapātubhāvaṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca paññāva ratanaṃ paññāratanaṃ. Na tena sattā muyhanti, sayaṃ vā ārammaṇe na muyhatīti amoho. Dhammavicayapadaṃ vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanattham. Tenetaṃ dīpeti - yvāyaṃ amoho so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa pana paṭipakkho, dhammavicayasāṅkhāto amoho nāma idha adhippetoti. Sammādiṭṭhīti yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhīti.

19. Jīvitindriyaniddese yo tesam arūpīnaṃ dhammānaṃ āyūti tesam sampayuttakānaṃ arūpadhammānaṃ yo āyāpanatṭhena āyu, tasmiñhi sati arūpadhammā ayanti gacchanti pavattanti, tasmā āyūti vuccati. Idamassa sabhāvapadaṃ. Yasmā panete dhammā āyusmiṃyeva sati tiṭṭhanti yapenti yāpentī iriyanti vattanti pālayanti, tasmā ṭhitītiādīni vuttāni. Vacanattho panettha - etāya tiṭṭhantīti ṭhiti. Yapentīti yapanā. Tathā yāpanā. Evaṃ bujjhantānaṃ pana vasena purimapade rassattaṃ kataṃ. Etāya iriyantīti iriyanā. Vattantīti vattanā. Pālayantīti pālanā. Jīvanti etenāti jīvitam. Anupālanalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti jīvitindriyam.

30. Hiribalaniddese yaṃ tasmīṃ samayeti yena dhammena tasmīṃ samaye. Liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammo tasmīṃ samayetipi attho veditabbo. Hiriyitabbenāti upayogatthe karaṇavacanaṃ. Hiriyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ hiriyati jigucchatīti attho. Pāpakānanti lāmakānaṃ. Akusalānaṃ dhammānanti akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. Samāpattiyāti idampi upayogatthe karaṇavacanaṃ. Tesam dhammānaṃ samāpattiṃ paṭilābham samaṅgibhāvaṃ hiriyati jigucchatīti attho.

31. Ottappabalaniddese ottappitabbenāti hetvatthe karaṇavacanaṃ. Ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādinā vuttappakārāya ca samāpattiyā ottappassa hetubhūtāya ottappati, bhāyatīti attho.

32. Alobhaniddese alubbhanakavasena alobho. Na lubbhatītipi alobho. Idamassa sabhāvapadaṃ. Alubbhanāti alubbhanākāro. Lobhasamaṅgī puggalo lubbhito nāma. Na lubbhito alubbhito. Alubbhitassa bhāvo alubbhitattaṃ. Sārāgapaṭipakkhato na sārāgoti asārāgo. Asārajjanāti asārajjanākāro. Asārajjitassa bhāvo asārajjitattaṃ. Na

abhiijhāyatīti anabhiijhā. Alobho kusalamūlanti alobhasaṅkhātāṃ kusalamūlaṃ. Alobho hi kusalānaṃ dhammānaṃ mūlaṃ paccayaṭṭhenāti kusalamūlaṃ. Kusalañca taṃ paccayaṭṭhena mūlañcātipi kusalamūlaṃ.

33. Adosaniddese adussanakavasena adoso. Na dussatītipi adoso. Idamassa sabhāvapadaṃ. Adussanāti adussanākāro. Adussitassa bhāvo adussitattaṃ. Byāpādapaṭipakkhato na byāpādoti abyāpādo. Kodhadukkhaṭipakkhato na byāpajjoti abyāpajjo. Adosasaṅkhātāṃ kusalamūlaṃ adoso kusalamūlaṃ. Taṃ vuttatthameva.

40-41. Kāyapassaddhiniddesādīsu yasmā kāyoti tayo khandhā adhippetā, tasmā vedanākkhandhassatīdhi vuttaṃ. Passambhanti etāya te dhammā, vigatadarathā bhavanti, samassāsappattāti passaddhi. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. Passambhanāti passambhanākāro. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. Passaddhisamaṅgitāya paṭippassambhitassa khandhattayassa bhāvo paṭippassambhitattaṃ. Sabbapadehipi tiṇṇaṃ khandhānaṃ kilesadarathapaṭippassaddhi eva kathitā. Dutiyāyena viññāṇakkhandhassa darathapaṭippassaddhi kathitā.

42-43. Lahutāti lahutākāro. Lahupariṇāmatāti lahupariṇāmo etesaṃ dhammānanti lahupariṇāmā; tesāṃ bhāvo lahupariṇāmatā; sīghaṃ sīghaṃ parivattanasamatthātāti vuttaṃ hoti. Adandhanatāti garubhāvapaṭikkhepavacanametāṃ; abhāriyatāti attho. Avitthanatāti mānādikilesabhārassa abhāvena athaddhatā. Evaṃ paṭhamena tiṇṇaṃ khandhānaṃ lahutākāro kathito. Dutiyena viññāṇakkhandhassa lahutākāro kathito.

44-45. Mudutāti mudubhāvo. Maddavatāti maddavaṃ vuccati siniddhaṃ, maṭṭhaṃ; maddavassa bhāvo maddavatā. Akakkhaḷatāti akakkhaḷabhāvo. Akathinatāti akathinabhāvo. Idhāpi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa mudutākārova kathito.

46-47. Kammanāṇatāti kammani sādhutā; kusalakiriyāya viniyogakkhamatāti attho. Sesapadadvayaṃ byañjanavasena vaḍḍhitaṃ. Padadvayenāpi hi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa kammaniyākārova kathito.

48-49. Paguṇatāti paguṇabhāvo, anāturatā niggilānatāti attho. Sesapadadvayaṃ byañjanavasena vaḍḍhitaṃ. Idhāpi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa niggilānākārova kathito.

50-51. Ujukatāti ujukabhāvo, ujukenākārena pavattanatāti attho. Ujukassa khandhattayassa viññāṇakkhandhassa ca bhāvo ujukatā. Ajimhatāti gomuttavaṅkabhāvapaṭikkhepo. Avaṅkatāti candalekhāvaṅkabhāvapaṭikkhepo. Akuṭilatāti naṅgalakoṭivaṅkabhāvapaṭikkhepo.

Yo hi pāpaṃ katvāva ‘na karomī’ti bhāsati, so gantvā paccosakkanatāya ‘gomuttavaṅko’ nāma hoti. Yo pāpaṃ karontova ‘bhāyāmahaṃ pāpassā’ti bhāsati, so yebhuyyena kuṭilatāya ‘candalekhāvaṅko’ nāma hoti. Yo pāpaṃ karontova ‘ko pāpassa na bhāyeyyā’ti bhāsati, so nātikuṭilatāya ‘naṅgalakoṭivaṅko’ nāma hoti. Yassa vā tīṇipi kammadvārāni asuddhāni, so ‘gomuttavaṅko’ nāma hoti. Yassa yāni kānici dve, so ‘candalekhāvaṅko’ nāma. Yassa yaṃkiñci ekaṃ, so ‘naṅgalakoṭivaṅko’ nāma.

Dīghabhāṇakā panāhu - ekacco bhikkhu sabbavaye ekavīsatiyā anesanāsu, chasu ca agocaresu carati, ayaṃ ‘gomuttavaṅko’ nāma. Eko paṭhamavaye catupārisuddhisīlaṃ paripūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavayapacchimavayesu purimasadiso, ayaṃ ‘candalekhāvaṅko’ nāma. Eko paṭhamavaye majjhimavayepi catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, pacchimavaye purimasadiso. Ayaṃ ‘naṅgalakoṭivaṅko’ nāma.

Tassa kilesavasena evaṃ vaṅkassa puggalassa bhāvo jimhatā vaṅkatā kuṭilatāti vuccati. Tāsaṃ paṭikkhepavasena ajimhatādikā vuttā. Khandhādhiṭṭhānāva desanā katā. Khandhānañhi etā ajimhatādikā, no puggalassāti. Evaṃ sabbehipi imehi padehi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassāti arūpīnaṃ dhammānaṃ nikkilesatāya ujutākārova kathitoti veditabbo.

Idāni yvāyaṃ yevāpanāti appanāvāro vutto, tena dhammuddesavāre dassitānaṃ ‘yevāpanakānaṃ’ yeva saṅkhepato niddeso kathito hotīti.

Niddesavāra kathā niṭṭhitā.

Ettāvatā pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanāti uddesavāre catūhi paricchedehi, pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanāti niddesavāre catūhi paricchedehīti aṭṭhaparicchedapaṭimaṇḍito dhammavavatthānavāro niṭṭhitova hoti.

Koṭṭhāsavāro

58-120. Idāni tasmiṃ kho pana samaye cattāro khandhā hontīti saṅgahavāro āraddho. So uddesaniddesapaṭiniddesānaṃ vasena tividho hoti. Tattha ‘tasmiṃ kho pana samaye cattāro khandhā’ti evamādiko uddeso. Katame tasmiṃ samaye cattāro khandhā’tiādiko niddeso. Katamo tasmiṃ samaye vedanākkhandhotiādiko paṭiniddesoti veditabbo.

Tattha uddesavāre cattāro khandhātiādayo tevīsati koṭṭhāsā honti. Tesāṃ evamattho veditabbo - yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ paṭhamaṃ mahākusalacittaṃ uppajjati, ye tasmiṃ samaye cittaṅgavasena uppannā, ṭhapetvā yevāpanake, pāḷiāruḷhā atirekapaṇṇāsadhammā, te sabbepi saṅgayhamānā rāsaṭṭhena cattārova khandhā honti. Heṭṭhā vuttana āyatanatṭhena dve āyatanāni honti. Sabhāvaṭṭhena suññataṭṭhena nissattaṭṭhena dveva dhātuyo honti. Paccayasaṅkhātena āhāraṭṭhena tayovettha dhammā āhārā honti. Avasesā no āhārā.

‘Kiṃ panete aññamaññaṃ vā taṃsamuṭṭhānarūpassa vā paccayā na hontī’ti? ‘No na honti. Ime pana tathā ca honti, aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuttā. Kathaṃ? Etesu hi phassāhāro, yesaṃ dhammānaṃ avasesā cittacetāsikā paccayā honti, tesaṃca paccayo hoti, tisso ca vedanā āharati. Manosañcetanāhāro tesaṃca paccayo hoti tayo ca bhava āharati. Viññāṇāhāro tesaṃca paccayo hoti paṭisandhināmarūpañca āharatī’ti. ‘Nanu ca so vipākova idaṃ pana kusala viññāṇa’nti? ‘Kiñcāpi kusala viññāṇaṃ, taṃsarikkhatāya pana viññāṇāhāro’tveva vuttaṃ. Upatthambhakaṭṭhena vā ime tayo āhārāti vuttā. Ime hi sampayuttadhammānaṃ, kabalīkārāhāro viya rūpakāyassa, upatthambhaka paccayā honti. Teneva vuttaṃ - “arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānañca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti.

Aparo nayo - ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā kabaḷīkārāhāro ca ime ca tayo dhammā āhārāti vuttā. Visesapaccayo hi kabaḷīkārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro; nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha -

“Seyyathāpi, bhikkhave, ayaṃ kāyo āhāraṭṭhitiko, āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati”. Tathā phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpanti.

Adhipatiyaṭṭhena pana aṭṭheva dhammā indriyāni honti, na avasesā. Tena vuttaṃ - aṭṭhindriyāni hontīti. Upanijjhāyanaṭṭhena pañceva dhammā jhānaṅgāni honti. Tena vuttaṃ - pañcaṅgikaṃ jhānaṃ hotīti.

Niyyānaṭṭhena ca hetvaṭṭhena ca pañceva dhammā maggaṅgāni honti. Tena vuttaṃ - pañcaṅgiko maggo hotīti. Kiñcāpi hi aṭṭhaṅgiko ariyamaggo, lokiyaचित्ते pana ekakkhaṇe tisso viratiyo na labbhanti, tasmā pañcaṅgikoti vutto. ‘Nanu ca “yathāgatamaggoti kho, bhikkhu, ariyassetam aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacana”nti imasmiṃ sutte ‘yatheva lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko, pubbabhāgavipassanāmaggopi tatheva aṭṭhaṅgiko’ti yathāgatavacanena imassatthassa dīpitattā, lokiyamaggenāpi aṭṭhaṅgikena bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ. Ayañhi suttantikadesanā nāma pariyāyadesanā. Tenāha - “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hotī”ti. Ayaṃ pana nippariyāyadesanā. Lokiyacittasmiñhi tisso viratiyo ekakkhaṇe na labbhanti, tasmā ‘pañcaṅgiko’va vuttoti.

Akampiyaṭṭhena pana satteva dhammā balāni honti. Mūlaṭṭhena tayova dhammā hetū. Phusanaṭṭhena ekova dhammo phasso. Vedayitaṭṭhena ekova dhammo vedanā. Sañjānanaṭṭhena ekova dhammo saññā. Cetayanaṭṭhena ekova dhammo cetanā. Cittavicittaṭṭhena ekova dhammo cittaṃ. Rāsaṭṭhena ceva vedayitaṭṭhena ca ekova dhammo vedanākkhandho. Rāsaṭṭhena ca sañjānanaṭṭhena ca ekova dhammo saññākkhandho. Rāsaṭṭhena ca abhisāṅkharaṇaṭṭhena ca ekova dhammo saṅkhārakkhandho. Rāsaṭṭhena ca cittavicittaṭṭhena ca ekova dhammo viññāṇakkhandho. Vijānanaṭṭhena ceva heṭṭhā vuttaāyatanaṭṭhena ca ekameva manāyatanaṃ. Vijānanaṭṭhena ca adhipatiyaṭṭhena ca ekameva manindriyaṃ. Vijānanaṭṭhena ca sabhāvasuññatanissattaṭṭhena ca ekova dhammo manoviññāṇadhātu nāma hoti, na avasesā. Ṭhapetvā pana cittaṃ, yathāvuttena atthena avasesā sabbepi dhammā ekaṃ dhammāyatanaṃ, ekā ca dhammadhātuyeva hotīti.

Ye vā pana tasmiṃ samayeti iminā pana appanāvārena idhāpi heṭṭhā vuttā yevāpanakāva saṅgahitā. Yathā ca idha evaṃ sabbattha. Ito parañhi ettakampi na vicārayissāma. Niddesapaṭiniddesavāresu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabboti.

Saṅgahavāro niṭṭhito.

Koṭṭhāsavārotipi etasseva nāmaṃ.

Suññatavāro

121-145. Idāni tasmiṃ kho pana samaye dhammā hontīti suññatavāro āraddho. So uddesaniddesavasena dvidhā vavatthito. Tattha uddesavāre ‘dhammā hontī’ti iminā saddhiṃ catuvīsati koṭṭhāsā honti. Sabbakoṭṭhāsesu ca ‘cattāro dve tayo’ti

gaṇanaparichedo na vutto. Kasmā? Saṅgahavāre paricchinnattā. Tattha paricchinnadhammāyeva hi idhāpi vuttā. Na hettha satto vā bhāvo vā attā vā upalabbhati. Dhammāva ete dhammamattā asārā aparīṇāyakāti imissā suññatāya dīpanatthaṃ vuttā. Tasmā evamettha attho veditabbo - yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ paṭhamaṃ mahākusalacittaṃ uppajjati, tasmīṃ samaye cittaṅgavasena uppannā atirekapaṇṇāsadhammā sabhāvaṭṭhena dhammā eva honti. Na añño koci satto vā bhāvo vā poso vā puggalo vā hotīti. Tathā rāsaṭṭhena khandhāva hontīti. Evaṃ purimanayeneva sabbapadesu atthayojanā veditabbā. Yasmā pana jhānato aññaṃ jhānaṅgaṃ, maggato vā aññaṃ maggaṅgaṃ natthi, tasmā idha ‘jhānaṃ hoti, maggo hoti’ icceva vuttaṃ. Upanijjhāyanaṭṭhena hi jhānameva hetvaṭṭhena maggova hoti. Na añño koci satto vā bhāvo vāti. Evaṃ sabbapadesu atthayojanā kātabbā. Niddesavāro uttānatthoyevāti.

Suññatavāro niṭṭhito.

Niṭṭhitā ca tīhi mahāvārehi maṇḍetvā niddiṭṭhassa

Paṭhamacittassa atthavaṇṇanā.

Dutiyacittaṃ

146. Idāni dutiyacittādīni dassetuṃ puna “katame dhammā”tiādi āraddhaṃ. Tesu sabbesupi paṭhamacitte vuttanayeneva tayo tayo mahāvārā veditabbā. Na kevalaṅca mahāvārā eva, paṭhamacitte vuttasadisānaṃ sabbapadānaṃ atthopi vuttanayeneva veditabbo. Ito parampi apubbapadavaṇṇanaṃyeva karissāma. Imasmiṃ tāva dutiyacittaniddese sasaṅkhārenāti idameva apubbaṃ. Tassattho - saha saṅkhārenāti sasaṅkhāro. Tena sasaṅkhārena sappayogena saupāyena paccayagaṇenāti attho. Yena hi ārammaṇādīnā paccayagaṇena paṭhamaṃ mahācittaṃ uppajjati, teneva sappayogena saupāyena idaṃ uppajjati.

Tassevaṃ uppatti veditabbā - idhekacco bhikkhu vihārapaccante vasamāno cetiyaṅgaṇasammajjanavelāya vā therupaṭṭhānavelāya vā sampattāya, dhammasavanadivase vā sampatte ‘mayhaṃ gantvā paccāgacchato atidūraṃ bhavissati, na gamissāmī’ti cintetvā puna cinteti - ‘bhikkhusa nāma cetiyaṅgaṇaṃ vā therupaṭṭhānaṃ vā dhammasavanaṃ vā agantuṃ asāruppaṃ, gamissāmī’ti gacchati. Tassevaṃ attano payogena vā, parena vā vattādīnaṃ akaraṇe ca ādīnavaṃ karaṇe ca ānisaṃsaṃ dassetvā ovadiyamānassa, niggahavaseneva vā ‘ehi, idaṃ karohī’ti kāriyamānassa uppannaṃ kusalacittaṃ sasaṅkhārena paccayagaṇena uppannaṃ nāma hotīti.

Dutiyacittaṃ.

Tatiyacittaṃ

147-148. Tatiye ñāṇena vipipayuttanti ñāṇavipipayuttaṃ. Idampi hi ārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhaṃ hoti paricchindakaññaṃ panettha na hoti. Tasmā idaṃ daharakumārakānaṃ bhikkhuṃ disvā ‘ayaṃ thero mayha’nti vandanakāle, teneva nayena cetiyavandanadhammasavanakālādīsu ca uppajjatīti veditabbā. Pāliyaṃ panettha sattasu ṭhānesu pañña pariḥāyati. Sesāṃ pākaticamevāti.

Tatiyacittaṃ.

Catutthacittam

149. Catutthacittepi eseve nayo. Idam pana sasaṅkhārenāti vacanato yadā mātāpitāro daharakumārake sīse gahetvā cetiyādīni vandāpenti te ca anattikā samānāpi haṭṭhapahaṭṭhāva vandanti. Evarūpe kāle labbhatīti veditabbam.

Catutthacittam.

Pañcamacittam

150. Pañcame upekkhāsahagatanti upekkhāvedanāya sampayuttaṃ. Idañhi ārammaṇe majjhattaṃ hoti. Paricchindakaññaṃ panettha hotiyeve. Pāliyaṃ panettha jhānacatukka upekkhā hotīti indriyaṭṭhake upekkhindriyaṃ hotīti vatvā sabbesampi vedanādipadānaṃ niddese sātāsātasukhadukkhapaṭikkhepavasena desanaṃ katvā adukkhamasukhavedanā kathitā. Tassā majjhattalakkhaṇe indattakaraṇavasena upekkhindriyabhāvo veditabbo. Padapaṭipāṭiyā ca ekasmiṃ ṭhāne pīti parihīnā. Tasmā cittaṅgavasena pāliāruḥhā pañcapaṇṇāseva dhammā honti. Tesam vasena sabbakoṭṭhāsesu sabbavāresu ca vinicchayo veditabbo.

Pañcamacittam.

Chaṭṭhacittādi

156-159. Chaṭṭhasattamaaṭṭhamāni dutiyatatiyacatutthesu vuttanayeneva veditabbāni. Kevalaṇhi imesu vedanāparivattanañceva pītiparihānañca hoti. Sesam saddhiṃ uppattinayena tādisameva. Karuṇāmuditā parikammakālepi hi imesam uppatti mahāaṭṭhakathāyaṃ anuññātā eva. Imāni aṭṭha kāmāvacarakusalacittāni nāma.

Puññakiriyavatthādikathā

Tāni sabbānīpi dasahi puññakiriyavatthūhi dīpetabbāni. Kathaṃ? Dānamayaṃ puññakiriyavatthu, sīlamayaṃ... bhāvanāmayaṃ... apacitisahagataṃ... veyyāvaccasahagataṃ... pattānuppadānaṃ... abbhanumodanaṃ... desanāmayaṃ... savanamayaṃ... diṭṭhijukammaṃ puññakiriyavatthūti imāni dasa puññakiriyavatthūni nāma. Tattha dānameva dānamayaṃ. Puññakiriyā ca sā tesam tesam ānisaṃsānaṃ vatthu cāti puññakiriyavatthu. Sesesupi eseve nayo.

Tattha cīvarādīsu catūsu paccayesu, rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu, annādīsu vā dasasu dānavatthūsu, taṃ taṃ dentassa tesam tesam uppādanato paṭṭhāya pubbabhāge, pariccāgakāle, pacchā somanassacittena anussaraṇakāle cāti tīsu kālesu pavattā cetanā ‘dānamayaṃ puññakiriyavatthu’ nāma.

Pañcasīlaṃ aṭṭhasīlaṃ dasasīlaṃ samādiyantassa, ‘pabbajissāmī’ti vihāraṃ gacchantassa, pabbajantassa, ‘manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā pabbajito vata’mhi, ‘sādhū sādhū’ti āvajjentassa, pātimokkhaṃ saṃvarantassa, cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa, āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa, ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā ‘sīlamayaṃ puññakiriyavatthu’ nāma.

Paṭisambhidāyaṃ vuttena vipassanāmaggena cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa...pe... manaṃ... rūpe...pe... dhamme... cakkhuviññāṇaṃ...pe... manoviññāṇaṃ,... cakkhusamphassaṃ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ...pe... manosamphassajaṃ vedanaṃ, ...pe...

rūpasaññaṃ...pe... jarāmaraññaṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā, aṭṭhatimsāya vā ārammaṇesu appanaṃ appattā sabbāpi cetanā ‘bhāvanāmayam puññakiriyavatthu’ nāma.

Mahallakaṃ pana disvā
paccuggamanapattacīvarapaṭiggahaṇaabhivādanamaggasampadānādivasena
‘apacitisahagataṃ’ veditabbaṃ.

Vuḍḍhatarānaṃ vattappaṭipattikaraṇavasena gāmaṃ piṇḍāya pavittṭhaṃ bhikkhuṃ
disvā pattaṃ gahetvā gāme bhikkhaṃ samādapetvā upasaṃharaṇavasena, ‘gaccha
bhikkhūnaṃ pattaṃ āharā’ti sutvā vegena gantvā pattāharaṇādivasena ca
kāyaveyyāvaṭṭikakāle ‘veyyāvaccasahagataṃ’ veditabbaṃ.

Dānaṃ datvā gandhādīhi pūjaṃ katvā ‘asukassa nāma patti hotū’ti vā,
‘sabbasattānaṃ hotū’ti vā pattiṃ dadato ‘pattānuppadānaṃ’ veditabbaṃ. Kiṃ
panevaṃ pattiṃ dadato puññakkhaya hotīti? Na hoti. Yathā pana ekaṃ dīpaṃ jāletvā
tato dīpasahassaṃ jālentassa paṭhamadīpo khīṇoti na vattabbo; purimālokena pana
saddhiṃ pacchimāloko ekato hutvā atimahā hoti. Evameva pattiṃ dadato parihāni
nāma natthi. Vuḍḍhiyeva pana hotīti veditabbo.

Parehi dinnāya pattiya vā aññāya vā puññakiriyāya ‘sādhū sādhu’ti
anumodanavasena ‘abbhanumodanaṃ’ veditabbaṃ.

Eko ‘evaṃ maṃ dhammakathikoti maṃ jānissantī’ti icchāya ṭhatvā lābhagaruko
hutvā deseti, taṃ na mahapphalaṃ. Eko attano paguṇaṃ dhammaṃ
apaccāsīsamāno vimuttāyatanaśīlena paresaṃ deseti, idaṃ ‘desanāmayam
puññakiriyavatthu’ nāma.

Eko suṇanto ‘iti maṃ saddhoti jānissantī’ti suṇāti, taṃ na mahapphalaṃ. Eko ‘evaṃ
me mahapphalaṃ bhavissantī’ti hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti, idaṃ
‘savanamayam puññakiriyavatthu’ nāma.

Diṭṭhiṃ ujum karontassa ‘diṭṭhijukammaṃ puññakiriyavatthu’ nāma. Dīghabhāṇakā
panāhu - ‘diṭṭhijukammaṃ sabbesaṃ niyamalakkaṇaṃ, yaṃkiñci puññaṃ
karontassa hi diṭṭhiya ujukabhāveneva mahapphalaṃ hotī’ti.

Etesu pana puññakiriyavatthūsu dānamayaṃ tāva ‘dānaṃ dassāmī’ti cintentassa
uppañjati, dānaṃ dadato uppañjati, ‘dinnaṃ me’ti paccavekkhantassa uppañjati. Evaṃ
pubbacetanaṃ muñcanacetanaṃ aparacetananti tissopi cetanā ekato katvā
‘dānamayaṃ puññakiriyavatthu’ nāma hoti. Sīlamayampi ‘sīlaṃ pūressāmī’ti
cintentassa uppañjati, sīlapūraṇakāle uppañjati, ‘pūritaṃ me’ti paccavekkhantassa
uppañjati. Tā sabbāpi ekato katvā ‘sīlamayaṃ puññakiriyavatthu’ nāma hoti...pe...
diṭṭhijukammampi ‘diṭṭhiṃ ujukaṃ karissāmī’ti cintentassa uppañjati, diṭṭhiṃ ujum
karontassa uppañjati, ‘diṭṭhi me ujukā katā’ti paccavekkhantassa uppañjati. Tā sabbāpi
ekato katvā ‘diṭṭhijukammaṃ puññakiriyavatthu’ nāma hoti.

Sutte pana tīṇiyeva puññakiriyavatthūni āgatāni. Tesu itaresampi saṅgaho veditabbo.
Apacitiveyyāvaccāni hi sīlamaye saṅgahaṃ gacchanti.
Pattānuppadānaabbhanumodanāni dānamaye. Desanāsavanadiṭṭhijukammāni
bhāvanāmaye. Ye pana ‘diṭṭhijukammaṃ sabbesaṃ niyamalakkaṇa’nti vadanti
tesaṃ taṃ tīsupi saṅgahaṃ gacchati. Evametāni saṅkhepato tīni hutvā vitthārato
dasa honti.

Tesu 'dānaṃ dassāmi'ti cintento aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusalacittānaṃ aññatareneva cinteti; dadamānopi tesamyeveva aññatarena deti; 'dānaṃ me dinna'nti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati. 'Sīlaṃ pūressāmi'ti cintentopi tesamyeveva aññatarena cinteti; sīlaṃ pūrentopi tesamyeveva aññatarena pūreti, 'sīlaṃ me pūrita'nti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati. 'Bhāvanaṃ bhāvēssāmi'ti cintentopi tesamyeveva aññatarena cinteti; bhāventopi tesamyeveva aññatarena bhāveti; 'bhāvanā me bhāvitā'ti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati.

'Jeṭṭhāpacitikammaṃ karissāmi'ti cintentopi tesamyeveva aññatarena cinteti, karontopi tesamyeveva aññatarena karoti, 'kataṃ me'ti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati. 'Kāyaveyyāvaṭṭikakammaṃ karissāmi'ti cintentopi, karontopi, 'kataṃ me'ti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati. 'Pattiṃ dassāmi'ti cintentopi, dadantopi, 'dinnaṃ me'ti paccavekkhantopi, 'pattiṃ vā sesakusalaṃ vā anumodissāmi'ti cintentopi tesamyeveva aññatarena cinteti; anumodantopi tesamyeveva aññatarena anumodati, 'anumoditaṃ me'ti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati. 'Dhammaṃ desessāmi'ti cintentopi tesamyeveva aññatarena cinteti, desetopi tesamyeveva aññatarena deseti, 'desito me'ti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati. 'Dhammaṃ sossāmi'ti cintentopi tesamyeveva aññatarena cinteti, suṇantopi tesamyeveva aññatarena suṇāti, 'suto me'ti paccavekkhantopi tesamyeveva aññatarena paccavekkhati. 'Diṭṭhiṃ ujukaṃ karissāmi'ti cintentopi tesamyeveva aññatarena cinteti, ujum karonto pana catunnaṃ ñāṇasampayuttānaṃ aññatarena karoti, 'diṭṭhi me ujukā katā'ti paccavekkhanto aṭṭhannaṃ aññatarena paccavekkhati.

Imasmiṃ ṭhāne cattāri anantāni nāma gahitāni. Cattāri hi anantāni - ākāso ananto, cakkavālāni anantāni, sattanikāyo ananto, buddhaññāṇaṃ anantaṃ. Ākāsaṃ hi puratthimāya disāya vā pacchimuttaradakkhiṇāsu vā ettakāni vā yojanasatāni ettakāni vā yojanasahassāni paricchedo natthi. Sinerumattampi ayokūṭaṃ pathaviṃ dvidhā katvā heṭṭhā khittaṃ bhassetheva, no patiṭṭhaṃ labhetha, evaṃ ākāsaṃ anantaṃ nāma.

Cakkavālānampi satehi vā sahassehi vā paricchedo natthi. Sacepi hi akaniṭṭhabhavane nibbattā, daḷhathāmadhanuggahassa lahukena sarena tiriyaṃ tālacchāyaṃ atikkamanamattena kālena cakkavālāsatasahassaṃ atikkamanasamatthena javena samannāgatā cattāro mahābrahmāno 'cakkavālāpariyantaṃ passissāmā'ti tena javena dhāveyyum, cakkavālāpariyantaṃ adisvāva parinibbāyeyyum, evaṃ cakkavālāni anantāni nāma.

Ettakesu pana cakkavālesu udakaṭṭhakathalaṭṭhakasattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Evaṃ sattanikāyo ananto nāma. Tatopi buddhaññāṇaṃ anantameva.

Evaṃ aparimāṇesu cakkavālesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ kāmāvacarasomanassasahagataññāṇasampayuttaasaṅkhārikakusalacittāni ekassa bahūni uppajjanti. Bahūnampi bahūni uppajjanti. Tāni sabbānipi kāmāvacaraṭṭhena somanassasahagataṭṭhena ñāṇasampayuttaṭṭhena asaṅkhārikaṭṭhena ekattaṃ gacchanti. Ekameva somanassasahagataṃ tihetukaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ hoti. Tathā sasaṅkhārikaṃ mahācittaṃ...pe... tathā upekkhāsahagataṃ ñāṇavippayuttaṃ dvihetukaṃ sasaṅkhārikacittanti. Evaṃ sabbānipi aparimāṇesu cakkavālesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uppajjamānāni kāmāvacarakusalacittāni sammāsambuddho

mahātulāya tulayamāno viya, tumbe pakkhipitvā minamāno viya,
sabbaññutaññāṇena paricchinditvā ‘aṭṭhevetānī’ti sarikkhaṭṭhena aṭṭheva koṭṭhāse
katvā dassesi.

Puna imasmiṃ ṭhāne chabbidhena puññāyūhanaṃ nāma gahitaṃ. Puññañhi atthi
sayamkāraṃ atthi paramkāraṃ, atthi sāhatthikaṃ atthi āṇattikaṃ, atthi
sampajānakataṃ atthi asampajānakatanti.

Tattha attano dhammatāya kataṃ ‘sayamkāraṃ’ nāma. Paraṃ karontaṃ disvā kataṃ
‘paramkāraṃ’ nāma. Sahatthena kataṃ ‘sāhatthikaṃ’ nāma. Āṇāpetvā kāritaṃ
‘āṇattikaṃ’ nāma. Kammañca phalañca saddahitvā kataṃ ‘sampajānakataṃ’ nāma.
Kammampi phalampi ajānitvā kataṃ ‘asampajānakataṃ’ nāma. Tesu sayamkāraṃ
karontopi imesaṃ aṭṭhannaṃ kusala-cittānaṃ aññatareneva karoti. Paramkāraṃ
karontopi, sahatthena karontopi, āṇāpetvā karontopi imesaṃ aṭṭhannaṃ
kusala-cittānaṃ aññatareneva karoti. Sampajānakaraṇaṃ pana catūhi
ñāṇasampayuttehi hoti. Asampajānakaraṇaṃ catūhi ñāṇavippayuttehi.

Aparāpi imasmiṃ ṭhāne catasso dakkhiṇāvisuddhiyo gahitā - paccayānaṃ
dhammikatā, cetanāmahattaṃ, vatthusampatti, guṇātirekatāti. Tattha dhammena
samena uppannā paccayā ‘dhammikā’ nāma. Saddahitvā okappetvā dadato pana
‘cetanāmahattaṃ’ nāma hoti. Khīṇāsavabhāvo ‘vatthusampatti’ nāma.
Khīṇāsavasassa nirodhā vuṭṭhitabhāvo ‘guṇātirekatā’ nāma. Imāni cattāri
samodhānetvā dātuṃ sakkontassa kāmāvacaraṃ kusalaṃ imasmiṃyeva attabhāve
vipākaṃ deti. Puṇṇakasetṭhikākavaliyasumanamālākārādīnaṃ viya.

Saṅkhepato panetaṃ sabbampi kāmāvacarakusalacittaṃ ‘citta’nti karitvā
cittavicittatṭhena ekameva hoti. Vedanāvasena somanassasahagataṃ
upekkhāsahagatanti duvidhaṃ hoti. Ñāṇavibhattidesanāvasena catubbidhaṃ hoti.
Somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittañhi
upekkhāsahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittañca
ñāṇasampayuttatṭhena asaṅkhārikatṭhena ca ekameva hoti. Tathā ñāṇasampayuttaṃ
sasaṅkhārikaṃ, ñāṇavippayuttaṃ asaṅkhārikaṃ, ñāṇavippayuttaṃ
sasaṅkhārikañcāti. Evaṃ ñāṇavibhattidesanāvasena catubbidhe panetasmim
asaṅkhārasasaṅkhāravibhattito cattāri asaṅkhārikāni cattāri sasaṅkhārikānīti aṭṭheva
kusala-cittāni honti. Tāni yāthāvato ñatvā bhagavā sabbaññū gaṇīvaro muniseṭṭho
ācikkhati deseti pañṇāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkarotīti.

Aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaṭṭhakathāya

Kāmāvacarakusalaniiddeso samatto.

Rūpāvacarakusalavaṇṇanā

Catukkanayo paṭhamajjhānaṃ

160. Idāni rūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ.
Tattha rūpūpapattiyā maggaṃ bhāvetīti rūpaṃ vuccati rūpabhavo. Upapattīti nibbatti
jāti sañjāti. Maggoti upāyo. Vacanattho panettha - taṃ upapattiṃ maggati gavesati
janeti nipphādetīti maggo. Idaṃ vuttaṃ hoti - yena maggena rūpabhavo upapatti hoti
nibbatti jāti sañjāti, taṃ maggaṃ bhāvetīti. Kiṃ panetena niyamato rūpabhavo
upapatti hotīti? Na hoti. “Samādhim, bhikkhave, bhāvētha, samāhito yathābhūtaṃ
pajānāti passatī”ti evaṃ vuttena hi nibbedhabhāgiyena rūpabhavātikkamopi hoti.

Rūpūpapattiyā pana ito añño maggo nāma natthi, tena vuttaṃ ‘rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti’ti. Atthato cāyaṃ maggo nāma cetanāpi hoti, cetanāya sampayuttadhammāpi, tadubhayampi. “Nirayañcāhaṃ, sārīputta, pajānāmi nirayagāmiñca magga”nti hi ettha cetanā maggo nāma.

“Saddhā hiriyā kusalañca dānaṃ, dhammā ete sappurisānuyātā;
Etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti, etena hi gacchati devaloka”nti.

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. “Ayaṃ, bhikkhave, maggo, ayaṃ paṭipadā”ti saṅkhārūpapattisuttādīsu cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmiṃ pana tñhāne ‘jhāna’nti vacanato cetanāsampayuttā adhippetā. Yasmā pana jhānacetanā paṭisandhiṃ ākaḍḍhati, tasmā cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi vaṭṭantiyeva.

Bhāvetīti janeti uppādeti vaḍḍheti. Ayaṃ tāva idha bhāvanāya attho. Aññattha pana upasaggavasena sambhāvanā paribhāvanā vibhāvanāti evaṃ aññathāpi attho hoti. Tattha “idhudāyi mama sāvaka adhisīle sambhāventi - sīlavā samaṇo gotamo, paramena sīlakkhandhena samannāgato”ti ayaṃ sambhāvanā nāma; okappanāti attho. “Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso, samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā, paññāparibhāvitaṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccatī”ti ayaṃ paribhāvanā nāma; vāsanāti attho. “Ingha rūpaṃ vibhāvehi, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ vibhāvehi”ti ayaṃ vibhāvanā nāma; antaradhāpanāti attho. “Puna caparaṃ, udāyi, akkhātā mayā sāvakaṇaṃ paṭipadā, yathāpaṭipannā me sāvaka cattāro satipaṭṭhāne bhāventī”ti, ayaṃ pana uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā nāma. Imasmiṃpi tñhāne ayameva adhippetā. Tena vuttaṃ - ‘bhāvetīti janeti uppādeti vaḍḍhetī’ti.

Kasmā panettha, yathā kāmāvacarakusalaniddese dhammapubbaṅgamā desanā katā tathā akatvā, puggalapubbaṅgamā katāti? Paṭipadāya sādhetabbato. Idañhi catūsu paṭipadāsu aññatarāya sādhetabbaṃ; na kāmāvacaraṃ viya vinā paṭipadāya uppajjati. Paṭipadā ca nāmesā paṭipannake sati hotīti etamatthaṃ dassetuṃ puggalapubbaṅgamaṃ desanaṃ karonto ‘rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti’ti āha.

Vivicceva kāmehīti kāmehi viviccitvā, vinā hutvā, apakkamitvā. Yo panāyamettha ‘eva’-kāro so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmīṃ paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ, kāmāpariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? ‘Vivicceva kāmehī’ti evañhi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati - nūnimassa kāmā paṭipakkhabhūtā yesu sati idaṃ na pavattati, andhakāre sati padīpobhāso viya? Tesaṃ pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārīmatīrasseva. Tasmā niyamaṃ karotīti.

Tattha siyā - ‘kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade? Kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyā’ti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmānameva nissaraṇaṃ. Yathāha - “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma”nti. Uttarapadepi pana, yathā “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti ettha ‘eva’-kāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharituṃ, tasmā ‘vivicceva kāmehi vivicceva akusalehi

dhammehī'ti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādhāraṇavacanena tadaṅgavivekādayo kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅgahaṃ gacchanti, tathāpi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhanavivekoti tayo eva idha daṭṭhabbā.

Kāmehi iminā pana padena ye ca niddese “katame vatthukāmā? Manāpiyā rūpā”tiādinā nayena vatthukāmā vuttā, ye ca tattheva vibhaṅge ca “chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo; saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo; ime vuccanti kāmā”ti evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitāicceva daṭṭhabbā. Evañhi sati vivicceva kāmehi vatthukāmehipi viviccevatī attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammehīti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmavivekavacanato yeva ca etesaṃ paṭhamena saṃkilesavattupahānaṃ, dutiyena saṃkilesappahānaṃ; paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa; paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hotīti ñātabbaṃ. Esa tāva nayo ‘kāmehi’ti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana ‘chandoti ca rāgo’ti ca evamādīhi anekabhedo kāmacchandoyeva kāmoti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katamo kāmacchando kāmo”tiādinā nayena vibhaṅge jhānapaṭipakkhato viṣuṃ vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa ‘kāmato’ti avatvā ‘kāmehi’ti vuttaṃ. Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā? Kāmacchando”tiādinā nayena vibhaṅge uparijhānaṅgapaccanīkaṭṭhapakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni. Tesāṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni, viddhaṃsakāni, vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi “samādhi kāmacchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyā”ti peṭake vuttaṃ.

Evamettha ‘vivicceva kāmehi’ti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. ‘Vivicca akusalehi dhammehī’ti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ. Aggahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ; tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavattubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādānaabhiijhākāyaganthakāmarāgasamyojanānaṃ, dutiyena avasesaoghayogāsavaupādānaganthasamyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānañca. Apica paṭhamena lobhasampayuttaatṭhacittupādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittupādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo. Ayaṃ tāva ‘vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī’ti ettha atthappakāsanā.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ savitakkaṃ savicāraṇtiādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā vuttalakkaṇādivibhāgena appanāsampayogato rūpāvacarabhāvaṃvappattena vitakkena ceva vicārena ca saha vattati. Rukkho viya pupphena ca phalena cāti idaṃ jhānaṃ savitakkaṃ savicāraṇti vuccati. Vibhaṅge pana “iminā ca vitakkena iminā ca vicārena upeto hoti samupeto”tiādinā nayena puggalādhīṭṭhānā desanā katā. Attho pana tatrapī evameva daṭṭhabbo.

Vivekajanti - ettha vivitti viveko. Nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmīṃ vā viveke, jātanti vivekajaṃ. Pītisukhanti - ettha pītisukhāni heṭṭhā pakāsītāneva. Tesu pana vuttappakārāya pañcavidhāya pītiyā yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇāpīti - ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pītīti. Ayañca pīti idañca sukhaṃ assa jhānassa, asmiṃ vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ pītisukhanti vuccati. Atha vā pīti ca sukhañca pītisukhaṃ, dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhamassa jhānassa, asmiṃ vā jhāne, atthīti evampi vivekajaṃ pītisukhaṃ. Yatheva hi jhānaṃ evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti. Tañcassa atthi. Tasmā ekapadeneva ‘vivekajaṃ pītisukha’nti vattuṃ yujjati. Vibhaṅge pana “idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagata”ntiādinā nayena vuttaṃ. Attho pana tatthāpī evameva daṭṭhabbo.

Paṭhamajaṃ jhānanti - ettha gaṇanānupubbatā paṭhamajaṃ. Paṭhamajaṃ uppannanti paṭhamajaṃ. Paṭhamajaṃ samāpajjitabbantipi paṭhamajaṃ. Idaṃ pana na ekantalakkaṇaṃ. Ciṇṇavasābhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti. Matthakato paṭṭhāya ādiṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti. Antarantarā okkamantopi sakkoti. Evaṃ pubbuppattiyatṭhena pana paṭhamajaṃ nāma hoti.

Jhānanti duvidhaṃ jhānaṃ - ārammaṇūpanijjhānaṃ lakkhaṇūpanijjhānanti. Tattha aṭṭha samāpattiyo pathavikasiṇādiārammaṇaṃ upanijjhāyantīti ārammaṇūpanijjhānanti saṅkhyāṃ gatā. Vipassanāmaggaṃphalāni pana lakkhaṇūpanijjhānaṃ nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkaṇassa upanijjhānato lakkhaṇūpanijjhānaṃ. Vipassanāya katakiccassa maggena ijjhanato maggo lakkhaṇūpanijjhānaṃ. Phalaṃ pana nirodhasaccaṃ tathalakkaṇaṃ upanijjhāyantīti lakkhaṇūpanijjhānaṃ nāma. Tesu imasmiṃ atthe ārammaṇūpanijjhānaṃ adhippetajaṃ. Tasmā ārammaṇūpanijjhānato paccaṇīkajjhāpanato vā jhānanti vedītabbaṃ.

Upasampajjāti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā nipphādetvāti vuttaṃ hoti. Vibhaṅge pana “upasampajjāti paṭhamassa jhānassa lābho paṭilābho patti sampatti phusanā sacchikiriya upasampadā”ti vuttaṃ. Tassāpī evamevattho daṭṭhabbo. Viharatīti tadanurūpena iriyāpathavīhārena itivuttappakārajjhānasamaṅgī hutvā attabhāvaṃsa iriyaṇaṃ vuttiṃ pālaṇaṃ yaṇaṃ yāṇaṃ cāraṇaṃ vihāraṇaṃ abhinipphādeti. Vuttañhettaṃ vibhaṅge - “viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatī”ti.

Pathavikasiṇanti ettha pathavimaṇḍalampi sakalaṭṭhena pathavikasiṇanti vuccati. Taṃ nissāya paṭiladdhaṃ nimittampi. Pathavikasiṇanimitte paṭiladdhajjhānampi. Tattha imasmiṃ atthe jhānaṃ pathavīkasiṇanti vedītabbaṃ. Pathavikasiṇasaṅkhātajaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti ayañhettha saṅkhepattho. Imasmiṃ pana

pathavikasine parikammaṃ katvā catukkapañcakajjhānāni nibbattetvā
 jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattukāmena kulaputtana kiṃ
 kattabbanti? Ādito tāva
 pātimokkhasaṃvaraṇdriyasamvaraājīvapārisuddhipaccayasannissitasāṅkhātāni
 cattāri sīlāni visodhetvā supārisuddhe sīle patitṭhitena, yvāssa āvāsādīsu dasasu
 palibodhesu palibodho atthi, taṃ upacchinditvā kammaṭṭhānadāyakaṃ
 kalyāṇamittaṃ upasaṅkamtivā pāḷiyā āgatesu aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano
 cariyānukūlaṃ kammaṭṭhānaṃ upaparikkhantena sacassa idaṃ pathavikasiṇaṃ
 anukūlaṃ hoti, idameva kammaṭṭhānaṃ gahetvā jhānabhāvanāya ananurūpaṃ
 vihāraṃ pahāya anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedaṃ katvā
 kaṣiṇaparikammanimittānurakkhaṇasattaasappāyaparivajjanasattasappāyasevanada
 savidhaappanākosallappabhedāṃ sabbaṃ bhāvanāvidhānaṃ aparihāpentena
 jhānādhigamatthāya paṭipajjitabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana
 visuddhimagge vuttanayeneva veditabbo. Yathā cettha evaṃ ito paresupī.
 Sabbakammaṭṭhānānañhi bhāvanāvidhānaṃ sabbaṃ aṭṭhakathānayaena gahetvā
 visuddhimagge vitthāritaṃ. Kiṃ tena tattha tattha puna vuttenāti na naṃ puna
 vitthārayāma. Pāḷiyā pana heṭṭhā anāgataṃ atthaṃ aparihāpentā nirantaraṃ
 anupadavaṇṇanameva karissāma.

Tasmiṃ samayeti tasmiṃ paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye. Phasso
 hoti...pe... avikkhepo hotīti ime kāmāvacarapaṭhamakusalacitte vuttappakārāya
 padapaṭipāṭiyā chapaṇṇāsa dhammā honti. Kevalaṇhi te kāmāvacarā, ime
 bhūmantaravasena mahaggaṭā rūpāvacarāti ayamettha viseso. Sesam tādīsameva.
 Yevāpanakā panettha chandādayo cattārova labbhanti. Koṭṭhāsavārasuññatavārā
 pākātikā evāti.

Paṭhamam.

Dutiyajjhānaṃ

161-162. Dutiyajjhānaniddese vitakkavicārānaṃ vūpasamāti vitakkassa ca vicārassa
 cāti imesaṃ dvinnaṃ vūpasamā, samatikkamā; dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti
 vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadhammā na santi,
 aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo aññe idha, oḷārikassa pana oḷārikassa
 aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti
 dīpanatthaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ajjhantanti
 idha - niyakajjhattaṃ adhippetam. Vibhaṇṇe pana “ajjhattaṃ paccatta”nti
 ettakameva vuttaṃ. Yasmā niyakajjhattaṃ adhippetam, tasmā attani jātam, attano
 santāne nibbattanti ayamettha attho.

Sampasādananti sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi
 sampasādanaṃ, nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ
 sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto
 sampasādayati, tasmāpi sampasādananti vuttaṃ. Imasmiñca atthavikappe
 ‘sampasādanaṃ cetaso’ti evaṃ padasambandho veditabbo. Purimasmiṃ pana
 atthavikappe ‘cetaso’ti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbaṃ.

Tatrāyaṃ atthayojanā - eko udetīti ekodi, vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā aggo seṭṭho
 hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahato vā eko
 asahāyo hutvātipi vattum vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi.

Uṭṭhāpetīti attho. Setṭhaṭṭhena eko ca so udi cāti ekodi. Samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyajjhānaṃ ekodibhāvaṃ. So panāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṃ ‘cetaso ekodibhāva’nti vuttaṃ.

‘Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānēpi atthi, ayañca ekodināmakō samādhī, atha kasmā idameva sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvañcāti vuttanti? Vuccate - ‘aduñhi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya sampasādana’nti na vuttaṃ. Na suppasannattā eva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. Tasmā ekodibhāvanti na vuttaṃ. Imasmiṃ pana jhāne vitakkavicārāpalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva samādhipi pākaṭo. Tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Vibhaṅge pana “sampasādananti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo; cetaso ekodibhāvanti yā cittassa ṭhiti...pe... sammāsamādhī”ti ettakameva vuttaṃ. Evaṃ vuttēna panetena saddhiṃ ayaṃ atthavaṇṇanā yathā na virujjhati aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evaṃ veditabbā.

Avitakkaṃ avicāranti bhāvanāya pahīnattā etasmiṃ etassa vā vitakko natthīti avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Vibhaṅgepi vuttaṃ - “iti ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthaṅgatā abbatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantīkatā, tena vuccati avitakkaṃ avicāra”nti.

Etthāha - nanu ca vitakkavicārānaṃ vūpasamāti imināpi ayamatto siddho? Atha kasmā puna ‘vuttaṃ avitakkaṃ avicāra’nti? Vuccate - evametaṃ, siddhovāyamattho, na panetaṃ tadatthadīpakaṃ. Nanu avocumha - ‘oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhiḡ gamo hotīti dīpanatthaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ vutta’nti.

Apica vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālusiyassa; vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva nīvaraṇappahānā; na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādanaekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya, cakkhuviññāṇādīni viya ca, abhāvāti evaṃ avitakkaavicārābhāvassa hetuparidīpakañca, na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakaṃ. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana avitakkaṃ avicāranti idaṃ vacanaṃ, tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhī ‘samādhī’ti vattabbaṃ arahati, vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ idameva samādhijanti vuttaṃ. Pīṭisukhanti idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ samāpajjatīti dutiyaṃ. Tasmiṃ samaye phasso hotītiādīsu jhānapañcake vitakkavicārāpadāni maggapañcake ca sammāsaṅkappapadaṃ parihīnaṃ. Tesaṃ vasena savibhattikāvibhattikapadavinicchayo veditabbo. Koṭṭhāsavārepi tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, caturaṅgiko maggo hotīti āgataṃ. Sesam paṭhamajjhānasadisamevāti.

Tatiyajjhānaṃ

163. Tatiyajjhānaniddese pītiyā ca virāgāti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanam vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā ‘ca’-saddo sampiṇḍanattho. So vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti tadā pītiyā virāgā ca, kiñca bhiyyo ‘vūpasamā’ cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti. Tasmā pītiyā jigucchanā ca vūpasamā cāti ayamattho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicārānaṃ vūpasamaṃ sampiṇḍeti tadā pītiyā ca virāgā kiñca bhiyyo ‘vitakkavicārānañca vūpasamā’ ti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamāti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. Vitakkavicārānañca vūpasamāti hi vutte idaṃ paññāyati - nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassāti? Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā” ti evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti. Tenāyamattho vutto - ‘pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā’ ti.

Upekkhako ca viharatīti - ettha upapattito ikkhatīti upekkhā. Samaṃ passati, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī upekkhakoti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti - chaḷaṅgupekkhā brahmavihārupekkhā bojjhaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti, na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno” ti evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu itṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ ‘chaḷaṅgupekkhā’ nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī” ti evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ ‘brahmavihārupekkhā’ nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissita” nti evamāgatā sahaajātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ ‘bojjhaṅgupekkhā’ nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karotī” ti evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ ‘vīriyupekkhā’ nāma.

Yā “kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti” ti evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanāgahaṇe majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ ‘saṅkhārupekkhā’ nāma.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti upekkhāsahagata”nti evamāgatā adukkhamasukhasaṅkhātā upekkhā ayaṃ ‘vedanupekkhā’ nāma.

Yā “yadatthi, yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkham paṭilabhatī”ti evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ ‘vipassanupekkhā’ nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā sahaṃjātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā ayaṃ, ‘tatramajjhattupekkhā’ nāma.

Yā “upekkhako ca viharatī”ti evamāgatā aggasukhepi tasmim apakkhapātajanāni upekkhā, ayaṃ ‘jhānupekkhā’ nāma.

Yā “upekkhāsati pārisuddhim catuttham jhāna”nti evamāgatā sabbapaccanīkapaṇisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ ‘pārisuddhupekkhā’ nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā paṇassā ayaṃ bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvathera senāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsū yattha chaḷaṅgupekkhā na tattha bojjhaṅgupekkhādayo, yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Pañña eva hi esā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittṭhaṃ sappam ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakotṭhake nipannaṃ disvā ‘sappo nu kho no’ti avalokentassa sovatthikattayaṃ disvā nibbematikassa ‘sappo, na sappo’ti vicinane majjhattatā hoti; evameva yā āradhaviṇṇasakassa vipassanāññaṇa lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāva divicīnane majjhattatā uppajjati, ayaṃ ‘vipassanupekkhā’. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍakena gāḷhaṃ sappam gahetvā ‘kintāhaṃ imaṃ sappam aviheṭṭento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya’nti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti; evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā, āditte viya tayo bhava passato, saṅkhāraggaḥaṇe majjhattatā, ayaṃ ‘saṅkhārupekkhā’. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā paṇesā vicinanaggahaṇesu majjhattasaṅkhātēna kiccena dvidhā bhinnāti. Viriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññaṃaññaṃ avasesāhi ca atthato bhinnāyevāti.

Imāsu dasasu upekkhāsu ‘jhānupekkhā’ idha adhippetā. Sā majjhattalakkaṇā anābhogarasā abyāpārapaccupaṭṭhānā pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha - nanu cāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva hoti? Sā ca paṭhamadutiya jhānesupi atthi, tasmā tatrāpi ‘upekkhako ca viharatī’ti evamayaṃ vattabbā siyā. Sā kasmā na vuttāti? Aparibyattakiccatō. Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ, vitakkādīhi abhibhūtatā. Idha paṇāyaṃ vitakkavicārapīṭhi anabhibhūtatā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Niṭṭhitā upekkhako ca viharatīti etassa

Sabbaso atthavaṇṇanā.

Idāni sato ca sampajānoti ettha saratīti sato. Sampajānātīti sampajāno. Iti puggalena sati ca sampajāññañca vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇaṃ sampajāññaṃ, tīraṇarasam, pavicayapaccupaṭṭhānaṃ.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajāññaṃ purimajjhānesupi atthi - muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā - oḷārikattā pana tesam jhānaṇaṃ, bhūmiyaṃ viya purisassa, cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajāññaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa, purisassa khuradhārāyaṃ viya, satisampajāññaṃkiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo? Yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum upagacchati, evamidaṃ tatiyajjhānasukhaṃ pītito apanītampi satisampajāññaṃarakkhena arakkhiyamānaṃ punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā. Sukhe vāpi sattā sārājanti, idaṃca atimadhuraṃ sukhaṃ, tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajāññaṃubhāvena panettha sukhe asārājanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santepe yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo, yassa phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento ‘sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī’ti āha.

Idāni yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavīhārīti ettha yaṃjhānahetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ buddhādayo ariyā “ācikkhanti desenti paññāpenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāse”nti paṃsaṃsantīti adhippāyo - kinti? ‘Upekkhako satimā sukhavīhārī’ti - taṃ tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ paṃsaṃsantīti? Paṃsaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepe tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhīyati, ‘yathā ca pīti na uppajjati’ evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā, yasmā ca ariyakantaṃ ariyajana-sevitameva asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti tasmā paṃsaṃsāraho; iti paṃsaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ paṃsaṃsāhetubhūte guṇe pakāsentā ‘upekkhako satimā sukhavīhārī’ti evaṃ paṃsaṃsantīti veditabbaṃ.

Tatiyanti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ. Idaṃ tatiyaṃ samāpajjatītipi tatiyaṃ. Tasmiṃ samaye phasso hotītiādīsu jhānapañcake pītipadampi parihīnaṃ. Tassāpi vasena savibhattikāvibhattikapadavinicchayo veditabbo. Koṭṭhāsavārepi duvaṅgikaṃ jhānaṃ hotīti āgataṃ. Sesam dutiyajjhānasadisamevāti.

Tatiyaṃ.

Catutthajjhānaṃ

165. Catutthajjhānaniddese sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. Pubbevāti tañca kho pubbeva na catutthajjhānakkhaṇe. Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamāti cetasikasukhassa ca

cetasikadukkhasa cāti imesampi dvinnam pubbeva atthaṅgamā; pahānā icceva vuttaṃ hoti. Kadā pana nesam pahānam hoti? Catunnam jhānānam upacārakkhaṇe. Somanassañhi catutthajjhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyati. Dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānānam upacārakkhaṇesu. Evametesam pahānakkamena avuttānam indriyavibhaṅge pana indriyānam uddesakkameneva idhāpi vuttānam sukhadukkhasomanassadomanassānam pahānam veditabbam.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi...pe... paṭhamam jhānam upasampajja viharati, etthuppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati. Kattha cuppannam domanassindriyam... sukhindriyam... somanassindriyam aparisesam nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu sukhassa ca pahānā...pe... catuttham jhānam upasampajja viharati. Etthuppannam somanassindriyam aparisesam nirujjhati”ti evam jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi tesam paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṃsamakasādisamphassena vā, visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, natveva antoappanāyam. Upacāre vā niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddham hoti, paṭipakkhena avihatattā. Antoappanāyam pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti. Sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyam, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittupaghāte ca sati uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati; yattha pana uppajjati tattha vitakkavicārābhāve; appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, natveva dutiyajjhāne, pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapañtarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti, natveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā, appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca, siyā uppatti, natveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca ‘etthuppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati’ti tattha tattha aparisesaggahaṇam katanti.

Etthāha - ‘athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭṭā’ti? ‘Sukhaggahaṇattham’. Yā hi ayaṃ ‘adukkhamasukha’nti ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā, dubbhiññeyyā, na sakkā sukhena gahetuṃ. Tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā tathā vā upasaṅkamtīvā gahetuṃ asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇattham gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ ‘ayaṃ so, gaṇhatha na’nti tampi gāhāpayati; evameva bhagavā sukhagahaṇattham sabbāpi etā samāharīti. Evañhi samāhaṭṭā etā dassetvā yaṃ neva sukham na dukkham, na somanassam na domanassam, ayaṃ adukkhamasukhāvedanāti sakkā hoti esā gāhayituṃ.

Apica adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattañcāpi etā vuttāti veditabbā. Sukhadukkhaṇādayo hi tassā paccayā. Yathāha - “cattāro kho, āvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya. Idhāvuso bhikkhu, sukhassa ca pahānā...pe... catuttham jhānam upasampajja viharati, ime kho, āvuso, cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya”ti. Yathā vā

aññattha pahīnāpi sakkāyadiṭṭhiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattamaṃ tattha pahīnāti vuttā, evaṃ vaṇṇabhaṇanattampetassa jhānassetā idha vuttāti veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānaṃ atidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa; dukkhaṃ domanassassa, domanassaṃ dosassa. Sukhādighātena ca sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkhaṃ, sukhābhāvena asukhaṃ. Etenettha dukkhasukhappaṭipakkhabhūtaṃ tatiyavedanaṃ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattaṃ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā. Upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhanirodhapadaṭṭhānāti veditabbā.

Upekkhāsatipārisuddhanti upekkhāya janitasatipārisuddhiṃ. Imasmiñhi jhāne supārisuddhā sati. Yā ca tassā satiyā pārisuddhi sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ upekkhāsatipārisuddhīti vuccati. Vibhaṅgepi vuttaṃ - “ayaṃ sati imāya upekkhāya visadā hoti pārisuddhā pariyodātā, tena vuccati upekkhāsatipārisuddhī”ti. Yāya ca upekkhāya ettha sati pārisuddhi hoti sā atthato tatramajjhattatāti veditabbā. Na kevalañcetta tāya satiyeva pārisuddhā apica kho sabbepi sampayuttadhammā. Satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhāpi tīsu jhānesu vijjati - yathā pana divā sūriyappabhābhibhavā sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā - evamayampi tatramajjhattupekkhācandalekhā vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā appaṭilābhā vijjamānāpi paṭhamādijjhānabhedesu aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi satiādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi ‘upekkhāsatipārisuddhī’ti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavābhāva sabhāgāya ca upekkhā vedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā ativiya pārisuddhā. Tassā pārisuddhattā pārisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi satiādayo pārisuddhā honti pariyodātā. Tasmā idameva upekkhāsatipārisuddhīti vuttanti veditabbaṃ.

Catutthanti gaṇanānupubbatā catutthaṃ. Idaṃ catutthaṃ samāpajjatīti catutthaṃ. Phasso hotītiādīsu phassapañcake tāva vedanāti upekkhāvedanā veditabbā. Jhānapañcakaindriyaatṭhakesu pana upekkhā hoti upekkhindriyaṃ hotīti vuttameva. Sesāni tatiye parihīnapadāni idhāpi parihīnāneva. Koṭṭhāsavārepi duvaṅgikaṃ jhānanti upekkhācittakagga-tāvaseneva veditabbaṃ. Sesā sabbā tatiyasadisamevāti.

Catukkanayo niṭṭhito.

Pañcakanayo

167. Idāni katame dhammā kusalāti pañcakanayo āraddho. Kasmāti ce, puggalajjhāsayavasena ceva desanāvīlāsena ca. Sannisinnavaparisāya kira ekaccānaṃ devānaṃ vitakko eva oḷārikato upaṭṭhāsi, vicārapītisukhacittakagga-tā santato. Tesāṃ sappāyavasena satthā caturaṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ dutiyajjhānaṃ nāma bhājesi. Ekaccānaṃ vicāro oḷārikato upaṭṭhāsi,

pītisukhacittekaggaṭā santato. Tesam sappāyavasena tivaṅgikaṃ tatiyajjhānaṃ nāma bhājesi. Ekaccānaṃ pīti oḷārikato upaṭṭhāsi, sukhacittekaggaṭā santato. Tesam sappāyavasena duvaṅgikaṃ catutthajjhānaṃ nāma bhājesi. Ekaccānaṃ sukhaṃ oḷārikato upaṭṭhāsi, upekkhācittekaggaṭā santato. Tesam sappāyavasena duvaṅgikaṃ pañcamajjhānaṃ nāma bhājesi. Ayaṃ tāva ‘puggalajjhāsaya’.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsappatto nāma hoti -sā tathāgatassa suṭṭhu paṭividdhā - tasmā ñāṇamahattatāya desanāvidhānesu kusalo desanāvilāsappatto satthā yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati tassa tassa vasena yathā yathā icchatī tathā tathā desanaṃ niyāmetīti so idha pañcaṅgikaṃ paṭhamajjhānaṃ bhājesi, caturaṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ dutiyajjhānaṃ, bhājesi tivaṅgikaṃ tatiyajjhānaṃ, bhājesi duvaṅgikaṃ catutthajjhānaṃ, duvaṅgikameva pañcamajjhānaṃ bhājesi. Ayaṃ ‘desanāvilāso’ nāma.

Apica ye bhagavatā “tayome, bhikkhave, samādhī - savitakkasavicāro samādhī, avitakkavicāramatto samādhī, avitakkaavicāro samādhī”ti suttante tayo samādhī desitā, tesu heṭṭhā savitakkasavicāro samādhī avitakkaavicāro samādhī ca bhājetvā dassito, avitakkavicāramatto na dassito. Taṃ dassetumpi ayaṃ pañcakanayo āradhoti veditabbo.

Tattha dutiyajjhānaniddese phassādīsū vitakkamattaṃ parihāyati, koṭṭhāsavāre “caturaṅgikaṃ jhānaṃ hoti caturaṅgiko maggo hotī”ti ayameva viseso. Sesam sabbam paṭhamajjhānasadisameva. Yāni ca catukkanaye dutiyatatiyacatutthāni tāneva idha tatiyacatutthapañcamāni. Tesam adhigamapaṭipāṭidīpanatthaṃ ayaṃ nayo veditabbo -

Eko kira amaccaputto rājānaṃ upaṭṭhātuṃ janapadato nagaraṃ āgato. So ekadivasameva rājānaṃ disvā pānabyasanena sabbam vibhavaajātaṃ nāsesi. Taṃ ekadivasam surāmadamattaṃ niccolāṃ katvā jiṇṇakaṭasārakamattena paṭicchādetvā pānāgārato nīharīmsu. Tameṇaṃ saṅkārakūṭe nipajjitvā niddāyantaṃ eko aṅgavijjāpāṭhako disvā ‘ayaṃ puriso mahājanassa avassayo bhavissati, paṭijaggitabbo eso’ti sannīṭṭhānaṃ katvā mattikāya nhāpetvā thūlasātakayugaṃ nivāsāpetvā puna gandhodakena nhāpetvā sukhumena dukūlayugaḷena acchādetvā pāsādaṃ āropetvā subhojanaṃ bhojetvā ‘evaṃ naṃ paricāreyyāthā’ti paricārake paṭipādetvā pakkāmi. Atha naṃ te sayanaṃ āropesuṃ.

Pānāgāragamanapaṭibāhanatthañca naṃ cattāro tāva janā catūsu hatthapādesu uppīletvā aṭṭhaṃsu. Eko pāde parimajji. Eko tālavaṇṇaṃ gahetvā bīji. Eko vīṇaṃ vādayamāno gāyanto nisīdi.

So sayanupagamanena vigatakilamatho thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito hatthapādanippīlanaṃ asahamāno ‘ko me hatthapāde uppīleti? Apagacchathā’ti tajjesi. Te ekavacaneneva apagacchiṃsu. Tato puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito pādaparimajjanaṃ asahamāno ‘ko me pāde parimajjati? Apagacchā’ti āha. Sopi ekavacaneneva apagacchi. Puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito vātavuṭṭhi viya tālavaṇṇavātaṃ asahanto ‘ko esa? Apagacchatū’ti āha. Sopi ekavacaneneva apagacchi. Puna thokaṃ niddāyitvā vuṭṭhito kaṇṇasūlaṃ viya gītavāditasaddaṃ asahamāno vīṇāvādaṃ tajjesi. Sopi ekavacaneneva apagacchi. Athevaṃ anukkamena

pahīnakilamathuppiḷanaparimajjanavātappahāragītavāditasaddupaddavo sukhaṃ sayitvā vuṭṭhāya rañño santikaṃ agamāsi. Rājāpissa mahantaṃ issariyamadāsi. So mahājanassa avassayo jāto.

Tattha pānabyasanena pārijuñṇappatto so amaccaputto viya anekabyasanapārijuñṇappatto gharāvāsagato kulaputto daṭṭhabbo. Aṅgavijjāpāṭhako puriso viya tathāgato. Tassa purisassa ‘ayaṃ mahājanassa avassayo bhavissati, paṭijagganaṃ arahatī’ti sanniṭṭhānaṃ viya tathāgatassa ‘ayaṃ mahājanassa avassayo bhavissati, pabbajjaṃ arahati kulaputto’ti sanniṭṭhānakaraṇaṃ.

Athassa amaccaputtassa mattikāmattena nhāpanaṃ viya kulaputtassāpi pabbajjāpaṭilābho. Athassa thūlasāṭakanivāsanaṃ viya imassāpi dasasikkhāpadasaṅkhātasilavatthanivāsanaṃ. Puna tassa gandhodakanhāpanaṃ viya imassāpi pātimokkhasaṃvarādisīlagandhodakanhāpanaṃ. Puna tassa sukhumadukūlayugaḷacchādanaṃ viya imassāpi yathāvuttasīlavisuddhisampadāsaṅkhātadukūlacchādanaṃ.

Dukūlacchāditassa panassa pāsādāropanaṃ viya imassāpi sīlavisuddhidukūlacchāditassa samādhībhāvanāpāsādārohanaṃ. Tato tassa subhojanabhūṇjanaṃ viya imassāpi samādhiupakārasatisampajaññādidhammāmataparibhūṇjanaṃ.

Bhuttabhōjanassa pana tassa paricārakehi sayanāropanaṃ viya imassāpi vitakkādīhi upacārajjhānāropanaṃ. Puna tassa pānāgāragamanapaṭibāhanatthaṃ hatthapāduppīḷanakapurisacatukkaṃ viya imassāpi kāmasaññābhīmukhagamanapaṭibāhanatthaṃ ārammaṇe cittuppīḷanako nekkhammavitakko. Tassa pādaparimajjakapuriso viya imassāpi ārammaṇe cittānumajjanako vicāro. Tassa tālavaṇṭavātadāyako viya imassāpi cetaso sītalabhāvadāyikā pīti.

Tassa sotānuggahakaro gandhabbapuriso viya imassāpi cittānuggāhakaṃ somanassaṃ. Tassa sayanupagamanena vīgatakilamathassa thokaṃ niddupagamanaṃ viya imassāpi upacārajjhānasannissayena vīgatanīvaraṇakilamathassa paṭhamajjhānupagamanaṃ.

Athassa niddāyitvā vuṭṭhitassa hatthapāduppīḷanāsahanena hatthapāduppīḷakānaṃ santajjanaṃ tesaṅca apagamanena puna thokaṃ niddupagamanaṃ viya imassāpi paṭhamajjhānato vuṭṭhitassa cittuppīḷakavitakkāsahanena vitakkadosadassanaṃ, vitakkappahānā ca puna avitakkavicāramattadutiyaajjhānupagamanaṃ.

Tato tassa punappunaṃ niddāyitvā vuṭṭhitassa yathāvuttena kamena pādaparimajjanādīnaṃ asahanena paṭipāṭiyā pādaparimajjakādīnaṃ santajjanaṃ, tesāṃ tesaṅca apagamanena punappunaṃ thokaṃ niddupagamanaṃ viya imassāpi punappunaṃ dutiyādīhi jhānehi vuṭṭhitassa yathāvuttadosānaṃ vicārādīnaṃ asahanena paṭipāṭiyā vicārādidadosadassanaṃ. Tesāṃ tesaṅca pahānā punappunaṃ avitakkaavicāranippītika pahīnasomanassajjhānupagamanaṃ.

Tassa pana sayanā vuṭṭhāya rañño santikaṃ gatassa issariyappatti viya imassāpi pañcamajjhānato vuṭṭhitassa vipassanā maggaṃ upagatassa arahattappatti.

Tassa pattissariyassa bahūnaṃ janānaṃ avassayabhāvo viya imassāpi arahattappattassa bahūnaṃ avassayabhāvo veditabbo. Ettāvatā hi esa anuttaraṃ puññakkhettaṃ nāma hotīti.

Pañcakanayo niṭṭhito.

Ettāvatā catukkapañcakanayadvayabhedo suddhikanavako nāma pakāsito hoti. Atthato panesa pañcakanaye catukkanayassa pavitṭhattā jhānapañcako evāti veditabbo.

Paṭipadācatukkaṃ

176-180. Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma paṭipadākamena sijjhati, tasmā tassa paṭipadābhedaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ. Tattha dukkhā paṭipadā assāti dukkhapaṭipadaṃ. Dandhā abhiññā assāti dandhābhiññaṃ. Iti dukkhapaṭipadanti vā dandhābhiññanti vā pathavīkasiṇanti vā tīṇipi jhānasseva nāmāni. Dukkhaṃ paṭipadaṃ khippābhiññantiādisupi eseṃ nayo.

Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati tāva pavattā jhānabhāvanā ‘paṭipadā’ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā ‘abhiññā’ti vuccati. Sā panesā paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti. Nīvaraṇādiṇi paccaṇṇikadhammasamudācāragahanatāya kicchā asukhasevanāti attho. Ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti, mandā, asīghappavatti. Ekaccassa khippā amandā sīghappavatti. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Yo pana vikkhambhitakilesa appanāparivāsaṃ vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippaṃ aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti, tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Tattha yāni sappāyāsappāyāni ca palibodhupacchedādīni pubbakiccāni ca appanākosallāni ca visuddhimagge cittabhāvanāniddese niddiṭṭhāni, tesu yo asappāyasevī hoti, tassa dukkhā paṭipadā dandhā ca abhiññā hoti. Sappāyasevino sukhā paṭipadā khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevītvā aparabhāge sappāyasevī hoti, pubbabhāge vā sappāyaṃ sevītvā aparabhāge asappāyasevī, tassa vomissakatā veditabbā. Tathā palibodhupacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādetvā bhāvaṃ anuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti, vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti, sampādentassa khippā.

Apica taṇhāvijjāvasena samathavipassanākatādhikārasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Taṇhābhibhūtaṃ hi dukkhā paṭipadā hoti, anabhibhūtaṃ sukhā. Avijjābhibhūtaṃ ca dandhā abhiññā hoti, anabhibhūtaṃ khippā. Yo ca samathe akatādhikāro tassa dukkhā paṭipadā hoti, katādhikārassa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti, tassa dandhā abhiññā hoti, katādhikārassa khippā.

Kilesindriyavasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññāti.

Iti imāsu paṭipadāabhiññāsu yo puggalo dukkhāya paṭipadāya dandhāya abhiññāya jhānaṃ pāpuṇāti, tassa taṃ jhānaṃ dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññanti vuccati. Sesesupi eseṇa nayo.

Tattha ‘tadanudhammatā sati santiṭṭhati tṭhitibhāginī paññā’ti evaṃ vuttasatiyā vā taṃtaṃjhānanikantiyā vā vikkhambhane paṭipadā, taṃtaṃjhānupacārappattassa appanāya parivāse abhiññā ca veditabbā. Āgamanavasenāpi ca paṭipadā abhiññā hontiyeva. Dukkhopaṭipadañhi dandhābhiññāṃ paṭhamajjhānaṃ patvā pavattaṃ dutiyampi tādisevaṃ hoti. Tatiyacatutthesupi eseṇa nayo. Yathā ca catukkanaye evaṃ pañcakanayepi paṭipadāvasena catudhā bhedo veditabbo. Iti paṭipadāvasenapi cattāro navakā vuttā honti. Tesu pāṭhato chaṭṭimsa cittāni, atthato pana pañcakanaye catukkanayassa pavitṭhattā vīsatiṃeva bhavanti.

Paṭipadācatukkaṃ.

Ārammaṇacatukkaṃ

181. Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma yathā paṭipadābhedenā evaṃ ārammaṇabhedenāpi catubbidhaṃ hoti. Tasmāssa taṃ pabhaḍḍaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ. Tattha parittaṃ parittārammaṇantiādīsu yaṃ appaṇaṃ hoti, uparijjhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, idaṃ parittaṃ nāma. Yaṃ pana avaḍḍhite suppaṃmatte vā sarāvaṃmatte vā ārammaṇe pavattaṃ, taṃ parittaṃ ārammaṇaṃ assāti parittārammaṇaṃ. Yaṃ paṇaṃ subhāvitam uparijjhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, idaṃ appamāṇaṃ nāma. Yaṃ vipule ārammaṇe pavattaṃ taṃ vuḍḍhippamāṇattā appamāṇaṃ ārammaṇaṃ assāti appamāṇārammaṇaṃ. Vuttalakkaṇavomissakatāya pana vomissakanayo veditabbo. Iti ārammaṇavasenapi cattāro navakā vuttā honti. Cittagaṇanāpettha purimasadisā evāti.

Ārammaṇacatukkaṃ.

Ārammaṇapaṭipadāmissakaṃ

186. Idāni ārammaṇapaṭipadāmissakaṃ soḷasakkhattukanayaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ. Tattha paṭhamanaye vuttajjhānaṃ dukkhapaṭipadattā dandhābhiññattā parittattā parittārammaṇattāti catūhi kāraṇehi hīnaṃ, soḷasamanaye vuttajjhānaṃ sukhopaṭipadattā khippābhiññattā appamāṇattā appamāṇārammaṇattāti catūhi kāraṇehi paṇītaṃ. Sesesu cuddasasu ekena dvīhi tīhi ca kāraṇehi hīnapaṇītatā veditabbā.

Kasmā paṇāyaṃ nayo desitoti? Jhānupattikāraṇattā. Sammāsambuddhena hi pathavīkaṣiṇe suddhikajjhānaṃ catukkanayavasena pañcakanayavasena ca dassitaṃ; tathā suddhikapaṭipadā, tathā suddhikārammaṇaṃ. Tattha yā devatā pathavīkaṣiṇe suddhikajjhānaṃ catukkanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti, tāsāṃ sappāyavasena suddhikajjhāne catukkanayo desito. Yā pañcakanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti, tāsāṃ sappāyavasena pañcakanayo. Yā suddhikapaṭipadāya, suddhikārammaṇe catukkanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti, tāsāṃ sappāyavasena suddhikapaṭipadāya suddhikārammaṇe catukkanayo desito. Yā pañcakanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti tāsāṃ sappāyavasena pañcakanayo. Iti heṭṭhā puggalajjhāsayavasena desanā katā.

Desanāvilāsappatto cesa pabhinnapaṭisambhido dasabalacatuvesārajjavisadaññaṇo dhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇassa suppaṭividdhattā dhammapaññattikusalatāya yo yo nayo labbhati tassa tassa vasena desanaṃ niyametum sakkoti, tasmā imāya desanāvilāsappattiyāpi tena esā pathavīkasiṇe suddhikacatukkanayādivasena desanā katā.

Yasmā pana ye keci jhānaṃ uppādentī nāma na te ārammaṇapaṭipadāhi vinā uppādetum sakkonti, tasmā niyamato jhānuppattikāraṇattā ayaṃ soḷasakkhattukanaṃ kathito.

Ettāvatā suddhikanavako, cattāro paṭipadānavakā, cattāro ārammaṇanavakā, ime ca soḷasa navakāti pañcavīsati navakā kathitā honti. Tattha ekekasmīṃ navake catukkapañcakavasena dve dve nayāti paññāsa nayā. Tattha “pañcavīsatiyā catukkanayesu satam, pañcakanayesu pañcavīsasata”nti pāṭhato pañcavīsādhikāni dve jhānacittasatāni honti. Pañcakanaye pana catukkanayassa paviṭṭhattā atthato pañcavīsādhikameva cittasatam hoti. Yāni cetāni pāṭhe pañcavīsādhikāni dve cittasatāni tesu ekekassa niddese dhammavavatthānādayo tayo tayo mahāvārā honti. Te pana tattha tattha nayamattameva dassetvā saṃkhittāti.

Pathavīkasiṇaṃ.

203. Idāni yasmā āpokasiṇādīsipi etāni jhānāni uppajjanti, tasmā tesam dassanattamaṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddham. Tesu sabbo pālinayo ca atthavibhāvanā ca cittagaṇanā ca vārasaṅkhepo ca pathavīkasiṇe vuttanayeneva veditabbo. Bhāvanānayo pana kasiṇaparikkammaṃ ādiṃ katvā sabbo visuddhimagge pakāsitoyeva. Mahāsakuludāyisutte pana dasakasiṇāni vuttāni. Tesu viññāṇakasiṇaṃ ākāse pavattitamahaggataviññāṇampi tattha parikkammaṃ katvā nibbattā viññāṇaṇcāyatanasamāpattiṃ hotīti sabbappakārena āruppadesanameva bhajati, tasmā imasmīṃ ṭhāne na kathitam.

Ākāsakasiṇanti pana kasiṇugghāṭimamākāsampi, tam ārammaṇaṃ katvā pavattakkhandhāpi, bhitticchiddādīsū aññatarasmīṃ gahetabbanimittaparicchēdākāsampi, tam ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ catukkapañcakajjhānampi vuccati. Tattha purimanayo āruppadesanaṃ bhajati, pacchimanayo rūpāvacaradesanaṃ. Iti missakattā imaṃ rūpāvacaradesanaṃ na āruḷham. Paricchēdākāse nibbattajjhānaṃ pana rūpūpapattiyā maggo hoti tasmā tam gahetabbaṃ. Tasmīṃ pana catukkapañcakajjhānameva uppajjati, arūpajjhānaṃ nuppajjati. Kasmā? Kasiṇugghāṭanaṃ alābhato. Tañhi punappunaṃ ugghāṭiyamānampi ākāsameva hotīti na tattha kasiṇugghāṭanaṃ labbhati, tasmā tatthuppannaṃ jhānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattati, abhiññāpādakaṃ hoti, vipassanāpādakaṃ hoti, nirodhapādakaṃ na hoti. Anupubbanirodho panettha yāva pañcamajjhānā labbhati vaṭṭapādakaṃ hotiyeva. Yathā cetam evaṃ purimakasiṇesu uppannaṃ jhānampi. Nirodhapādakabhāvo panettha viseso. Sesamettha ākāsakasiṇe yaṃ vattabbaṃ siyā tam sabbam visuddhimagge vuttameva.

‘Ekopi hutvā bahudhā hotī’tiādinayaṃ pana vikubbaṃ icchantena purimesu atṭhasu kasiṇesu atṭha samāpattiyo nibbattetvā kasiṇānulomato kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato; jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato; jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato; aṅgasāṅkantikato,

ārammaṇasaṅkantikato, aṅgārammaṇasaṅkantikato; aṅgavavatthānato,
ārammaṇavavatthānatoti imehi cuddasahākārehi cittaṃ paridametabbaṃ. Tesam
vitthārakathā visuddhimagge vuttāyeva.

Evaṃ pana cuddasahākārehi cittaṃ aparidametvā, pubbe abhāvitabhāvano
ādikammiko yogāvacaro iddhivikubbanam sampādessatīti netam ṭhānam vijjati.
Ādikammikassa hi kasiṇaparikammampi bhāro; satesu sahassesu vā ekova sakkoti.
Katakasiṇaparikammassa nimittuppādanam bhāro; satesu sahassesu vā ekova
sakkoti. Uppanne nimitte tam vaḍḍhetvā appanādhigamo bhāro, satesu sahassesu vā
ekova sakkoti. Adhigatappanassa cuddasahākārehi cittaparidamanam bhāro; satesu
sahassesu vā ekova sakkoti. Cuddasahākārehi paridamitacittassāpi iddhivikubbanam
nāma bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Vikubbanappattassāpi
khippanisantibhāvo nāma bhāro; satesu sahassesu vā ekova khippanisanti hoti.
Therambatthale mahārohanaguttattherassa gilānupaṭṭhānam āgatesu tiṃsamattesu
iddhimantasahassesu upasampadāya aṭṭhavassiko rakkhitatthero viya. Sabbaṃ
vatthu visuddhimagge vitthāritamevāti.

Kasiṇakathā.

Abhibhāyatanakathā

204. Evaṃ aṭṭhasu kasiṇesu rūpāvacarakusalam niddisitvā, idāni yasmā samānepi
ārammaṇe bhāvanāya asamānam imesu aṭṭhasu kasiṇesu aññampi
abhibhāyatanasaṅkhātāṃ rūpāvacarakusalam pavattati, tasmā tam dassetum puna
katame dhammā kusalātiādi āraddham. Tattha ajjhataṃ arūpasaññīti alābhitāya vā
anattikāya vā ajjhatarūpe parikammasaññāvirahito. Bahiddhā rūpāni passatīti
bahiddhā aṭṭhasu kasiṇesu kataparikammātāya parikammavasena ceva
appanāvasena ca tāni bahiddhā aṭṭhasu kasiṇesu rūpāni passati. Parittānīti
avaḍḍhitāni. Tāni abhibhuyyāti yathā nāma sampannagahaṇiko kaṭacchumattam
bhattam labhitvā ‘kiṃ ettha bhuñjitabbaṃ atthī’ti saṅkaḍḍhitvā ekakabaḷameva
karoti, evameva ñāṇuttariko puggalo visadaññaṇo ‘kimettha parittake ārammaṇe
samāpajjitabbaṃ atthi, nāyam mama bhāro’ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati.
Saha nimittuppādenevettha appanam nibbattetīti attho. Jānāmi passāmīti iminā
panassa pubbabhāgo kathito. Āgamatṭhakathāsu pana vuttaṃ - imināssa pana
ābhogo kathito. So ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyanti.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni. Abhibhuyyāti ettha pana yathā mahagghaso
puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakam labhitvā ‘aññāpi hotu ‘kimesā mayham karissatī’ti
tam na mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadaññaṇo ‘kimettha
samāpajjitabbaṃ, na idaṃ appamāṇam, na mayham cittekaggatākaraṇe bhāro
atthī’ti tāni abhibhavitvā samāpajjati. Saha nimittuppādenevettha appanam
nibbattetīti attho.

Parittam parittārammaṇam appamāṇam parittārammaṇanti idha parittānīti āgatattā
appamāṇārammaṇatā na gahitā, parato appamāṇānīti āgatattā parittārammaṇatā.
Aṭṭhakathāyam pana vuttaṃ - ‘imasmiṃ ṭhāne cattāri cattāri ārammaṇāni aggahetvā
dve dveva gahitāni. Kiṃ kāraṇā? Catūsu hi gahitesu desanā soḷasakkhattukā hoti,
satthārā ca heṭṭhā soḷasakkhattukā desanā kilañjamhi tile pattharantena viya
vitthārato kathitā. Tassa imasmiṃ ṭhāne aṭṭhakhattukam desanam kātuṃ ajjhāsayo.
Tasmā dve dveyeva gahitānīti veditabbānīti.

Suvaṇṇadubbaṇṇānīti parisuddhāparisuddhavaṇṇāni. Parisuddhāni hi nīlādīni suvaṇṇāni, aparisuddhāni ca dubbaṇṇānīti idha adhippetāni. Āgamaṭṭhakathāsu pana ‘suvaṇṇāni vā hontu dubbaṇṇāni vā, parittaappamāṇavaseneva imāni abhibhāyatanāni desitānī’ti vuttaṃ. Imesu pana catūsu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesaṃhi etāni sappāyāni. Sā ca tesam sappāyatā vitthārato visuddhimagge cariyāniddese vuttā.

Kasmā pana, yathā suddhante “ajjhataṃ rūpasaṃñī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī”tiādi vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaṃñitāva vuttāti? Ajjhatarūpānaṃ anabhibhavanīyato. Tattha vā hi idha vā bahiddhārūpāneva abhibhavitabbāni, tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrapī idhapi vuttāni. Ajjhataṃ arūpasaṃñīti idaṃ pana satthu desanāvīlāsamattameva. Ayaṃ tāva catūsu abhibhāyatanesu apubbapadavaṇṇanā. Suddhikanayapaṭipadābhedo panettha pathavīkasiṇe vuttanayeneva ekekasmīṃ abhibhāyatane veditabbo. Kevalaṇcetta ārammaṇacatukkaṃ ārammaṇadukaṃ hoti, soḷasakkhattukaṃca aṭṭhakkhattukaṃ. Sesam tādisameva. Evamettha ekekasmīṃ abhibhāyatane eko suddhikanavako, cattāro paṭipadānavakā, dve ārammaṇanavakā, ārammaṇapaṭipadāmissake aṭṭha navakāti pannarasa navakāti catūsupi abhibhāyatanesu samasaṭṭhi navakā veditabbā.

246. Pañcamaabhibhāyatanādīsu nīlānīti sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Nīlavaṇṇānīti vaṇṇavasena, nīlanidassanānīti nidassanavasena, apaṇṇāyamaṇavivarāni, asambhinnavaṇṇāni, ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. Nīlanibhāsānīti idaṃ pana obhāsanavasena vuttaṃ; nīlobhāsāni nīlappabhāyuttānīti attho. Etena nesam suvisuddhataṃ dasseti. Suvisuddhavaṇṇavasena hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni. Pītānītiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlasmīṃ nimittaṃ gaṇhāti. Pupphasmīṃ vā vatthasmīṃ vā vaṇṇadhātuyā vātiādikaṃ panettha kasiṇakaraṇaṃca parikammaṃca appanāvidhānaṃca sabbaṃ visuddhimagge vitthārato vuttameva. Yathā ca pathavīkasiṇe evamettha ekekasmīṃ abhibhāyatane pañcavīsati pañcavīsati navakā veditabbā.

Abhibhāyatanakathā.

Vimokkhakathā

248. Idāni yasmā idaṃ rūpāvacarakusalaṃ nāma na kevalaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ āyatanānaṃ abhibhavanato abhibhāyatanavaseneva uppajjati, atha kho vimokkhavasena uppajjati, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āradhamaṃ.

Kenaṭṭhena pana vimokkho veditabboti? Adhimuccanaṭṭhena. Ko ayaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccaṇīkadhammehi ca suṭṭhu vimuccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu vimuccanaṭṭho. Pituaṅke vissatṭhaaṅgapaccaṅgassa dāraḥ sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Evaṃlakkhaṇaṃhi vimokkhabhāvappattaṃ rūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ ayaṃ nayo āradho.

Tattha rūpīti ajjhataṃ kesādīsu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, tadassatthīti rūpī. Ajjhataṃhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitāraḥ vā karoti.

Pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karoti.
Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādatalesu vā
akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā
nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. Evaṃ parikammaṃ katvā
uppannajjhānasamaṅginaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Rūpāni passatīti bahiddhāpi
nīlakasiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhatabhiddhāvatthukesu
kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti ajjhattaṃ na rūpasaññī. Attano kesādīsu
anuppāditārūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva
paṭiladdhajjhānatā dassitā.

Subhanti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi
antoappanāya ‘subha’nti ābhogo natthi, yo pana suvisuddhaṃ subhakasiṇaṃ
ārammaṇaṃ katvā viharati, so yasmā ‘subha’nti...pe... paṭhamam jhānaṃ
upasampajja viharati, tathā dutiyādīni, tasmā evaṃ desanā katā. Paṭisambhidāmagge
pana “kathaṃ subhantveva adhimutto hotīti vimokkho? Idha bhikkhu
mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ...pe... viharati, mettāya bhāvitattā sattā
appaṭikūlā honti; karuṇā... muditā... upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ...pe...
viharati, upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti, evaṃ subhantveva adhimutto
hotī”ti vimokkhoti vuttaṃ. Idha pana upari pāḷiyaṃyeva brahmavīhārānaṃ āgatattā
taṃ nayaṃ paṭikkhipitvā
sunīlakasupītakasuodātakaparisuddhanīlakaparisuddhapītakaparisuddhaloh
itakaparisuddhaodātakavaseneva subhavamokkho anuññāto. Iti kasiṇanti vā
abhibhāyatananti vā vimokkhoti vā rūpāvacarajjhānameva. Tañhi ārammaṇassa
sakalaṭṭhena kasiṇaṃ nāma, ārammaṇaṃ abhibhavanaṭṭhena abhibhāyatanam
nāma, ārammaṇe adhimuccanaṭṭhena paccanīkadhammehi ca vimuccanaṭṭhena
vimokkho nāmāti vuttaṃ. Tattha kasiṇadesanā abhidhammavasena, itarā pana
suttantadesanāvasena vuttāti veditabbā. Ayamettha apubbapadavaṇṇanā.
Ekekaṃmiṃ pana vimokkhe pathavīkasiṇe viya pañcavīsati pañcavīsati katvā
pañcasattati navakā veditabbā.

Vimokkhakathā.

Brahmavīhārakathā

251. Idāni mettādibrahmavīhārasena pavattamānaṃ rūpāvacarakusalaṃ
dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āradhaṃ. Tattha mettāsahagatanti
mettāya samannāgataṃ. Parato karuṇāsahagatādīsopi eseva nayo. Yena panesa
vidhānena paṭipanno mettādisahagatāni jhānāni upasampajja viharati, taṃ
mettādīnaṃ bhāvanāvidhānaṃ sabbaṃ visuddhimagge vitthāritameva. Avasesāya
pāḷiyā attho pathavīkasiṇe vuttanayeneva veditabbo.

Kevalaṃhi pathavīkasiṇe pañcavīsati navakā, idha purimāsu tīsu
tikacatukkajjhānikavasena pañcavīsati sattakā, upekkhāya catutthajjhānavasena
pañcavīsati ekakā, karuṇāmuditāsu ca chandādīhi catūhi saddhiṃ karuṇāmuditāti
imepi yevāpanakā labbhanti. Dukkhaṭṭhāpadādibhāvo cettha mettāya tāva
byāpādavikkhambhanavasena, karuṇāya vihiṃsāvikkhambhanavasena, muditāya

arativikkhambhanavasena, upekkhāya rāgapāṭighavikkhambhanavasena veditabbo. Parittārammaṇatā pana nabahusattārammaṇavasena; appamāṇārammaṇatā bahuṣattārammaṇavasena hotīti ayaṃ viseso. Sesam tādīsameva.

Evam tāva pālīvaseneva -

Brahmuttamaṇa kathite, brahmavihāre ime iti veditvā;
Bhiyyo etesu ayaṃ, pakīṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etāsu hi mettākaraṇāmuditāupekkhāsu atthato tāva mejjatīti mettā, sīniyhatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattatīpi mettā. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ hadayakampanaṃ karotīti karuṇā. Kiṇāti vā paradukkhaṃ hiṃsati vināsetīti karuṇā. Kiriyati vā dukkhitesu pharaṇavasena pasāriyatīti karuṇā. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayaṃ vā modati, modanamattameva vā tanti muditā. ‘Averā hontū’tiādibyāpārappahānena majjhattabhāvūpagamanena ca upekkhatīti upekkhā.

Lakkhaṇādito panettha hitākārappavattilakkhaṇā ‘mettā’, hitūpasamhārasā, āghātavinayapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. Dukkhaṇayanākārappavattilakkhaṇā ‘karuṇā’, paradukkhasahanarasā, avihiṃsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhībhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihīṃsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Sattesu pamodanalakkhaṇā ‘muditā’, anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā. Aratīūpasamo tassā sampatti, pahāsasambhavo vipatti. Sattesu majjhattākārappavattilakkhaṇā ‘upekkhā’, sattesu samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, “kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhītā vā bhavissanti, dukkhato vā muccissanti, pattasampattito vā na parihāyissanti”ti? Evam pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānā. Paṭighānunayavūpasamo tassā sampatti, gehassitāya aññāṇupekkhāya sambhavo vipatti.

Catunnampi panetesam brahmavihārānaṃ vipassanāsukhañceva bhavasampatti ca sādharmaṇappayojanaṃ, byāpādādipaṭighāto āveṇikaṃ. Byāpādapaṭighātappayojanā hettha mettā, vihiṃsāratirāgapāṭighātappayojanā itarā. Vuttampi cetam -

“Nissaraṇañhetam, āvuso, byāpādassa yadidaṃ mettācetovimutti, nissaraṇañhetam, āvuso, vihesāya yadidaṃ karuṇācetovimutti; nissaraṇañhetam, āvuso, aratīyā yadidaṃ muditācetovimutti, nissaraṇañhetam, āvuso, rāgassa yadidaṃ upekkhācetovimutti”ti.

Ekamekassa cettha āsannadūravasena dve dve paccatthikā. Mettābrahmavihārassa hi, samīpacāro viya purisassa sapatto, guṇadassanasabhāgatāya rāgo āsannapaccatthiko. So lahuṃ otāraṃ labhati. Tasmā tato suṭṭhu mettā rakkhitabbā. Pabbatādigahananissito viya purisassa sapatto sabhāvavisabhāgatāya byāpādo dūrapaccatthiko. Tasmā tato nibbhayena mettāyitabbaṃ. Mettāyissati ca nāma kopaṇa karissatīti aṭṭhānametaṃ.

Karuṇābrahmavihārassa “cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ

idaṃ vuccati gehassitaṃ domanassa''ntiādinā nayena āgataṃ gehassitaṃ domanassaṃ vipattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ. Sabhāvavisabhāgatāya vihesā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbaṃ. Karuṇaṇca nāma karissati paṇiādīhi ca vihesissatīti aṭṭhānametaṃ.

Muditābrahmavihārassa ''cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ idaṃ vuccati gehassitaṃ somanassa''ntiādinā nayena āgataṃ gehassitaṃ somanassaṃ sampattidassanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ. Sabhāvavisabhāgatāya arati dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Pamudito ca nāma bhavissati pantasenāsanesu ca adhikusaladhammesu ca ukkaṇṭhissatīti aṭṭhānametaṃ.

Upekkhābrahmavihārassa pana ''cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā rūpaṃ sā nātivattati. Tasmā sā upekkhā gehassitāti vuccatī''tiādinā nayena āgatā gehassitā aññāṇupekkhā dosaguṇānaṃ avicāraṇavasena sabhāgattā āsannapaccatthikā. Sabhāvavisabhāgatāya rāgapāṭighā dūrapaccatthikā. Tasmā tato nibbhayena upekkhitabbaṃ. Upekkhissati ca nāma rajjissati ca paṭihaññissati cāti aṭṭhānametaṃ.

Sabbesampi ca etesaṃ kattukāmatāchando ādi, nīvaraṇādivikkhambhanaṃ majjhaṃ, appanā pariyosānaṃ, paññattidhammavasena eko vā satto aneka vā sattā ārammaṇaṃ, upacāre vā appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhanaṃ.

Tatrāyaṃ vaḍḍhanakkamo - yathā hi kusalo kassako kasitabbatṭhānaṃ paricchinditvā kasati, evaṃ paṭhamameva ekaṃ āvāsaṃ paricchinditvā tattha sattesu 'imasmim āvāse sattā averā hontū'tiādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tattha cittaṃ muduṃ kammaniyaṃ katvā dve āvāsā paricchinditabbā. Tato anukkamena tayo cattāro pañca cha satta aṭṭha nava dasa, ekā racchā, upaḍḍhagāmo, gāmo, janapado, rajjaṃ, ekā disāti evaṃ yāva ekaṃ cakkavālaṃ, tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu mettā bhāvetabbā. Tathā karuṇādayoti. Ayamettha ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppā, samādhīnaṃ nissando nevasaññānāsaññāyatanaṃ, vipassanānaṃ nissando phalasamāpatti, samathavipassanānaṃ nissando nirodhasamāpatti, evaṃ purimabrahmavihārattayassa nissando ettha upekkhābrahmavihāro. Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghāṭaṃ anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo ṭhapetuṃ, evaṃ purimesu tatiyajjhānaṃ vinā na sakkā catutthaṃ bhāvetuṃ. Kasiṇesu pana uppannatatiyajjhānassapesā nuppajjati visabhāgārammaṇattāti.

Ettha siyā - 'kasmā panetā mettā karuṇā muditā upekkhā brahmavihārāti vuccanti? Kasmā ca, catassova? Ko ca etāsaṃ kamo? Vibhaṅge ca kasmā appamaññāti vuttā'ti? Vuccate - seṭṭhaṭṭhena tāva niddosabhāvena cettha brahmavihārātā veditabbā. Sattesu sammāpaṭipattibhāvena hi seṭṭhā ete vihārā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti, evaṃ etehi sampayuttā yogino brahmasamāva hutvā viharantīti seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca brahmavihārāti vuccanti.

Kasmā ca catassotiādipañhassa pana idaṃ vissajjanaṃ -

Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādiākāravasā panāsaṃ;
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamañña.

Etāsu hi yasmā mettā byāpādabahulassa, karuṇā vihiṃsābahulassa, muditā aratibahulassa, upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo; yasmā ca hitūpasamhāraahitāpanayanasampattimodanaanābhogavasena catubbidhoyeva sattesu manasikāro; yasmā ca yathā mātā daharagilānayobbanappattasakiccapasutesu catūsu puttesu daharassa abhivuḍḍhikāmā hoti, gilānassa gelaññaṇāpanayanakāmā, yobbanappattassa yobbanasampattiyā ciraṭṭhitikāmā, sakiccapasutassa kismiñcīpi pariyāye abyāvaṭṭā hoti, tathā appamaññaṇāvihārikenāpi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbaṃ, tasmā ito visuddhimaggādivasā catassova appamañña.

Yasmā pana catassopetā bhāvetukāmena paṭhamam hitākārappavattivasena sattesu paṭipajjitabbaṃ, hitākārappavattilakkhaṇā ca mettā; tato evaṃ patthitahitānaṃ sattānaṃ dukkhābhivhavaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā vā dukkhāpanayanākārappavattivasena, dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā ca karuṇā; athevaṃ patthitahitānaṃ patthitadukkhāpagamānañca nesam sampattim disvā sampattippamodanavasena, pamodanalakkhaṇā ca muditā; tato param pana kattabbābhāvato ajjhupekkhakatāsaṅkhātena majjhattākārena paṭipajjitabbaṃ, majjhattākārappavattilakkhaṇā ca upekkhā; tasmā ito hitādiākāravasā panāsaṃ paṭhamam mettā vuttā. Atha karuṇā muditā upekkhāti ayaṃ kamo veditabbo.

Yasmā pana sabbāpetā appamāṇe gocare pavattanti, tasmā appamaññaṇāti vuccanti. Appamāṇā hi sattā etāsaṃ gocarabhūtā, ‘ekasattassāpi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbā’ti evaṃ pamāṇam aggahetvā sakalapharaṇavaseneva pavattāti, tena vuttaṃ -

Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādiākāravasā panāsaṃ;
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamaññaṇāti.

Evaṃ appamāṇagocaratāya ekalakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukkajjhānikāva honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā panāsaṃ somanassena avippayogoti? Domanassasamuṭṭhitānaṃ byāpādādīnaṃ nissaraṇattā. Pacchimā pana avasesekajjhānikāva. Kasmā? Upekkhāvedanāsampayogato. Na hi sattesu majjhattākārappavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattatīti.

Brahmavihārakathā.

Asubhakathā

263. Idāni rāgacaritasattānaṃ ekantahitaṃ nānārammaṇesu ekekajjhānavaseneva pavattamānaṃ rūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ.

Tattha uddhumātakasaññāsahagatantiādīsu, bhasā viya vāyunā, uddham jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātaṃ. Uddhumātaṃ uddhumātaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti uddhumātaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnanīlavaṇṇaṃ. Vinīlaṃ vā vinīlaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlaṃ. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa, nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānaṃ pubbaṃ vipubbaṃ. Vipubbameva vipubbakaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanena apadhāritaṃ, vicchiddameva vicchiddakaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vicchiddanti vicchiddakaṃ. Vemajjhe chinnassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāyitaṃ vikkhāyitaṃ. Vikkhāyitaṃ vikkhāyitaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyitanti vikkhāyitaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ. Vikkhittaṃ vikkhittaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti vikkhittaṃ. ‘Aññaṃ hatthaṃ aññaṃ pādaṃ aññaṃ sīsa’nti evaṃ tato tato khittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Hatañca taṃ purimanayeneva vikkhittakāñcāti hatavikkhittaṃ. Kākapadākārena aṅgapaccaṅgesu satthena hanitvā vuttanayena vikkhittakassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Lohitaṃ kirati, vikkhipati, ito cito ca paggharatīti lohitakaṃ. Paggharitalohitamakkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Puḷavā vuccanti kimayo. Puḷave vikiratīti puḷavakaṃ. Kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Aṭṭhiyeva aṭṭhikaṃ. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti aṭṭhikaṃ. Aṭṭhisakhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etaṃ adhivacanaṃ. Imāni ca pana uddhumātakādīni nissāya uppannamittānampi nimittesu paṭiladdhajjhānānampi etāneva nāmāni.

Tattha uddhumātakanimitte appanāvasena uppannā sañña uddhumātakasañña. Tāya uddhumātakasaññāya sampayogaṭṭhena sahagataṃ uddhumātakasaññāsahagataṃ. Vinīlakasaññāsahagatādīsupi eseṃ nayo. Yaṃ panettha bhāvanāvidhānaṃ vattabbaṃ bhaveyya, taṃ sabbākārena visuddhimagge vuttameva. Avasesā pālivaṇṇanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṃ idha, catutthajjhānavasena upekkhābrahmavihāre viya, paṭhamajjhānavasena ekekasmīṃ pañcavīsati ekakā honti. Asubhārammaṇassa ca avaḍḍhanīyattā, paritthe uddhumātakatṭhāne uppannamittārammaṇaṃ parittārammaṇaṃ, mahante appamāṇārammaṇaṃ veditabbaṃ. Sesesupi eseṃ nayo.

Iti asubhāni subhaguṇo,
Dasasatalocanena thutakitti;
Yāni avoca dasabalo,
Ekekajjhānahetūni.

Evaṃ pālīnayeṃ, tāva sabbāni tāni jānitvā;
Tesveva ayaṃ bhiyyo, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāgattā vītarāgo viya nilloluppacāro hoti. Evaṃ santapi yvāyaṃ asubhabhedo vutto, so sarīrasabhāvappattivasena ca rāgacaritabhedavasena cāti veditabbo.

Chavasārīrañhi paṭikūlabhāvaṃ āpajjamānaṃ uddhumātakasabhāvappattaṃ vā siyā, vinīlakādīnaṃ vā aññatarasabhāvappattaṃ. Iti yādisaṃ yādisaṃ sakkā hoti laddhum tādise tādise uddhumātakapaṭikūlaṃ vinīlakapaṭikūlanti evaṃ nimittaṃ gaṇhitabbamevāti sarīrasabhāvappattivāsena dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Visesato cettha uddhumātakam sarīrasaṇṭhānavipattippakāsanato sarīrasaṇṭhānarāgino sappāyaṃ. Vinīlakam chavirāgavipattippakāsanato sarīravaṇṇarāgino sappāyaṃ. Vipubbakam kāyavaṇṇapaṭibaddhassa duggandhabhāvassa pakāsanato mālāgandhādivasena samuṭṭhāpitasarīragandharāgino sappāyaṃ. Vicchiddakam antosusirabhāvappakāsanato sarīre ghanabhāvarāgino sappāyaṃ. Vikkhāyitakam maṃsūpacayasampattivināsappakāsanato thanādīsu sarīrappadesesu maṃsūpacayarāgino sappāyaṃ. Vikkhittakam aṅgapaccaṅgānaṃ vikkhepappakāsanato aṅgapaccaṅgalīlārāgino sappāyaṃ. Hatavikkhittakam sarīrasaṅghāṭabhedavikārappakāsanato sarīrasaṅghāṭasampattirāgino sappāyaṃ. Lohitakam lohitamakkhitaṭikūlabhāvappakāsanato alaṅkārajanitasobharāgino sappāyaṃ. Puḷavakam kāyassa anekakimikulasādhāraṇabhāvappakāsanato kāye mamattarāgino sappāyaṃ. Atṭhikam sarīraṭṭhīnaṃ paṭikūlabhāvappakāsanato dantasampattirāgino sappāyanti. Evaṃ rāgacaritavasenāpi dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Yasmā pana dasavidhepi etasmiṃ asubhe seyyathāpi nāma aparisaṇṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā arittena na sakkā ṭhapetuṃ, evameva dubbalattā ārammaṇassa vitakkabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā ṭhapetuṃ, tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni. Paṭikūlepi cetasmiṃ ārammaṇe ‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇamhā parimuccissāmī’ti evaṃ ānisaṃsadassāvītāya ceva nīvaraṇasantāpappahānena ca pītisomanassaṃ uppajjati, ‘bahuṃ dāni vetanaṃ labhissāmī’ti ānisaṃsadassāvino pupphachaḍḍakassa gūtharāsīmhi viya, ussannabyādhidukkhassa roginō vamanavirecanappavattiyam viya ca.

Dasavidhampi cetam asubham lakkhaṇato ekameva hoti. Dasavidhassapi hi etassa asuciduggandhajegucchapaṭikūlabhāvo eva lakkhaṇam. Tadetam iminā lakkhaṇena na kevalam matasarīreyeva dantaṭṭhikadassāvino pana cetiyapabbatavāsino mahātissattherassa viya, hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ ullokentassa saṅgharakkhitattherupaṭṭhākasāmaṇerasa viya ca, jīvamānakasarīrepi upaṭṭhāti. Yatheva hi matasarīraṃ evaṃ jīvamānakampi asubhameva. Asubhalakkhaṇam panettha āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā na paññāyatīti.

Asubhakathā.

Kim pana pathavīkasiṇam ādiṃ katvā atṭhikasaññāpariyosānāvesā rūpāvacarappanā, udāhu aññāpi atthīti? Atthi; ānāpānājjhānañhi kāyagatāsati bhāvanā ca idha na kathitā. Kiñcāpi na kathitā vāyokasiṇe pana gahite ānāpānājjhānaṃ gahitameva; vaṇṇakasiṇesu ca gahitesu kesādīsu catukkapañcakajjhānavasena uppannā kāyagatāsati, dasasu asubhesu gahitesu dvattiṃsākāre paṭikūlamanasikārajjhānavasena ceva navasivathikāvaṇṇajjhānavasena ca pavattā kāyagatāsati gahitāvāti. Sabbāpi rūpāvacarappanā idha kathitāva hotīti.

Arūpāvacarakusalavaṇṇanā

Ākāsānañcāyatanam

265. Idāni arūpāvacarakusalam dassetum puna katame dhammā kusalātiādi āradham. Tattha arūpūpapattiyāti arūpabhavo arūpaṃ, arūpe upapatti arūpūpapatti, tassā arūpūpapattiyā. Maggaṃ bhāvetīti upāyaṃ hetum kāraṇaṃ uppādeti vaḍḍheti. Sabbasoti sabbākārena. Sabbāsaṃ vā anavasesānanti attho. Rūpasaññānanti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca.

Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati ‘rūpī rūpāni passatī’tiādīsu. Tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī”tiādīsu; tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetaṃ adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṃ adhivacanaṃ veditabbaṃ.

Samatikkamāti virāgā nirodhā ca. Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesañca pathavīkasiṇādivasena aṭṭhannaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāsānañcāyatanam upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṃ upasampajja viharitunti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti, samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇaṃ samatikkantameva hoti, tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā “tattha katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasamāpattiṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā saññā sañjānaṃ sañjānitattaṃ, imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti, vītikkanto, samatikkanto, tena vuccati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā”ti evaṃ vibhaṅge saññānaṃyeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiṃyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya, tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā. Rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha - “tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo”ti. Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannaṃpi paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassāpi na santi - na hi tasmiṃ samaye pañcadvārasena cittaṃ pavattati - evaṃ santepi, aññattha pahīnaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya, sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca, imasmiṃ jhāne ussāhajananatthaṃ imassa jhānassa pasaṃsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattā ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati. Tasmā tā ettha pahīnāti vattum vaṭṭati. Na kevalaṃ vattum, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnattāyeva paṭhamajjhānaṃ samāpannassa “saddo

kaṇṭako’’ti vutto bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjātā santavimokkhatā ca vuttā. Ālāro ca kālāmo āruppasamāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva addasa, na pana saddaṃ assosīti.

Nānattasaññānaṃ amanasikārāti nānatte gocare pavattānaṃ saññānaṃ nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hi etā ‘‘tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññāṇadhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo’’ti evaṃ vibhaṅge vibhajitvā vuttā idha adhippetā; asamāpannassa manodhātumanoviññāṇadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti; yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā nānattasaññāti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamannāhārā apaccavekkhaṇā. Yasmā tā nāvajjati, na manasikaroti, na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti.

Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavedi na vijjanti, pageva tasmīṃ bhavedi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharāṇakāle, tasmā tāsaṃ ‘samatikkamā atthaṅgamā’ti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasa akusalasaññāti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhavedi vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārāti vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati. Tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti. Saṅkhepato cettha ‘rūpasaññānaṃ samatikkamā’ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. ‘Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā’ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃca pahānaṃ amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

Iti bhagavā ‘pannarasannaṃ rūpasaññānaṃ samatikkamena, dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamena, catucattālīsāya nānattasaññānaṃ amanasikārenā’ti tīhi padehi ākāśānañcāyatanasamāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Kim kārāṇāti ce sotūnaṃ ussāhajanatthañceva palobhanatthañca. Sace hi keci apaṇḍitā vadeyyuṃ ‘satthā ākāśānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethāti vadati, ko nu kho etāya nibbattitāya attho? Ko ānisaṃso’ti te evaṃ vattuṃ mā labhantūti imehi ākārehi samāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Tañhi nesaṃ sutvā evaṃ bhavissati - ‘evaṃsantā kira ayaṃ samāpatti, evaṃpaṇītā, nibbattessāma na’nti. Athassa nibbattanatthāya ussāhaṃ karissantīti.

Palobhanatthañcāpi nesaṃ etissā vaṇṇaṃ kathesi, visakaṇṭakavāṇijo viya. Visakaṇṭakavāṇijo nāma guḷavāṇijo vuccati. So kira guḷaphāṇitakhaṇḍasakkarādīni sakaṭenādāya paccantagāmaṃ gantvā ‘visakaṇṭakaṃ gaṇhatha visakaṇṭakaṃ gaṇhathā’ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā ‘visaṃ nāma kakkhaḷaṃ, yo naṃ khādati so marati, kaṇṭakopi vijjhivā māreti. Ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso’ti gehadvārāni thakesuṃ, dārake ca palāpesuṃ. Taṃ disvā vāṇijo ‘avohārakusalā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi’ti ‘atimadhuraṃ gaṇhatha atisādumaṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāṇitaṃ sakkaraṃ samagghaṃ labbhati, kūṭamāsakakūṭakahāpaṇādīhipi labbhatī’ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā niggantvā bahumpi mūlaṃ datvā gahesuṃ.

Tattha vāṇijassa ‘visakaṇṭakaṃ gaṇhathā’ti ugghosanaṃ viya bhagavato ‘ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethā’ti vacanaṃ. ‘Ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso’ti? Gāmikānaṃ cintanaṃ viya ‘bhagavā ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ nibbattethā’ti āha, ko ettha ānisaṃso? Nāssa guṇaṃ jānāmā’ti sotūnaṃ cintanaṃ. Athassa vāṇijassa ‘atimadhuraṃ gaṇhathā’tiādivacanaṃ viya bhagavato rūpasāññāsamatikkamanādikaṃ ānisaṃsappakāsaṃ. Idañhi sutvā te bahumpi mūlaṃ datvā, gāmikā viya guḷaṃ, iminā ānisaṃsena palobhitacittā mahantampi ussāhaṃ katvā imaṃ samāpattiṃ nibbattessantīti ussāhajananaṃ palobhanatthañca kathesi.

Ākāsānañcāyatanasāññāsahagatanti ettha nāssa antoti anantaṃ. Ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ. Ākāsānantaṃ ākāsānañcaṃ. Taṃ ākāsānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa, devānaṃ devāyatanamivāti ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ. Iti ākāsānañcaṃ ca taṃ āyatanāñcātipi ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ. Kasiṇugghāṭimākāsassetamādhivacanaṃ. Tasmimākāsānañcāyatane appanāppattāya saññāya sahaḡataṃ ākāsānañcāyatanasāññāsahagataṃ.

Yathā pana aññattha ‘ananto ākāso’ti vuttaṃ, evamidha anantanti vā parittanti vā na gahitaṃ. Kasmā? Anante hi gahite parittaṃ na gayhati, paritte gahite anantaṃ na gayhati. Evaṃ sante ārammaṇacatukkaṃ na pūraṭi, desanā soḷasakkhattukā na hoti. Sammāsambuddhassa ca imasmiṃ ṭhāne desanaṃ soḷasakkhattukā kātuṃ ajjhāsayo, tasmā anantanti vā parittanti vā avatvā ‘ākāsānañcāyatanasāññāsahagata’nti āha. Evañhi sati ubhayampi gahitameva hoti. Ārammaṇacatukkaṃ pūraṭi, desanā soḷasakkhattukā sampajjati. Avaseso pāḷiattho heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

Rūpāvacaracatutthajjhānanikantipariyādānadukkhātāya cettha dukkhā paṭipadā, pariyādinnaṇikantikassa appanāparivāsadandhatāya dandhābhiññā hoti. Vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca veditabbā. Parittakasiṇugghāṭimākāse pana pavattaṃ jhānaṃ parittārammaṇaṃ vipulakasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ appamāṇārammaṇanti veditabbaṃ. Upekkhābrahmavihāre viya ca idhāpi catutthajjhānavasena pañcavīsati ekakā honti. Yathā cettha evaṃ ito paresupi. Visesaṃmattameva pana tesu vaṇṇayissāma.

Viññāṇaṇcāyatanasamāpattiṃ

266. Ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ, ettha tāva pubbe vuttanayena ākāsānañcaṃ āyatanamassa adhiṭṭhānaṭṭhena jhānampi ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ. Vuttanayeneva ārammaṇampi. Evameva jhānañca ārammaṇaṇcātipi ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yaṃ idam viññāṇaṇcāyatanasamāpattiṃ viḡatābbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā ‘ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ idam vuttanti veditabbaṃ.

Viññāṇaṇcāyatanasāññāsahagatanti, ettha pana anantanti manasikātabbavasena nāssa antoti anantaṃ. Anantameva ānañcaṃ. Viññāṇaṃ ānañcaṃ viññāṇaṇcātipi avatvā viññāṇaṇcātipi vuttaṃ. Ayañhettha rūḷhīsaddo. Tadeva viññāṇaṇcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena imāya saññāya āyatananti viññāṇaṇcāyatanasamāpattiṃ. Tasmimā viññāṇaṇcāyatane pavattāya saññāya sahaḡatanti viññāṇaṇcāyatanasāññāsahagataṃ. Ākāse pavattaviññāṇārammaṇassa jhānasetaṃ adhivacanaṃ. Idha ākāsānañcāyatanasamāpattiyaṃ nikantipariyādānadukkhātāya dukkhā paṭipadā, pariyādinnaṇikantikassa appanāparivāsadandhatāya dandhābhiññā.

kissa hetu? Rajjasiriyā mahānisaṃsatāya. So sippike samatikkamitvāva gacchati. Evamevesa kiñcāpi taṃ samāpattiṃ santato manasikaroti, atha khvassa ‘ahametaṃ samāpattiṃ āvajjissāmi samāpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi’ti neva esa ābhogo samannāhāro manasikāro hoti. So taṃ santato manasi karonto taṃ paramasukhumam appanāpattam saññaṃ pāpuṇāti, yāya ‘nevasaññānāsaññā nāma hoti, saṅkhārāvesesasamāpattiṃ bhāveti’ti vuccati. ‘Saṅkhārāvesesasamāpatti’nti accantasukhumabhāvappattasaṅkhāram catutthārūppasamāpattiṃ.

Idāni yaṃ taṃ evaṃ adhigatāya saññāya vasena nevasaññānāsaññāyatananti vuccati, taṃ atthato dassetuṃ “nevasaññānāsaññāyatananti nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannassa vā, upāpannassa vā, diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetāsikā dhammā”ti vuttaṃ. Tesu idha samāpannassa cittacetāsikā dhammā adhippetā.

Vacanattho panettha - oḷārikāya saññāya abhāvato, sukhumāya ca bhāvato, nevassa sasampayuttadhammassa jhānassa saññā, nāsaññāti nevasaññānāsaññaṃ. Nevasaññānāsaññaṃ ca taṃ manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanañcāti nevasaññānāsaññāyatanaṃ. Atha vā yāyamettha saññā, sā paṭusaññākkiccam kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvesesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññāti nevasaññānāsaññā. Nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti nevasaññānāsaññāyatanaṃ.

Na kevalañcetta saññāva edisī, atha kho vedanāpi nevavedanā nāvedanā, cittampi nevacittaṃ nācittaṃ, phassopi nevaphasso nāphassoti. Esa nayo sesasampayuttadhammesu. Saññāsīsena panāyaṃ desanā katāti veditabbā. Pattamakkhanatelappabhutīhi ca upamāhi esamattho vibhāvetabbo - sāmaṇero kira telena pattam makkhetvā ṭhapesi. Taṃ yāgupānakāle thero ‘pattamāharā’ti āha. So ‘patte telamatthi, bhante’ti āha. Tato ‘āhara, sāmaṇera, telaṃ nāliṃ pūressāmī’ti vutte ‘natthi, bhante, tela’nti āha. Tattha yathā antovutthattā yāguyā saddhiṃ akappiyaṭṭhena telaṃ atthīti hoti, nālipūraṇādīnaṃ abhāvavasena natthīti hoti, evaṃ sāpi saññā paṭusaññākkiccam kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvesesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti.

Kimpanettha saññākkiccanti? Ārammaṇasañjānanañceva vipassanāya ca visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananaṃ. Dahanakiccāmiva hi sukhodake tejodhātu, sañjānanakiccampesā paṭuṃ kātuṃ na sakkoti. Sesasamāpattisu saññā viya vipassanāya visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananampi kātuṃ na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhiniveso bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammāsivā nibbidam pattuṃ samattho nāma natthi. Apica āyasmā sārīputto, pakativipassako pana mahāpaṇṇo sārīputtasadisova sakkuṇeyya. Sopi “evaṃ kirime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti evaṃ kalāpasammasanavaseneva, no anupadadhammavipassanāvasena. Evaṃ sukhumattaṃ gatā esā samāpatti.

Yathā ca pattamakkhanatelūpamāya evaṃ maggudakūpamāyapi ayamattho vibhāvetabbo. Maggaṭṭipannassa kira therassa purato gacchanto sāmaṇero thokamudakaṃ disvā ‘udakaṃ, bhante, upāhanā omuñcathā’ti āha. Tato therena ‘sace udakamatthi, āhara nhānasāṭakaṃ, nhāyissāmī’ti vutte ‘natthi, bhante’ti āha. Tattha yathā upāhanatemanamattaṭṭhena udakaṃ atthīti hoti, nhānaṭṭhena natthīti hoti, evampi sā paṭusaññākkiccam kātuṃ asamatthatāya neva saññā,

saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti. Na kevalaṅca etāheva, aññāhipi anurūpāhi upamāhi esa attho vibhāvetabbo. Iti imāya nevasaññānāsaññāyatane pavattāya saññāya nevasaññānāsaññāyatanaabhūtāya vā saññāya saḥagatanti nevasaññānāsaññāyatanaśaṅkāsahagataṃ. Ākiñcaññāyatanaśaṅkāpattiārammaṇassa jhānassetam adhivacanaṃ.

Idha ākiñcaññāyatanaśaṅkāpattiyā nikanti-pariyādānadukkhataya dukkhā paṭipadā, pariyādinnanikantikassa appanā-parivāsadandhatāya dandhābhiññā. Vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca. Parittakasiṇugghāṭimākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇaṃ samāpattiṃ ārabha pavattitāya parittārammaṇatā, vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisameva.

Asadisarūpo nātho, āruppaṃ yaṃ catubbidham āha;
Taṃ iti ñatvā tasmim, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Arūpasamāpattiyo hi -

Ārammaṇātikkamato, catassopi bhavanti; mā;
Aṅgātikkamametaṃ, na icchanti vibhāvino.

Etāsu hi rūpanimittātikkamato paṭhamā, ākāśātikkamato dutiyā, ākāse pavattitaviññāṇātikkamato tatiyā, ākāse pavattitaviññāṇassa apagamātikkamato catutthāti sabbathā 'ārammaṇātikkamato catassopi bhavanti' arūpasamāpattiyoti veditabbā. Aṅgātikkaṃ pana etāsu na icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattisu viya etāsu aṅgātikkaṃ atthi. Sabbāsupi hi etāsu upekkhā cittekaggaṭṭi dve eva jhānaṅgāni honti. Evaṃ santepi -

Supaṇṇitatarā honti, pacchimā pacchimā idha;
Upamā tattha viññeyyā, pāsādataśaṅkikā.

Yathā hi catubhūmakapāsādassa heṭṭhimatale dibbanaccagītavāditasurabhiḥgandhamālāsādurasapānabhojanasayanacchādanādivase na paṇṇitā pañca kāmagaṇā paccupaṭṭhitā assu, dutiye tato paṇṇitatarā, tatiye tato paṇṇitatarā, catutthe sabbapaṇṇitā; tattha kiñcāpi tāni cattāri pāsādataśaṅkikā, natthi nesaṃ pāsādataśaṅkikāheva viśeso, pañcakāmagaṇasamiddhivisesena pana heṭṭhimato heṭṭhimato uparimaṃ uparimaṃ paṇṇitatarā hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantitathūlasaṅkhasaṅkhataraśaṅkhatamasuttānaṃ catupalatipaladvipalaekapalaśaṅkikā assu, āyāmena vitthārena ca samappamāṇā; tattha kiñcāpi tā śaṅkikā catassopi āyāmato ca vitthārato ca samappamāṇā, natthi tāsaṃ pamāṇato viśeso, sukhasamphassasukhumabhāvamahagghabhāvehi pana purimāya purimāya pacchimā pacchimā paṇṇitatarā honti, evameva kiñcāpi catūsupi etāsu upekkhā cittekaggaṭṭi etāni dveveva aṅgāni honti, atha kho bhāvanāvisesena tesam aṅgānaṃ paṇṇitapaṇṇitatarabhāvena supaṇṇitatarā honti pacchimā pacchimā idhāti veditabbā. Evaṃ anupubbena paṇṇitapaṇṇitā cetā -

Asucimhi maṇḍape laggo, eko taṃ nissito paro;
Añño bahi anissāya, taṃ taṃ nissāya cāparo.

Ṭhito catūhi etehi, purisehi yathākkamaṃ;

Samānatāya ñātabbā, catassopi vibhāvinā.

Tatrāyamatthayojanā - asucimhi kira dese eko maṇḍapo. Atheko puriso āgantvā taṃ asuciṃ jigucchamāno taṃ maṇḍapaṃ hatthehi ālambitvā tattha laggo, laggito viya aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā taṃ maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito. Athañño āgantvā cintesi - ‘yo esa maṇḍape laggo, yo ca taṃ nissito, ubhopete duṭṭhitā; dhuvo ca nesam maṇḍapapapāte pāto, handāhaṃ bahiyeva tiṭṭhāmī’ ti so tannissitaṃ anissāya bahiyeva aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā maṇḍapalaggassa tannissitassa ca akhemabhāvaṃ cintetvā bahiṭhitañca suṭṭhitoti mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi.

Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasiṇugghāṭimākāsaṃ daṭṭhabbaṃ. Asucijigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittajigucchāya ākāsaṃ rammaṇaṃ ākāsañcāyatanaṃ. Maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito viya ākāsaṃ rammaṇaṃ ākāsañcāyatanaṃ ārabba pavattaṃ viññāṇañcāyatanaṃ. Tesam dvinnampi akhemabhāvaṃ cintetvā anissāya taṃ maṇḍapalaggaṃ, bahiṭhito viya, ākāsañcāyatanaṃ ārammaṇaṃ akatvā tadabhāvārammaṇaṃ ākiñcaññāyatanaṃ. Maṇḍapalaggassa tannissitassa ca akhemataṃ cintetvā bahiṭhitañca ‘suṭṭhito’ ti mantvā taṃ nissāya ṭhito viya viññāṇabhāvasaṅkhāte bahipadese ṭhitaṃ ākiñcaññāyatanaṃ ārabba pavattaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ pavattamānañca -

Ārammaṇaṃ karoteva, aññābhāvena taṃ idaṃ;
Diṭṭhadosampi rājānaṃ, vuttihetu yathā jano.

Idaṃhi nevasaññānāsaññāyatanaṃ ‘āsannaviññāṇañcāyatanapaccatthikā ayaṃ samāpattī’ ti evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanaṃ aññassa ārammaṇassa abhāvā ārammaṇaṃ karoteva. Yathā kiṃ? ‘Diṭṭhadosampi rājānaṃ vuttihetu yathā jano’. Yathā hi asaṃyataṃ pharusakāyavacīmanosaṃcāraṃ kañci sabbadisampatiṃ rājānaṃ ‘pharusasamācāro aya’ nti evaṃ diṭṭhadosampi aññattha vuttiṃ alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati, evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanaṃ aññaṃ ārammaṇaṃ alabhamānamidaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ ārammaṇaṃ karoteva. Evaṃ kurumānañca -

Āruḷho dīghanissenīṃ, yathā nissenibāhukaṃ;
Pabbataggañca āruḷho, yathā pabbatamatthakaṃ.

Yathā vā girimāruḷho, attanoyeva jaṇṇukaṃ;
Olubbhati tatthevetam, jhānamolubbha vattatīti.

Arūpāvacarakusalakathā niṭṭhitā.

Tebhūmakakusalavaṇṇanā

269. Idāni yasmā sabbānipetāni tebhūmakakusalāni hīnādinā pabhedena vattanti, tasmā tesam taṃ pabheḍaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ. Tattha hīnanti lāmaṃ. Taṃ āyūhanavasena veditabbaṃ. Hīnuttamānaṃ majjhe bhavaṃ majjhimam. Padhānabhāvaṃ nītaṃ paṇītaṃ, uttamanti attho. Tānipi āyūhanavaseneva veditabbāni. Yassa hi āyūhanakkhaṇe chando vā hīno hoti, vīriyaṃ vā, cittaṃ vā, vīmaṃsā vā, taṃ hīnaṃ nāma. Yassa te dhammā majjhimā ceva paṇīta, ca taṃ majjhimānceva paṇītañca. Yaṃ pana kattukāmatāsaṅkhātaṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā āyūhitaṃ, taṃ

chandādhīpatito āgatattā chandādhīpateyyaṃ nāma. Vīriyādhīpateyyādīsūpi eseva nayo.

Imasmiṃ pana tḥāne tḥatvā nayā gaṇetabbā. Sabbapaṭhamam vibhatto hi eko nayo, hīnanti eko, majjhimanti eko, paṇītanti eko, chandādhīpateyyanti eko. Ime tāva chandādhīpateyye pañca nayā. Evaṃ vīriyādhīpateyyādīsūpī cattāro pañcakā vīsati honti. Purimo vā eko suddhikanayo, hīnantiādayo tayo, chandādhīpateyyantiādayo cattāro, chandādhīpateyyaṃ hīnantiādayo dvādasāti evampi vīsati nayā honti.

Ime vīsati mahānayā kattha vibhattāti? Mahāpakaraṇe hīnattike vibhattā. Imasmiṃ pana tḥāne hīnattikato majjhimarāsiṃ gahetvā hīnamajjhimapaṇītavasena tayo koṭṭhāsā kātabbā. Tatopi majjhimarāsiṃ tḥapetvā hīnapaṇīte gahetvā nava nava koṭṭhāsā kātabbā. Hīnasmiṃyeva hi hīnaṃ atthi majjhimam atthi paṇītam atthi. Paṇītasmiṃpi hīnaṃ atthi majjhimam atthi paṇītam atthi. Tathā hīnahīnasmiṃ hīnaṃ, hīnahīnasmiṃ majjhimam, hīnahīnasmiṃ paṇītam. Hīnamajjhimasmiṃ hīnaṃ, hīnamajjhimasmiṃ majjhimam, hīnamajjhimasmiṃ paṇītam. Hīnapaṇītasmiṃ hīnaṃ, hīnapaṇītasmiṃ majjhimam, hīnapaṇītasmiṃ paṇītanti ayameko navako. Paṇītahīnasmiṃpi hīnaṃ nāma atthi, paṇītahīnasmiṃ majjhimam, paṇītahīnasmiṃ paṇītam. Tathā paṇītamajjhimasmiṃ hīnaṃ, paṇītamajjhimasmiṃ majjhimam, paṇītamajjhimasmiṃ paṇītam. Paṇītapaṇītasmiṃ hīnaṃ, paṇītapaṇītasmiṃ majjhimam, paṇītapaṇītasmiṃ paṇītanti. Ayaṃ dutiyo navakoti dve navakā aṭṭhārasa. Imāni aṭṭhārasa kammadvārāni nāma. Imehi pabhāvitattā, imesaṃ vasena, aṭṭhārasa khattiyā, aṭṭhārasa brāhmaṇā, aṭṭhārasa vessā, aṭṭhārasa suddā, aṭṭhacattālīsa gottacaraṇāni veditabbāni.

Imesu ca pana tebhūmakesu kusalesu kāmāvacarakusalaṃ tihetukampi duhetukampi hoti ñāṇasampayuttavippayuttavasena. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ pana tihetukameva ñāṇasampayuttameva. Kāmāvacarampettha adhipatinā sahāpi uppajjati vināpi. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ adhipatisampannameva hoti. Kāmāvacarakusale cettha ārammaṇādhīpati saha jātādhīpatīti dvepi adhipatayo labbhanti. Rūpāvacarārūpāvacaṃsa ārammaṇādhīpati na labbhati, saha jātādhīpatiyeva labbhati. Tattha cittassa cittādhīpateyyabhāvo sampayuttadhammānaṃ vasena vutto. Dvinnaṃ pana cittānaṃ ekato abhāvena sampayuttacittassa cittādhīpati nāma natthi. Tathā chandādīnaṃ chandādhīpatiādayo. Keci pana 'sace cittavato kusalaṃ hoti, mayhaṃ bhavissatīti evaṃ yaṃ cittaṃ dhuraṃ katvā jeṭṭhakaṃ katvā aparaṃ kusalcittaṃ āyūhitaṃ, tassa taṃ purimacittaṃ cittādhīpati nāma hoti, tato āgatattā idaṃ cittādhīpateyyaṃ nāmā'ti evaṃ āgamanavasenāpi adhipatiṃ nāma icchanti. Ayaṃ pana nayo neva pāḷiyaṃ na aṭṭhakathāyaṃ dissati. Tasmā vuttanayeneva adhipatibhāvo veditabbo. Imesu ca ekūnavīsatiyā mahānāyesu purime suddhikanāye vuttaparimāṇāneva cittāni ca navakā ca pāṭhavārā ca honti. Tasmā ñāṇasampayuttesu vuttaparimāṇato vīsati guṇo cittanavakavārabhedo veditabbo, catūsu ñāṇavippayuttesu soḷasaguṇoti, ayaṃ tebhūmakakusale pakiṇṇakakathā nāmāti.

Tebhūmakakusalaṃ.

Lokuttarakusalavaṇṇanā

277. Evaṃ bhavattayasampattinibbattakaṃ kusalaṃ dassetvā idāni sabbabhavasamatikkamanāya lokuttarakusalaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āradhāṃ. Tattha lokuttaranti kenaṭṭhena lokuttaraṃ? Lokaṃ taratīti, lokuttaraṃ lokaṃ uttaratīti lokuttaraṃ; lokaṃ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhatīti lokuttaraṃ. Jhānaṃ bhāvetīti ekacittakkhaṇikaṃ appanājhānaṃ bhāveti janeti vaḍḍheti.

Lokato niyyāti vaṭṭato niyyātīti niyyānikaṃ. Niyyāti vā etenāti niyyānikaṃ. Taṃsamaṅgī hi puggalo dukkhaṃ parijānanto niyyāti, samudayaṃ pajahanto niyyāti, nirodhaṃ sacchikaronto niyyāti, maggaṃ bhāvento niyyāti. Yathā ca pana tebhūmakakusalaṃ vaṭṭasmiṃ cutipaṭisandhiyo ācināti vaḍḍhetīti ācayagāmī nāma hoti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana yathā ekasmiṃ purise aṭṭhārasahatthaṃ pākāraṃ cinante aparo mahāmuggaraṃ gahetvā tena citacitaṭṭhānaṃ apacinanto viddhaṃsento eva gaccheyya, evameva tebhūmakakusalena citā cutipaṭisandhiyo paccayavekallakaraṇena apacinantaṃ viddhaṃsentaṃ gacchatīti apacayagāmi.

Diṭṭhigatānaṃ pahānāyāti, ettha diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni, gūthagataṃ muttagatantiādīni viya. Dvāsaṭṭhiyā vā diṭṭhīnaṃ antogadhata diṭṭhisu gatānītipi diṭṭhigatāni. Diṭṭhiyā vā gataṃ etesantipi diṭṭhigatāni. Diṭṭhisadisagamānāni diṭṭhisadisappavattānīti attho. Kāni pana tānīti? Sasampayuttāni sakkāyadiṭṭhivicikchāsīlabbataparāmāsaapāyagamanīyarāgadosamohākusalāni. Tāni hi yāva paṭhamamaggabhāvanā tāva pavattisabbhāvato diṭṭhisadisagamānānīti vuccanti. Iti diṭṭhiyo ca diṭṭhigatāni ca diṭṭhigatāni. Tesāṃ diṭṭhigatānaṃ. Pahānāyāti samucchedavaseneva pajahanatthāya. Paṭhamāyāti gaṇanavasenevapi paṭhamuppattivasevapi paṭhamāya. Bhūmiyāti “anantarāhitāya bhūmiyā”tiādīsu tāva ayaṃ mahāpathavī bhūmīti vuccati. “Sukhabhūmiyaṃ kāmāvacare”tiādīsu cittuppādo. Idha pana sāmāññaphalaṃ adhippetāṃ. Tañhi sampayuttānaṃ nissayabhāvato te dhammā bhavanti etthāti bhūmi. Yasmā vā samānepi lokuttarabhāve sayampi bhavati uppajjati, na nibbānaṃ viya apātubhāvaṃ, tasmāpi bhūmīti vuccati; tassā paṭhamāya bhūmiyā. Pattiyāti sotāpatti phalasaṅkhātassa paṭhamassa sāmāññaphalassa pattatthāya paṭilābhatthāyāti evamettha attho veditabbo. Viviccāti samucchedavivekavasena viviccitvā, vinā hutvā.

Idāni kiñcāpi lokiyajjhānampi na vinā paṭipadāya ijjhati, evaṃ santepi idha suddhikanayaṃ pahāya lokuttarajjhānaṃ paṭipadāya saddhiṃyeva garuṃ katvā desetukāmatāya dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññantiādīmāha.

Tattha yo āditova kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambhenti tassa dukkhā paṭipadā hoti; yo pana vikkhambhita kilesa vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggapātubhāvaṃ pāpuṇāti tassa dandhābhiññā hoti. Iti yo koci vāro dukkhapaṭipadadandhābhiññā nāma kato.

Katamaṃ pana vāraṃ rocesunti? Yattha sakiṃ vikkhambhitā kilesā samudācaritvā dutiyampi vikkhambhitā puna samudācaranti, tatiyaṃ vikkhambhite pana tathāvikkhambhiteva katvā maggena samugghātaṃ pāpeti, imaṃ vāraṃ rocesuṃ. Imassa vārassa dukkhāpaṭipadā dandhābhiññāti nāmaṃ kataṃ. Ettakena pana na pākaṭaṃ hoti. Tasmā evamettha ādito paṭṭhāya vibhāvanā veditabbā -yo hi cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti, arūpaṃ pariggaṇhāti,

‘rūpārūpaṃ’ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahetuṃ sakkoti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa pana vipassanāparivāse maggaṇṭubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti.

Yopi rūpārūpaṃ pariggahetvā ‘nāmarūpaṃ’ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthapeti, vavatthāpīte ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti, tassāpi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpampi vavatthapetvā ‘paccaye’ pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaṇhāti, paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti, evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo paccayepi pariggahetvā ‘lakkhaṇāni’ paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhāti, paṭividdhalakkhaṇo ca vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti, evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo lakkhaṇānīpi paṭivijjhītvā vipassanāñāṇe tikkhe sūre pasanne vahante uppannaṃ ‘vipassanānikantiṃ’ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati, nikantiñca pariyādiyītvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti, evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti. Imaṃ vāraṃ rocesuṃ. Imassa vārassa etaṃ nāmaṃ kataṃ. Imināva upāyena parato tisso paṭipadā veditabbā.

Phasso hotītiādīsu anaññātaññassāmītiindriyaṃ, sammāvācā, sammākammanto, sammāājīvoti cattāri padāni adhikāni. Niddesavāre ca vitakkādiniddsesu ‘maggaṇṭa’ntiādīni padāni adhikāni. Sesam sabbam heṭṭhā vuttasadisameva. Bhūmantaravasena pana lokuttaratāva idha viseso.

Tattha anaññātaññassāmītiindriyanti ‘anamatagge saṃsāravaṭṭe anaññātaṃ amataṃ padaṃ catusaccadhamameva vā jānissāmī’ti paṭipannassa iminā pubbābhogena uppannaṃ indriyaṃ. Lakkhaṇādīni panassa heṭṭhā paññindriye vuttanayeneva veditabbāni.

Sundarā pasatthā vā vācā sammāvācā. Vacīduccaritasamugghāṭikāya micchāvācāviratiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sā pariggahalakkhaṇā viramaṇarasā micchāvācappahānapaccupaṭṭhānā. Sundaro pasattho vā kammanto sammākammanto. Micchākammantasamucchedikāya pāṇātipātādiviratiyā etaṃ nāmaṃ. So samuṭṭhānalakkhaṇo viramaṇaraso micchākammantappahānapaccupaṭṭhāno. Sundaro pasattho vā ājīvo sammāājīvo. Micchājīvaviratiyā etaṃ adhivacanaṃ. So vodānalakkhaṇo ñāyājīvappavattiraso micchājīvappahānapaccupaṭṭhāno.

Apica heṭṭhā viratittaye vuttavasenapettha lakkhaṇādīni veditabbāni. Iti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ vasena heṭṭhā vuttaṃ maggapañcakaṃ idha maggaṭṭhakaṃ veditabbaṃ. Yevāpanakesu ca imesaṃ abhāvo. Tathā karuṇāmuditānaṃ. Ime hi tayo dhammā idha pāḷiyaṃ āgatattāva yevāpanakesu na gahitā. Karuṇāmuditā pana sattārammaṇā, ime dhammā nibbānārammaṇāti tāpettha na gahitā. Ayaṃ tāva uddesavāre visesattho.

283. Niddesavāre pana maggaṅgaṃ maggapariyāpannanti ettha tāva maggassa aṅganti maggaṅgaṃ; maggakoṭṭhāsoti attho. Yathā pana araṇṇe pariyāpannaṃ araṇṇapariyāpannaṃ nāma hoti, evaṃ magge pariyāpannanti maggapariyāpannaṃ. Maggasannissitanti attho.

285. Pītisambojjhaṅgoti ettha pīti eva sambojjhaṅgoti pītisambojjhaṅgo. Tattha bodhiyā bodhissa vā aṅgoti bojjhaṅgo. Idam vuttaṃ hoti - yā ayaṃ dhammasāmaggiyā yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacapatitṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinives ādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati. Bujjhatīti kilesasantānaniddāya utṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti. Tassā dhammasāmaggiyāsaṅkhātāya bodhiyā aṅgotipi bojjhaṅgo, jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgotipi bojjhaṅgo; senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā - “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā”ti.

Apica “bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā? Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā”ti iminā paṭisambhidānāyena paṭi bojjhaṅgattho veditabbo. Pasattho sundaro vā bojjhaṅgoti sambojjhaṅgo. Evaṃ pīti eva sambojjhaṅgo pītisambojjhaṅgoti. Cittekaggatāniddesādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

296. Tesam dhammānanti ye tasmim samaye paṭivedhaṃ gacchanti catusaccadhammā, tesam dhammānaṃ. Anaññātānanti kiñcāpi paṭhamamaggena te dhammā ñātā nāma honti, yathā pana pakatiyā anāgatapubbaṃ vihāraṃ āgantvā vihāramajjhe tṭhitopi puggalo pakatiyā anāgatabhāvaṃ upādāya ‘anāgatapubbaṃ tṭhānaṃ āgatomhī’ti vadati, yathā ca pakatiyā apiḷandhapubbaṃ mālaṃ piḷandhitvā, anivatthapubbaṃ vatthaṃ nivāsetvā, abhuttapubbaṃ bhojanaṃ bhuñjitvā, pakatiyā abhuttabhāvaṃ upādāya abhuttapubbaṃ bhojanaṃ bhuttomhīti vadati, evamidhāpi yasmā pakatiyā iminā puggalena ime dhammā na ñātapubbā tasmā anaññātānanti vuttaṃ. Aditṭhādīsupi ese va nayo. Tattha aditṭhānanti ito pubbe paññācakkhunā aditṭhānaṃ. Appattānanti adhigamanavasena appattānaṃ. Aviditānanti ñāṇena apākaṭakatānaṃ. Asacchikatānanti apaccakkhakatānaṃ. Sacchikiriyāyāti paccakkhakaraṇatthaṃ. Yathā ca iminā padena, evaṃ sesehipi saddhiṃ anaññātānaṃ ñāṇāya, aditṭhānaṃ dassanāya, appattānaṃ pattiyā, aviditānaṃ vedāyāti yojanā kātabbā.

299. Catūhi vacīduccaritehītiādīsu vacīti vacīviññatti veditabbā. Tiṇṇaṃ dosānaṃ yena kenaci duṭṭhāni caritānīti duccaritāni. Vacīto pavattāni duccaritāni vacīduccaritāni, vaciyā vā nipphādītāni duccaritāni vacīduccaritāni. Tehi vacīduccaritehi. Ārakā ramatīti ārati. Vinā tehi ramatīti virati. Tato tato paṭinivattāva hutvā tehi vinā ramatīti paṭivirati. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitam. Sabbamidaṃ oramaṇabhāvassevaḍḍhivacanaṃ. Veraṃ maṇati, vināsetīti veramaṇī. Idampi oramaṇasseva vevacanaṃ. Yāya pana cetanāya musāvādādīni bhāsamāno karoti nāma, ayaṃ lokuttaramaggavirati. Uppajjitvā taṃ kiriyaṃ kātuṃ na deti, kiriyaṃpathaṃ pacchindatīti akiriyā. Tathā taṃ karaṇaṃ kātuṃ na deti, karaṇapathaṃ pacchindatīti akaraṇaṃ. Yāya ca cetanāya catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsamāno

ajjhāpajjati nāma, ayaṃ uppajjitvā tathā ajjhāpajjitum na detīti anajjhāpatti.

Velānatikkamoti ettha “tāya velāyā”tiādīsu tāva kālo velāti āgato. “Uruvelāyaṃ viharatī”ti ettha rāsi. “Thitadhammo velaṃ nātivattatī”ti ettha sīmā. Idhāpi sīmāva. Anatikkamanīyaṭṭhena hi cattāri vacīsucaritāni velāti adhippetāni. Iti yāya cetanāya cattāri vacīduccaritāni bhāsamāno velaṃ atikkamati nāma, ayaṃ uppajjitvā taṃ velaṃ atikkamitum na detīti velānatikkamoti vuttā. Velāyatīti vā velā, calayati viddhaṃsetīti attho. Kiṃ velāyati? Catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ. Iti velāyanato ‘velā’. Purisassa pana hitasukhaṃ anatikkamitvā vattatīti ‘anatikkamo’. Evamettha padadvayavasenāpi attho veditabbo.

Setum hanatīti setughāto; catunnaṃ vacīduccaritānaṃ padaghāto paccayaghātoti attho. Paccayo hi idha setūti adhippeto. Tatrāyaṃ vacanattho - rāgādiko catunnaṃ vacīduccaritānaṃ paccayo vaṭṭasmiṃ puggalaṃ sinoti bandhatīti setu. Setussa ghāto setughāto. Vacīduccaritapaccayasamugghāṭikāya viratiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ayaṃ pana sammāvācāsaṅkhātā virati pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittaena musāvādā viramati, aññena pesuññādīhi. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃyeva labbhati. Catubbidhāya hi vacīduccaritacetanāya padapacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva virati uppajjati.

300. Kāyaduccaritehīti kāyato pavattehi kāyena vā nipphāditehi pāṇātipātādīhi duccaritehi. Sesam purimanayeneva veditabbaṃ. Ayampi sammākammantasaṅkhātā virati pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittaena pāṇātipātā viramati, aññena adinnādānamicchācārehi. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃyeva labbhati. Tividhāya hi kāyaduccaritacetanāya padapacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva virati uppajjati.

301. Sammāājīvaniddese akiriyātiādīsu yāya cetanāya micchājīvaṃ ājīvamāno kiriyam karoti nāma, ayaṃ uppajjitvā taṃ kiriyam kātum na detīti akiriyāti. Iminā nayena yojanā veditabbā. Ājīvo ca nāmesa pāṭiyekko natthi, vācākamantesu gahitesu gahitova hoti, tappakkhikattā. Dhuvapaṭisevanavasena panāyaṃ tato nīharitvā dassitoti. Evaṃ sante sammāājīvo sakiccako na hoti, aṭṭha maggaṅgāni na paripūrenti, tasmā sammāājīvo sakiccako kātabbo, aṭṭha maggaṅgāni paripūretabbānīti. Tatrāyaṃ nayo - ājīvo nāma bhijjamāno kāyavacīdvāresuyeva bhijjati. Manodvāre ājīvabhedo nāma natthi. Pūrayamānopi tasmiṃyeva dvāradvaye pūراتi. Manodvāre ājīvapūraṇaṃ nāma natthi. Kāyadvāre pana vītikkamo ājīvahetukopi atthi naājīvahetukopi. Tathā vacīdvāre.

Tattha yaṃ rājarājamahāmattā khiḍḍāpasutā sūrabhāvaṃ dassentā migavadhaṃ vā panthaduhanaṃ vā paradāravītikkamaṃ vā karonti, idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ nāma. Tato viratipi ‘sammākamanto’ nāma. Yaṃ pana naājīvahetukaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsanti, idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ nāma. Tato viratipi ‘sammāvācā’ nāma.

Yaṃ pana ājīvahetu nesādamacchabandhādayo pāṇaṃ hananti, adinnaṃ ādiyanti, micchācāraṃ caranti, ayaṃ micchājīvo nāma. Tato virati ‘sammāājīvo’ nāma. Yampi lañjaṃ gahetvā musā bhaṇanti, pesuññapharusasamphappalāpe pavattenti, ayampi micchājīvo nāma. Tato virati sammāājīvo nāma.

Mahāsīvatthero panāha - ‘kāyavacīdvāresupi vītikkamo ājīvahetuko vā hotu no vā ājīvahetuko, akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkammantveva saṅkhyāṃ gacchati. Tato viratipi sammākamanto sammāvācātveva vuccatī’ti. ‘Ājīvo kuhi’nti vutte pana ‘tīṇi kuhanavatthūni nissāya cattāro paccaye uppādetvā tesaṃ paribhogo’ti āha. Ayaṃ pana koṭippatto micchājīvo. Tato virati sammāājīvo nāma.

Ayampi sammāājīvo pubbabhāge nānācittesu labbhati, aññeneva hi cittena kāyadvāravītikkamā viramati, aññena vacīdvāravītikkamā. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃyeva labbhati. Kāyavacīdvāresu hi sattakammapathavasena uppannāya micchājīvasaṅkhātāya dussīlyacetanāya padapacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva virati uppajjatīti. Ayaṃ niddesavāre viseso.

Yaṃ panetaṃ indriyesu anaññātaññassāmīti indriyaṃ vaḍḍhitaṃ, maggaṅgesu ca sammāvācādīni, tesaṃ vasena saṅgahavāre ‘navindriyāni, aṭṭhaṅgiko maggo’ti vuttaṃ. Suññatavāro pākatikoyevāti. Ayaṃ tāva suddhikaṭṭipadāya viseso.

343. Ito paraṃ suddhikasūññatā suññatapaṭipadā suddhikaappaṇihitā appaṇihitapaṭipadāti ayaṃ desanābhedo hoti. Tattha suññatanti lokuttaramaggassa nāmaṃ. So hi āgamanato saguṇato ārammaṇatoti tīhi kāraṇehi nāmaṃ labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu anattato abhinivisitvā anattato saṅkhāre passati. Yasmā pana anattato diṭṭhamatteneva maggavuṭṭhānaṃ nāma na hoti, aniccatoṇi dukkhatopi daṭṭhumeva vaṭṭati, tasmā ‘aniccaṃ dukkhamanattā’ti tividhaṃ anupassanaṃ āropetvā sammasanto carati. Vuṭṭhānagāminivipassanā panassa tebhūmakepi saṅkhāre suññatova passati. Ayaṃ vipassanā suññatā nāma hoti. Sā āgamaṇīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa ‘suññata’nti nāmaṃ deti. Evaṃ maggo ‘āgamanato’ suññatanāmaṃ labhati. Yasmā pana so rāgādīhi suñño tasmā ‘saguṇeneva’ suññatanāmaṃ labhati. Nibbānampi rāgādīhi suññattā suññatanti vuccati. Taṃ ārammaṇaṃ katvā uppannattā maggo ‘ārammaṇato’ suññatanāmaṃ labhati.

Tattha suttantikapariyāyena saguṇatoṇi ārammaṇatoṇi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā hesā. Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā. Tasmā idha saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ na labhati, āgamanatova labhati. Āgamaṇameva hi dhuraṃ. Taṃ duvidhaṃ hoti - vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇanti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamaṇaṃ dhuraṃ, phalassa āgataṭṭhāne maggāgamaṇaṃ dhuraṃ. Idha maggassa āgatattā vipassanāgamaṇameva dhuraṃ jātaṃ.

350. Appaṇihitanti, etthāpi appaṇihitanti maggasseva nāmaṃ. Idampi nāmaṃ maggo tīheva kāraṇehi labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu āditova dukkhato abhinivisitvā dukkhatova saṅkhāre passati. Yasmā pana dukkhato diṭṭhamatteneva maggavuṭṭhānaṃ nāma na hoti, aniccatoṇi anattatoṇi daṭṭhumeva vaṭṭati, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā’ti tividhaṃ anupassanaṃ āropetvā sammasanto carati. Vuṭṭhānagāminivipassanā panassa tebhūmakasaṅkhāresu paṇidhiṃ sosetvā pariyaḍiyyitvā vissajjeti. Ayaṃ vipassanā appaṇihitā nāma hoti. Sā āgamaṇīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa ‘appaṇihita’nti nāmaṃ deti. Evaṃ maggo ‘āgamanato’ appaṇihitanāmaṃ labhati. Yasmā pana tattha rāgadosamohapaṇidhaya natthi, tasmā ‘saguṇeneva’ appaṇihitanāmaṃ labhati. Nibbānampi tesaṃ paṇidhiṇaṃ abhāvā appaṇihitanti vuccati. Taṃ ārammaṇaṃ katvā uppannattā maggo appaṇihitanāmaṃ labhati.

Tattha suttantikapariyāyena saguṇatopi ārammaṇatopi nāmaṃ labhati.
Pariyāyadesanā hesā. Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā. Tasmā idha
saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ na labhati, āgamanatova labhati.
Āgamanameva hi dhuraṃ. Taṃ duvidhaṃ hoti - vipassanāgamaṇaṃ
maggāgamaṇanti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamaṇaṃ dhuraṃ,
phalassa āgataṭṭhāne maggāgamaṇaṃ dhuraṃ. Idha maggassa āgatattā
vipassanāgamaṇameva dhuraṃ jātaṃ.

Nanu ca suññato animitto appaṇihitoti tīṇi maggassa nāmāni? Yathāha - “tayome,
bhikkhave, vimokkhā - suññato vimokkho, animitto vimokkho, appaṇihito
vimokkho”ti. Tesu idha dve magge gahetvā animitto kasmā na gahitoti?
Āgamanābhāvato. Animittavipassanā hi sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano
maggassa nāmaṃ dātuṃ na sakkoti. Sammāsambuddho pana attano puttassa
rāhulatherassa.

“Animittaṇca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī”ti.

Animittavipassanaṃ kathesi. Vipassanā hi niccanimittaṃ dhuvanimittaṃ
sukhanimittaṃ attanimittaṇca ugghāṭeti. Tasmā animittāti kathitā. Sā ca kiñcāpi taṃ
nimittaṃ ugghāṭeti, sayam pana nimittadhammesu caratīti sanimittāva hoti. Tasmā
sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātuṃ na sakkoti.

Aparo nayo - abhidhammo nāma paramatthadesanā. Animittamaggassa ca
paramatthato hetuvekallameva hoti. Kathaṃ? Aniccānupassanāya hi vasena
animittavimokkho kathito. Tena ca vimokkhena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Taṃ
ariyamagge ekaṅgampi na hoti, amaggaṅgattā attano maggassa paramatthato
nāmaṃ dātuṃ na sakkoti. Itaresu pana dvīsu anattānupassanāya tāva vasena
suññatavimokkho, dukkhānupassanāya vasena appaṇihitavimokkho kathito. Tesu
suññatavimokkhena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, appaṇihitavimokkhena
samādhindriyaṃ. Tāni ariyamaggassa aṅgattā attano maggassa paramatthato
nāmaṃ dātuṃ sakkonti. Maggārammaṇattikepi hi maggādhīpatidhammavibhajane
chandacittānaṃ adhipatikāle tesam dhammānaṃ amaggaṅgattāva
maggādhīpatibhāvo na vutto. Evaṃsāmpadamidaṃ veditabbanti. Ayamettha
atṭhakathāmuttako ekassa ācariyassa mativinicchayo.

Evaṃ sabbathāpi animittavipassanā sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano
maggassa nāmaṃ dātuṃ na sakkotīti animittamaggo na gahito. Keci pana
'animittamaggo āgamanato nāmaṃ alabhantopi suttantapariyāyena saguṇato ca
ārammaṇato ca nāmaṃ labhatī'ti āhaṃsu. Te idaṃ vatvā paṭikkhattā - animittamagge
saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ labhante suññataappaṇihitamaggāpi
saguṇatoyeva ārammaṇatoyeva ca idha nāmaṃ labheyyuṃ. Na pana labhanti. Kiṃ
kāraṇā? Ayañhi maggo nāma dvīhi kāraṇehi nāmaṃ labhati -sarasato ca paccanīkato
ca; sabhāvato ca paṭipakkhato cāti attho. Tattha suññataappaṇihitamaggā sarasatopi
paccanīkatopi nāmaṃ labhanti. Suññataappaṇihitamaggā hi rāgādīhi suññā,
rāgapaṇidhiādīhi ca appaṇihitāti evaṃ 'sarasato' nāmaṃ labhanti. Suññato ca
attābhīnivesassa paṭipakkho, appaṇihito paṇidhissāti evaṃ 'paccanīkato' nāmaṃ
labhanti. Animittamaggo pana rāgādinimittānaṃ niccanimittādīnaṃ abhāvena

sarasatova nāmaṃ labhati, no paccaṇīkato. Na hi so saṅkhāranimittārammaṇāya aniccānupassanāya paṭipakkho. Aniccānupassanā panassa anulomabhāve ʈhitāti. Sabbathāpi abhidhammapariyāyena animittamaggo nāma natthīti.

Suttantikapariyāyena panesa evaṃ āharitvā dīpito - yasmiṇhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, tīṇi lakkhaṇāni ekāvajjanena viya āpāthamāgacchanti, tiṇṇaṇca ekato āpāthagamaṇaṃ nāma natthi. Kammaṭṭhānassa pana vibhūtabhāvadīpanatthaṃ evaṃ vuttaṃ. Ādito hi yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ sammasitvā vuṭṭhāti tassa tasseva vasena āgamaṇīyaṭṭhāne ʈhatvā attano maggassa nāmaṃ deti. Kathaṃ? Aniccādīsu hi yattha katthaci abhinivisitvā itarampi lakkhaṇadvayaṃ daṭṭhuṃ vaṭṭati eva.

Ekalakkhaṇadassanamatteneva hi maggavuṭṭhānaṃ nāma na hoti, tasmā aniccato abhiniviṭṭho bhikkhu na kevalaṃ aniccato vuṭṭhāti, dukkhatopi anattatopi vuṭṭhātiyeva. Dukkhatopi anattato abhiniviṭṭhepi ese va nayo. Iti ādito yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ sammasitvā vuṭṭhāti tassa tasseva vasena āgamaṇīyaṭṭhāne ʈhatvā attano maggassa nāmaṃ deti. Tattha aniccato vuṭṭhahantassa maggo animitto nāma hoti, dukkhatopi vuṭṭhahantassa appaṇihito, anattato vuṭṭhahantassa suṇṇatoti. Evaṃ suttantapariyāyena āharitvā dīpito.

Vuṭṭhānagāminī pana vipassanā kimārammaṇāti? Lakkhaṇārammaṇāti. Lakkhaṇaṃ nāma pañṇattigatikaṃ na vattabbadhammabhūtaṃ. Yo pana aniccaṃ dukkhamanattāti tīṇi lakkhaṇāni sallakkheti, tassa pañcakkhandhā kaṇṭhe baddhakuṇapaṃ viya honti. Saṅkhārārammaṇameva ṇāṇaṃ saṅkhārato vuṭṭhāti. Yathā hi eko bhikkhu pattaṃ kiṇitukāmo pattavāṇijena pattaṃ ābhaṭaṃ disvā haṭṭhapahaṭṭho gaṇhissāmīti cintetvā vīmaṃsamāno tīṇi chiddāni passeyya, so na chiddesu nirālayo hoti, patte pana nirālayo hoti; evameva tīṇi lakkhaṇāni sallakkhetvā saṅkhāresu nirālayo hoti. Saṅkhārārammaṇeneva ṇāṇena saṅkhārato vuṭṭhātīti veditabbaṃ. Dussopamāyapi ese va nayo.

Iti bhagavā lokuttaraṃ jhānaṃ bhājento suddhikapaṭipadāya catukkanayaṃ pañcakanayanti dve pi naye āhari. Tathā suddhikasūṇṇatāya suṇṇatapaṭipadāya suddhikaappaṇihitāya appaṇihitapaṭipadāyāti. Kasmā evaṃ āharīti? Puggalajjhāsayena ceva desanāvīlāsena ca. Tadubhayampi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ lokuttaraṃ jhānaṃ bhāvetīti ettha suddhikapaṭipadāya catukkapañcakavasena dve nayā, tathā sesesūti sabbesupi pañcasu koṭṭhāsesu dasa nayā bhājitā.

Lokuttarakusalaṃ pakiṇṇakakathā

Tatridaṃ pakiṇṇakaṃ -

Ajjhattaṇca bahiddhā ca, rūpārūpesu pañcasu;
Sattaṭṭhaṅgapariṇāmaṃ, nimittaṃ paṭipadāpatīti.

Lokuttaramaggo hi ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattaṃ vuṭṭhāti, ajjhattaṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā ajjhattaṃ vuṭṭhāti. Rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti. Arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, ekappahāreneva pañcahi khandhehi vuṭṭhāti.

‘Sattaṭṭhaṅgapariṇāma’nti so panesa maggo aṭṭhaṅgikopi hoti sattaṅgikopi. Bojjhaṅgāpi satta vā honti cha vā. Jhānaṃ pana pañcaṅgikaṃ vā hoti caturaṅgikaṃ vā; tivaṅgikaṃ vā duvaṅgikaṃ vā. Evaṃ sattaṭṭhādīnaṃ aṅgānaṃ pariṇāmo veditabboti attho.

‘Nimittaṃ paṭipadāpatī’ti nimittanti yato vuṭṭhānaṃ hoti; ‘paṭipadāpatī’ti paṭipadāya ca adhipatino ca calanācalanaṃ veditabbaṃ.

Tattha ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhātītiādīsu tāva idhekacco āditova ajjhataṃ pañcasu khandhesu abhinivisati, abhinivisitvā te aniccādito passati, yasmā pana na suddhaajjhataḍḍassanamatteva maggavūṭṭhānaṃ hoti, bahiddhāpi daṭṭhabbameva, tasmā parassa khandhepi anupādinnaśākhārepi aniccaṃ dukkhamanattāti passati. So kālena ajjhataṃ sammasati kālena bahiddhāti. Tassevaṃ sammasato ajjhataṃ sammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati. Evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhataṃ vuṭṭhāti nāma. Sace panassa bahiddhā sammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, evaṃ ajjhataṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti nāma. Eeva nayo bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā ca ajjhatañca vuṭṭhānēpi.

Aparo āditova rūpe abhinivisati abhinivisitvā bhūtarūpañca upādārūpañca paricchinditvā aniccādito passati, yasmā pana na suddharūpadassanamatteva vuṭṭhānaṃ hoti arūpampi daṭṭhabbameva, tasmā taṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṃ idaṃ arūpanti paricchinditvā aniccādito passati. So kālena rūpaṃ sammasati kālena arūpaṃ. Tassevaṃ sammasato rūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati. Evaṃ rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti nāma. Sace panassa arūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, evaṃ rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti nāma. Esa nayo arūpe abhinivisitvā arūpā ca rūpā ca vuṭṭhānēpi.

“Yaṃkiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti evaṃ abhinivisitvā evameva vuṭṭhānakāle pana ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti nāmāti. Ayaṃ tikkhavipassakassa mahāpaññaassa bhikkhuno vipassanā.

Yathā hi chātajjhataḍḍassa purisassa majjhe gūthapiṇḍaṃ ṭhapetvā nānaggarasabhojanapuṇṇaṃ pātiṃ upaneyyumaṃ, so byañjanaṃ hatthena viyūhanto taṃ gūthapiṇḍaṃ disvā ‘kimida’nti pucchitvā gūthapiṇḍoti vutte ‘dhi dhi, apanethā’ti bhattepi pātiyampi nirālayo hoti. Evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Bhojanapātidassanasmiñhi tassa attamanakālo viya imassa bhikkhuno bālāpūthujjanakāle pañcakkhandhe ‘ahaṃ mamā’ti gahitakālo. Gūthapiṇḍassa diṭṭhakālo viya tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ sallakkhitakālo. Bhattepi pātiyampi nirālayakālo viya tikkhavipassakassa mahāpaññaassa bhikkhuno “yaṃkiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma”nti pañcahi khandhehi ekappahārena vuṭṭhitakālo veditabbo.

‘Sattaṭṭhaṅgapariṇāma’nti ettha ayaṃ vuttappabhedo aṅgapariṇāmo yathā hoti tathā veditabbo. Saṅkhārupekkhāññaṃeva hi ariyamaggassa bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ niyāmeti. Keci pana therā ‘bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ pādaajjhānaṃ niyāmetī’ti vadanti. Keci

‘vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti’ti vadanti. Keci ‘puggalajjhāsayo niyamenti’ti vadanti. Tesampi vādesu ayaṃ saṅkhārupekkhāsāṅkhātā pubbabhāgā vuṭṭhānagāminivipassanāva niyamenti veditabbā.

Tatrāyaṃ anupubbīkathā - vipassanāniyamena hi sukkhavipassakassa uppannamaggopi samāpattilābhino jhānaṃ pādakaṃ akatvā uppannamaggopi paṭhamajjhānaṃ pādakaṃ katvā pakiṇṇakasaṅkhāre sammāsivā uppāditamaggopi paṭhamajjhānikova hoti. Sabbesu satta bojjhaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni honti. Tesañhi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hutvā vuṭṭhānakāle saṅkhārupekkhābhāvaṃ pattā somanassasahagatāva hoti.

Pañcakanaye dutiyatatiyacatutthajjhānāni pādakāni katvā uppāditamaggesu yathākkameneva jhānaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikañca hoti. Sabbesu pana satta maggaṅgāni honti, catutthe cha bojjhaṅgāni. Ayaṃ viseso pādakajjhānaniyamena ceva vipassanāniyamena ca hoti. Tesampi hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hoti. Vuṭṭhānagāminī somanassasahagatāva.

Pañcamajjhānaṃ pādakaṃ katvā nibbattitamagge pana upekkhācittakaggaṭāvasena dve jhānaṅgāni bojjhaṅgamaggaṅgāni cha satta ceva. Ayampi viseso ubhayaniyamavasena hoti. Imasmiñhi naye pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekkhāsahagatā vā hoti, vuṭṭhānagāminī upekkhāsahagatāva. Arūpajjhānāni pādakāni katvā uppāditamaggepi ese va nayo. Evaṃ pādakajjhānato vuṭṭhāya ye keci saṅkhāre sammāsivā nibbattitamaggassa āsannapadesa vuṭṭhitā samāpatti attanā sadisabhāvaṃ karoti, bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.

Dutiyattheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya ye ye samāpattidhamme sammāsivā maggo nibbattito hoti taṃtaṃsamāpattisadisova hoti, sammāsitasamāpattisadisoti attho. Sace pana kāmāvacaradhamme sammāsati paṭhamajjhānikova hoti. Tatrāpi vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Tatīyattheravāde ‘aho vatāhaṃ sattaṅgikaṃ maggaṃ pāpuṇeyyaṃ, aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pāpuṇeyya’nti attano ajjhāsayaṇurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammāsivā maggo nibbattito taṃtaṃjhānasadisova hoti. Pādakajjhānaṃ pana sammāsitajjhānaṃ vā vinā, ajjhāsayaṃmatteneva taṃ na ijjhati. Svāyamattho nandakovādasuttena dīpetabbo. Vuttañhetā -

“Seyyathāpi, bhikkhave, tadahuposathe pannarase na hoti bahuno janassa kaṅkhā vā vimati vā ‘ūno nu kho cando puṇṇo nu kho cando’ti, atha kho puṇṇo candotveva hoti, evameva kho, bhikkhave, tā bhikkhuniyo nandakassa dhammadesanāya attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā ca. Tāsaṃ, bhikkhave, pañcannaṃ bhikkhunīsātānaṃ yā pacchimikā bhikkhunī sā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā”ti.

Tāsu hi yassā bhikkhuniyā sotāpattiphalassa upanissayo, sā sotāpattiphaleneva paripuṇṇasaṅkappā ahosi...pe... yassā arahattassa upanissayo sā arahatteneva. Evameva attano ajjhāsayaṇurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammāsivā maggo nibbattito taṃtaṃjhānasadisova so hoti. Pādakajjhānaṃ pana sammāsitajjhānaṃ vā vinā, ajjhāsayaṃmatteneva taṃ na ijjhatīti. Etthāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Tattha ‘pādakajjhānameva niyametī’ti evaṃvādiṃ tipīṭakacūḷanāgattheraṃ antevāsikā āhaṃsu - ‘bhante, yattha tāva pādakajjhānaṃ atthi tattha taṃ niyametū; yasmīṃ pana pādakajjhānaṃ natthi, tasmīṃ arūpabhava kiṃ niyametī’ti? ‘Āvuso, tatthapi pādakajjhānameva niyameti. Yo hi bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paṭhamajjhānaṃ pādakaṃ katvā sotāpattimaggaphalāni nibbattetvā aparihīnajjhāno kālaṃ katvā arūpabhava nibbatto, paṭhamajjhānikāya sotāpattiphalasamāpattiyā vuṭṭhāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā upari tīṇi maggaphalāni nibbatteti, tassa tāni paṭhamajjhānikāneva honti. Dutiyajjhānikādīsipi eseva nayo. Arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ na lokiyaṃ. Evaṃ tatthāpi pādakajjhānameva niyameti āvuso’ti. ‘Sukathito, bhante, pañho’ti.

‘Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti; yaṃ yaṃ hi pañcakkhandhaṃ sammāsivā vuṭṭhāti taṃtaṃsadiso va maggo hotī’ti vādiṃ moravāpivāsimaḥādattattherampi antevāsikā āhaṃsu ‘bhante, tumhākaṃ vāde doso paññāyati - rūpaṃ sammāsivā vuṭṭhitabhikkhuno hi rūpasadisena abyākatena maggena bhavitabbaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ nayato pariggahetvā vuṭṭhitassa taṃsadiseneva nevasaññānāsaññābhāvappattena maggena bhavitabba’nti. ‘Na, āvuso, evaṃ hoti. Lokuttaramaggo hi appanaṃ appatto nāma natthi, tasmā rūpaṃ sammāsivā vuṭṭhitassa aṭṭhaṅgiko somanassasahagatamaggo hoti, nevasaññānāsaññāyatanaṃ sammāsivā vuṭṭhitassapi na sabbākārena tādiso hoti, sattaṅgiko pana upekkhāsahagatamaggo hotī’ti.

‘Puggalajjhāsayo niyametī’tivādino cūḷābhayaṭṭherassa pi vādaṃ āharitvā tipīṭakacūḷanāgattherassa kathayīṃsu. So āha - ‘yassa tāva pādakajjhānaṃ atthi tassa puggalajjhāsayo niyametū, yassa taṃ natthi tassa katarajjhāsayo niyamessati niddhanassa vuḍḍhigavesanakālo viya hotī’ti.

Taṃ kathaṃ āharitvā tipīṭakacūḷābhayaṭṭherassa puna kathayīṃsu. So ‘pādakajjhānavato idaṃ kathitaṃ āvuso’ti āha. Yathā pana pādakajjhānavato, sammāsitaṃ jhānavatopi tattheva veditaṃ. Pañcamajjhānato vuṭṭhāya hi paṭhamādiṇi sammāsato uppannamaggo paṭhamattheravādena pañcamajjhāniko. Dutiyavādena paṭhamādiṇijjhāniko āpajjati dve pi vādā virujjhanti. Tatiyavādena panettha ‘yaṃ icchati tajjhāniko hotī’ti te ca vādā na virujjhanti, ajjhāsayo ca sātthako hotīti. Evaṃ tayopi therā paṇḍitā byattā buddhisampannāva. Tena tesam vādaṃ tantim katvā ṭhapayīṃsu. Idha pana atthameva uddharitvā tayopete vāde vipassanāva niyametīti dassitaṃ.

Idāni ‘nimittaṃ paṭipadāpatī’ti ettha evaṃ aṅgapariṇāmaṃ vato maggassa uppādakāle gotrabhu kuto vuṭṭhāti? Maggo kutoti? Gotrabhu tāva nimittato vuṭṭhāti, pavattaṃ chetvaṃ na sakkoti, ekatovuṭṭhāno hesa. Maggo nimittato vuṭṭhāti, pavattampi chindati ubhatovuṭṭhāno hesa. Tesam ayaṃ uppattinayo - yasmiṃhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, tasmīṃ anulomaṃ neva ekaṃ hoti, na pañcamam. Ekañhi āsevanam na labhati, pañcamam bhavaṅgassa āsannattā pavedhati. Tadā hi javanam patitaṃ nāma hoti. Tasmā neva ekaṃ hoti na pañcamam. Mahāpaññassa pana dve anulomāni honti, tatiyam gotrabhu, catuttham maggacittam, tīṇi phalāni, tato bhavaṅgotaraṇam. Majjhima paññassa tīṇi anulomāni honti, catuttham gotrabhu, pañcamam maggacittam, dve phalāni, tato bhavaṅgotaraṇam. Mandapaññassa cattāri anulomāni, honti pañcamam gotrabhu, chaṭṭham maggacittam, sattaṃ phalam, tato bhavaṅgotaraṇam. Tatra mahāpaññamandapaññānaṃ vasena akathetvā majjhima paññassa vasena kathetabbaṃ.

Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, tasmim̐ kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu upekkhāsahagatā manodvārāvajjanaṃ hutvā vipassanāgocare khandhe ārammaṇaṃ katvā bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti. Tadanantaraṃ teneva āvajjanaṇa gahitakkhandhe gahetvā uppajjati paṭhamāṃ javanaṃ anulomaññaṃ. Taṃ tesu khandhesu aniccāti vā dukkhāti vā anattāti vā pavattitvā oḷārikaṃ oḷārikaṃ saccapaṭicchādakatamaṃ vinodetvā tīṇi lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaraṃ uppajjati dutiyānulomaṃ. Tesu purimaṃ anāsevanaṃ. Dutiyassa purimaṃ āsevanaṃ hoti. Tampi laddhāsevanattā tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā tasmim̐yevārammaṇe tenevākārena pavattitvā majjhimaṃpamāṇaṃ saccapaṭicchādakatamaṃ vinodetvā tīṇi lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Tadanantaraṃ uppajjati tatiyānulomaṃ. Tassa dutiyaṃ āsevanaṃ hoti. Tampi laddhāsevanattā tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā tasmim̐yevārammaṇe tenevākārena pavattitvā tadavasesaṃ aṇusahagataṃ saccapaṭicchādakatamaṃ vinodetvā niravasesaṃ katvā tīṇi lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati. Evaṃ tīhi anulomehi saccapaṭicchādakatame vinodite tadanantaraṃ uppajjati gotrabhuññāṇaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ.

Tatrāyaṃ upamā - eko kira cakkhumā puriso nakkhattayogaṃ jānissāmīti rattibhāge nikkhamitvā candaṃ passituṃ uddhaṃ ullokesi. Tassa valāhakehi paṭicchannattā cando na paññāyittha. Atheko vāto utṭhahitvā thūlathūle valāhake viddhaṃsesi. Aparo majjhime. Aparo sukhume. Tato so puriso vigatavalāhake nabhe candaṃ disvā nakkhattayogaṃ aññāsi.

Tattha tayo valāhakā viya saccapaṭicchādakathūlamajjhimasukhumakilesandhakārā. Tayo vātā viya tīṇi anulomacittāni. Cakkhumā puriso viya gotrabhuññāṇaṃ. Cando viya nibbānaṃ. Ekekassa vātassa yathākkamena valāhakattayaviddhaṃsanaṃ viya ekekassa anulomacittassa saccapaṭicchādakatamavinodanaṃ. Vigatavalāhake nabhe tassa purisassa visuddhacandadassanaṃ viya vigate saccapaṭicchādake tame gotrabhuññāṇassa suvisuddhanibbānārammaṇakaraṇaṃ.

Yatheva hi tayo vātā candapaṭicchādake valāhakeyeva viddhaṃsetuṃ sakkonti, na candaṃ daṭṭhuṃ, evaṃ anulomāni saccapaṭicchādakatameyeva vinodetuṃ sakkonti, na nibbānaṃ ārammaṇaṃ kātuṃ. Yathā so puriso candameva daṭṭhuṃ sakkoti na valāhake viddhaṃsetuṃ, evaṃ gotrabhuññāṇaṃ nibbānameva ārammaṇaṃ kātuṃ sakkoti na kilesatamaṃ vinodetuṃ. Evaṃ anulomaṃ saṅkhārārammaṇaṃ hoti, gotrabhu nibbānārammaṇaṃ.

Yadi hi gotrabhu anulomena gahitārammaṇaṃ gaṇheyya puna anulomaṃ taṃ anubandheyyāti maggavuṭṭhānameva na bhaveyya. Gotrabhuññāṇaṃ pana anulomassa ārammaṇaṃ aggahetvā taṃ apacchatopavattikaṃ katvā sayāṃ anāvajjanampi samānaṃ āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā evaṃ nibbattāhīti maggassa saññaṃ datvā viya nirujjhati. Maggopi tena dinnasaññaṃ amuñcitvāva avīcisantativasena taṃ ññaṃ anubandhamāno anibbidhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhamānova padālayamānova nibbattati.

Tatrāyaṃ upamā - eko kira issāso dhanusatamatthake phalakasataṃ ṭhapāpetvā vatthena mukhaṃ veṭhetvā saraṃ sannayhitvā cakkayante aṭṭhāsi. Añño puriso cakkayantaṃ āvañchitvā yadā issāsassa phalakasataṃ abhimukhaṃ hoti tadā tattha daṇḍakena saññaṃ deti, issāso daṇḍakasaññaṃ amuñcitvāva saraṃ khipitvā

phalakasataṃ nibbijjhati. Tattha daṇḍakasañña viya gotrabhuññaṃ. Issāso viya maggaññaṃ. Issāsassa daṇḍakasaññaṃ amuñcivāva phalakasatanibbijjhanaṃ viya maggaññaṃ gotrabhuññaṃ dinnasaññaṃ amuñcivāva nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā anibbidhappubbaapadālitapubbānaṃ lobhakkhandhādīnaṃ nibbijjhanapadālaṇaṃ. Bhūmiladdhavaṭṭasetusamugghātakaraṇantipi etadeva. Maggassa hi ekameva kiccaṃ anusayappajahanaṃ. Iti so anusaye pajahanto nimittā vuṭṭhāti nāma, pavattaṃ chindati nāma. ‘Nimitta’nti rūpavedanāsaññaṃ saṅkhāraviññaṇanimittaṃ. ‘Pavatta’mpi rūpavedanāsaññaṃ saṅkhāraviññaṇapavattameva. Taṃ duvidhaṃ hoti - upādinnakaṃ anupādinnakanti. Tesu maggassa anupādinnakato vuṭṭhānacchāyā dissatīti vatvā anupādinnakato vuṭṭhātīti vadiṃsu.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhigatasampayuttāni vicikicchāsahagatanti pañca cittāni pahīyanti. Tāni rūpaṃ samuṭṭhāpentī. Taṃ anupādinnakarūpakkhandaṃ. Tāni cittāni viññaṇakkhandho. Taṃsampayuttā vedanā sañña saṅkhārā tayo arūpakkhandaṃ. Tattha sace sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa tāni pañca cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyūṃ. Sotāpattimaggo pana tesam pariyuṭṭhānenappattiṃ vārayamāno setusamugghātaṃ abhabbuppattikabhāvaṃ kurumāno anupādinnakato vuṭṭhāti nāma.

Sakadāgāmimaggena cattāri diṭṭhigatavippayuttāni dve domanassasahagatānīti oḷārikakāmarāgabyāpādavasena cha cittāni pahīyanti. Anāgāmimaggena aṇusahagatakāmarāgabyāpādavasena tāni eva cha cittāni pahīyanti. Arahattamaggena cattāri diṭṭhigatavippayuttāni uddhaccasahagatañcāti pañca akusalacittāni pahīyanti. Tattha sace tesam ariyānaṃ te maggā abhāvitā assu, tāni cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyūṃ. Te pana tesam maggā pariyuṭṭhānappattiṃ vārayamānā setusamugghātaṃ abhabbuppattikabhāvaṃ kurumānā anupādinnakato vuṭṭhahanti nāma.

Upādinnakato vuṭṭhānacchāyā dissatīti vatvā upādinnakato vuṭṭhātīti vadiṃsu. Sace hi sotāpannessa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa, ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāraṇṭṭe upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Tīṇi saṃyojanāni diṭṭhānusayo vicikicchānusayoti ime pana pañca kilese sotāpattimaggo uppajjamānova samugghāteti. Idāni kuto sotāpannessa satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāraṇṭṭe upādinnakappavattaṃ pavattissati? Evaṃ sotāpattimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakato vuṭṭhāti nāma.

Sace sakadāgāmiṃ sakadāgāmimaggo abhāvito abhavissa, ṭhapetvā dve bhava pañcasu bhavesu upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Oḷārikāni kāmarāgapaṭiḥhasaṃyojanāni oḷāriko kāmarāgānusayo paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti. Idāni kuto sakadāgāmiṃ dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu upādinnakappavattaṃ pavattissati? Evaṃ sakadāgāmimaggo upādinnakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnakato vuṭṭhāti nāma.

Sace anāgāmiṃ anāgāmimaggo abhāvito abhavissa, ṭhapetvā ekaṃ bhavaṃ dutiyabhavaṃ upādinnakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Aṇusahagatāni kāmarāgapaṭiḥhasaṃyojanāni aṇusahagato kāmarāgānusayo paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova

samugghāteti. Idāni kuto anāgāmissa ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā dutiyabhava upādinna-kappavattaṃ pavattissati? Evaṃ anāgā-mimaggo upādinna-kappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinna-kato vuṭṭhāti nāma.

Sace arahato arahattamaggo abhāvito abhaviṣṣa, rūpārūpabhavesu upādinna-kappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjā mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti ime pana aṭṭha kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti. Idāni kuto khīṇāsavassa punabbhave upādinna-kappavattaṃ pavattissati? Evaṃ arahattamaggo upādinna-kappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinna-kato vuṭṭhāti nāma.

Sotāpattimaggo cettha apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgā-mimaggo sugatikā-mabhavekadesato, anāgā-mimaggo kā-mabhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato sabbabhavēhi vuṭṭhāti evāti vadanti.

Imassa panatthassa vibhāvanatthaṃ ayaṃ pāḷi - “sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāra-vatṭe ye uppajjeyyuṃ, nāmañca rūpañca etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhanti.

‘Sakadāgā-mimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu ye uppajjeyyuṃ, nāmañca rūpañca etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhanti.

‘Anāgā-mimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā kāmadhātuyā dvīsu bhavesu ye uppajjeyyuṃ, nāmañca rūpañca etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhanti.

‘Arahattamaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā ye uppajjeyyuṃ, nāmañca rūpañca etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhanti. Arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa carimaviññāṇassa nirodhena paññā ca sati ca nāmañca rūpañca etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhanti”ti. Ayaṃ tāva nimitte vinicchayo.

‘Paṭipadāpatī’ti - ettha pana paṭipadā calati na calatīti? Calati. Tathāgatassa hi sārīputtattherassa ca cattāropi maggā sukha-paṭipadā khippābhiññā ahesuṃ. Mahāmoggallānattherassa paṭhamamaggo sukha-paṭipado khippābhiñño, upari tayo maggā dukkha-paṭipadā khippābhiññā. Kasmā? Niddābhibhūtattā. Sammāsambuddho kira sattāhaṃ daharakumārakaṃ viya therāṃ parihari. Theropi ekadivasaṃ niddāyamāno nisīdi. Atha naṃ satthā āha - “pacalāyasi no tvaṃ, moggallāna, pacalāyasi no tvaṃ moggallānā”ti. Evarūpassapi mahābhiññappattassa sāvakassa paṭipadā calati, sesānaṃ kiṃ na calissati? Ekaccassa hi bhikkhuno cattāropi maggā dukkha-paṭipadā dandhābhiññā honti, ekaccassa dukkha-paṭipadā khippābhiññā, ekaccassa sukha-paṭipadā dandhābhiññā, ekaccassa sukha-paṭipadā khippābhiññā. Ekaccassa paṭhamamaggo dukkha-paṭipado dandhābhiñño hoti, dutiyamaggo dukkha-paṭipado khippābhiñño, tatiyamaggo sukha-paṭipado dandhābhiñño, catutthamaggo sukha-paṭipado khippābhiññoti.

Yathā ca paṭipadā evaṃ adhipatipi calati eva. Ekaccassa hi bhikkhuno cattāropi maggā chandādhipe-teyyā honti, ekaccassa vīriyādhipateyyā, ekaccassa

cittādhīpateyyā, ekaccassa vīmaṃsādhīpateyyā. Ekaccassa pana paṭhamamaggo chandādhīpateyyo hoti, duttiyo vīriyādhīpateyyo, tatiyo cittādhīpateyyo, catuttho vīmaṃsādhīpateyyoti.

Pakiṇṇakakathā niṭṭhitā.

Paṭhamamaggavīsati mahānayo

357. Idāni yasmā lokuttarakusalaṃ bhāvento na kevalaṃ upanijjhāyanaṭṭhena jhānaṃyeva bhāveti, niyyānaṭṭhena pana maggampi bhāveti, upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānampi, padahanaṭṭhena sammappadhānampi, ijjanaṭṭhena iddhipādampi, adhipatiyaṭṭhena indriyampi, akampiyaṭṭhena balampi, bujjhanaṭṭhena bojjaṅgampi, tathaṭṭhena saccampi, avikkhepaṭṭhena samathampi, suññataṭṭhena dhammampi, rāsaṭṭhena khandhampi, āyanaṭṭhena āyanaampi, suññasabhāvanissattaṭṭhena dhātumpi, paccayaṭṭhena āhāraampi, phusaṭṭhena phassaampi, vedayitaṭṭhena vedanaampi, sañjānaṭṭhena saññaampi, cetayitaṭṭhena cetanaampi, vijānaṭṭhena cittampi bhāveti, tasmā etesaṃ ekūnavīsatiyā padānaṃ dassanattamaṃ puna katame dhammā kusalātiādi vuttaṃ. Evaṃ ‘idampi bhāveti, idampi bhāveti’ ti puggalajjhāsayena ceva desanāvīlāsena ca vīsati nayā desitā honti. Dhammaṃ sotuṃ nisinnadevaparīsāya hi ye upanijjhāyanaṭṭhena lokuttaraṃ ‘jhāna’nti kathite bujjhanti, tesam sappāyavasena jhānanti kathitaṃ...pe... ye vijānaṭṭhena ‘citta’nti vutte bujjhanti, tesam sappāyavasena cittanti kathitaṃ. Ayamettha ‘puggalajjhāsayo’.

Sammāsambuddho pana attano buddhasubodhitāya dasabalacatuvesārajjacatupaṭṭisambhidatāya chaasādhāraṇaṇāyogena ca desanaṃ yadicchakaṃ niyamevā dasseti. Icchanto upanijjhāyanaṭṭhena lokuttaraṃ jhānanti dasseti, icchanto niyyānaṭṭhena...pe... vijānaṭṭhena lokuttaraṃ cittanti. Ayaṃ ‘desanāvīlāso’ nāma. Tattha yatheva lokuttaraṃ jhānanti vuttaṭṭhāne dasa nayā vibhattā, evaṃ maggādīsipi teyeva veditabbā. Iti vīsatiyā tṭhānesu dasa dasa katvā dve nayasatāni vibhattāni honti.

358. Idāni adhipatibhedaṃ dassetuṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ. Tattha chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā nibbattiṃ lokuttaraṃ jhānaṃ chandādhīpateyyaṃ nāma. Sesesupi eseva nayo. Iti purimasmiṃ suddhike dvenayasatāni chandādhīpateyyādīsipi dve dveti nayasahassena bhājetvā paṭhamamaggaṃ dassesi dhammarājā.

Paṭhamamaggo niṭṭhito.

Dutiyamaggo

361. Idāni dutiyamaggādīnaṃ dassanattamaṃ puna katame dhammā kusalātiādi āraddhaṃ. Tattha kāmarāgabyāpādānaṃ tanubhāvāyāti etesaṃ kilesānaṃ tanubhāvatthāya. Tattha dvīhi kāraṇehi tanubhāvo veditabbo - adhiccuppattiyā ca pariyaṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi, vaṭṭānusārimahājanasseva, kilesā abhiṇhaṃ nuppajjanti, kadāci kadāci uppajjanti; uppajjantāpi viraḷākārā hutvā uppajjanti, viraḷavāpitakhetto aṅkurā viya. Uppajjamānāpi, ca vaṭṭānusārimahājanasseva, maddantā pharantā chādentā andhakāraṃ karontā nuppajjanti. Dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā uppajjanti. Tanukākārā hutvā uppajjanti, abbhapaṭalaṃ viya makkhikāpattaṃ viya ca.

Tattha keci therā vadanti - ‘sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva pana hutvā uppajjanti, tathā hissa puttā ca dhītarō ca dissantī’ti. Etaṃ pana appamāṇaṃ. Puttadhītarō hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi honti. Dvīhi pana maggehi pahīnattā natthi kilesānaṃ bahalatāti. Dvīhi eva kāraṇehissa kilesānaṃ tanubhāvo veditabbo - adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Dutiyāyāti gaṇanavasenaṃ dutiyupattivasenaṃ dutiyāya. Bhūmiyā pattiyāti sāmāññaphalassa paṭilābhatthāya. Tatiyacatutthesupī eseṇa nayo. Visesaṃ maggaṃ eva pana vakkhāma.

Aññindriyanti ājānanakaṃ indriyaṃ. Paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā tesameva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanakaṃ indriyanti vuttaṃ hoti. Niddesaṃ vārepissa imināva nayena attho veditabbo. Koṭṭhāsavaṃ repi imināva saddhiṃ navindriyāni honti. Sesaṃ purimanayeneva veditabbaṃ.

Dutiyamaggo niṭṭhito.

Tatiyacatutthamaggā

362. Tatiye anavasesappahānāyāti tesameva sakadāgāmimaggena tanubhūtānaṃ saṃyojanānaṃ nissesaṃ pajahanatthāya.

Catutthe rūparāgaarūparāgamānaudhaccaavijjāya anavasesappahānāyāti etesaṃ pañcannaṃ uddhambhāgiyasamyojanānaṃ nissesaṃ pajahanatthāya. Tattha rūparāgoti rūpabhava chandarāgo. Arūparāgoti arūpabhava chandarāgo. Mānoti arahattamaggavajjhako māno eva. Tathā uddhaccāvijjā. Imesupī dvīsu maggesu navamaṃ aññindriyameva hoti.

Catumagganayasahassaṃ

Sabbamaggesu padapaṭipāṭiyā samasaṭṭhipadāni, catūhi apaṇṇakaṅgehi saddhiṃ catusaṭṭhi honti. Asambhinnato pana tettiṃsa. Koṭṭhāsavārasuññatavārā pākatikā eva. Yathā ca pana paṭhamamagge evaṃ dutiyādīsipi nayasahassamevāti cattāro magge catūhi nayasahassemi bhājetvā dassesi dhammarājā.

Saccavibhaṅge pana saṭṭhi nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhittāni. Satipaṭṭhānavibhaṅge vīsati nayasahassāni lokuttarāni, sammappadhānavibhaṅge vīsati, iddhipādavibhaṅge dvattiṃsa, bojjhaṅgavibhaṅge dvattiṃsa, maggaṅgavibhaṅge aṭṭhavīsati nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhittāni.

Idha pana catūsu maggesu cattāriyeva nayasahassāni. Tesu paṭhamajjhānike paṭhamamagge aṭṭhaṅgāni bhājitāni; tathā dutiyādīsū. Tattha paṭhamamagge sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādināṃ pajahanaṭṭheneva veditabbā. Evaṃ sante ‘paṭhamamaggeneva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatānaṃ pahīnattā uparimaggattayena pahātabbā diṭṭhi nāma natthi. Tattha sammādiṭṭhīti nāmaṃ kathaṃ hotī’ti? ‘Yathā visamaṃ atthi vā, hotu mā vā, agado agado tveva vuccati, evaṃ micchādiṭṭhi atthi vā, hotu mā vā, ayaṃ sammādiṭṭhi eva nāma’.

‘Yadi evaṃ nāma mattamevetam hoti, uparimaggattaye pana sammādiṭṭhiyā kiccābhāvo āpajjati, maggaṅgāni na paripūrenti, tasmā sammādiṭṭhi sakiccakā kātabbā maggaṅgāni pūretabbānī’ti. Sakiccakā cettha sammādiṭṭhi yathālābhaniyamena dīpetabbā. Uparimaggattayavajjho hi eko māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Sā taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sotāpattimaggasmiñhi sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahati. Sotāpannassa pana sakadāgāmimaggavajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati sā taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Tasseva sattaakusalacittasahajāto saṅkappo atthi. Teheva cittehi vācaṅgacopanaṃ atthi, kāyaṅgacopanaṃ atthi, paccayaparibhogo atthi, sahajātavāyāmo atthi, asatibhāvo atthi, sahajātacittekaggaṭā atthi. Ete micchāsaṅkappādayo nāma sakadāgāmimagge sammāsaṅkappādayo. Tesam pahānena sammāsaṅkappādayoti veditabbā. Evaṃ sakadāgāmimagge aṭṭhaṅgāni sakiccakāni katvā āgatāni. Sakadāgāmissa anāgāmimaggavajjho māno atthi. So diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Tasseva sattahi cittehi sahajātā saṅkappādayo. Tesam pahānena anāgāmimagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakicakatā veditabbā. Anāgāmissa arahattamaggavajjho māno atthi. So diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Yāni panassa pañca akusalacittāni, tehi sahajātā saṅkappādayo. Tesam pahānena arahattamagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakicakatā veditabbā.

Imesu catūsu maggesu paṭhamamaggena cattāri saccāni diṭṭhāni.

‘Uparimaggattayaṃ diṭṭhakameva passati, adiṭṭhakaṃ passatī’ti diṭṭhakameva passatīti ayaṃ ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī panāha ‘adiṭṭhaṃ passatī’ti. So vattabbo - ‘paṭhamamagge katamaṃ indriyaṃ bhājesī’ti? Jānamāno ‘anaññātaññassāmītindriya’nti vakkhati. ‘Uparimaggesu katara’nti? Vuttepi ‘aññindriya’nti vakkhati. So vattabbo - ‘adiṭṭhasaccadassane sati uparimaggesupi anaññātaññassāmītindriyameva bhājehi. Evaṃ te pañho samessatī’ti. ‘Kilese pana aññe añño pajahati; pahīne eva pajahatī’ti? ‘Aññe añño pajahatī’ti. ‘Yadi aññe añño, appahīne kilese pajahati. Saccānipi adiṭṭhāneva passatī’ti evaṃvādī puggalo pucchitabbo - ‘saccāni nāma katī’ti? Jānanto ‘cattārī’ti vakkhati. So vattabbo - ‘tava vāde soḷasa saccāni āpajjanti. Tvaṃ buddhehipi adiṭṭhaṃ passasi. Bahusaccako nāma tvaṃ. Evaṃ mā gaṇha. Saccadassanaṃ nāma apubbaṃ natthi, kilese pana appahīne pajahatī’ti.

Tattha saccadassanassa apubbābhāve peḷopamaṃ nāma gahitaṃ -ekassa kira cattāro ratanapeḷā sārāgabbhe ṭhapitā. So rattibhāge peḷāsu uppannakicco dvāraṃ vivaritvā, dīpaṃ jāletvā, dīpena vihate andhakāre, peḷāsu pākaṭabhāvaṃ gatāsu, tāsu kiccaṃ katvā dvāraṃ pidahitvā gato. Puna andhakāraṃ avatthari. Dutiyavārepi tatiyavārepi tatheva akāsi. Catutthavāre dvāre vivaṭe andhakāre peḷā na paññāyantīti vīmaṃsantasseva sūriyo uggañchi, sūriyobhāseṇa vihate andhakāre peḷāsu kiccaṃ katvā pakkāmi.

Tattha cattāro peḷā viya cattāri saccāni. Tāsu kicce uppanne dvāravivaraṇakālo viya sotāpattimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo. Andhakāraṃ viya saccapaṭicchādakatamaṃ. Dīpo bhāso viya sotāpattimaggobhāso. Vihate andhakāre tassa purisassa peḷānaṃ pākaṭabhāvo viya maggañāṇassa saccānaṃ pākaṭabhāvo. Maggañāṇassa pākaṭāni pana maggasamaṅgissa puggalassa pākaṭāneva honti. Peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya sotāpattimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo. Puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggattayavajjhasaccapaṭicchādakatamaṃ.

Dutiyavāre dvāravivaraṇakālo viya sakadāgāmimagassa vipassanābhiniharaṇakālo.

Dīpobhāso viya sakadāgāmimaggobhāso. Peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya sakadāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo. Puna andhakārāvattharaṇaṃ viya uparimaggadvayavajjhasaccapaṭicchādakatamaṃ.

Tatīyavāre dvāravivaraṇakālo viya anāgāmimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo. Dīpobhāso viya anāgāmimaggobhāso. Peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya anāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo. Puna andhakārāvattharaṇaṃ viya upariarahattamaggavajjhasaccapaṭicchādakatamaṃ.

Catutthavāre dvāravivaraṇakālo viya arahattamaggassa vipassanābhiniharaṇakālo. Sūriyuggamaṇaṃ viya arahattamagguppādo. Andhakāraavidhamanaṃ viya arahattamaggassa saccapaṭicchādakatamavinodanaṃ. Vihate andhakāre tassa peḷānaṃ pākaṭabhāvo viya arahattamaggañāṇassa catunnaṃ saccānaṃ pākaṭabhāvo. Ñāṇassa pākaṭāni pana puggalassa pākaṭāneva honti. Peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya arahattamaggassa sabbakilesakhepanaṃ. Sūriyuggamanato paṭṭhāya ālokasappa pavattikālo viya arahattamaggassa uppannakālato paṭṭhāya puna saccapaṭicchādakatamābhāvo. Idaṃ tāva saccadassanassa apubbābhāve opammaṃ.

Diṭṭhakameva hi passati. ‘Kilese pana aññe añño pajahatī’ti ettha khāropamaṃ nāma gahitaṃ. Eko puriso kiliṭṭhaṃ vatthaṃ rajakassa adāsi. Rajako ūsakhāraṃ chārikakhāraṃ gomayakhāraṇti tayo khāre datvā khārehi khāditabhāvaṃ ñatvā udaye vikkhāletvā oḷārikoḷārikaṃ malaṃ pavāhesi. Tato na tāva parisuddhanti dutiyampi tattheva khāre datvā, udaye vikkhāletvā, tato nātisaṇhataraṃ malaṃ pavāhesi. Tato na tāva parisuddhanti tatīyampi te khāre datvā udaye vikkhāletvā tato saṇhataraṃ malaṃ pavāhesi. Tato na tāva parisuddhanti catutthampi te khāre datvā, udaye vikkhāletvā aṃsuabbhantaragatampi nissesaṃ malaṃ pavāhetvā sāmikassa adāsi. So gandhakaraṇḍake pakkhipitvā icchiticchitakāle paridahati.

Tattha kiliṭṭhavatthaṃ viya kilesānugataṃ cittaṃ. Tividhakhāradānakālo viya tīsu anupassanāsu kammaṃ pavattanakālo. Udaye vikkhāletvā oḷārikoḷārikamalappavāhanaṃ viya sotāpattimaggena pañcakilesakhepanaṃ. Dutiyampi tesāṃ khārānaṃ anuppadānaṃ viya ‘na tāva parisuddhaṃ idaṃ citta’nti tāsuyeva tīsu anupassanāsu kammappavattanaṃ. Tato nātisaṇhataramalappavāhanaṃ viya sakadāgāmimaggena oḷārikasamyojanadvayakhepanaṃ. Tato ‘na tāva parisuddhaṃ vattha’nti puna khārattayadānaṃ viya ‘na tāva parisuddhaṃ idaṃ citta’nti tāsuyeva tīsu anupassanāsu kammappavattanaṃ. Tato saṇhataramalappavāhanaṃ viya anāgāmimaggena aṇusahagatasamyojanadvayakhepanaṃ. ‘Na tāva parisuddhaṃ vattha’nti puna khārattayadānaṃ viya ‘na tāva parisuddhaṃ idaṃ citta’nti tāsuyeva tīsu anupassanāsu kammappavattanaṃ. Tato vikkhālanena aṃsuabbhantaragate male pavāhetvā parisuddhassa rajatapaṭṭasadisassa gandhakaraṇḍake nikkhittassa vatthassa icchiticchitakkhaṇe paridhanaṃ viya arahattamaggena aṭṭhannaṃ kilesānaṃ khepitattā parisuddhassa khīṇāsavacittassa icchiticchitakkhaṇe phalasamāpattivihārena vītināmanaṃ. Idaṃ ‘aññe añño kilese pajahatī’ti ettha opammaṃ. Vuttampi cetam -

“Seyyathāpi, āvuso, vatthaṃ samkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ, tamenam sāmikā rajakassa anupadajjeyyūṃ. Tamenam rajako ūse vā khāre vā gomaye vā sammadditvā acche udaye vikkhāleti. Kiñcāpi tam hoti vatthaṃ parisuddhaṃ

pariyodātaṃ, atha khvassa hotiyeva ‘aṇusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato’. Tamenam rajako sāmikānaṃ deti. Tamenam sāmikā gandhaparibhāvite karaṇḍake nikkhipanti. Yopissa hoti aṇusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato, sopi samugghātaṃ gacchati. Evameva kho, āvuso, kiñcāpi ariyasāvakassa pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni bhavanti, atha khvassa hotiyeva pañcasu upādānakkhandhesu aṇusahagato ‘asmī’ti māno, ‘asmī’ti chando, ‘asmī’ti anusayo asamūhato, so aparena samayena pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassī viharati - ‘iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo; iti vedanā iti saññā iti saṅkhārā iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo’ti. Tassimesu pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharato yopissa hoti pañcasu upādānakkhandhesu aṇusahagato ‘asmī’ti māno, ‘asmī’ti chando, ‘asmī’ti anusayo asamūhato, sopi samugghātaṃ gacchatī’ti.

Tattha sotāpattimaggena pañca akusalacittāni pahīyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi. Sakadāgāmimaggena dve domanassasahagatacittāni tanukāni bhavanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi. Anāgāmimaggena tāniyeva pahīyanti saddhiṃ sampayuttadhammehi. Arahattamaggena pañca akusalacittāni pahīyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi. Imesaṃ dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīnakālato paṭṭhāya khīṇāsavassa cittaṅgavasena puna pacchatopavattanakakilesa nāma na hoti.

Tatridaṃ opammaṃ - eko kira mahārājā paccante ārakkhaṃ datvā mahānagare issariyaṃ anubhavanto vasati. Athassa paccanto kuppi. Tasmīṃ samaye dvādasa corajeṭṭhakā anekehi purisasahasseehi saddhiṃ raṭṭhaṃ vilumpanti. Paccantavāsino mahāmattā ‘paccanto kupito’ti rañño pahīṇiṃsu. Rājā ‘vissaṭṭhā gaṇhatha, ahaṃ tumhākaṃ kattabbaṃ karissāmi’ti sāsanaṃ pahīṇi. Te paṭhamasampahāreneva anekehi purisasahasseehi saddhiṃ pañca corajeṭṭhake ghātayiṃsu. Sesā satta janā attano attano parivāre gahetvā pabbataṃ pavasiṃsu. Amaccā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu.

Rājā ‘tumhākaṃ kattabbayuttaṃ ahaṃ jānissāmi, tepi gaṇhathā’ti dhanam pahīṇi. Te dutiyasampahārena dve corajeṭṭhake pahariṃsu, parivārepi tesam dubbale akaṃsu. Te sabbepi palāyitvā pabbataṃ pavasiṃsu. Tampi pavattiṃ amaccā rañño pesayiṃsu.

Puna rājā ‘vissaṭṭhā gaṇhantū’ti dhanam pahīṇi. Te tatiyasampahārena saddhiṃ sahāyapurisehi dve corajeṭṭhake ghātayitvā taṃ pavattiṃ rañño pesayiṃsu.

Puna rājā ‘avasese vissatṭhā gaṇhantū’ti dhanam pahīṇi. Te catutthasampahārena saparivāre pañca corajeṭṭhake ghātayiṃsu. Dvādasannaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātitaṃ kālato paṭṭhāya koci coro nāma natthi. Khemā janapadā ure putte naccantā maññe viharanti. Rājā vijitasāṅgāmehi yodhehi parivuto varapāsādagato mahāsampattiṃ anubhavi.

Tattha mahanto rājā viya dhammarājā. Paccantavāsino amaccā viya yogāvacarā kulaputtā. Dvādasa corajeṭṭhakā viya dvādasa akusalacittāni. Tesam sahāyā anekasahassapurisā viya cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammā. Rañño paccanto kupitoti pahitakālo viya ārammaṇe kilesesu uppannesu ‘bhante, kilesa me uppanno’ti satthu ārocanakālo. ‘Vissaṭṭhā gaṇhantū’ti dhanadānaṃ viya ‘kilese niggāṇha bhikkhū’ti dhammarañño kammaṭṭhānācikkhanaṃ. Saparivārānaṃ pañcannaṃ

corajeṭṭhakānaṃ ghāṭitakālo viya sotāpattimaggena sampayuttānaṃ pañcannaṃ akusalacittānaṃ pahānaṃ.

Puna rañño pavattipesanaṃ viya sammāsambuddhassa paṭiladdhaguṇārocaṇaṃ. ‘Sesake ca gaṇhantū’ti puna dhanadānaṃ viya bhagavato sakadāgāmimagassa vipassanācikkhanaṃ. Dutiyasampahārena saparivārānaṃ dvinnaṃ corajeṭṭhakānaṃ dubbalīkaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggena sasampayuttānaṃ dvinnaṃ domanassacittānaṃ tanubhāvakaraṇaṃ.

Puna rañño pavattipesanaṃ viya satthu paṭiladdhaguṇārocaṇaṃ. ‘Vissaṭṭhā gaṇhantū’ti puna dhanadānaṃ viya bhagavato anāgāmimagassa vipassanācikkhanaṃ. Tatiyasampahārena saparivārānaṃ dvinnaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātanaṃ viya anāgāmimaggena sasampayuttānaṃ dvinnaṃ domanassacittānaṃ pahānaṃ.

Puna rañño pavattipesanaṃ viya tathāgatassa paṭiladdhaguṇārocaṇaṃ. ‘Vissaṭṭhā gaṇhantū’ti puna dhanadānaṃ viya bhagavato arahattamagassa vipassanācikkhanaṃ. Catutthasampahārena saparivārānaṃ pañcannaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghāṭitakālo paṭṭhāya janapadassa khemakālo viya arahattamaggena sasampayuttesu pañcasu akusalacittesu pahīnesu dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīnakālo paṭṭhāya puna cittaṅgavasena uppajjanakassa akusaladhammassa abhāvo. Rañño vijitasāṅgāmassa amaccagaṇaparivutassa varapāsāde mahāsampattianubhavanaṃ viya khīṇāsavaparivutassa dhammarañño suññataanimittaappaṇihitabhedesu samāpattisukhesu icchiticchitaphalasamāpattisukhānubhavanaṃ veditabbanti.

Kusalā dhammātipadassa vaṇṇanā niṭṭhitā.

Akusalapadaṃ

Dhammuddesavāraḥkathā

Paṭhamacittaṃ

365. Idāni akusaladhammapadaṃ bhājetvā dassetuṃ katame dhammā akusalātiādi āradhmaṃ. Tattha dhammavavatthānādivārappabhedo ca heṭṭhā āgatānaṃ padānaṃ atthavinicchayo ca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Tattha tattha pana visesamattameva vaṇṇayissāma. Tattha samayavavatthāne tāva yasmā, kusalassa viya, akusalassa bhūmibhedo natthi, tasmā ekantaṃ kāmāvacarampi samānaṃ etaṃ ‘kāmāvacara’nti na vuttaṃ. Diṭṭhigatasampayuttanti ettha diṭṭhi eva diṭṭhigataṃ ‘gūthagataṃ muttagata’ntiādīni viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattamevetantipi diṭṭhigataṃ. Tena sampayuttaṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ.

Tattha asaddhammasavanaṃ, akalyāṇamittatā, ariyānaṃ adassanakāmatādīni ayoniso manasikāroti evamādīhi kāraṇehi imassa diṭṭhigatasāṅkhātassa micchādassanassa uppatti veditabbā. Ye hi ete diṭṭhivādaṭṭisaṃyuttā asaddhammā tesam bhumānapubbaṅgamaṇa atikkantamajjhāttena upaparikkhārahitena savanena, ye ca diṭṭhivipannā akalyāṇamittā taṃsāmpavaṇkatāsāṅkhātāya akalyāṇamittatāya, buddhādīnaṃ ariyānañceva sappurisānañca adassanakāmatāya catusatipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akovidattena pātimokkhasaṃvaraṇdriyasaṃvarasatisaṃvarañṇasaṃvarapahānaṃvarappabhed e ariyadhamme ceva sappurisadhamme ca saṃvarabhedasaṅkhātāna avinayena

teheva kāraṇehi paribhāvitena ayoniso manasikārena kotūhalamaṅgalādipasutatāya ca etaṃ uppajjatīti veditabbaṃ. Asaṅkhārabhāvo panassa cittassa heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

Dhammuddesavāre phassoti akusalacittasahajāto phasso. Vedanādīsupi eseve nayo. Iti akusalamattameva etesaṃ purimehi viseso.

Cittassekaggatā hotīti pāṇātipātādīsupi avikkhittabhāvena cittassa ekaggatā hoti. Manussā hi cittaṃ samādahitvā avikkhittā hutvā avirajjhamānāni satthāni pāṇasaṅghe nipātenti, susamāhitā paresaṃ santakaṃ haranti, ekarasena cittaṃ micchācāraṃ āpajjanti. Evaṃ akusalappavattiyampi cittassa ekaggatā hoti.

Micchādiṭṭhīti ayāthāvadiṭṭhi, virajjhivā gahaṇato vā vitathā diṭṭhi micchādiṭṭhi. Anattābhavattā paṇḍitehi jigucchitā diṭṭhītipi micchādiṭṭhi. Micchāsaṅkappādīsupi eseve nayo. Apica micchā passanti tāya, sayā vā micchā passati, micchādassanamattameva vā esāti micchādiṭṭhi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsaṇa, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānaṃ adassanakkāmatādipadaṭṭhānā; paramaṃ vajjanti daṭṭhabbā. Micchāsaṅkappādīsu ‘micchā’ti padamattameva viseso. Sesaṃ kusalaḍḍhikāre vuttanayeneva veditabbaṃ.

Ahiraṇṇakāyaṃ anottappabalaṃ ettha balattho niddesavāre āvi bhavissati. Itaresu pana - na hiriyatīti ahiriko. Ahirakassa bhāvo ahirikaṃ. Na ottappaṃ anottappaṃ. Tesu ahirikaṃ kāyaduccaritādīhi ajigucchanaṃ, alajjālakkaṇaṃ vā. Anottappaṃ teheva asāraṇaṃ, anuttāsaṇaṃ vā. Ahirakameva balaṃ ahiraṇṇakāyaṃ. Anottappameva balaṃ anottappabalaṃ. Ayamettha saṅkhepattho. Vitthāro pana heṭṭhā vuttapaṭipakkhavasena veditabbo.

Lubbhanti tena, sayā vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti lobho. Mūyanti tena, sayā vā mūyati, mūyhanamattameva vā tanti moho. Tesu lobho ārammaṇaggahaṇalakkhaṇaṃ makkaṭṭhalepo viya, abhisāṅgaraso tattakapāle khittamaṃsapesi viya, apariccāgapaccupaṭṭhāno telaṇṇanarāgo viya, saṃyojanīyadhammesu assādaḍḍhanapadaṭṭhāno. So taṇhānadībhāvena vaḍḍhamāno, sīghasotā nadī viya mahāsamuddaṃ, apāyameva gahetvā gacchatīti daṭṭhabbo.

Moho cittassa andhabhāvalakkhaṇaṃ aññānalakkhaṇaṃ vā, asampaṭivedharaso ārammaṇasabhāvacchādanaraso vā, asammāpaṭipattipaccupaṭṭhāno andhakārapaccupaṭṭhāno vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhāno. Sabbākusalānaṃ mūlanti daṭṭhabbo.

Abhijjhāyanti tāya, sayā vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti abhijjhā. Sā parasampattīnaṃ sakakaraṇaīcchālakkaṇā, tenākārena esanabhāvarasā, parasampatti-abhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattīsu abhiratipadaṭṭhānā. Parasampattiabhimukhā eva hi sā upaṭṭhahati. Tāsu ca abhiratīyā sati pavattati, parasampattīsu cetaso hatthappasāroviyāti daṭṭhabbā.

Samatho hotītiādīsu aññesu kiccesu vikkhepasamanato samatho. Akusalappavattiyā cittaṃ paggaṇhātīti paggāho. Na vikkhipatīti avikkhepo.

Imasmiṃ citte saddhā, satī, paññā, cha yugaḷakānīti ime dhammā na gahitā. Kasmā? Assaddhiyacitte pasādo nāma natthi. Tasmā tāva saddhā na gahitā. Kiṃ pana diṭṭhigatīkā attano attano satthārānaṃ na saddahantīti? Saddahanti. Sā pana saddhā

nāma na hoti, vacanasampañcchanamattamevetam. Atthato anupaparikkhā vā hoti, diṭṭhi vā. Asatiyacitte pana sati natthīti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikā attanā katakammaṃ na sarantīti? Saranti. Sā pana sati nāma na hoti. Kevalaṃ tenākārena akusalacittappavatti. Tasmā sati na gahitā. Atha kasmā “micchāsati”ti suttante vuttā? Sā pana akusalakkhandhānaṃ sativirahitattā satipaṭipakkhattā ca micchāmaggamicchattānaṃ pūraṇatthaṃ tattha pariyāyena desanā katā. Nippariyāyena panesā natthi. Tasmā na gahitā. Andhabālacitte pana paññā natthīti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikānaṃ vañcanāpaññā natthīti? Atthi. Na panesā paññā, māyā nāmesā hoti. Sā atthato taṇhāva. Idaṃ pana cittaṃ sadarathaṃ garukaṃ bhāriyaṃ kakkhaḷaṃ thaddhaṃ akammaññaṃ gilānaṃ vaṅkaṃ kuṭilaṃ. Tasmā passaddhādīni cha yugaḷakāni na gahitāni.

Ettāvatā padapaṭipāṭiyā cittaṅgavasena pālīaruḷhāni dvattiṃsa padāni dassetvā idāni yevāpanakadhamme dassetuṃ ye vā pana tasmīṃ samayetiādimāha. Tattha sabbesupi akusalacittesu chando adhimokkho manasikāro māno issā macchariyaṃ thinaṃ middhaṃ uddhaccaṃ kukkucanti ime daseva yevāpanakā honti dhammā, suttāgatā, suttapadesu dissareti vuttā. Imasmīṃ pana citte chando adhimokkho manasikāro uddhaccanti ime apaṇṇakaṅgasaṅkhātā cattārova yevāpanakā honti.

Tattha chandādayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṅhi te kusalā, ime akusalā. Itaraṃ pana uddhatassa bhāvo ‘uddhaccaṃ’. Taṃ cetaso avūpasamalakkhaṇaṃ vātābhigghātacalajalaṃ viya, anavaṭṭhānaraṣaṃ vātābhigghātacaladhajapaṭākā viya, bhantattapaccupaṭṭhānaṃ pāsāṇābhigghātasamuddhatabhasmā viya, cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ. Cittavikkhepoti daṭṭhabbaṃ.

Iti phassādīni dvattiṃsa, yevāpanakavasena vuttāni cattārīti sabbānipi imasmīṃ dhammuddesavāre chattīṃsa dhammapadāni bhavanti. Cattāri apaṇṇakaṅgāni hāpetvā pālīyaṃ āgatāni dvattiṃsameva. Aggahitaggahaṇena panettha phassapañcakaṃ, vitakko vicāro pīti cittassekaggatā vīriyindriyaṃ jīvitindriyaṃ micchādiṭṭhi ahirikaṃ anottappaṃ lobho mohoti soḷasa dhammā honti.

Tesu soḷasasu satta dhammā avibhattikā nava savibhattikā honti. Katame satta? Phasso saññā cetanā vicāro pīti jīvitindriyaṃ mohoti ime satta avibhattikā. Vedanā cittaṃ vitakko cittassekaggatā vīriyindriyaṃ micchādiṭṭhi ahirikaṃ anottappaṃ lobhoti ime nava savibhattikā.

Tesu cha dhammā dvīsu ṭhānesu vibhattā, eko tīsu, eko catūsu, eko chasu. Kathaṃ? Cittaṃ vitakko micchādiṭṭhi ahirikaṃ anottappaṃ lobhoti ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā. Tesu hi cittaṃ tāva phassapañcakaṃ patvā cittaṃ hotīti vuttaṃ, indriyāni patvā manindriyanti. Vitakko jhānaṅgāni patvā vitakko hotīti vutto, maggaṅgāni patvā micchāsaṅkappoti. Micchādiṭṭhi maggaṅgesupi kammaopathesupi micchādiṭṭhiyeva. Ahirikaṃ balāni patvā ahirikabalaṃ hotīti vuttaṃ, lokanāsakadukaṃ patvā ahirikanti. Anottappepi ese va nayo. Lobho mūlaṃ patvā lobho hotīti vutto. Kammapathaṃ patvā abhiṃjāti. Ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā.

Vedanā pana phassapañcakaṃ patvā vedanā hotīti vuttā, jhānaṅgāni patvā sukhanti, indriyāni patvā somanassindriyanti. Evaṃ ekova dhammo tīsu ṭhānesu vibhatto.

Vīriyaṃ pana indriyāni patvā vīriyindriyaṃ hotīti vuttaṃ, maggaṅgāni patvā micchāvāyāmo hotīti, balāni patvā vīriyabalanti, piṭṭhidukaṃ patvā paggāho hotīti. Evaṃ ayaṃ eko dhammo catūsu ṭhānesu vibhatto.

Samādhi pana jhānaṅgāni patvā cittassekaggatā hotīti vutto, indriyāni patvā samādhindriyanti, maggaṅgāni patvā micchāsamādhīti, balāni patvā samādhibalanti, piṭṭhidukaṃ patvā dutiyaduke ekakavaseneva samathoti, tatiye avikkhepoti. Evamayaṃ eko dhammo chasu ṭhānesu vibhatto.

Sabbepi panete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena indriyavasena maggaṅgavasena balavasena mūlavasena kammāpathavasena lokanāsakavasena piṭṭhidukavasenāti nava rāsayo honti. Tattha yaṃ vattabbaṃ taṃ paṭhamakusalacittaniddese vuttamevāti.

Dhammuddesavāarakathā niṭṭhitā.

Niddesavāarakathā

375. Niddesavāre cittassekaggatāniddese tāva saṇṭhiti avaṭṭhitīti. Idaṃ dvayaṃ ṭhītivevacanameva. Yaṃ pana kusalaniddese ‘ārammaṇaṃ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti avaṭṭhitī’ti vuttaṃ, taṃ idha na labbhati. Akusalasmiñhi dubbalā cittassekaggatāti heṭṭhā dīpitameva.

384. Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato avisāhāroti evarūpopi attho idha na labbhati. Sahajātadhamme pana na visāharatīti avisāhāro. Na vikkhipatīti avikkhepo. Akusalacittekaggatāvasena avisāhaṭassa mānasassa bhāvo avisāhaṭamānasatā. Sahajātadhammesu na kampaṭīti samādhibalaṃ. Ayāthāvasamādhānato micchāsamādhīti evamidha attho daṭṭhabbo.

385. Vīriyindriyaniddese yo heṭṭhā ‘nikkamo ceso kāmānaṃ panudanāyā’tiādi nayo vutto, so idha na labbhati. Sahajātadhammesu akampanaṭṭheneva vīriyabalaṃ veditabbaṃ.

386. Micchādiṭṭhiniddese ayāthāvadassanaṭṭhena micchādiṭṭhi. Diṭṭhīsu gataṃ idaṃ dassanaṃ, dvāsaṭṭhidiṭṭhiantogatattāti diṭṭhigataṃ. Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva. Diṭṭhiyeva duratikkamanaṭṭhena diṭṭhigahanaṃ, tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Diṭṭhiyeva sāsāṅkasappaṭibhayaṭṭhena diṭṭhikantāro, corakantāravāḷakantāramarukantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena vilomanatṭhena ca diṭṭhivisūkāyikaṃ. Micchādassanañhi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Kadāci sassatassa kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti diṭṭhivipphanditaṃ. Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ patiṭṭhātuṃ na sakkoti, kadāci sassataṃ anupatati kadāci ucchedaṃ. Diṭṭhiyeva bandhanaṭṭhena saṃyojananti diṭṭhisamyojanaṃ.

Susumārādayo viya purisaṃ, ārammaṇaṃ daḷhaṃ gaṇhātīti gāho. Patiṭṭhahanato patiṭṭhāho. Ayañhi balavappavattibhāvena patiṭṭhahitvā gaṇhāti. Niccādivasena abhinivisatīti abhiniveso. Dhammasabhāvaṃ atikkamitvā niccādivasena parato āmasatīti parāmāso. Anatthāvahattā kucchito maggo, kucchitānaṃ vā apāyānaṃ maggoti kummaggo. Ayāthāvapathato micchāpatho. Yathā hi disāmūḷhena ayaṃ asukagāmassa nāma pathoti gahitopi taṃ gāmaṃ na sampāpeti, evaṃ diṭṭhigatikenā

sugatipathoti gahitāpi diṭṭhi sugatiṃ na pāpetīti ayāthāvapathato, micchāpatho. Micchāsabhāvato micchattaṃ. Tattheva paribbhamanato taranti ettha bālāti titthaṃ. Titthañca taṃ anattānañca āyatananti titthāyatanam. Titthiyānam vā sañjātidesaṭṭhena nivāsaṭṭhānaṭṭhena ca āyatananti titthāyatanam. Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāhoti vipariyesaggāho; vipallattha gāhoti attho.

387-388. Ahirikānottappaniddesesu hirottappaniddesavipariyāyena attho veditabbo. Sahajātadhammesu pana akampanaṭṭheneva ahirikabalaṃ anottappabalañca veditabbaṃ.

389. Lobhamohaniddesesu lubbhatīti lobho. Lubbhanāti lubbhanākāro. Lobhasampayuttacittaṃ, puggalo vā lubbhito; lubbhitassa bhāvo lubbhitattaṃ. Sārajjatīti sārāgo. Sārajjanākāro sārajjanā. Sārajjitassa bhāvo sārajjitattaṃ. Abhiijhāyanaṭṭhena abhiijhā. Puna 'lobha'-vacane kāraṇam vuttameva. Akusalañca taṃ mūlañca akusalānam vā mūlanti akusalamūlaṃ.

390. Ñāṇadassanapaṭipakkhato aññānam adassanam. Abhimukho hutvā dhammena na sameti, na samāgacchatīti anabhisamayo. Anurūpato dhamme bujjhatīti anubodho. Tappaṭipakkhatāya ananubodho. Aniccādīhi saddhiṃ yojetvā na bujjhatīti asambodho. Asantaṃ asamañca bujjhatīti asambodho. Catusaccadhammaṃ nappaṭivijjhatīti appaṭivedho. Rūpādīsu ekadhammampi aniccādisāmaññato na saṅgaṇhātīti asaṃgāhanā. Tameva dhammaṃ na pariyogāhatīti apariyogāhanā. Na samaṃ pekkhatīti asamapekkhaṇā. Dhammānam sabhāvaṃ pati na apekkhatīti apaccavekkhaṇā.

Kusalākusalakammesu viparītavuttiyā sabhāvaggahaṇābhāvena vā ekampi kammaṃ etassa paccakkham natthi, sayam vā kassaci kammaṃ paccakkhakaraṇam nāma na hotīti appaccakkhakammaṃ. Yam etasmiṃ anuppajjamāne cittasantānam mejjham bhaveyya, suci, vodānam, taṃ duṭṭham mejjham imināti dummejjham. Bālānam bhāvoti bālyam. Muyhatīti moho. Balavataro moho pamoho. Samantato muyhatīti sammoho. Vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjāti avijjā. Oghayogattho vuttoyeva. Thāmagataṭṭhena anusetīti anusayo. Cittaṃ pariyaṭṭhāti, abhibhavatīti pariyaṭṭhānam. Hitaggahaṇābhāvena hitābhimukham gantum na sakkoti, aññadatthu laṅgatiyevāti laṅgī; khañjatīti attho. Durugghāṭanaṭṭhena vā laṅgī. Yathā hi mahāpalighasaṅkhātā laṅgī durugghāṭā hoti, evamayampi laṅgī viyāti laṅgī. Sesam uttānatthameva. Saṅgahavārasuññatavārāpi heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbāti.

Dutiyacittaṃ

399. Dutiyacitte sasaṅkhārenāti padaṃ visesaṃ. Tampi heṭṭhā vuttatthameva. Idaṃ pana cittaṃ kiñcāpi chasu ārammaṇesu somanassitassa lobham uppādetvā 'satto satto'tiādinā nayena parāmasantassa uppajjati, tathāpi sasaṅkhārikattā sappayogena saupāyena uppajjanato - yadā kulaputto micchādiṭṭhikassa kulassa kumārikaṃ pattheti. Te ca 'aññadiṭṭhikā tumhe'ti kumārikaṃ na denti. Athaññe ñātakā 'yam tumhe karoṭha tamevāyam karissatī'ti dāpenti. So tehi saddhiṃ titthiye upasaṅkamati. Āditova vematiko hoti. Gacchante gacchante kāle etesaṃ kiriya manāpāti laddhiṃ roceti, diṭṭhiṃ gaṇhāti - evarūpe kāle idaṃ labbhatīti veditabbaṃ.

Yevāpanakesu panettha thinamiddham adhikam. Tattha thinanatā ‘thinam’. Middhanatā ‘middham’; anussāhasamghananatā asattivighāto cāti attho. Thinañca middhañca thinamiddham. Tattha thinam anussāhalakkhaṇam, vīriyavinodanarasam, saṃsīdanapaccupaṭṭhānam. Middham akammaññatālakkaṇam, onahanarasam, līnabhāvapaccupaṭṭhānam pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānam vā. Ubhayampi aratitandīvijambhitādīsu ayonisomanasikārapadaṭṭhānanti.

Tatīyacittam

400. Tatīyam chasu ārammaṇesu somanassitassa lobham uppādetvā ‘satto satto’tiādīnā nayena aparāmasantassa nārāyaṇavirājanamallayuddhanaṭasamajjādīni passato manāpiyasaddasavanādīpasutassa vā uppajjati. Idha mānena saddhiṃ pañca apaṇṇakaṅgāni honti. Tattha maññatīti ‘māno’. So unnatilakkhaṇo, sampaggaharaso, ketukamyatāpaccupaṭṭhāno, diṭṭhivippayuttalobhapadaṭṭhāno, ummādo viya daṭṭhabboti.

Catutthacittam

402. Catuttham vuttappakāresu eva ṭhānesu yadā sīse kheḷam khipanti, pādapaṃsum okiranti, tadā tassa pariharaṇattham saussāhena antarantarā oloketānam rājanāṭakesu nikkhantesu ussāraṇāya vattamānāya tena tena chiddena oloketānañcāti evamādīsu ṭhānesu uppajjati. Idha pana thinamiddhehi saddhiṃ satta yevāpanakā honti. Ubhayatthāpi micchādiṭṭhi parihāyati. Tam ṭhapetvā sesānam vasena dhammagāṇā veditabbāti.

Pañcamacittam

403. Pañcamam chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhataṭṭassa lobham uppādetvā ‘satto satto’tiādīnā nayena parāmasantassa uppajjati. Somanassaṭṭhāne panettha upekkhāvedanā hoti, pītipadam parihāyati. Sesam sabbam paṭhamacittasadisameva.

Chaṭṭhacittādi

409-412. Chaṭṭhasattamaṭṭhamānīpi vedanam parivattetvā pītipadañca hāpetvā dutiyatatiyacatutthesu vuttanayeneva veditabbāni. Imesu aṭṭhasu lobhasahagatacittesu sahaṇātādhipatī ārammaṇādhipatīti dvepi adhipatayo labbhanti.

Navamacittam

413. Navamam chasu ārammaṇesu domanassitassa paṭigham uppādayato uppajjati. Tassa samayavavatthānavāre tāva duṭṭhu mano, hīnavedanattā vā kucchitam manoti dummano; dummanassa bhāvo domanassam. Tena sahatanti domanassasahagatam. Asampiyāyanabhāvena ārammaṇasmim paṭihaññatīti paṭigham. Tena sampayuttanti paṭighasampayuttam.

Dhammudese tīsupi ṭhānesu domanassavedanāva āgatā. Tattha vedanāpadam vuttameva. Tathā dukkhadomanassapadāni lakkhaṇādito pana aṇiṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇam domanassam, yathātathā vā aṇiṭṭhākārasambhogarasam, cetasiṇābhādhapaccupaṭṭhānam, ekanteneva hadayavattupadaṭṭhānam.

Mūlakammāpathesu yathā purimacittesu lobho hoti, abhijjhā hotīti āgataṃ, evaṃ doso hoti, byāpādo hotīti vuttaṃ. Tattha dussanti tena, sayam vā dussati, dussanamattameva vā tanti doso so caṇḍikkalakkhaṇo pahaṭṭasiviso viya, visappanaraso visanipāto viya, attano nissayadahanaraso vā dāvaggi viya, dussanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto, āghātavatthupadaṭṭhāno visasaṃsaṭṭhapūtimuttaṃ viya daṭṭhabbo.

Byāpajjati tena cittaṃ, pūtibhāvaṃ upagacchati, byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihiṭṭasukhādīnīti byāpādo. Atthato panesa dosoyeva. Idha padapaṭipāṭiyā ekūnatimsa padāni honti. Aggahitaggahaṇena cuddasa. Tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsibhedo veditabbo.

Yevāpanakesu chandādhimokkhamanasikārauddhaccāni niyatāni. Issāmacchariyakukkucsesu pana aññatarena saddhiṃ pañca pañca hutvāpi uppajjanti. Evamepi tayo dhammā aniyatayevāpanakā nāma. Tesu issatīti 'issā'. Sā parasampattīnaṃ usūyanalakkhaṇā, tattheva anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattipadaṭṭhānā. Saṃyojananti daṭṭhabbā. Maccherabhāvo 'macchariyaṃ'. Taṃ laddhānaṃ vā labhitabbānaṃ vā attano sampattīnaṃ nigūhanalakkhaṇaṃ, tāsāmyeva parehi sādharmaṇabhāvaakkhamanarasaṃ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ kaṭukañcukatāpaccupaṭṭhānaṃ vā, attasampattipadaṭṭhānaṃ. Cetaso virūpabhāvoti daṭṭhabbaṃ. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ. Tassa bhāvo 'kukkuccaṃ'. Taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākātānusocanarasaṃ, vipphaṭṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ. Dāsabyaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ tāva uddesavāre viseso.

415. Niddesavāre vedanāniddese asātaṃ sātapaṭipakkhavasena veditabbaṃ.

418. Dosaniddese dussatīti doso. Dussanāti dussanākāro. Dussitattanti dussitabhāvo. Pakatibhāvavijjanaṭṭhena byāpajjanaṃ byāpatti. Byāpajjanāti byāpajjanākāro. Virujjhatīti virodho. Punappunaṃ virujjhatīti paṭivirodho. Viruddhākārapaṭiviruddhākāravasena vā idaṃ vuttaṃ. Caṇḍiko vuccati caṇḍo, thaddhapuggalo; tassa bhāvo caṇḍikkaṃ. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ aparipuṇṇameva hotīti asuro. Kuddhakāle hi paripuṇṇavacanaṃ nāma natthi. Sacepi kassaci hoti taṃ appamāṇaṃ. Apare pana assujananaṭṭhena assuropanato assuropoti vadanti. Taṃ akāraṇaṃ, somanassassāpi assujananaṭṭhena. Heṭṭhā vuttaattamanatāpaṭipakkhato na attamanatāti anattamanatā. Sā pana yasmā cittasseva, na sattassa, tasmā cittassāti vuttaṃ. Sesamettha saṅgahasuññatavāresu ca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Dasamacittaṃ

421. Dasamaṃ sasaṅkhārattā parehi ussāhitassa vā, paresaṃ vā aparādhaṃ sārītassa, sayameva vā paresaṃ aparādhaṃ anussarivā kujjhamānassa uppajjati.

Idhāpi padapaṭipāṭiyā ekūnatimsa, aggahitaggahaṇena ca cuddaseva padāni honti. Yevāpanakesu pana thinamiddhampi labbhati. Tasmā ettha vinā issāmacchariyakukkuccehi cattāri apaṇṇakaṅgāni thinamiddhanti ime cha issādīnaṃ uppattikāle tesu aññatarena saddhiṃ satta yevāpanakā ekakkhaṇe uppajjanti. Sesam sabbam sabbavāresu navamasadisameva. Imesu pana dvīsu domanassacittesu sahaṇādhīpatiyeva labbhati, na ārammaṇādhīpati. Na hi kuddho kiñci garuṃ karotīti.

Ekādasamacittam

422. Ekādasamam chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhattassa kaṅkhāpavattikāle uppajjati. Tassa samayavavatthāne vicikicchāsampayuttanti padaṃ apubbaṃ. Tassattho - vicikicchāya sampayuttanti vicikicchāsampayuttaṃ. Dhammuddese ‘vicikicchā hotī’ti padameva viseso. Tattha vigatā cikicchāti vicikicchā. Sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti vicikicchā. Sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā anekamaṃsagāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā. Paṭipattiantarāyakarāti daṭṭhabbā.

Idha padapaṭipāṭiyā tevīsati padāni honti. Aggahitaggahaṇena cuddasa. Tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsivinicchayo veditabbo. Manasikāro uddhaccanti dveyeva yevāpanakā.

424. Niddesavārassa cittassekaggatāniddese yasmā idaṃ dubbalaṃ cittaṃ pavattiṭṭhitimattakamevettha hoti, tasmā ‘saṇṭhiti’tiādīni avatvā cittassa ‘ṭhiti’ti ekameva padaṃ vuttaṃ. Teneva ca kāraṇena uddesavārepi ‘samādhindriya’ntiādi na vuttaṃ.

425. Vicikicchāniddese kaṅkhanavasena kaṅkhā. Kaṅkhāya āyanāti kaṅkhāyanā. Purimakaṅkhā hi uttarakaṅkhaṃ āneti nāma. Ākāravasena vā etaṃ vuttaṃ. Kaṅkhāsamaṅgicittaṃ kaṅkhāya āyitattā kaṅkhāyitaṃ nāma. Tassa bhāvo kaṅkhāyitattaṃ. Vimaṭṭi namati. Vicikicchā vuttatthā eva. Kampanaṭṭhena dvidhā eḷayatīti dvelhakaṃ. Paṭipattinivāraṇena dvidhāpatho viyāti dvedhāpatho. ‘Niccaṃ nu kho idaṃ, aniccaṃ nu kho’tiādipavattiyā ekasmiṃ ākāre saṇṭhātuṃ asamattatāya samantato setīti saṃsayo. Ekaṃsaṃ gahetuṃ asamattatāya na ekaṃsaggāhoti anekamaṃsaggāho. Nicchetuṃ asakkontī ārammaṇato osakkatīti āsappanā. Ogāhituṃ asakkontī parisamantato sappatīti parisappanā. Pariyogāhituṃ asamattatāya apariyogāhanā. Nicchayavasena ārammaṇe pavattituṃ asamattatāya thambhitattaṃ; cittassa thaddhabhāvoti attho. Vicikicchā hi uppajjitvā cittaṃ thaddhaṃ karoti. Yasmā panesā uppajjamānā ārammaṇaṃ gahetvā manaṃ vilikhantī viya, tasmā manovilekhoti vuttā. Sesam sabbattha uttānatthameva.

Dvādasamacittam

427. Dvādasamassa samayavavatthāne uddhaccena sampayuttanti uddhaccasampayuttaṃ. Idañhi cittaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhattaṃ hutvā uddhataṃ hoti. Idha dhammuddese ‘vicikicchā’-ṭhāne ‘uddhaccaṃ hotī’ti āgataṃ. Padapaṭipāṭiyā aṭṭhavīsati padāni honti. Aggahitaggahaṇena cuddasa. Tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsividdhānaṃ veditabbaṃ. Adhimokkho manasikāroti dveyeva yevāpanakā.

429. Niddesavārassa uddhaccaniddese cittassāti na sattassa, na posassa. Uddhaccanti uddhatākāro. Na vūpasamoti avūpasamo. Ceto vikkhipatīti cetasovikkhepo. Bhantattaṃ cittassāti cittassa bhantabhāvo, bhantayānabhantagoṇādīni viya. Iminā ekārammaṇasmiṃyeva vipphandaṇaṃ kathitaṃ. Uddhaccañhi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nānārammaṇe. Sesam sabbavāresu heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Idāni imasmim cittadvaye pakiṇṇakavinicchayo hoti. ‘Ārammaṇe pavaṭṭanakacittāni nāma katī’ti? Hi vutte ‘imāneva dve’ti vattabbaṃ. Tattha vicikicchāsahagataṃ ekantena pavaṭṭati, uddhaccasahagataṃ pana laddhādhimokkhattā laddhapatiṭṭhaṃ pavaṭṭati. Yathā hi vaṭṭacaturassesu dvīsu maṇīsu pabbhāraṭṭhāne pavaṭṭetvā vissaṭṭhesu vaṭṭamaṇi ekanteneva pavaṭṭati, caturasso patiṭṭhāya patiṭṭhāya pavaṭṭati, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Sabbesupi hīnādibhedo na uddhaṭo, sabbesaṃ ekantahīnattā. Sahajātādhipati labbhamānopi na uddhaṭo, heṭṭhā dassitanayattā. Nāṇābhāvato panettha vīmaṃsādhipati nāma natthi. Pacchimadvaye sesopi natthi eva. Kasmā? Kañci dhammaṃ dhuraṃ katvā anuppajjanato, paṭṭhāne ca paṭisiddhato.

Imehi pana dvādasahipi akusalacittehi kamme āyūhite, ṭhapetvā uddhaccasahagataṃ, sesāni ekādaseva paṭisandhim ākaḍḍhanti. Vicikicchāsahagata aladdhādhimokkhe dubbalepi paṭisandhim ākaḍḍhamāne uddhaccasahagataṃ laddhādhimokkhaṃ balavaṃ kasmā nākaḍḍhatīti? Dassanena pahātabbābhāvato. Yadi hi ākaḍḍheyya ‘dassanenapahātabba’-padavibhaṅge āgaccheyya, tasmā, ṭhapetvā taṃ, sesāni ekādasa ākaḍḍhanti. Tesu hi yena kenaci kamme āyūhite tāya cetanāya catūsu apāyesu paṭisandhi hoti. Akusalavipākesu ahetukamanoviññādhātupekkhāsahagatāya paṭisandhim gaṇhāti. Itarassāpi ettheva paṭisandhidānaṃ bhaveyya. Yasmā panetaṃ natthi, tasmā ‘dassanenapahātabba’-padavibhaṅge nāgatanti.

Akusalā dhammātipadassa vaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatapadaṃ

Ahetukakusalavipāko

431. Idāni abyākatapadaṃ bhājetvā dassetuṃ katame dhammā abyākatātiādi āraddhaṃ. Tattha catubbidhaṃ abyākataṃ - vipākaṃ kiriyaṃ rūpaṃ nibbānanti. Tesu vipākābyākataṃ. Vipākābyākatēpi kuslavipākaṃ. Tasmimpi parittavipākaṃ. Tasmimpi ahetukaṃ. Tasmimpi pañcaviññāṇaṃ. Tasmimpi dvārapaṭipāṭiyā cakkhuviññāṇaṃ. Tassāpi, ṭhapetvā dvārārammaṇādisādhāraṇapaccayaṃ, asādhāraṇakammapaccayavaseneva uppattiṃ dīpetuṃ kāmāvacarassa kusalassa kammaṃ katattātiādi vuttaṃ. Tattha katattāti katakāraṇā. Upacitattāti ācitattā, vaḍḍhitakāraṇā. Cakkhuviññāṇanti kāraṇabhūtaṃ cakkhussa viññāṇaṃ, cakkhuto vā pavattaṃ, cakkhusmiṃ vā nissitaṃ viññāṇanti cakkhuviññāṇaṃ. Parato sotaviññāṇādisupi eseṃ nayo.

Tattha cakkhusannissitarūpavijānanalakkhaṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ, rūpamattārammaṇarasāṃ, rūpābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, rūpārammaṇāya kiriyaṇanodhātuyā apagamapadaṭṭhānaṃ. Parato āgatāni sotādisannissitasaddādivijānanalakkhaṇāni sotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni saddādimattārammaṇarasāni, saddādiabhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāni, saddādiārammaṇānaṃ kiriyaṇanodhātūnaṃ apagamapadaṭṭhānāni.

Idha padapaṭipāṭiyā dasa padāni honti. Aggahitaḍḍhaṇena satta. Tesu pañca avibhattikāni, dve savibhattikāni. Tesu cittaṃ phassapañcakavasena ceva indriyavasena ca dvīsu ṭhānesu vibhattiṃ gacchati, vedanā phassapañcakajhānaṅgaṇindriyavasena tīsayeva. Rāsayopi imeva tayo honti. Yevāpanako eko manasikāro eva.

436. Niddesavāre cakkhuviññāṇaṃ paṇḍaranti vatthuto vuttaṃ. Kusalañhi attano parisuddhatāya paṇḍaraṃ nāma, akusalaṃ bhavaṅganissandena, vipākaṃ vatthupaṇḍarattā.

439. Cittassekaggatāniddese cittassa t̥hit̥ti ekameva padaṃ vuttaṃ. Idampi hi dubbalaṃ cittaṃ pavattiṭṭhitimattamevettha labbhati, ‘saṇṭhitiavaṭṭhiti’-bhāvaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti. Saṅgahavāre jhānaṅgamaggaṅgāni na uddhaṭāni. Kasmā? Vitakkapacchimakañhi jhānaṃ nāma, hetupacchimako maggo nāma. Pakatiyā avitakkacitte jhānaṅgaṃ na labbhati, ahetukacitte ca maggaṅgāni. Tasmā idha ubhayampi na uddhaṭaṃ. Saṅkhārakkhandhopettha caturaṅgikoyeva bhājito. Suññatavāro pākatikoyeva. Sotaviññāṇādiniddesāpi imināva nayena veditabbā.

Kevalañhi cakkhuviññāṇādīsu ‘upekkhā’ bhājitā, kāyaviññāṇe ‘sukha’nti, ayamettha viseso. Sopi ca ghaṭṭanavasena hot̥ti veditabbo. Cakkhudvārādīsu hi catūsū upādārūpameva upādārūpaṃ ghaṭṭeti, upādārūpeyeva upādārūpaṃ ghaṭṭente paṭighaṭṭanānighaṃso balavā na hoti. Catunnaṃ adhikaraṇīnaṃ upari cattāro kappāsapicupiṇḍe ṭhapetvā picupiṇḍeheva pahatakālo viya phuṭṭhamattameva hoti. Vedanā majjhataṭṭhāne tiṭṭhati. Kāyadvāre pana bahiddhā mahābhūtārammaṇaṃ ajjhattikakāyapasādaṃ ghaṭṭetvā pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaññati. Yathā adhikaraṇīmatthake kappāsapicupiṇḍaṃ ṭhapetvā kūṭena paharantassa kappāsapicupiṇḍaṃ chinditvā kūṭaṃ adhikaraṇiṃ gaṇhat̥ti, nighaṃso balavā hoti, evameva paṭighaṭṭanānighaṃso balavā hoti. It̥the ārammaṇe sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, anit̥the dukkhasahagataṃ.

Imesaṃ pana pañcannaṃ cittānaṃ vatthudvārārammaṇāni nibaddhāneva honti, vatthādīsaṅkamaṇaṃ nāmettha natthi. Kusalavipākacakkhuviññāṇaṃ hi cakkhupasādaṃ vatthūṃ katvā it̥the ca it̥thamajjhatte ca catusamuṭṭhānikarūpārammaṇe dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ cakkhudvāre ṭhatvā vipaccati. Sotaviññāṇādīni sotapasādādīni vatthūṃ katvā it̥thait̥thamajjhattesu saddādīsu savanaghāyanasāyanaphusanakiccāni sādhayamānāni sotadvārādīsu ṭhatvā vipaccanti. Saddo panettha dvisamuṭṭhānikoyeva hoti.

455. Manodhātuniddese sabhāvasuññatanissattaṭṭhena manoyeva dhātu manodhātu. Sā cakkhuviññāṇādīnaṃ anantaraṃ rūpādivijānanalakkaṇā, rūpādīnaṃ sampaṭicchanarasā, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, cakkhuviññāṇādiapagamapadaṭṭhānā. Idha dhammuddese dvādasa padāni honti. Aggahitaggahaṇena nava. Tesu satta avibhattikāni dve savibhattikāni. Adhimokkho manasikāroti dve yevāpanakā. Vitakkaniddeso abhiniropanaṃ pāpetvā ṭhapito. Yasmā panetaṃ cittaṃ neva kusalaṃ nākusalaṃ, tasmā sammāsaṅkappoti vā micchāsaṅkappoti vā na vuttaṃ. Saṅgahavāre labbhamānampi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasote patitvā gatanti. Maggaṅgaṃ pana na labbhatiyevāti na uddhaṭaṃ. Suññatavāro pākatikoyeva. Imassa cittassa vatthu nibaddhaṃ hadayavatthumeva hoti. Dvārārammaṇāni anibaddhāni. Tattha kiñcāpi dvārārammaṇāni saṅkamanti, ṭhānaṃ pana ekaṃ. Sampaṭicchanakiccameva hetuṃ hoti. Idañhi pañcadvāre pañcasu ārammaṇesu sampaṭicchanāṃ hutvā vipaccati. Kusalavipākesu cakkhuviññāṇādīsu niruddhesu taṃsamanantarā tāneva ṭhānappattāni rūpārammaṇādīni sampaṭicchati.

469. Manoviññāṇadhātuniddesesu paṭhamamanoviññāṇadhātuyaṃ ‘pīti’padaṃ adhikaṃ. Vedanāpi ‘somanassa’-vedanā hoti. Ayañhi itṭhārammaṇasmimyeva pavattati. Dutiyamanoviññāṇadhātu itṭhamajjhāttārammaṇe. Tasmā tattha ‘upekkhā’ vedanā hotīti. Padāni manodhātuniddesasadisāneva. Ubhayatthāpi pañcaviññāṇasote pativā gatattāyeva jhānaṅgāni na uddhaṭāni. Maggaṅgāni alābhatoyeva. Sesāṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Lakkhaṇādito panesā duvidhāpi manoviññāṇadhātu ahetukavipākā, chaḷārammaṇavijānanalakkhaṇā, santīraṇādirasā, tathābhāvaṃpaccupaṭṭhānā, hadayaṃvattupadaṭṭhānāti veditabbā.

Tattha paṭhamā dvīsu tṭhānesu vipaccati. Sā hi pañcadvāre kusalaṃvipākacakkhuvīññāṇāḍianantaraṃ, vipākamanodhātuyā taṃ ārammaṇaṃ sampaṭicchitvā niruddhāya, tasmim̐ yevārammaṇe santīraṇakiccaṃ sādhaṃyamaṇā pañcasu dvāresu tṭhatvā vipaccati. Chasu dvāresu pana balavārammaṇe tadārammaṇā hutvā vipaccati. Kathaṃ? Yathā hi caṇḍasote, tiriyaṃ nāvāya gacchantiyā, udakaṃ chijjitvā thokaṃ tṭhānaṃ nāvaṃ anubandhitvā yathāsotameva gacchati, evameva chasu dvāresu balavārammaṇe palobhaṃyamaṇe āpāthagate javanaṃ javati. Tasmim̐ javite bhavaṅgassa vāro. Idaṃ pana cittaṃ bhavaṅgassa vāraṃ adatvā javanena gahitārammaṇaṃ gahetvā ekaṃ dve cittavāre pavattitvā bhavaṅgameva otarati. Gavakkhandhe nadiṃ tarantepi evameva upamaṃ vitthāretabbā. Evamesā yaṃ javanena gahitārammaṇaṃ tasseva gahitattā tadārammaṇaṃ nāma hutvā vipaccati.

Dutiyā pana pañcasu tṭhānesu vipaccati. Kathaṃ? Manussaloke tāva jaccandhājaccabadhirajaccaḷajaccummattakaubhatobyañjanakanapumsakānaṃ paṭisandhiggahaṇakāle paṭisandhi hutvā vipaccati. Paṭisandhiyā vītivattāya yāvatāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā vipaccati. Itṭhamajjhatte pañcārammaṇavīthiyā santīraṇaṃ hutvā, balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā, maraṇakāle cuti hutvāti imesu pañcasu tṭhānesu vipaccatīti.

Manoviññāṇadhātudvayaṃ niṭṭhitaṃ.

Aṭṭhamahāvīpākacittavaṇṇanā

498. Idāni aṭṭhamahāvīpākacittāni dassetuṃ puna katame dhammā abyākatātiādi āraddhaṃ. Tattha pāliyaṃ nayamattaṃ dassetvā sabbavārā saṃkhittā. Tesāṃ attho heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Yo panettha viseso taṃ dassetuṃ alobho abyākatamūlantiādi vuttaṃ. Yampi na vuttaṃ taṃ evaṃ veditabbaṃ - yo hi kāmāvacarakusalesu kammadvārakammapathapuññakiriyavattubhedo vutto so idha natthi. Kasmā? Aviññattijanakato avipākadhammato tathā appavattito ca. Yāpi tā yevāpanakesu karuṇāmoditā vuttā, tā sattārammaṇattā vipākesu na santi. Ekantaparittārammaṇāni hi kāmāvacaravipākāni. Na kevalaṇca karuṇāmoditā, viratiyopettha na santi. ‘Pañca sikkhāpadāni kusalānevā’ti hi vuttaṃ.

Asaṅkhārasasaṅkhāravidhānañcettha kusalato ceva paccayabhedato ca veditabbaṃ. Asaṅkhārikassa hi kusalassa asaṅkhārikameva vipākaṃ, sasaṅkhārikassa sasaṅkhārikaṃ. Balavapaccayehi ca uppannaṃ asaṅkhārikaṃ, itarehi itaraṃ. Hīnādibhedepi imāni hīnamajjhimaṇāṇāni chandādīhi anipphāditattā hīnamajjhimaṇāṇāni nāma na honti. Hīnassa pana kusalassa vipākaṃ hīnaṃ,

majjhimassa majjhimam, paṇītassa paṇītam. Adhipatino pettha na santi. Kasmā? Chandādīni dhuraṃ katvā anuppādetabbato. Sesam sabbam aṭṭhasu kusalesu vuttasadisameva.

Idāni imesam aṭṭhannaṃ mahāvīpākacittānaṃ vipaccanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Etāni hi catūsu ṭhānesu vipaccanti - paṭisandhiyaṃ, bhavaṅge, cutiyaṃ, tadārammaṇeti. Kathaṃ? Manussesu tāva kāmāvacaradevesu ca puññavantānaṃ duhetukatihetukānaṃ paṭisandhiggahaṇakāle paṭisandhi hutvā vipaccanti. Paṭisandhiyā vītivattāya pavatte saṭṭhipi asītipi vassāni asaṅkhyeyyampi āyukālaṃ bhavaṅgaṃ hutvā, balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā, maraṇakāle cuti hutvāti. Evaṃ catūsu ṭhānesu vipaccanti.

Tattha sabbepi sabbaññubodhisattā pacchimapaṭisandhiggahaṇe paṭhamena somanassasahagatatihetukaasaṅkhārikamahāvīpākacittena paṭisandhiṃ gaṇhanti. Taṃ pana mettāpubbabhāgacittassa vipākaṃ hoti. Tena dinnāya paṭisandhiyā asaṅkhyeyyaṃ āyu. Kālavasena pana pariṇamati. Mahāsīvatthero panāha - ‘somanassasahagatato upekkhāsahagataṃ balavataraṃ. Tena paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tena gahitapaṭisandhikā hi mahajjhāsayā honti. Dibbesupi ārammaṇesu uppilāvino na honti, tipīṭakacūḷanāgattherādayo viyā’ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana - ‘ayaṃ therassa manoratho,’ natthi eta’nti paṭikkhipitvā ‘sabbaññubodhisattānaṃ hitūpacāro balavā hoti, tasmā mettāpubbabhāgakāmāvacarakusalavīpākasomanassasahagatatihetukaasaṅkhārikacittena paṭisandhiṃ gaṇhanti’ti vuttaṃ.

Vipākuddhārakathā

Idāni vipākuddhārakathāya mātikā ṭhapetabbā - tipīṭakacūḷanāgatthero tāva āha - ekāya kusalacetanāya soḷasa vipākacittāni uppajjanti. Ettheva dvādasakamaggopi ahetukaṭṭhakampīti. Moravāpivāsī mahādattatthero panāha - ekāya kusalacetanāya dvādasā vipākacittāni uppajjanti. Ettheva dasakamaggopi ahetukaṭṭhakampīti. Tipīṭakamahādhammarakkhitatthero āha - ekāya kusalacetanāya dasā vipākacittāni uppajjanti, ettheva ahetukaṭṭhakanti.

Imasmiṃ ṭhāne sāketapañhaṃ nāma gaṇhiṃsu. Sākete kira upāsakā sālāyaṃ nisīditvā ‘kiṃ nu kho ekāya cetanāya kamme āyūhite ekā paṭisandhi hoti udāhu nānā’ti? Pañhaṃ nāma samuṭṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā ābhidhammatthere upasaṅkamitvā pucchiṃsu. Therā ‘yathā ekasmā ambabījā ekova aṅkuro nikkhamati, evaṃ ekāva paṭisandhi hoti’ti saññāpesuṃ. Athekadivasam ‘kiṃ nu kho nānācetanāhi kamme āyūhite paṭisandhiyo nānā honti udāhu ekā’ti? Pañhaṃ samuṭṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā there pucchiṃsu. Therā ‘yathā bahūsu ambabījesu ropitesu bahū aṅkurā nikkhamanti, evaṃ bahukāva paṭisandhiyo honti’ti saññāpesuṃ.

Aparampi imasmiṃ ṭhāne ussadakittanaṃ nāma gahitaṃ. Imesañhi sattānaṃ lobhopi ussanno hoti, dosopi mohopi; alobhopi adosopi amohopi. Taṃ nesaṃ ussannabhāvaṃ ko niyāmetīti? Pubbahetu niyāmeti. Kammāyūhanakkhaṇeyeva nānattaṃ hoti. Kathaṃ? ‘Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti alobho mando, adosāmoḥā balavanto dosamoḥā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, adosāmoḥā pana balavanto dosamohe pariyādātuṃ sakkonti. Tasmā so tena kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti, sukhāsīlo akkodhano, paññavā pana hoti vajirūpamañña’ti.

‘Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti alobhādosā mandā, amoho balavā moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamaññaṇo dattābhayatthero viya.

‘Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhādosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sukhasīlako pana hoti akkodhano.

‘Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamohā balavanto honti alobhādayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūḷho ca.

‘Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva appakilesa hoti, dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño cāti.

‘Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti, sukhasīlako ca, dandho pana hoti.

‘Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe alobhadosāamohā balavanto honti itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho ca pana hoti kodhano.

‘Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādayo balavanto honti lobhādayo mandā, so mahāsaṅgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hotī’ti.

Aparampi imasmiṃ ṭhāne hetukittanaṃ nāma gahitaṃ. Tihetukakammañhi tihetukampi duhetukampi ahetukampi vipākaṃ deti. Duhetukakammaṃ tihetukavipākaṃ na deti, itaraṃ deti. Tihetukakammena paṭisandhi tihetukāpi hoti, duhetukāpi; ahetukā na hoti. Duhetukena duhetukāpi hoti ahetukāpi; tihetukā na hoti. Asaṅkhārikaṃ kusalaṃ asaṅkhārikampi sasaṅkhārikampi vipākaṃ deti. Sasaṅkhārikaṃ sasaṅkhārikampi asaṅkhārikampi vipākaṃ deti. Ārammaṇena vedanā parivattetabbā. Javanena tadārammaṇaṃ niyāmetabbā.

Idāni tassa tassa therassa vāde soḷasamaggādayo veditabbā.

Paṭhamakāmāvacarakusalasadisena hi paṭhamamahāvīpākacittena gahitapaṭisandhikassa gabbhāvāsato nikkhamitvā saṃvarāsaṃvare paṭṭhapetum samatthabhāvaṃ upagatassa cakkhudvārasmiṃ ‘iṭṭhārammaṇe’ āpāthamāgate kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge anāvaṭṭiteyeva atikkamanaārammaṇānaṃ pamāṇaṃ natthi. Kasmā evaṃ hoti? Ārammaṇadubbalatāya. Ayaṃ tāva eko moghavāro.

Sace pana bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite, voṭṭhabbanāṃ apāpetvāva antarā, cakkhuvīññāṇe vā sampāṭicchane vā santīraṇe vā ṭhatvā nivattissatīti neṭaṃ ṭhānaṃ vijjati. Voṭṭhabbanavasena pana ṭhatvā ekaṃ vā dve vā cittāni pavattanti. Tato āsevanaṃ labhitvā javanattṭhāne ṭhatvā puna bhavaṅgaṃ otarati idampi ārammaṇadubbalatāya eva hoti. Ayaṃ pana vāro ‘diṭṭhaṃ viya me, sutāṃ viya me’tiādīni vadanakāle labbhati. Ayampi dutiyo moghavāro.

Aparassa kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite vīthiccittāni uppajjanti, javanaṃ javati. Javanapariyosāne pana tadārammaṇassa vāro. Tasmīṃ anuppanneyeva bhavaṅgaṃ otarati. Tatrāyaṃ upamā - yathā hi nadiyā āvaraṇaṃ bandhitvā mahāmātikābhīmukhe udake kate udakaṃ gantvā ubhosu tīresu kedāre pūretvā atirekaṃ kakkaṭakamaggādīhi palāyitvā puna nadiṃyeva otarati, evamevaṃ daṭṭhabbaṃ. Ettha hi nadiyaṃ udakappavattanakālo viya bhavaṅgavīthippavattanakālo. Āvaraṇabandhanakālo viya kiriyaṃanodhātuyā

bhavaṅgassa āvaṭṭanakālo. Mahāmātikāya udakappavattanakālo viya vithicittappavatti. Ubhosu tīresu kedārapūraṇaṃ viya javanaṃ. Kakkatākamaggādīhi palāyitvā puna udakassa nadīotarāṇaṃ viya javanaṃ javitvā tadārammaṇe anuppanneyeva puna bhavaṅgotaraṇaṃ. Evaṃ bhavaṅgaṃ otaraṇacittānampi gaṇanapatho natthi. Idañcāpi ārammaṇadubbalatāya eva hoti. Ayaṃ tatiyo moghavāro.

Sace pana balavārammaṇaṃ āpāthagataṃ hoti kiriyaṃanodhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite cakkhuviññānādīni uppajjanti. Javanaṭṭhāne pana paṭhamakāmāvacarakusalacittaṃ javanaṃ hutvā chasattavāre javitvā tadārammaṇassa vāraṃ deti. Tadārammaṇaṃ paṭiṭṭhahamānaṃ taṃsadisameva mahāvīpākacittaṃ paṭiṭṭhāti. Idaṃ dve nāmāni labhati - paṭisandhicittasadisattā 'mūlabhavaṅga'nti ca, yaṃ javanena gahitaṃ ārammaṇaṃ tassa gahitattā 'tadārammaṇa'nti ca. Imasmiṃ ṭhāne cakkhuviññāṇaṃ sampaṭicchanaṃ santīraṇaṃ tadārammaṇanti cattāri vipākacittāni gaṇanūpagāni honti.

Yadā pana dutiyakusalacittaṃ javanaṃ hoti, tadā taṃsadisaṃ dutiyavīpākacittameva tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti. Idañca dve nāmāni labhati. Paṭisandhicittena asadisattā 'āgantukabhavaṅga'nti ca purīmanayeneva 'tadārammaṇa'nti ca. Iminā saddhiṃ purīmāni cattāri pañca honti.

Yadā pana tatiyakusalacittaṃ javanaṃ hoti, tadā taṃsadisaṃ tatiyavīpākacittaṃ tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti. Idampi vuttanayeneva 'āgantukabhavaṅgaṃ''tadārammaṇa'nti ca dve nāmāni labhati. Iminā saddhiṃ purīmāni pañca cha honti.

Yadā pana catutthakusalacittaṃ javanaṃ hoti, tadā taṃsadisaṃ catutthavīpākacittaṃ tadārammaṇaṃ hutvā paṭiṭṭhāti. Idampi vuttanayeneva 'āgantukabhavaṅgaṃ''tadārammaṇa'nti ca dve nāmāni labhati. Iminā saddhiṃ purīmāni cha satta honti.

Yadā pana tasmiṃ dvāre 'iṭṭhamajjhāttārammaṇaṃ' āpāthamāgacchati, tatrāpi vuttanayeneva tayo moghavārā labbhanti. Yasmaṃ pana ārammaṇena vedanā parivattati tasmā tattha upekkhāsahagatasantīraṇaṃ. Catunnañca upekkhāsahagatamahākusalajavanānaṃ pariyosāne cattāri upekkhāsahagatamahāvīpākacittāneva tadārammaṇabhāvena paṭiṭṭhahanti. Tānīpi vuttanayeneva 'āgantukabhavaṅgaṃ''tadārammaṇa'nti ca dve nāmāni labhanti. 'Piṭṭhibhavaṅgānī'tipi vuccanti eva. Iti imāni pañca purimehi sattahi saddhiṃ dvādasa honti. Evaṃ cakkhudvāre dvādasa, sotadvārādīsu dvādasa dvādasāti, samasaṭṭhi honti. Evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite samasaṭṭhi vipākacittāni uppajjanti. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre dvādasa, sotaghānājivhākāyaviññāṇāni cattārīti soḷasa honti.

Imasmiṃ ṭhāne ambopamaṃ nāma gaṇhiṃsu - eko kira puriso phalitambarukkhamaṇe sasīsaṃ pārupitvā nipanno niddāyati. Athekaṃ ambapakkaṃ vaṇṭato muccitvā tassa kaṇṇasakkhalīṃ puñchamānaṃ viya 'tha'nti bhūmiyaṃ pati. So tassa saddena pabujjhītvā ummīletvā olokesi. Tato hatthaṃ pasāretvā phalaṃ gahetvā madditvā upasiṅghitvā paribhuñji.

Tattha, tassa purisassa ambarukkkhamūle niddāyanakālo viya bhavaṅgasamaṅgikālo. Ambapakkassa vaṇṭato muccitvā kaṇṇasakkhalim puñchamānassa patanakālo viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanakālo. Tena saddena pabuddhakālo viya kiriyaṇanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo. Ummīletvā olokitakālo viya cakkhuviññāṇassa dassanakiccasāadhanakālo. Hatthaṃ pasāretvā gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchitakālo. Gahetvā madditakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīraṇakālo. Upasiṅghitakālo viya kiriyaṇanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo. Paribhuttakālo viya javanassa ārammaṇarasam anubhavitakālo. Ayaṃ upamā kiṃ dīpeti? Ārammaṇassa pasādaghaṭṭanameva kiccaṃ. Tena pasāde ghaṭṭite kiriyaṇanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanameva, cakkhuviññāṇassa dassanamattakameva, vipākamanodhātuyā ārammaṇasampaṭicchanamattakameva, vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇasantīraṇamattakameva, kiriyaṇanoviññāṇadhātuyā ārammaṇavavatthāpanamattakameva kiccaṃ. Ekantena pana ārammaṇarasam javanameva anubhavatīti dīpeti.

Ettha ca ‘tvam bhavaṅgam nāma hohi, tvam āvajjanam nāma, tvam dassanam nāma, tvam sampaṭicchanam nāma, tvam santīraṇam nāma, tvam voṭṭhabbanam nāma, tvam javanam nāma, hohi’ti koci kattā vā kāretā vā natthi.

Imasmiṃ pana tḥāne pañcavidham niyāmam nāma gaṇhiṃsu -bījanīyāmam utunīyāmam kammanīyāmam dhammanīyāmam cittanīyāmanti. Tattha kulatthagacchassa uttaraggabhāvo, dakkhiṇavalliyā dakkhiṇato rukkhapariharaṇam, sūriyāvaṭṭapupphānam sūriyābhimukhabhāvo, māluvalatāya rukkhābhimukhagamanameva, nāḷikerassa matthake chiddasabbhāvoti tesam tesam bījanam taṃtaṃsadisaphaladānam bījanīyāmo nāma. Tasmīṃ tasmīṃ samaye tesam tesam rukkhānam ekappahāreneva pupphaphalapallavaggahaṇam utunīyāmo nāma. Tihetukakammaṃ tihetukaduhetukāhetukavipākam deti. Duhetukakammaṃ duhetukāhetukavipākam deti, tihetukam na detīti, evaṃ tassa tassa kammasa taṃtaṃsadisavipākadānameva kammanīyāmo nāma.

Aparopi kammasarikkhakavipākavaseneva kammanīyāmo hoti. Tassa dīpanatthamidam vatthum kathenti - sammāsambuddhakāle sāvatthiyā dvāragāmo jhāyī. Tato pajjalitam tiṇakaraḷam utṭhahitvā ākāseṇa gacchato kākassa gīvāya paṭimuñci. So viravanto bhūmiyaṃ patitvā kālamakāsi. Mahāsamuddepi ekā nāvā niccalā atṭhāsi. Heṭṭhā kenaci niruddhabhāvaṃ apassantā kālakaṇṇisalākam vicāresum. Sā nāvikasaveva upāsikāya hatthe pati. Tato ekissā kāraṇā mā sabbe nassantu, udaye nam khīpāmāti āhaṃsu. Nāviko ‘na sakkhissāmi etaṃ udaye uppilavamānam passitu’nti vālikāghaṭam gīvāyaṃ bandhāpetvā khīpāpesi. Taṅkhaṇaṇṇeva nāvā khittasaro viya pakkhandi. Eko bhikkhu leṇe vasati. Mahantaṃ pabbatakūṭam patitvā dvāram pidahi. Taṃ sattame divase sayameva apagataṃ. Sammāsambuddhasa jetavane nisīditvā dhammaṃ kathentassa imāni tīṇi vatthūni ekappahāreneva ārocesum. Satthā ‘na etaṃ aññehi kataṃ, tehi katakammameva ta’nti atītaṃ āharitvā dassento āha -

Kāko purimattabhāve manusso hutvā ekaṃ duṭṭhagoṇam dametum asakkonto gīvāya palālavenim bandhitvā aggiṃ adāsi. Goṇo teneva mato. Idāni taṃ kammaṃ etassa ākāseṇa gacchatopi na muccitum adāsi. Sāpi itthī purimattabhāve ekā itthīyeva. Eko kukkuro tāya paricito hutvā araṇṇam gacchantiyā saddhim gacchati, saddhimevāgacchati. Manussā ‘nikkhanto idāni amhākaṃ sunakhaluddako’ti

uppaṇḍenti. Sā tena aṭṭiyamānā kukkuraṃ nivāretuṃ asakkontī vālikāghaṭaṃ gīvāya bandhitvā uduke khipi. Taṃ kammaṃ tassa samuddamajjhe mucchituṃ nādāsi. Sopi bhikkhu purimattabhāve gopālako hutvā bilaṃ pavittihāya godhāya sākhaṃgamuṭṭhiyā dvāraṃ thakesi. Tato sattame divase sayam āgantvā vivari. Godhā kampamānā nikkhami. Karuṇāya taṃ na māresi. Taṃ kammaṃ tassa pabbatantaraṃ pavisitvā nisinnassa mucchituṃ nādāsīti. Imāni tīṇi vatthūni samodhānetvā imaṃ gāthamāha -

“Na antalikkhe na samuddamajjhe,
Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa;
Na vijjate so jagatippadeso,
Yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā”ti.

Ayampi kammaniyāmo yeva nāma. Aññānīpi evarūpāni vatthūni kathetabbāni.

Bodhisattānaṃ pana paṭisandhiggahaṇe, mātukucchito nikkhamane,
abhisambodhiyaṃ tathāgatassa dhammacakkappavattane, āyusaṅkhārassa
ossajjane, parinibbāne ca dasasahassacakkavāḷakampanaṃ dhammaniyāmo nāma.

Ārammaṇena pana pasāde ghaṭṭite ‘tvam āvajjanaṃ nāma hohi...pe...tvam javanaṃ
nāma hohī’ti koci kattā vā kāretā vā natthi, attano attano pana dhammatāya eva
ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālato paṭṭhāya kiriyaṃanodhātucittaṃ bhavaṅgaṃ
āvaṭṭeti, cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ sādheti, vipākamanodhātu
sampaṭicchanaṃ sādheti, vipākamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ sādheti,
kiriyaṃanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādheti, javanaṃ ārammaṇarasam
anubhavatīti ayaṃ cittaniyāmo nāma. Ayaṃ idha adhippeto.

Sasaṅkhārikatīhetukakusalenāpi upekkhāsahagatahi
asaṅkhārikasasaṅkhārikakusalacittehi kamme āyūhite taṃsadisavipākacittehi
ādinnaṃ paṭisandhiyā eseva nayo. Upekkhāsahagatatvaye pana paṭṭhamam
‘iṭṭhamajjhataṃ ārammaṇavasena’ pavattiṃ dassetvā pacchā ‘iṭṭhārammaṇavasena’
dassetabbā.

Evampi ekekasmim dvāre dvādasa dvādasa hutvā samasaṭṭhi honti.
Aggahitaggahaṇena soḷasa vipākacittāni uppajjanti.

Imasmim ṭhāne pañcaucchunāḷiyantopamaṃ nāma gaṇhiṃsu. Ucchupīḷanasamaye
kira ekasmā gāma ekādasa yantavāhā nikkhamitvā ekaṃ ucchuvāṭaṃ disvā tassa
paripakkabhāvaṃ ṇatvā ucchusāmikaṃ upasaṅkamitvā ‘yantavāhā maya’nti
ārocesuṃ. So ‘ahaṃ tumhe yeva pariyesāmi’ti ucchusālaṃ te gahetvā agamāsi. Te
tatha nāḷiyantaṃ sajjetvā ‘mayam ekādasa janā, aparampi ekaṃ laddhuṃ vaṭṭati,
vetanena gaṇhathā’ti āhaṃsu. Ucchusāmiko ‘ahameva sahāyo bhavissāmi’ti
ucchūnaṃ sālāṃ pūrāpetvā tesam sahāyo ahosi. Te attano attano kiccāni katvā,
phāṇitapācakena ucchurase pakke, guḷabandhakena baddhe, ucchusāmikena
tulayitvā bhāgesu dinnesu, attano attano bhāgaṃ ādāya ucchusālaṃ sāmikassa
paṭicchāpetvā, eteneva upāyena aparāsupi catūsu sālāsu kammaṃ katvā
pakkamiṃsu.

Tattha pañca yantasālā viya pañca pasādā daṭṭhabbā. Pañca ucchuvāṭā viya pañca
ārammaṇāni. Ekādasa vicaraṇakayantavāhā viya ekādasa vipākacittāni. Pañca
ucchusālāsāmino viya pañcaviññāṇāni. Paṭhamakasālāyaṃ sāmikena saddhiṃ

dvādasannaṃ janānaṃ ekatova hutvā katakammānaṃ bhāgaggahaṇakālo viya ekādasannaṃ vipākacittānaṃ cakkhuvīññāṇena saddhiṃ ekato hutvā cakkhudvāre rūpārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo. Sālāsāmikassa sālāya sampāṭicchanaṇakālo viya cakkhuvīññāṇassa dvārasaṅkantiakaraṇaṃ. Duttiya tatiya catuttha pañcamasālāya dvādasannaṃ ekato hutvā katakammānaṃ bhāgaggahaṇakālo viya ekādasannaṃ vipākacittānaṃ kāyaviññāṇena saddhiṃ ekato hutvā kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo. Sālāsāmikassa sālāya sampāṭicchanaṇakālo viya kāyaviññāṇassa dvārasaṅkantiakaraṇaṃ veditabbaṃ. Ettāvatā tihetukakammena paṭisandhi tihetukā hotīti vāro kathito. Yā pana tena duhetukapaṭisandhi hoti, sā paṭicchannāva hutvā gatā.

Idāni duhetukakammena duhetukā paṭisandhi hotīti vāro kathetabbo. Duhetukena hi somanassasahagataasaṅkhārikacittena kamme āyūhite taṃsadiseneva duhetukavipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuttanayeneva cakkhudvāre ‘itthārammaṇe’ āpāthamāgate tayo moghavārā.

Duhetukasomanassasahagataasaṅkhārikajavanāvasāne taṃsadisameva mūlabhavaṅgasaṅkhātānaṃ tadārammaṇaṃ. Sasaṅkhārikajavanāvasāne taṃsadisameva āgantukabhavaṅgasaṅkhātānaṃ tadārammaṇaṃ.

‘Itthamajjhārammaṇe’ dvinnānaṃ upekkhāsahagatajavanānaṃ avasāne tādisāneva dve tadārammaṇāni uppajjanti. Idha ekekasmīṃ dvāre aṭṭha aṭṭha katvā samacattālīsa cittāni. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre aṭṭha, sotaghānajivhākāyaviññāṇāni cattārīti dvādasa honti. Evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite dvādasa vipākacittāni uppajjanti. Ambopamapañcaniyāmakathā pākatikā eva. Duhetukasesacittattayasadisavipākena gahitapaṭisandhikepi eseva nayo. Yantavāhopamāya panettha satta yantavāhā. Tehi tattha yante nāma sajjite sālāsāmikaṃ aṭṭhamāṃ katvā vuttanayānusārena yojanā veditabbā. Ettāvatā duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hotīti vāro kathito.

Idāni ahetukapaṭisandhikathā hoti - catunnañhi duhetukakusalacittānaṃ aññatarena kamme āyūhite kuslavipākaupekkhāsahagatāhetukamanoviññāṇadhātucittena gahitapaṭisandhikassa paṭisandhi kammāsadisāti na vattabbā. Kammañhi duhetukaṃ paṭisandhi ahetukā. Tassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre ‘itthamajjhārammaṇe’ āpāthamāgate purimanayeneva tayo moghavārā veditabbā. Catunnaṃ pana duhetukakusalacittānaṃ aññatarajavanassa pariyosāne ahetukacittaṃ tadārammaṇabhāvena paṭiṭṭhāti. Taṃ ‘mūlabhavaṅgaṃ’ tadārammaṇa’nti dve nāmāni labhati. Evamettha cakkhuvīññāṇaṃ sampāṭicchanaṃ upekkhāsahagatasantīraṇaṃ tadārammaṇampi upekkhāsahagatamevāti tesu ekaṃ gahetvā gaṇanūpagāni tīṇeva honti.

‘Itthārammaṇe’ pana santīraṇampi tadārammaṇampi somanassasahagatameva. Tesu ekaṃ gahetvā purimāni tīṇi cattārī honti. Evaṃ pañcasu dvāresu cattārī cattārī katvā ekāya cetanāya kamme āyūhite vīsati vipākacittāni uppajjantīti veditabbāni. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre cattārī sotaghānajivhākāyaviññāṇāni cattārīti aṭṭha honti. Idaṃ ‘ahetukaṭṭhakaṃ’ nāma. Idaṃ manussalokena gahitaṃ.

Catūsu pana apāyesu pavatte labbhati. Yadā hi mahāmoggallānatthero niraye padumaṃ māpetvā padumakaṇṇikāya nisinno nerayikānaṃ dhammakathaṃ kathesi, tadā tesam theram passantānaṃ kuslavipākaṃ cakkhuvīññāṇaṃ uppajjati. Saddaṃ suṇantānaṃ sotaviññāṇaṃ, candanavane divāvihāraṃ nisīditvā gatassa cīvaragandhaghāyanakāle ghānaviññāṇaṃ, nirayaggiṃ nibbāpetuṃ devaṃ

vassāpetvā pānīyadānakāle jivhāviññāṇaṃ, mandamandavātasamuṭṭhāpanakāle kāyaviññāṇanti evaṃ cakkhuviññāṇādīni pañca, ekaṃ sampaṭicchanaṃ, dve santīraṇānīti ahetukaṭṭhakaṃ labbhati. Nāgasupaṇṇavemānikapetānampi akusalena paṭisandhi hoti. Pavatte kusalaṃ vipaccati. Tathā cakkavattino maṅgalaḥatthiassādīnaṃ. Ayaṃ tāva ‘iṭṭhaiṭṭhamajjhāṭṭhārammaṇesu’ kusalajavanavasena kathāmaggo.

‘Iṭṭhārammaṇe’ pana catūsu somanassasahagatākusalacittesu javitesu kusalavipākāṃ somanassasahagatāhetukacittaṃ tadārammaṇaṃ hoti. ‘Iṭṭhamajjhāṭṭhārammaṇe’ catūsu upekkhāsahagatalobhasampayuttesu javitesu kusalavipākāṃ upekkhāsahagatāhetukacittaṃ tadārammaṇaṃ hoti. Yaṃ pana ‘javanena tadārammaṇaṃ niyametaḥḥa’nti vuttaṃ taṃ kusalaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Domanassasahagatajavanānantaraṃ tadārammaṇaṃ uppajjamānaṃ kiṃ uppajjati? Akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātucittaṃ uppajjati.

Idaṃ pana javanaṃ kusalatthāya vā akusalatthāya vā ko niyāmetīti? Āvajjanañceva voṭṭhabbanañca. Āvajjanena hi yoniso āvaṭṭite voṭṭhabbanaṃ yoniso vavatthāpīte javanaṃ akusalaṃ bhavissatīti atṭhānametaṃ. Āvajjanena ayoniso āvaṭṭite voṭṭhabbanaṃ ayoniso vavatthāpīte javanaṃ kusalaṃ bhavissatīti atṭhānametaṃ. Ubhayena pana yoniso āvaṭṭite vavatthāpīte ca javanaṃ kusalaṃ hoti, ayoniso akusalanti veditabbaṃ.

‘Iṭṭhārammaṇe’ pana kaṅkhato uddhatassa ca tadārammaṇaṃ kiṃ hotīti? Iṭṭhārammaṇasmiṃ kaṅkhatu vā mā vā, uddhato vā hotu mā vā, kusalavipākāhetukasomanassacittameva tadārammaṇaṃ hoti, ‘iṭṭhamajjhāṭṭhārammaṇe’ ‘kusalavipākāhetukauppekkhāsahagata’nti, ayaṃ panettha saṅkhepato atthadīpano mahādhammarakkhitattheravādo nāma. Somanassasahagatasmiṃhi javane javite pañca tadārammaṇāni gavesitabbānīti. Upekkhāsahagatasmiṃ javane javite cha gavesitabbānīti.

Atha yadā somanassasahagatapaṭisandhikassa pavatte jhānaṃ nibbattetvā pamādena parihīnājjhānassa ‘paṇītadhammo me natṭho’ti paccavekkhato vipaṭisāravasena domanassaṃ uppajjati, tadā kiṃ uppajjati? ‘Somanassānantarañhi domanassaṃ domanassānantarañca somanassaṃ’ paṭṭhāne paṭisiddhaṃ. Mahaggatadhammaṃ ārabba javane javite tadārammaṇampi tattheva paṭisiddhanti? Kusalavipākā vā akusalavipākā vā upekkhāsahagatāhetukamanoviññāṇadhātu uppajjati, kimassā āvajjananti? ‘Bhavaṅgāvajjanānaṃ viya natthassā āvajjanakicca’nti. ‘Etāni tāva attano ninnattā ca ciṇṇattā ca samudācārattā ca uppajjantu, ayaṃ kathaṃ uppajjati’ti? ‘Yathā nirodhassa anantarapaccayaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ, nirodhā vuṭṭhahantassa phalasaṃpatticittaṃ, ariyamaggacittaṃ, maggānantarāni phalacittāni, evaṃ asantepi āvajjane, ninnaciṇṇasaṃudācārābhāvena uppajjati. Vinā hi āvajjanena cittaṃ uppajjati, ārammaṇena pana vinā nuppajjati’ti. ‘Atha kimassārammaṇa’nti? ‘Rūpādīsu parittadhammesu aññataraṃ. Etesu hi yadeva tasmīṃ samaye āpāthamāgataṃ hoti, taṃ ārabba etaṃ cittaṃ uppajjati’ti veditabbaṃ.

Idāni sabbesampi etesaṃ cittānaṃ pākāṭabhāvatthaṃ ayaṃ pakīṇṇakanayo vutto -

Suttaṃ dovāriko ca, gāmillo ambo koliyakena ca;
Jaccandho pīṭhasappī ca, visayaggāho ca upanissayamatthasoti.

Tattha ‘sutta’nti, eko panthamakkaṭako pañcasu disāsu suttaṃ pasāretvā jālaṃ katvā majjhe nipajjati. Paṭhamadisāya pasāritasutte pāṇakena vā paṭaṅgena vā makkhikāya vā pahaṭe nipannaṭṭhānato calitvā nikkhamitvā suttānusārena gantvā tassa yūsaṃ pivitvā punaāgantvā tattheva nipajjati. Dutiyadisādīsū pahaṭakālepi evameva karoti.

Tattha pañcasu disāsu pasāritasuttaṃ viya pañcapasādā. Majjhe nipannamakkaṭako viya cittaṃ. Pāṇakādīhi suttaghaṭṭanakālo viya ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālo. Majjhe nipannamakkaṭakassa calanaṃ viya pasādaghaṭṭanaṃ ārammaṇaṃ gahetvā kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo. Suttānusārena gamanakālo viya vīthiccittappavatti. Sīse vijjhivā yūsapivanaṃ viya javanassa ārammaṇe javitakālo. Punaāgantvā majjhe nipajjanaṃ viya cittassa hadayavatthumeva nissāya pavattanaṃ.

Idaṃ opammaṃ kiṃ dīpeti? Ārammaṇena pasāde ghaṭṭite pasādavatthukacittato hadayarūpavatthukacittaṃ paṭhamataraṃ uppajjatīti dīpeti. Ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsū dvīsū dvāresu āpāthamāgacchatīti.

‘Dovāriko’ti, eko rājā sayanagato niddāyati. Tassa paricārako pāde parimajjanto nisīdi. Badhiradovāriko dvāre ṭhito. Tayo paṭihārā paṭipāṭiyā ṭhitā. Atheko paccantavāsī manusso paṇṇākāraṃ ādāya āgantvā dvāraṃ ākoṭesi. Badhiradovāriko saddaṃ na suṇāti. Pādaparimajjako saññaṃ adāsi. Tāya saññāya dvāraṃ vivaritvā passi. Paṭhamapaṭihāro paṇṇākāraṃ gahetvā dutiyassa adāsi, dutiyo tatiyassa, tatiyo rañño. Rājā paribhuñji.

Tattha so rājā viya javanaṃ daṭṭhabbaṃ. Pādaparimajjako viya āvajjanaṃ. Badhiradovāriko viya cakkhuvīññāṇaṃ. Tayo paṭihārā viya sampāṭicchanaṃ dīni tīni vīthiccittāni. Paccantavāsino paṇṇākāraṃ ādāya āgantvā dvārākoṭanaṃ viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanaṃ. Pādaparimajjakena saññāya dinnakālo viya kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo. Tena dinnasaññāya badhiradovārikassa dvāravivaraṇakālo viya cakkhuvīññāṇassa ārammaṇe dassanakiccasādhanaṃ. Paṭhamapaṭihārena paṇṇākārassa gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampāṭicchitakālo. Paṭhamena dutiyassa dinnakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīraṇakālo. Dutiyena tatiyassa dinnakālo viya kiriyamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo. Tatiyena rañño dinnakālo viya voṭṭhabbanena javanassa niyyāditakālo. Rañño paribhogakālo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanakālo.

Idaṃ opammaṃ kiṃ dīpeti? Ārammaṇassa pasādaghaṭṭamattanameva kiccaṃ, kiriyamanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanamattameva, cakkhuvīññāṇādīnaṃ dassanasampāṭicchanasantīraṇavavatthāpanamattāneva kiccāni. Ekantena pana javanameva ārammaṇarasam anubhotīti dīpeti.

‘Gāmillo’ti, sambahulā gāmadārakā antaravīthiyaṃ paṃsukīlaṃ kīḷanti. Tatthekeha hatthe kahāpaṇo paṭihaññi. So ‘mayhaṃ hatthe paṭihataṃ, kiṃ nu kho eta’nti āha. Atheko ‘paṇḍaraṃ eta’nti āha. Aparo saha paṃsunā gāḷhaṃ gaṇhi. Añño ‘puthulaṃ caturassaṃ eta’nti āha. Aparo ‘kahāpaṇo eso’nti āha. Atha naṃ āharitvā mātu adāsi. Sā kamme upanesi.

Tattha sambahulānaṃ dāraṇānaṃ antaravīthiyaṃ kīḷantānaṃ nisinnakālo viya bhavaṅgacittappavatti daṭṭhabbā. Kahāpaṇassa hatthe paṭihatakālo viya ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālo. ‘Kiṃ nu kho eta’nti vuttakālo viya taṃ ārammaṇaṃ gahetvā kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo. ‘Paṇḍaram eta’nti vuttakālo viya cakkhuviññāṇena dassanakiccassa sādhitakālo. Saha paṃsunā gāḷhaṃ gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchitakālo. ‘Puthulaṃ caturassaṃ eta’nti vuttakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīraṇakālo. ‘Eso kahāpaṇo’ti vuttakālo viya kiriyamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo. Mātaraṃ kamme upanītakālo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanaṃ veditabbaṃ.

Idaṃ opammaṃ kiṃ dīpeti? Kiriyamanodhātu adisvāva bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, vipākamanodhātu adisvāva sampaṭicchati, vipākamanoviññāṇadhātu adisvāva santīreti, kiriyamanoviññāṇadhātu adisvāva vavatthāpeti, javanaṃ adisvāva ārammaṇasaṃ anubhoti. Ekantena pana cakkhuviññāṇameva dassanakiccaṃ sādhetīti dīpeti.

‘Ambo koliyakena cā’ti, idaṃ heṭṭhā vuttaṃ ambopamañca ucchusālāsāmikopamañca sandhāya vuttaṃ.

‘Jaccandho pīṭhasappī cā’ti, ubhopi kira te nagaradvāre sālāyaṃ nisīdiṃsu. Tattha pīṭhasappī āha - ‘bho andhaka, kasmā tvaṃ idha sussamāno vicarasi, asuko padeso subhikkho bahvannapāno, kiṃ tattha gantvā sukhena jīvituṃ na vaṭṭatī’ti? ‘Mayhaṃ tāva tayā ācikkhitam, tuyhaṃ pana tattha gantvā sukhena jīvituṃ kiṃ na vaṭṭatī’ti? ‘Mayhaṃ gantuṃ pādā natthī’ti. ‘Mayhampi passituṃ cakkhūni natthī’ti. ‘Yadi evaṃ, tava pādā hontu, mama cakkhūnī’ti ubhopi ‘sādhū’ti sampaṭicchitvā jaccandho pīṭhasappiṃ khandhaṃ āropesi. So tassa khandhe nisīditvā vāmahatthenassa sīsaṃ parikkhipitvā dakkhiṇahatthena ‘imasmim ṭhāne mūlaṃ āvaritvā ṭhitam, imasmim pāsāṇo, vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇha, dakkhiṇaṃ muñca vāmaṃ gaṇhā’ti maggaṃ niyamevā ācikkhati. Evaṃ jaccandhassa pādā pīṭhasappissa cakkhūnīti ubhopi sampayogena icchitaṭṭhānaṃ gantvā sukhena jīvīṃsu.

Tattha jaccandho viya rūpakāyo, pīṭhasappī viya arūpakāyo. Pīṭhasappinā vinā jaccandhassa disaṃ gantuṃ gamanābhisaṅkhārassa anibbattitakālo viya rūpassa arūpena vinā ādānagahaṇacopanaṃ pāpetuṃ asamatthatā. Jaccandhena vinā pīṭhasappissa disaṃ gantuṃ gamanābhisaṅkhārassa appavattanaṃ viya pañcavokāre rūpaṃ, vinā arūpassa appavatti. Dvinnampi sampayogena icchitaṭṭhānaṃ gantvā sukhena jīvitaṇṇakālo viya rūpārūpadhammānaṃ aññamaññayogena sabbakiccesu pavattisambhāvoti. Ayaṃ pañho pañcavokārabhavavasena kathito.

‘Visayaggāho’ cāti, cakkhu rūpavisayaṃ gaṇhāti. Sotādīni saddādivisaye.

‘Upanissayamatthaso’ti, ‘upanissayato’ ca ‘atthato’ ca. Tattha asambhinnattā cakkhusa, āpāthagatattā rūpānaṃ, ālokaśānissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha matassāpi cakkhu sambhinnaṃ hoti. Jīvato niruddhampi, pittena vā semhena vā ruhirena vā palibuddhampi, cakkhuviññāṇassa paccayo bhavituṃ asakkontaṃ ‘sambhinnaṃ’ nāma hoti. Sakkontaṃ asambhinnaṃ nāma. Sotādīsupi eseva nayo. Cakkhusmiṃ pana asambhinnepi bahiddhā rūpārammaṇe āpāthaṃ anāgacchante cakkhuviññāṇaṃ nuppajjati. Tasmim pana āpāthaṃ āgacchantepi ālokaśānissaye

asati nuppajjati. Tasmim̐ santēpi kiriyamanodhātuyā bhavaṅge anāvaṭṭite nuppajjati. Āvaṭṭiteyeve uppajjati. Evaṃ uppajjamānaṃ sampayuttadhammehi saddhiṃyeve uppajjati. Iti ime cattāro paccaye labhitvā uppajjati cakkhuviññāṇaṃ.

Asambhinnattā sotassa, āpāthagatattā saddānaṃ, ākāsaṇṇissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati sotaviññāṇaṃ, saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha ‘ākāsaṇṇissita’nti ākāsaṇṇissayaṃ laddhāva uppajjati, na vinā tena. Na hi pihitakaṇṇacchiddassa sotaviññāṇaṃ pavattati. Sesāṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Yathā cettha evaṃ ito paresupī. Visesaṃattaṃ pana vakkhāma.

Asambhinnattā ghānassa, āpāthagatattā gandhānaṃ, vāyosaṇṇissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati ghānaviññāṇaṃ, saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha ‘vāyosaṇṇissita’nti ghānabalaṃ vāyumi pavisaṇṇiteyeve uppajjati, tasmim̐ asati nuppajjatīti attho.

Asambhinnattā jivhāya, āpāthagatattā rasānaṃ, āposannaṇṇissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati jivhāviññāṇaṃ, saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha ‘āposannaṇṇissita’nti jivhātemanaṃ āpaṃ laddhāva uppajjati, na vinā tena. Sukkhajivhānaṃhi sukkakhādanīye jivhāya ṭhapitepi jivhāviññāṇaṃ nuppajjateva.

Asambhinnattā kāyassa, āpāthagatattā phoṭṭhabbānaṃ, pathaviṇṇissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati kāyaviññāṇaṃ, saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha ‘pathaviṇṇissita’nti kāyapasādapaccayaṃ pathaviṇṇissayaṃ laddhāva uppajjati, na tena vinā. Kāyadvārasmiṃhi bahiddhāmahābhūtārammaṇaṃ ajjhattikaṃ kāyapasādaṃ ghaṭṭetvā pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaṇṇāti.

Asambhinnattā manassa, āpāthagatattā dhammānaṃ, vatthusannaṇṇissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati manoviññāṇaṃ, saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha ‘mano’ti bhavaṅgacittaṃ. Taṃ niruddhampi, āvajjanacittassa paccayo bhavituṃ asamatthaṃ mandathāmagatameva pavattamānampi, sambhinnaṃ nāma hoti. Āvajjanassa pana paccayo bhavituṃ samatthaṃ asambhinnaṃ nāma. ‘Āpāthagatattā dhammāna’nti dhammārammaṇe āpāthagate. ‘Vatthusannaṇṇissita’nti hadayaavatthusannaṇṇissayaṃ laddhāva uppajjati, na tena vinā. Ayampi pañho pañcavokārabhavaṃ sandhāya kathito. ‘Manasikārahetuka’nti kiriyamanoviññāṇadhātuyā bhavaṅge āvaṭṭiteyeve uppajjatīti attho. Ayaṃ tāva ‘upaṇissayamatthaso’ti ettha upaṇissayavaṇṇanā.

‘Atthato’ pana cakkhu dassanaṭṭhaṃ, sotaṃ savanaṭṭhaṃ, ghānaṃ ghāyanaṭṭhaṃ, jivhā sāyanaṭṭhā, kāyo phusaṇaṭṭho, mano vijāṇanaṭṭho. Tattha dassanaṃ attho assa. Tañhi tena nipphādetabbanti dassanaṭṭhaṃ. Sesesupī eseva nayo. Ettāvatā tipīṭakacūlanāgattheravāde soḷasakamaggo niṭṭhito, saddhiṃ dvādasakamaggena ceva ahetukaṭṭhakena cāti.

Idāni moravāpīvāsīmahādattattheravāde dvādasakamaggakathā hoti. Tattha sāketapañhaussadakittanaṭṭhaṇi pākāṭikāneva. Ayaṃ pana thero asaṅkhārikasasaṅkhārikesu dosaṃ disvā ‘asaṅkhārikaṃ asaṅkhārikameva vipākaṃ deti, no sasaṅkhārikaṃ; sasaṅkhārikampi sasaṅkhārikameva no asaṅkhārika’nti āha.

Javanena cesa cittaniyāmaṃ na katheti. Ārammaṇena pana vedanāniyāmaṃ katheti. Tenassa vipākuddhāre dvādasakamaggo nāma jāto. Dasakamaggopi, ahetukaṭṭhakampi ettheva pavitṭhaṃ.

Tatrāyaṃ nayo - somanassasahagatatihetukaasaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādiseveva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre 'itṭhārammaṇe' āpāthagate heṭṭhā vuttanayeneva tayo moghavārā honti. Tassa kusalato cattāri somanassasahagatāni, akusalato cattāri, kiriyato pañcāti imesaṃ terasannaṃ cittānaṃ aññatarena javitapariyosāne tadārammaṇaṃ patitṭhahamaṇaṃ somanassasahagataasaṅkhārikatihetukacittampi duhetukacittampi patitṭhāti. Evamassa cakkhudvāre cakkhuviññāṇādīni tīṇi, tadārammaṇāni dve, pañca gaṇanūpagacittāni honti.

Ārammaṇena pana vedanaṃ parivattetvā kusalato catunnaṃ, akusalato catunnaṃ, kiriyato catunnanti, dvādasannaṃ upekkhāsahagatacittānaṃ aññatarena javitāvasāne upekkhāsahagatatihetukaasaṅkhārikavipākampi duhetukaasaṅkhārikavipākampi tadārammaṇaṃ hutvā uppajjati. Evamassa cakkhudvāre upekkhāsahagatasantīraṇaṃ, imāni dve tadārammaṇānīti, tīṇi gaṇanūpagacittāni honti. Tāni purimehi pañcahi saddhiṃ aṭṭha. Sotadvārādīsupi aṭṭha aṭṭhāti ekāya cetanāya kamme āyūhite samacattālīsa cittāni uppajjanti. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre aṭṭha, sotaviññāṇādīni cattārīti, dvādasā honti. Tattha 'mūlabhavaṅgatā''āgantukabhavaṅgatā''ambopamaniyaṃmakathā' ca vuttanayeneva veditabbā.

Somanassasahagatatihetukasasaṅkhārikakusalacittena kamme āyūhitepi upekkhāsahagatatihetukaasaṅkhārikasasaṅkhārikehi kamme āyūhitepi eseve nayo. Tattha yantopamāpi ettha pākatikā eva. Ettāvatā tihetukakammena tihetukapaṭisandhi hotīti vāro kathito. Tihetukakammena duhetukapaṭisandhi hotīti vāro pana paṭicchanno hutvā gato.

Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhikathā hoti. Somanassasahagataduhetukaasaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādiseveva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre itṭhārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayeneva tayo moghavārā honti. Duhetukassa pana javanakiriyā natthi. Tasmā kusalato cattāri somanassasahagatāni, akusalato cattārīti imesaṃ aṭṭhannaṃ aññatarena javitapariyosāne duhetukameva somanassasahagataasaṅkhārikaṃ tadārammaṇaṃ hoti. Evamassa cakkhuviññāṇādīni tīṇi, idaṅca tadārammaṇanti, cattāri gaṇanūpagacittāni honti. 'Itṭhamajjhāttārammaṇe' pana kusalato upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ, akusalato catunnanti, aṭṭhannaṃ aññatarena javitapariyosāne duhetukameva upekkhāsahagataṃ asaṅkhārikaṃ tadārammaṇaṃ hoti. Evamassa upekkhāsahagatasantīraṇaṃ, idaṅca tadārammaṇanti, dve gaṇanūpagacittāni honti. Tāni purimehi catūhi saddhiṃ cha. Sotadvārādīsupi cha chāti ekāya cetanāya kamme āyūhite samatiṃsa cittāni uppajjanti. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre cha, sotaviññāṇādīni cattārīti dasā honti. Ambopamaniyaṃmakathā pākatikā eva. Yantopamā idha na labbhatīti vuttaṃ.

Somanassasahagataduhetukasasaṅkhārikakusalacittena kamme āyūhitepi upekkhāsahagataduhetukaasaṅkhārikasasaṅkhārikehi kamme āyūhitepi eseve nayo. Ettāvatā duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hotīti vāro kathito.

Ahetukapaṭisandhi hotīti vāro pana evaṃ veditabbo -kusalato catūhi ñāṇavippayuttehi kamme āyūhite, kuslavipākāhetukamanoviññāṇadhātuyā upekkhāsahagatāya paṭisandhiyā gahitāya, kammasadisā paṭisandhīti na vattabbā. Ito paṭṭhāya heṭṭhā vuttanayeneva kathetvā iṭṭhepi iṭṭhamajjhattepi cittappavatti veditabbā. Imassa hi therassa vāde piṇḍajavanam javati. Sesā idam pana javanam kusalatthāya vā akusalatthāya vā ko niyāmetītiādikathā sabbā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti. Ettāvatā moravāpīvāsīmahādattattheravāde dvādasakamaggo niṭṭhito saddhim dasakamaggena ceva ahetukaṭṭhakena ca.

Idāni mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggakathā hoti. Tattha sāketapañhaussadakittanāni pākatikāneva. Hetukittane pana ayaṃ viseso. Tihetukakammaṃ tihetukavipākampi duhetukavipākampi ahetukavipākampi deti. Duhetukakammaṃ tihetukameva na deti, itaram deti. Tihetukakammena paṭisandhi tihetukāva hoti; duhetukāhetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāhetukā hoti, tihetukā na hoti. Asaṅkhārikakammaṃ vipākam asaṅkhārikameva deti, no sasaṅkhārikam. Sasaṅkhārikampi sasaṅkhārikameva deti, no asaṅkhārikam. Ārammaṇena vedanā parivattetabbā. Javanam piṇḍajavanameva javati. Ādito paṭṭhāya cittāni kathetabbāni.

Tatrāyam kathā - eko paṭhamakusalacittena kammaṃ āyūhati, paṭhamavipākacitteneva paṭisandhim gaṇhāti. Ayaṃ kammasadisā paṭisandhi. Tassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre ‘iṭṭhārammaṇe’ āpāthagate vuttanayeneva tayo moghavārā honti. Athassa heṭṭhā vuttānam terasannaṃ somanassasahagatajavanānam aññatarena javitapariyosāne paṭhamavipākacittameva tadārammaṇam hoti. Tam ‘mūlabhavaṅgam’ ‘tadārammaṇa’nti dve nāmāni labhati. Evamassa cakkhuviññāṇādīni tīṇi, idaṅca tadārammaṇanti, cattāri gaṇanūpagacittāni honti. ‘Iṭṭhamajjhattārammaṇe’ heṭṭhā vuttānamyeva dvādasannaṃ upekkhāsahagatajavanānam aññatarena javitapariyosāne upekkhāsahagataṃ tihetukam asaṅkhārikacittaṃ tadārammaṇatāya pavattati. Tam ‘āgantukabhavaṅgam’ ‘tadārammaṇa’nti dve nāmāni labhati. Evamassa upekkhāsahagatasantīraṇam idaṅca tadārammaṇanti dve gaṇanūpagacittāni. Tāni purimehi catūhi saddhim cha honti. Evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite pañcasu dvāresu samatiṃsa cittāni uppajjanti. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre cha, sotaviññāṇādīni cattārīti dasa honti. Ambopamaniyāmakathā pākatikāyeva.

Dutiyatatiyacatutthakusalacittehi kamme āyūhitepi ettakāneva vipākacittāni honti. Catūhi upekkhāsahagatacittehi āyūhitepi eseva nayo. Idha pana paṭhamam iṭṭhamajjhattārammaṇam dassetabbaṃ. Pacchā iṭṭhārammaṇena vedanā parivattetabbā. Ambopamaniyāmakathā pākatikā eva. Yantopamā na labbhati. ‘Kusalato pana catunnam ñāṇavippayuttānam aññatarena kamme āyūhite’ti ito paṭṭhāya sabbam vitthāretvā ahetukaṭṭhakam kathetabbaṃ. Ettāvatā mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggo niṭṭhito hoti, saddhim ahetukaṭṭhakenāti.

Imesaṃ pana tiṇṇam therānam katarassa vādo gahetabboti? Na kassaci ekaṃsena. Sabbesaṃ pana vādesu yuttaṃ gahetabbaṃ. Paṭhamavādasmiṇhi sasaṅkhārāsasaṅkhāravidhānam paccayabhedato adhippetam. Tenettha, asaṅkhārikakusalassa dubbalapaccayehi uppannam sasaṅkhārikavipākam, sasaṅkhārikakusalassa balavapaccayehi uppannam asaṅkhārikavipākāṅca gahetvā,

labbhamānānīpi kiriyajavanāni pahāya, kusalajavanena tadārammaṇaṃ ārammaṇena ca vedanaṃ niyāmetvā, sekkhaputhujjanavasena soḷasakamaggo kathito. Yaṃ panettha akusalajavanāvasāne ahetukavipākameva tadārammaṇaṃ dassitaṃ, taṃ itaresu na dassitameva. Tasmā taṃ tattha tesu vuttaṃ sahetukavipākañca, etthāpi sabbamidaṃ labbhateva. Tatrāyaṃ nayo - yadā hi kusalajavanānaṃ antarantarā akusalaṃ javati, tadā kusalāvasāne āciṇṇasadisameva, akusalāvasāne sahetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttaṃ. Yadā nīrantaraṃ akusalameva tadā ahetukaṃ. Evaṃ tāva paṭhamavāde yuttaṃ gahetabbaṃ.

Dutiyavāde pana kusalato sasaṅkhārāsasaṅkhāraavidhānaṃ adhippettaṃ. Tenettha asaṅkhārikakusalassa asaṅkhārikameva vipākaṃ, sasaṅkhārikakusalassa ca sasaṅkhārikameva gahetvā, javanena tadārammaṇaniyāmaṃ akatvā, sabbesampi sekkhasekkhaputhujjanānaṃ uppattiraho piṇḍajavanavaseneva dvādasakamaggo kathito. Tihetukajavanāvasāne panettha tihetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttaṃ. Duhetukajavanāvasāne duhetukaṃ, ahetukajavanāvasāne ahetukaṃ bhājetvā pana na vuttaṃ. Evaṃ dutiyavāde yuttaṃ gahetabbaṃ.

Tatiyavādepi kusalatova asaṅkhārasasaṅkhāraavidhānaṃ adhippettaṃ. ‘Tihetukakammaṃ tihetukavipākampi duhetukavipākampi ahetukavipākampi detī’ti pana vacanato asaṅkhārikatihetukapaṭisandhikassa asaṅkhārikaduhetukenaṃ tadārammaṇena bhavitaṃ. Taṃ adassetvā hetusadisameva tadārammaṇaṃ dassitaṃ. Taṃ purimāya hetukittanaladdhiyā na yujjati. Kevalaṃ dasakamaggavibhāvanatthameva vuttaṃ. Itarampi pana labbhateva. Evaṃ tatiyavādepi yuttaṃ gahetabbaṃ. Ayañca sabbāpi paṭisandhijanakasseva kammassa vipākaṃ sandhāya tadārammaṇakathā. ‘Sahetukaṃ bhavaṅgaṃ ahetukassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayo’ti vacanato pana nānākammena ahetukapaṭisandhikassāpi sahetukavipākaṃ tadārammaṇaṃ uppajjati. Tassa uppattividhānaṃ mahāpakaraṇe āvi bhavissatīti.

Kāmāvacarakusalavipākakathā niṭṭhitā.

Rūpāvacarārūpāvacaravipākakathā

499. Idāni rūpāvacarādivipākaṃ dassetuṃ puna katame dhammā abyākatātiādi āraddhaṃ. Tattha yasmā kāmāvacaravipākaṃ attano kusalena sadisampi hoti, asadisampi, tasmā na taṃ kusalanugatikaṃ katvā bhājitaṃ. Rūpāvacarārūpāvacaravipākaṃ pana yathā hatthiassapabbatādīnaṃ chāyā hatthiādisadisāva honti, tathā attano kusalasadisameva hotīti kusalanugatikaṃ katvā bhājitaṃ. Kāmāvacarakammañca yadā kadāci vipākaṃ deti, rūpāvacarārūpāvacaraṃ pana anantarāyena, dutiyasmiṃyeva attabhāve, vipākaṃ detīti kusalanugatikameva katvā bhājitaṃ. Sesam kusale vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso - paṭipadādibhedo ca hīnapañītamajjhimbhāvo ca etesu jhānāgamanato veditabbo. Chandādīnaṃ pana aññataraṃ dhuraṃ katvā anuppādanīyattā niradhipatikāneva etānīti.

Rūpāvacarārūpāvacaravipākakathā niṭṭhitā.

Lokuttaravipākakathā

505. Lokuttaravipākampi kusalasadisattā kusalānugatikameva katvā bhājitaṃ. Yasmā pana tebhūmakakusalāṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭaṃ ācināti vaḍḍheti, tasmā tattha katattā upacitattāti vuttaṃ. Lokuttaraṃ pana tena ācītampi apacināti, sayampi cutipaṭisandhivasena na ācināti, tenettha ‘katattā upacitattā’ti avatvā katattā bhāvitattāti vuttaṃ.

Suññatantiādīsu ‘maggo’ tāva ‘āgamanato saguṇato ārammaṇatoti tīhi kāraṇehi nāmaṃ labhatī’ti, idaṃ heṭṭhā kusalādhikāre vitthāritaṃ. Tattha suttantikapariyāyena saguṇatopi ārammaṇatopi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā hesā. Abhidhammakathā pana nipariyāyadesanā. Tasmā idha saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ na labhati, āgamanatova labhati. Āgamanameva hi dhuraṃ. Taṃ duvidhaṃ hoti - vipassanāgamaṇaṃ maggāgamananti.

Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamaṇaṃ dhuraṃ, phalassa āgataṭṭhāne maggāgamaṇaṃ dhuranti, idampi heṭṭhā vuttameva. Tesu idaṃ phalassa āgataṭṭhānaṃ, tasmā idha maggāgamaṇaṃ dhuranti veditabbaṃ. So panesa maggo āgamanato ‘suññata’nti nāmaṃ labhitvā saguṇato ca ārammaṇato ca ‘animitto’appaṇihito’tipi vuccati. Tasmā sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa tīṇi nāmāni deti. Kathaṃ? Ayañhi suddhāgamanavaseneva laddhanāmo ‘suññatamaggo’ sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno ‘suññata’nti nāmaṃ akāsi. ‘Suññataanimittamaggo’ sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno ‘animitta’nti nāmaṃ akāsi. ‘Suññataappaṇihitamaggo’ sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno ‘appaṇihita’nti nāmaṃ akāsi. Imāni pana tīṇi nāmāni maggānantare phalacittasmiṃyeva iminā nayena labbhanti, no aparabhāge vaḷaṇṇanakaphalasamāpattiyā. Aparabhāge pana aniccatādīhi tīhi vipassanāhi vipassitum sakkoti. Athassa vuṭṭhitavutṭhitavipassanāvasena animittaappaṇihitasuññatasankhātāni tīṇi phalāni uppajjanti. Tesaṃ tāneva sankhārārammaṇāni. Aniccānupassanādīni ñāṇāni anulomañāṇāni nāma honti.

Yo cāyaṃ suññatamagge vutto. Appaṇihitamaggepi esevo nayo. Ayampi hi suddhāgamanavasena laddhanāmo ‘appaṇihitamaggo’ sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno ‘appaṇihita’nti nāmaṃ akāsi. ‘Appaṇihitaanimittamaggo’ sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno ‘animitta’nti nāmaṃ akāsi. ‘Appaṇihitasuññatamaggo’ sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno ‘suññata’nti nāmaṃ akāsi. Imāni tīṇi nāmāni maggānantare phalacittasmiṃyeva iminā nayena labbhanti, na aparabhāge vaḷaṇṇanakaphalasamāpattiyā. Evaṃ imasmiṃ vipākaniddese kusalacittehi tiguṇāni vipākacittāni veditabbāni.

Yathā pana tebhūmakakusalāni attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetum na sakkonti, na evaṃ lokuttarakusalāni. Kasmā? Tebhūmakakusalānañhi añño āyūhanakālo añño vipaccanakālo. Tena tāni attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetum na sakkonti. Lokuttarāni pana tāya saddhāya, tasmim vīriye, tāya satiyā, tasmim samādhimhi, tāya paññāya avūpasantāya, apaṇṇakaṃ aviraddhaṃ maggānantarameva vipākaṃ paṭilabhani, tena attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetum sakkonti.

Yathā hi parittakassa aggino gataṭṭhāne aggismiṃ nibbutamatteyeva uṇhākāro nibbāyitvā kiñci na hoti, mahantaṃ pana ādittaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetvā gomayaparibhaṇḍe katepi uṇhākāro avūpasantova hoti, evameva tebhūmakakusale

añño kammakkhaṇo añño vipākakkhaṇo parittaaggiṭṭhāne uṇhabhāvanibbutakālo viya hoti. Tasmā taṃ attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetuṃ na sakkoti. Lokuttare pana tāya saddhāya...pe... tāya paññāya avūpasantāya, maggānantarameva phalaṃ uppajjati, tasmā taṃ attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetīti veditabbaṃ. Tenāhu porāṇā - ‘vipāke adhipati natthi ṭhapetvā lokuttara’nti.

555. Catutthaphalaniddese aññātāvindriyanti aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitaññānakkicca indriyaṃ, aññātāvinaṃ vā catūsu saccesu niṭṭhitakiccānaṃ cattāri saccāni ñatvā paṭivijjhivā ṭhitānaṃ dhammānaṃ abbhantare indaṭṭhasādhana indriyaṃ. Niddesavārepissa aññātāvīnanti ājānitvā ṭhitānaṃ. Dhammānanti sampayuttadhammānaṃ abbhantare. Aññāti ājānanā, paññā pajānanātiādīni vuttatthāneva. Maggaṅgaṃ maggapariyāpannanti phalamaggassa aṅgaṃ, phalamagge ca pariyāpannanti attho.

Apicettha idaṃ pakiṇṇakaṃ - ekaṃ indriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati, ekaṃ cha ṭhānāni gacchati, ekaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati. Ekañhi ‘anaññātaññassāmītindriyaṃ’ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati sotāpattimaggaṃ. Ekaṃ ‘aññindriyaṃ’ heṭṭhā tīṇi phalāni, upari tayo maggeti cha ṭhānāni gacchati. Ekaṃ ‘aññātāvindriyaṃ’ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati arahattaphalaṃ. Sabbesupi maggaphalesu atthato aṭṭha aṭṭha indriyānīti catusaṭṭhi lokuttarindriyāni kathitāni. Pālito pana nava nava katvā dvāsattati honti. Magge maggaṅganti vuttaṃ. Phalepi maggaṅgaṃ. Magge bojjhaṅgoti vutto phalepi bojjhaṅgo. Maggakkhaṇe āraṭi viratīti vuttā phalakkhaṇepi āraṭi viratīti. Tattha maggo maggabhāveneva maggo, phalaṃ pana maggaṃ upādāya maggo nāma; phalaṅgaṃ phalapariyāpannanti vattumpi vaṭṭati. Magge bujjanakassa aṅgoti sambojjhaṅgo, phale buddhassa aṅgoti sambojjhaṅgo. Magge āramaṇaviramaṇavaseneva āraṭi virati. Phale pana ārativirativasenāti.

Lokuttaravipākakathā niṭṭhitā.

Akusalavipākakathā

556. Ito parāni akusalavipākāni - pañca cakkhusotaghānānivhākāyaviññāṇāni, ekā manodhātu, ekā manoviññāṇadhātūti imāni satta cittāni - pālito ca atthato ca heṭṭhā vuttehi tādiseheva kusalavipākacittehi sadisāni.

Kevalañhi tāni kusalakammapaccayāni imāni akusalakammapaccayāni. Tāni ca iṭṭhaiṭṭhamajjhatesu ārammaṇesu vattanti, imāni anīṭṭhaanīṭṭhamajjhatesu. Tattha ca sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ, idha dukkhasahagataṃ. Tattha ca upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu manussesu jaccandhādīnaṃ paṭisandhiṃ ādiṃ katvā pañcasu ṭhānesu vipaccati. Idha pana ekādasavidhenāpi akusalacittena kamme āyūhite kammakammanimittagatinimittesu aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu apāyesu paṭisandhi hutvā vipaccati; dutiyavārato paṭṭhāya yāvatāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā, anīṭṭhaanīṭṭhamajjhattārammaṇāya pañcaviññāṇavīthiyā santīraṇaṃ hutvā, balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā, maraṇakāle cuti hutvāti, evaṃ pañcasu eva ṭhānesu vipaccatīti.

Akusalavipākakathā niṭṭhitā.

Kiriyābyākatavaṇṇanā

Manodhātucittaṃ

566. Idāni kiriyābyākatam bhājetvā dassetum puna katame dhammā abyākatātiādi āradham. Tattha kiriyāti karaṇamattam. Sabbesuyeva hi kiriyacittesu yaṃ javanabhāvaṃ appattam taṃ vātapuppham viya. Yaṃ javanabhāvappattam taṃ chinnaṃ mūlakarukkhapuppham viya aphalam hoti, taṃtaṃ kiccaśādhana vasena pavattattā pana karaṇamattameva hoti. Tasmā kiriyāti vuttam. Nevakusalānākusalātiādīsu kusalamūlasaṅkhātassa kusalahetuno abhāvā ‘nevakusalā’; akusalamūlasaṅkhātassa akusalahetuno abhāvā ‘nevaakusalā’; yonisomanasikāra yonisomanasikārasaṅkhātānampi kusalākusalapaccayānaṃ abhāvā ‘nevakusalānākusalā’. Kusalākusalasaṅkhātassa janakahetuno abhāvā nevakammavipākā.

Idhāpi cittassekaggatāniddese pavattiṭṭhitimattameva labbhati. Dve pañcaviññāṇāni, tisso manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyo, vicikicchāsahagatanti imesu sattarasasu cittesu dubbalattā saṅghiti avatṭhitiādīni na labbhanti. Sesam sabbaṃ vipākamanodhātuniddese vuttanayeneva veditabbaṃ, aññatra uppattiṭṭhānā. Tañhi cittaṃ pañcaviññāṇānantaraṃ uppajjati. Idaṃ pana pañcadvāre vaḷaṇṇajanakappavattikāle sabbesaṃ pure uppajjati. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva iṭṭhaiṭṭhamajjhattaaniṭṭhaaniṭṭhamajjhatesu rūpārammaṇesu yena kenaci pasāde ghaṭṭite taṃ ārammaṇaṃ gahetvā āvajjanavasena purecārikaṃ hutvā bhavaṅgaṃ āvatṭayamānaṃ uppajjati. Sotadvārādīsupi eseva nayoti.

Kiriyamanodhātucittaṃ niṭṭhitaṃ.

Kiriyamanoviññāṇadhātucittāni

568. Manoviññāṇadhātu uppannā hoti...pe... somanassasahagatāti, idaṃ cittaṃ aññesaṃ asādhāraṇaṃ. Khīṇāsavasassa pātipuggalikaṃ. Chasu dvāresu labbhati. Cakkhudvāre hi padhānasāruppaṃ ṭhānaṃ disvā khīṇāsavo iminā cittena somanassito hoti. Sotadvāre bhaṇḍabhājanīyaṭṭhānaṃ patvā mahāsaddaṃ katvā luddhaluddhesu gaṇhantesu ‘evarūpā nāma me loluppataṇhā pahīnā’ti iminā cittena somanassito hoti. Ghānadvāre gandhehi vā pupphehi vā cetiyaṃ pūjento iminā cittena somanassito hoti. Jivhādvāre rasasampannaṃ piṇḍapātaṃ laddhā bhājetvā paribhuñjanto ‘sāraṇīyadhammo vata me pūrito’ti iminā cittena somanassito hoti. Kāyadvāre abhisamācārikavattaṃ karonto ‘kāyadvāre me vattaṃ pūrita’nti iminā cittena somanassito hoti. Evaṃ tāva pañcadvāre labbhati.

Manodvāre pana atītānāgatamārabbaṃ uppajjati. Jotipālamāṇava magghadevarāja kaṇhatāpasādikālasmiñhi kataṃ kāraṇaṃ āvajjetvā tathāgato sitaṃ pātvākāsi. Taṃ pana pubbenivāsaññasabbaññutaññāṇānaṃ kiccaṃ. Tesam pana dvinnaṃ ñāṇānaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ hāsayamānaṃ uppajjati. Anāgate ‘tantissaro mudiṅgassaro paccekabuddho bhavissatī’ti sitaṃ pātvākāsi. Tampi anāgataṃ saññasabbaññutaññāṇānaṃ kiccaṃ. Tesam pana dvinnaṃ ñāṇānaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ hāsayamānaṃ uppajjati.

Niddesaṃ pana sesaahetukacittehi balavataratāya cittekaggatā samādhibalaṃ pāpetvā ṭhapitā. Vīriyampi vīriyabalaṃ pāpetvā. Uddesaṃ pana ‘samādhibalaṃ hoti vīriyabalaṃ hoti’ti anāgatattā paripuṇṇena balaṭṭhenetaṃ dvayaṃ balaṃ nāma na hoti. Yasmā pana ‘neva kusalaṃ nākusalaṃ’ tasmā balanti vatvāna ṭhapitaṃ.

Yasmā ca na nippariyāyena balaṃ, tasmā saṅgahavārepi ‘dve balāni hontī’ti na vuttaṃ. Sesam sabbam somanassasahagatāhetukamanoviññādhātuniddese vuttanayeneva veditabbaṃ.

574. Upekkhāsahagatāti idaṃ cittaṃ tīsu bhavesu sabbesaṃ sacittakasattānaṃ sādhāraṇaṃ, na kassaci sacittakassa nuppajjati nāma. Uppajjamānaṃ pana pañcadvāre voṭṭhabbaṃ hoti, manodvāre āvajjanaṃ. Cha asādhāraṇaṇāṇānipi iminā gahitārammaṇameva gaṇhanti. Mahāgajaṃ nāmetaṃ cittaṃ; imassa anārammaṇaṃ nāma natthi. ‘Asabbaññutaññāṇaṃ sabbaññutaññāṇagatikaṃ nāma katama’nti vutte ‘ida’nti vattabbaṃ. Sesamettha purimacitte vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalaṇhi tattha sappītikattā navaṅgiko saṅkhārakkhandho vibhatto. Idha nippītikattā aṭṭhaṅgiko.

Idāni yāni kusalato aṭṭha mahācittāneva khīṇāsavassa uppajjanatāya kiriyāni jātāni, tasmā tāni kusalaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Idha ṭhatvā hasanakacittāni samodhānetabbāni. Kati panetāni hontīti? Vuccate terasa. Puthujjanā hi kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato catūhīti, aṭṭhahi cittehi hasanti. Sekkhā kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato dvīhi diṭṭhigatavippayuttehi somanassasahagatehīti, chahi cittehi hasanti. Khīṇāsavā kiriyato pañcahi somanassasahagatehi hasantīti.

Rūpāvacarārūpāvacarakiriyam

577. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyāniddesesu diṭṭhadhammasukhavihāranti diṭṭhadhamme, imasmiṃyeva attabhāve, sukhavihāramattaṃ. Tattha khīṇāsavassa puthujjanakāle nibbattitā samāpatti yāva na naṃ samāpajjati tāva kusalāva samāpannakāle kiriyā hoti. Khīṇāsavakāle panassa nibbattitā samāpatti kiriyāva hoti. Sesam sabbam taṃsadisattā kusalaniddese vuttanayeneva veditabbanti.

Aṭṭhasāliniyā dhammasaṅgahaatṭhakathāya

Cittuppādakaṇḍakathā niṭṭhitā.

Abyākatapadaṃ pana neva tāva niṭṭhanti.

Cittuppādakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Σχόλια. 3. Ο Κανόνας της ανώτερης διδασκαλίας - Σχόλια. 1. Σχόλια για την επιτομή των νοητικών καταστάσεων. 1. Η ενότητα για την έγερση της συνείδησης έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org